



220. Yılında
ÜSKÜDAR MATBAASI



کتابوں علی التہذیب

۱۰



TÜRKİYE
YÜZYILI



TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

220. Yılında
ÜSKÜDAR MATBAASI



ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ



ÜSKÜDAR MATBAASI

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ ADINA YAYIN SAHİBİ

Hilmi Türkmen
Belediye Başkanı

GENEL KOORDİNATÖR

Zekeriya Şanlıer
Başkan Yardımcısı

PROJE YÖNETİMİ

Gülsüm Hasbal İsmailoğlu
Kültür Sanat Danışmanı

Mesut Meyveci
Kültür İşleri Müdürü

Hüseyin Hilmi Erdem
Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü

Küratör

Erkan Doğanay

Editör

İ. Bahtiyar İstekli

Organizasyon Koordinatörü

Meral Çam

Grafik Tasarım ve Uygulama

Kemal Kara

Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları – 2023

Yayın No: 172

Sertifika No: 42240

ISBN: 978-625-6732-03-2

Baskı

Hat Baskı Sanatları

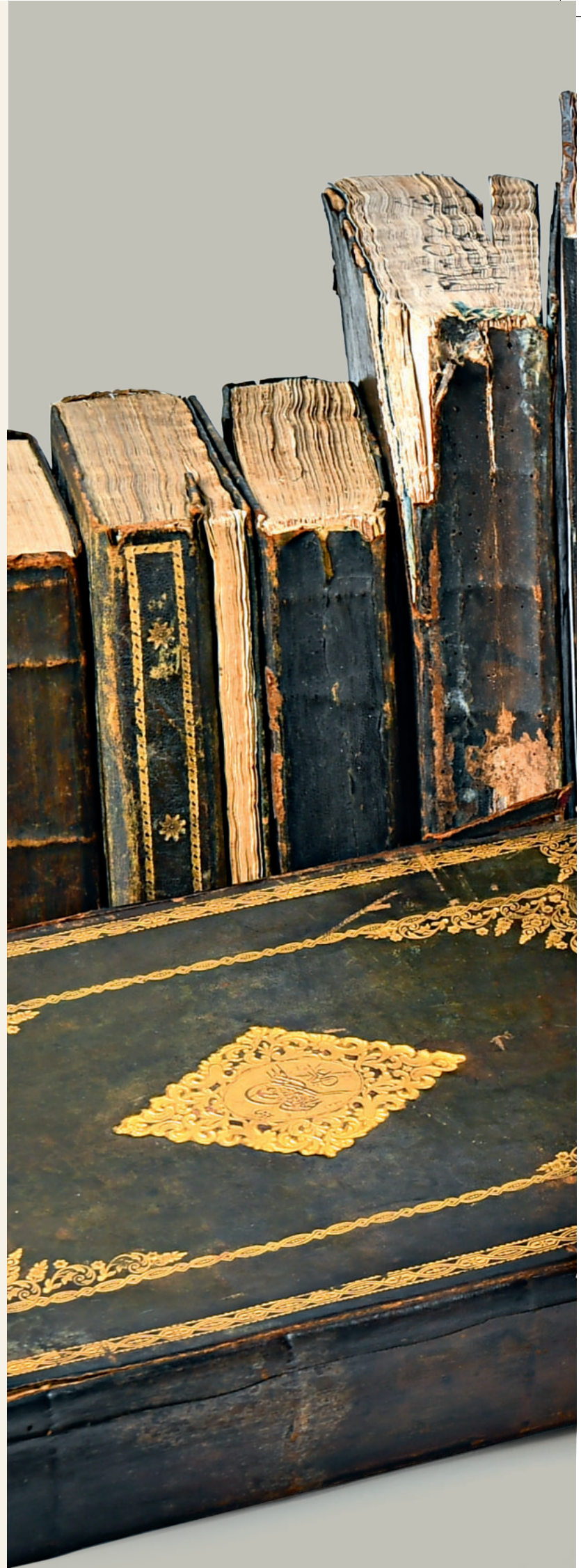
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi A Blok No: ZA5 Topkapı / İstanbul

Tel: 0212 567 77 66 - 0212 674 58 56

Sertifika No: 49114

Bu yayının bütün hakları saklıdır. Görsel ve yazılı hiçbir bölümü Üsküdar Belediyesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, mekanik, fotokopi ve benzeri yollarla çoğaltılamaz, aktarılamaz, yayımlanamaz. 2023.

KATKILARIYLA





TEŞEKKÜR

T.C. Vakıflar Genel M¼d¼rl¼ę¼

S¼leymaniye Yazma Eser
K¼t¼phanesi

Beyazıd Yazma Eser
K¼t¼phanesi

Milli K¼t¼phane

Nizar Ahmed

L¼tfi Bayer

Mevl¼t Ceylan

İrfan Dağdelen

İskender Dereli

Filiz Dığıroğlu

Eraslan G¼zel

Semihan İnci

G¼l Nehar İstekli

H. Hayrunnisa İstekli

Ahmet Karataő

Őehmus Kaya

Ayőe Beril Kocabaő

Sabri Koz

H¼seyin Kutan

Haluk Perk

L¼tfi Seymen

Salih şahin

Danyal őenburę

Niyazi Ünver

Nihat Yalęın

M. Esat Yılmaz

İÇİNDEKİLER

11

Önsöz
Hilmi Türkmen

15

Gutenberg'den Selimiye'ye
Üsküdar Matbaası
Erkan Doğanay

19

Takdim
İ. Bahtiyar İstekli

23

Üsküdar Matbaası
Prof. Dr. Kemal Beydilli

37

Avrupalı Seyyahların Gözünden
Üsküdar Matbaası
Yahya Erdem

49

Yazmadan Basmaya Cilt Sanatı ve
Üsküdar Matbaası Ciltleri
Fatih Hündür

61

Birgivî Risâlesi: İlk Dinî Kitab
Niçin ve Nasıl Basıldı?
Prof.dr. Ali Birinci

67

Tek Kitap, Üç Matbaa:
Vankulu'nun Hikâyesi
Doç.dr. Harun Tuncer

77

Nehcetü'l-Menâzil ve
Zeyli Tertîb-i Eczâ
Prof.dr. İsmail Kara

87

Tuhfe ve Nuhbe
Beşir Ayvazoğlu

93

Osmanlıca Matbu İlk Atlas:
Cedit Atlas Tercümesi
Dr. Bekir Cantemir

107

Matbaada Basılan İlk Fıkıh Kitabı:
Netîcetü'l-Fetâvâ
Prof.dr. Asım Cüneyd Köksal

115

Tarihi Vâsıf ve Ahmet Vâsıf Efendi
Ali Karabeyeser

123

Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve
Hamse-î Şânîzâde
Prof.dr. Ahmet Acıduman

135

Bir Nizâm-ı Cedîd Mühendisi:
Seyyid Mustafa ve Eseri
Süleyman Aydemir

143

Üsküdar Matbaası'nın
Önemli İsmi: İsmail Gelenbevî
Seyfettin Ünlü

153

Hüseyin Rıfkı Efendi'nin
Telhisü'l-Eşkâl'i ve
"Rıfkı Mesleği"nin Düşündürdükleri
A. Sefa Özkaya

169

Üsküdar Matbaası'nda Basılan Eserler
Bibliyografyası
Hüseyin Türkmen

248

Dizin

نصف کره غربی



بحر اقیانوس غربی

بحر اقیانوس شرقی

بولیوی

امریکا جنوبی

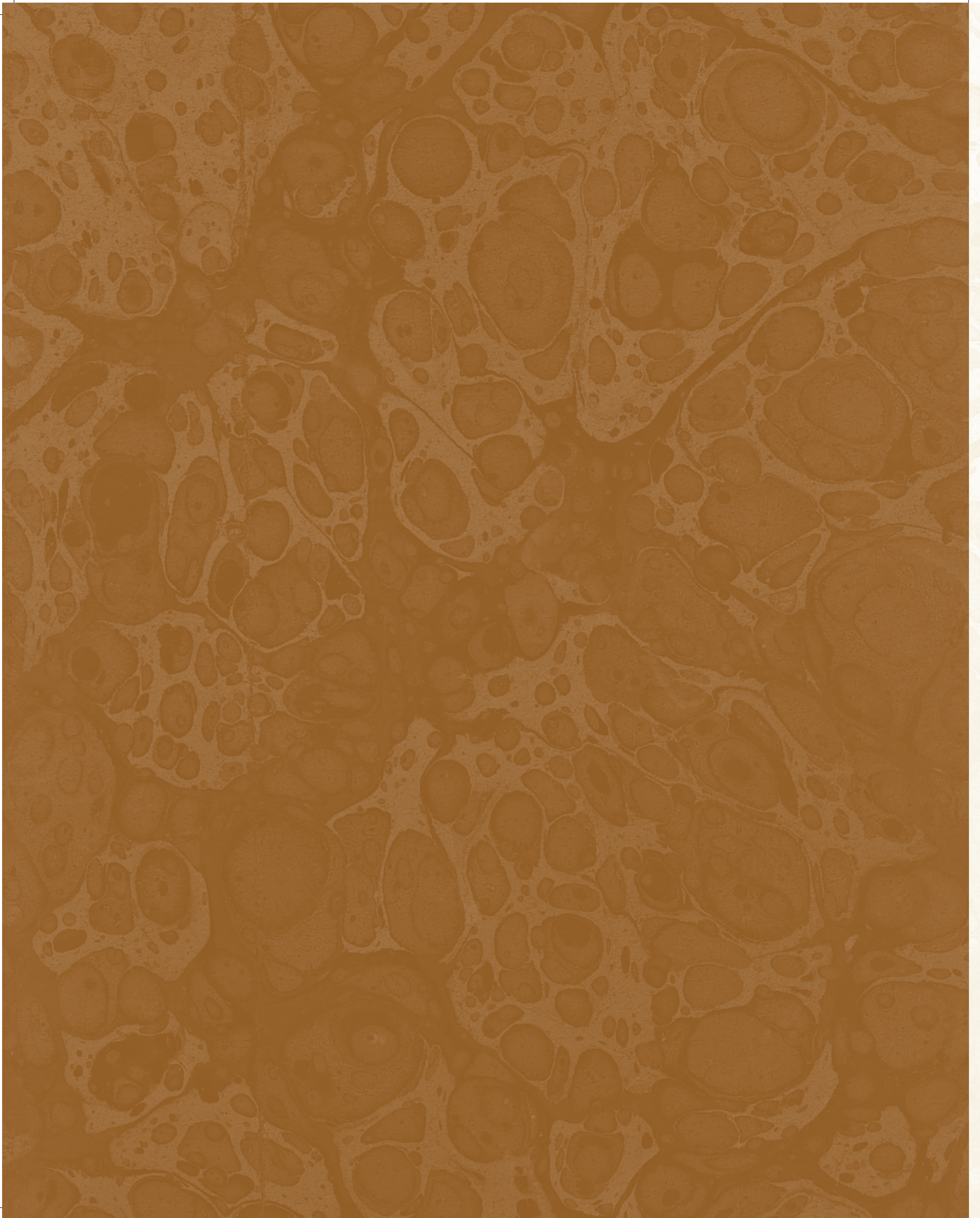
بحر اقیانوس جنوبی

بحر اقیانوس جنوبی

بحر اقیانوس جنوبی

نصف کره شرقی





ÖNSÖZ

HİLMİ TÜRKMEN

Belediye Başkanı

Değerli Üsküdarlılar

18. yüzyılın sonlarında kurulan Mühendishane Matbaası bir süre çalıştıktan sonra 19. yüzyılın hemen başında yeni bir kimlikle Üsküdar'a taşınır ve yayıncılık tarihimizde Üsküdar Matbaası olarak bilinen bir müessese doğar. Bu müessese, İbrahim Müteferrika'nın Dârü't-Tibaası'ndan sonra kurulan Türkiye'nin ilk matbaalarından biridir.

Osmanlı Türk modernleşmesinin hem kaynakları hem de meyveleri olarak değerlendirebileceğimiz birçok eser burada basılır. Bu kitaplar, günümüzde Üsküdar'ın tarihsel-kültürel kimliğini zenginleştiren yayınlar olarak görülüyor. Tabii daha önemlisi de Türkiye'nin matbuat ve neşriyat tarihi için, milli kültürümüz için özel bir yerde duruyorlar.

Biz de Üsküdar Belediyesi olarak bu kitapları, bu matbaayı, doğdukları yerde, Üsküdar'da yeniden kültür hayatımızla buluşturmak için bir proje geliştirdik. Uzmanların gözetiminde Üsküdar Matbaası mahreçli erişebildiğimiz tüm kitapları topladık ve bir sergi hazırladık. Elinizdeki bu kitap, bu serginin içeriğini ve bilimsel değerini kamuyla paylaşıyor.

Bu matbaada basılan ilk kitaplardan biri olan meşhur Cedid Atlas'ı geçtiğimiz yıllarda aslına sadık kalarak yeniden basmış ve kültür dünyamıza kazandırmıştık.

[karşı sayfa]

2021 yılında Üsküdar Belediyesi arşivinde bulunan Cedîd Atlas'ın 100 adet numaralı tıpkıbasımı yapılmış, bu baskı için bir de kılavuz kitap hazırlanmıştır. Bu kitapta Atlas'tan haritalar ve çeşitli açıklayıcı bilgiler yer almaktadır.

Üsküdar Matbaası'na olan ilgimiz o günden beri devam ediyor. Osmanlı'nın hem klasik ve yenileşme hareketleri döneminde hem de Cumhuriyet tarihi boyunca bilim, kültür ve sanatın merkezlerinden biri olan Üsküdar'ın şehir mirasını ve bugünkü zenginliğini eşit derecede önemsiyoruz.

Yayınladığımız kitaplarda, düzenlediğimiz sergilerde bu mirasın bizde uyandırdığı duyguları görebilirsiniz. “220. Yılında Üsküdar Matbaası” adlı çalışmamız da bu anlamda hem şehrimiz hem kültür dünyamız için heyecan verici bir sergi ve kitap oldu. Böylece bu matbaa hakkında ilk kez bu kadar kapsamlı bir çalışmayla buluştuk. Araştırmacılar, uzmanlar ve akademisyenler için yardımcı olacak bir kaynak kitaba imza atan, yazılarıyla bu güzel kitabın ortaya çıkmasını sağlayan yazarlarımızı gönülden tebrik ediyorum. Yayınlanmasında emeği olan tüm ekibi saygıyla selamlıyorum. Sergimiz, Üsküdarlıların kendi tarihi zenginlikleri ile tanışmak için iyi bir fırsat olacak.

Üsküdar henüz açığa çıkmamış sayısız zenginliğe sahip. Üsküdar'ın bağrında saklı bu değerler bizden simgesel anlamıyla bir arkeolojik çaba bekliyor. Kütüphaneler, arşivler, el yazmaları ve hatıralardan su yüzüne çıkarılan her Üsküdar değeri ile aynı derecede mutlu oluyoruz. Çünkü biz bu şehri çok seviyoruz.

Üsküdar'ın ismini, havasını, ruhunu taşıyan, Üsküdar'dan ilham alan tarihsel ve güncel eserleri ve çalışmaları hayatımıza kazandırmaya devam edeceğiz. Bu duygularla tamamlanmasını ve sizlerle buluşmasını sağladığımız sergimiz ve kitabımız şehrimize ve yayın camiasına hayırlı olsun.

ÜSKÜDAR MATBAASINDA BASILAN
cedid atlas tercümesi





GUTENBERG'DEN SELİMİYE'YE ÜSKÜDAR MATBAASI

ERKAN DOĞANAY

Küratör

MATBAANIN tarihsel sürecine baktığımızda Çin'den Mısır'a

oradan Avrupa ve ardından Osmanlı coğrafyasına uzanan yolculuğunu görürüz. İnsanlık tarihinde önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilen matbaanın ilk kez uzak doğuda ağaç oyma tekniği kullanılarak MS 593'lerde yapıldığını; ilk basılı gazetenin ise Pekin'de MS 700 yıllarında hazırlandığı bilinir. Ki bu gelişmeler zamanla baskı tekniklerinin yaygınlaşmasını, sanatsal üretimlerin de bu tekniklerle buluşmasını sağladı. 1400'lü yılların sonlarına gelindiğinde Macar kökenli Alman ressam, matematikçi, kuyumcu, matbaacı Albrecht Dürer, matbaanın da zamanla kullanacağı baskı sanatına önemli yenilikler getirdi. Dürer ile birlikte kalıplara yalnızca harfler değil şekil ve görseller de eklenmeye başlandı.

15. yüzyılda ise Avrupa'da kaligraflar tarafından hazırlanan harfler tahta kalıplara kazınmaya ve bu tek harfleri bir araya getirerek baskı çalışmaları yapılmaya başlandı. Sanatkâr ve zanaatkarların baskı/çoğaltma yöntemine sağlamış oldukları teknik gelişmeleri Johannes Gutenberg daha da geliştirdi. Harfleri ve karakterleri tek tek dökerek önce karakterin pirinç veya tunçtan kalıbını hazırladı. Kalıpların çevresine kurşun dökerek bir matris elde etti ve bunun üzerine kurşun kalay ve antimon karışımı bir alaşım dökerek karakterler elde etti. Altta sabit bir yatak ile üstte vidalı bir kol yardımıyla düşey olarak hareket eden bir kapaktan meydana gelen matbaa makinesini geliştirdi. Bu sistemde baskısı yapılacak klişe

metal bir çerçeveye yerleştiriliyor, mürekkepleniyor ve üstüne kâğıt konuluyordu. Daha sonra kapak kâğıdın üzerinden geçerken bir merdanenin basıncıyla kâğıt üzerine hazırlanan baskı gerçekleştiriliyordu.

Matbaanın Avrupa'daki gelişimini izleyen süreç sonrasında Osmanlı coğrafyasına göç eden Museviler aracılığı ile de İstanbul'a taşınmış oldu. İbrahim Müteferrika tarafından 1727'de kurularak ilk Türk matbaasının ilk kitabı Vankulu Lügatı 1729 yılında basılarak satışa sunuldu. Sultan III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd hareketi çerçevesinde Hasköy'de Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün kurulunca matbaa buraya taşındı. Mühendishâne binasındaki yerinin matbaa için yetersiz kalması üzerine Üsküdar Selimiye Kışlası civarında matbaa büyük ve mükellef yeni yerine taşındı. Üsküdar Matbaası olarak adlandırılan, hazırladığımız sergi ve kitabın konusu olan matbaa ilk kitabını 1803 yılında yayınladı. Üsküdar Belediyesi'nin kuruluşunun 220. Yılına ithaf olarak hazırlamış olduğu bu sergi ve yayın matbaacılık tarihimizin önemli kitaplarını bir araya getirirken Üsküdar Matbaası'nın başarısının da anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kitabın ilerleyen sayfalarında gerek Osmanlı Dönemi matbaacılığı gerekse Üsküdar Matbaası ve yayınları hakkında çok sayıda makaleyi okuduğunuzda bu tarihçe daha bir anlaşılır olacaktır.





هذه جوهرة بهية أحمدية * في شرح الوصية المحمدية

< * بسم الله الرحمن الرحيم * >

جميع حمد وثنا واجب الوجود و كامل الاحسان والجلود
اولان الله تعالى به مخلصو صدر كه امت محمدية بي اصول
دينه وفروع شرعيه ده ساثر امم سالفة سابقه اور بينه تفصيل
يلدى واهل سنت وجماعتي مذهب حقه توفيق ايدوب
زيغ وضلا لدن محفوظ ايلدى وصلوات متواليه وتسليمات
مبتاليه اول افضل مخلوقات ومفخر كائنات شمس فللك نبوت

التسليم والتسليم والتسليم والتسليم والتسليم والتسليم والتسليم والتسليم والتسليم والتسليم

TAKDİM

İ. BAHTİYAR İSTEKLİ

Sahaf - Üsküdar Sahaflar Derneği Başkanı

ÜSKÜDAR Belediyesi ve Üsküdar Sahaflar Derneği işbirliği

ile tesis edilen Üsküdar Sahaflar Çarşısı bir seneyi geride bıraktı. Bu süre zarfında derneğimiz mensubu çarşı esnafı olarak sadece ticareti iş edinmedik; mesleğimizin bize ilkâ ettiği mesuliyet duygusuyla kültürel bir takım faaliyetler içinde de bulunduk.

Bu çerçevede, kültür dünyamızın önemli isimleriyle irtibata geçerek çarşımıza davet ile kitabiyât sohbetleri tertipledik. Çarşımızın açılışından kısa bir süre sonra yaşanan elîm deprem felaketi üzerine âfetzedeler yararına müzayedeler tertip ederek imkânımız dâhilinde yardım sağlamaya çalıştık. Yaz ayları boyunca her hafta çarşımızın önünde halka açık mezatlar düzenleyerek kitaba karşı halkımızda bir alâka oluşturmaya çalıştık. Ve yine Gazze'de yaşanan insanlık dramına karşı duyarsız kalmayarak, tüm geliri mazlum Gazze halkına ulaştırılmak üzere bir müzayedede tertip ettik. Son olarak da sene-i devriyemiz münasebetiyle hazırladığımız Üsküdar Matbaası'nda basılan kitapların sergisi ve elinizde tuttuğunuz kitapla karşınızdayız.

Bu sergiyle, günümüzde kitâbiyât ve kültür alanında önemli bir merkez haline gelen Üsküdar'ın kadim kitabın da beldesi olduğunu göstermek istedik. Yayınladığı kitapları sergilediğimiz Üsküdar Matbaası basın tarihimizde birçok illere sahne olmuştur. Bunların en önemlisi ilk dinî eserin Üsküdar Matbaası'nda basılmış olmasıdır. Bu sebeple Üsküdar dinî yayıncılığın neş'et ettiği bir yer olmuştur.

Bunun dışında, basılan ilk atlas kitabı, ilk tıp kitabı, ilk harekeli kitap, matbaada kullanılan ilk tâlik hurufât, kitap cildi üzerine padişah tuğrası uygulaması, hep Üsküdar Matbaası'nın eseri olan ilklere aittir.

Bunların yanında, Üsküdar Matbaası'nın en önemli özelliği, dönemde baskı kitabın halk nazarında kabul görerek daha geniş bir kitlede karşılık bulmasıdır. Bunun en önemli sebebi, dinî eserlerin, özellikle de medrese talebe ve hocalarının istifade edeceği eserlerin burada basılmış olmasıdır. Matbaa nüshalarının yazma olanlara nispetle daha ucuz olması bu ilgiyi artıran bir faktör olmuştur. Matbaanın daha önceki serüvenine bakıldığında yayınlanan eserler seçkin bir zümreye hitap edecek niteliktedir. Bu durum matbu eserlerin dar bir çevrede kalmasını, talebin düşük olmasını getirmiş ve matbaaya ilgi sönük kalmıştır. İlk kitabın basıldığı 1729 yılı ile Üsküdar Matbaası'nın açıldığı 1803 yılına kadar 74 yıllık süre içinde basılan kitap sayısı 45 iken, Üsküdar Matbaası'nda matbaanın Üsküdar'dan taşındığı 1824 yılına kadar geçen 20 senelik süre içinde (şimdiye kadar tespit edebildiğimiz) 81 adet kitap basımı yapılmıştır. Üsküdar sonrasında da bu rakam artarak devam etmiştir. Bu verilerden yola çıkarak, matbaanın Üsküdar'la birlikte ihtiyaç haline geldiğini söyleyebiliriz.

Üsküdar Matbaası'nın Nizâm-ı Cedid'in üssü olarak yeniden kurgulanan Selimiye'de açılmış olması, matbaaya 3. Selim'in verdiği önemi ve bunun Nizâm-ı Cedid'in bir unsuru olarak düşünüldüğünü gösteriyor. Mezkûr Padişah döneminde basılan kitaplara bakarak nasıl bir yenileşme hareketi oluşturulmak istendiği hususunda önemli çıkarımlarda bulunulabilir. Kabakçı isyanında matbaa binasının Selimiye'deki kışla ve diğer askerî lojmanlar vesaire ile birlikte yakılmış olması da bunu teyid eder mahiyettedir.

Bu önemli Matbaamız hakkında bugüne kadar bildiklerimizin çoğunu Prof. Kemal Beydilli'ye borçluyuz. Matbaa hakkında birçok bilinmeyen husus onun titiz arşiv çalışmaları sayesinde aydınlatılmıştır. Beydilli, Behiç Efendi'nin Sevanihü'l-levâiyh'ine isnadla Matbaa binasının oldukça görkemli olduğunu, Aynî Efendi'ye isnadla da "Padişahın şahsiyeti gibi büyük" olduğunu belirtir. Kaynaklar, Matbaa binasının bugünkü Harem İskeleyi'nin arkasında, Selimiye Kışlası'nın yakınında olduğu hususunda ittifak ederler. Bu bina ne yazık ki –İbrahim Hakkı Konyalı'nın tespitine göre– 1843 yılında Kışla ahırları genişletilirken yıkılmıştır. Üsküdar Matbaası bugün bu sergiden daha fazlasını hak ediyor. Bu sergi, Matbaanın hatırasının bir müzeyle canlandırılmasına vesile olur ümidindeyiz.

Üsküdar Matbaası'nda basılan kitaplar, basın tarihimizin beşik devri eserleri olarak, bugün koleksiyonerler için gözde parçalardandır. Kâğıdı, cildi, konuları, nüshalarının sıhhati itibarıyla bu eserler gittikçe daha fazla önem kazanmaktadırlar. Bu sergi vesilesiyle yaptığımız çalışmalarda birçok sürprizle de karşılaştık. Bu matbaada basıldığı bilinen üç adet kitap maalesef hiçbir kütüphanemizde bulunmamaktadır! Bir tanesinin ise (*Diatribes de L'ingenieur Seid Moustapha Sur L'Etat Actuel de L'Art Militaire Du Genie et Des Sciences a Constantinople*) bilinen tek nüshası, Fransa'da *Bibliothèque Nationale de France*'da bulunmaktadır. Kütüphanelerimizin bu ve benzeri çalışmaları dikkate alarak eksiklerini tamamlayacaklarını ümit ediyoruz.

Yaptığımız çalışmalar sonucu Üsküdar Matbaası'nda (mükerrer baskılarla birlikte) basılmış 81 adet kitap tespit edebildik. Bu sayı nihai bir rakam değildir. Bizden önce yapılan listelere 9 adet yeni kitap tespit ederek eklemiş olduk. Bunda en büyük avantajımız, sahaf mesleğinin içinden olmamızdır; zira piyasada kimlerin elinde ne tür kitaplar olabileceğini tahmin ettiğimiz için yeni keşifler yapabildik. Yine de bugüne kadar rastlanmayan yeni bir kitabın karşımıza çıkma ihtimali her zaman mevcuttur. Nitekim ilerleyen satırlarda okuyacağınız Yahya Erdem abimizin yazısında izlerini bulmak mümkün.

Sergimizdeki 66 adet kitabın önemli bir kısmı Üsküdar Belediyesi koleksiyonundan temin edildi. Eksiklerini, koleksiyoncu ve/veya sahaf arkadaşlardan aldık. Üç tanesini hiçbir kütüphanemizde olmadığı için sergileyemiyoruz. Bunun dışında kütüphanelerimizde olup da sergileyemediğimiz bazı eserler de var. Onların da en azından görüntülerini (Ankara Milli Kütüphane, Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi) olarak kitabımızda kullanabildik.

Bu tür çalışmalar ancak birçok kişinin elbirliği ile yapabileceği işlerdir. Elinizdeki bu kitabın ve serginin ortaya çıkmasında, teşekkür sayfamızda isimleri mezkûr çok değerli hoca ve üstadlarımızın; kütüphanecilerimizin, sahaf arkadaşlarımızın ve koleksiyoner dostlarımızın yardımlarını gördük. Onların himmetleriyle daha nice güzel işler başaracağımıza inancımız tamdır. Bir kez de buradan Derneğimiz adına, emeği geçen herkese teşekkür ederiz.

Ve elbette ki bütün bu işlerin başında, Üsküdar'ın bir kültür muhiti olması için büyük gayret sarfeden hâmiimiz, Şehreminimiz Sayın Hilmi Türkmen vardır. Kendilerine müteşekkirimiz. Başkan Yardımcımız Zekeriya Şanher'in, Kültür Müdürümüz Mesut Meyveci'nin ve Küratörümüz Erkan Doğanay'ın katkılarını da şükranla anmak isteriz.



انک
انک

بلبلانده

کازتوا

ببازدی

ایلدراهن

شانپانیب

السانگر

نورماندی

مب

راغورلیان

کوردی

فانش قوی

عازنو

بری

بودفا

لابورغوی

سویس

پوتو

بوتزونی

اونبیر

مستطونش

لیوپین

لیونج

کوردن

دوفنی

کی

پروانش

غاسفویز

لانغدوف

مزلورون

کوردی

کوردی

ÜSKÜDAR MATBAASI¹

PROF. DR. KEMAL BEYDİLLİ

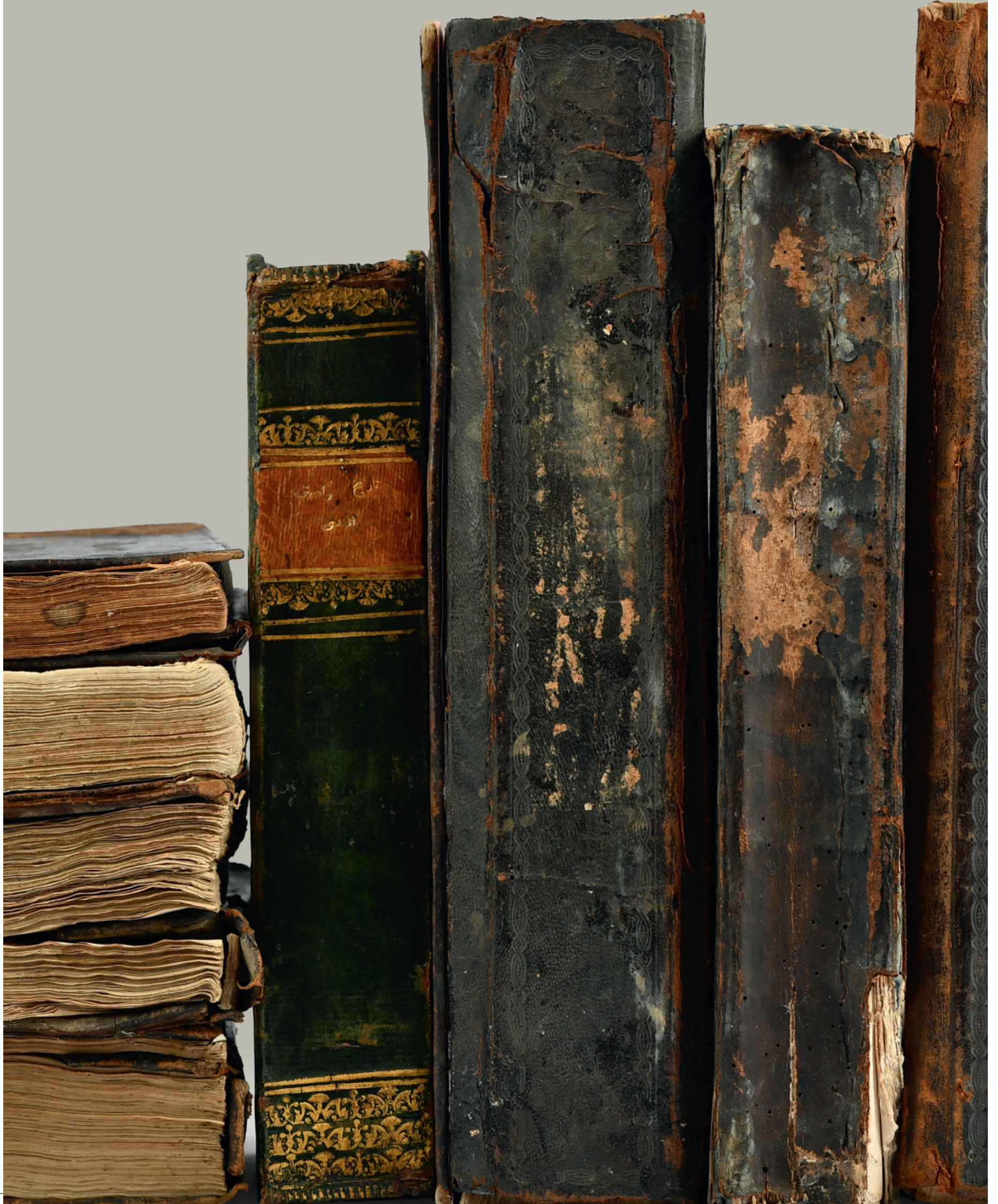
Müteferrika'dan Üsküdar Matbaasına Kadar Türk Matbaacılığı

AVRUPA'DA XV. yüzyılda ortaya çıkan matbaa, asrın

sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ne iltica eden İspanyol Yahudileri tarafından İstanbul'a getirilmiş, bunu Rum ve Ermenilerin kendi matbaalarını kurmaları takip etmiş, 1727'de de bilindiği gibi İstanbul'da ilk Türk matbaası açılmıştır. Lale devrinde faaliyete geçen bu matbaa; Erdelli bir mühtedi olan İbrahim Müteferrika (ö. 1747) ve Said Efendi (ö. 1761) tarafından kurulmuş ve Müteferrika'nın ölümüne kadar ayakta kalmıştır. Müteferrika'nın alt katını matbaa olarak kullandığı evi İstanbul'un Yavuzselim semtinde Mismarcı Şüca Sokak'ta idi; evine yakın civarda, Tophane olarak anılan mahalde de bir deposu vardı.

Müteferrika Matbaası'na ilk teknik yardımların İstanbul'da faaliyet gösteren gayrimüslim matbaalardan geldiği, Ermeni matbaasından bir baskı tezgâhı alındığı, Yahudilerden harf dökümü için istifade edildiği ve Fransa'dan ithal edilen iki basma tezgâhının gösterdiği gibi gerekli bazı malzemelerin Avrupa'dan getirildiği anlaşılmaktadır. Said Efendi'nin Arapça hurufat döktürme girişiminin pek başarılı olmaması üzerine, 1725-1732 yılları arasında Viyana'daki Türk şehbenderi olarak kalmış olan Kazgancızade Ömer Ağa'nın yardımıyla 6 Türk ustası eğitim için Viyana

¹ Daha geniş bilgi için bakınız: Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826), İstanbul 1995, "İstanbul Matbaaları", Büyük İstanbul Tarihi, c. VII, İstanbul 2015, s. 552-577 ve İki İbrahim: Müteferrika ve Halefi, Kemal Beydilli, İstanbul 2019



üzerinden Hollanda'ya yollanmıştır ve burada 200-250 kilo kadar Arap harfleri döktürülerek, İstanbul'a getirilmiştir. Ömer Ağa ayrıca Matbaada çalıştırılmak üzere basmacı ustası ve mürettip tedarik ederek İstanbul'a göndermiştir. Matbaada 8 usta ve 36 çırağın çalıştığı bilinmektedir. Matbaanın aktif basım yaptığı 1729'dan 1742'ye kadar 22 cilt hâlinde 17 kalem eser basılmış olup bunların toplam cilt sayısı 12.500 adettir.

Müteferrika'nın vefatından sonra Matbaa işletmesi, bu işe talip olan Rumeli kadılarından İbrahim ve Ahmed Efendilere havale edilmiş (1747), ancak bunlar *Vankulu Lügati*'nin ikinci baskısını yapmak dışında başka bir etkinlik gösterememişler ve Matbaa kısa bir süre içinde kapanmış ve basım işleri tamamen terk edilerek, unutulup gitmiştir. Basılan kitapların yeterli satış yapmaması, dolayısıyla geniş bir okur sayısına erişememiş olması, bu gelişmede önemli bir rol oynamıştır. Bu zafiyetin ilerideki denemeler için de söz konusu olduğu gözlenmektedir.

1782'de Müteferrika bakiyesi matbaa takımlarının Rumeli kadılarından İbrahim Efendi'nin vârisesinden Fransız elçiliği tarafından 4.000 kuruş teklifiyle satın alınmak istenmesi matbaa işlerini tekrar gündeme getirmiştir. Uzun zamandan kullanılmadan kalan bu bakiyeye, 1782 tarihinde o sıralarda Beğlikçi olan Raşid Efendi tarafından satın alınmış, büyük emek ve masraflarla, eski dönemlerden kalan bazı uzman ustaların yardımıyla ama yine de büyük zorlukla ve yap-boz usulüyle eksiklikleri giderilerek, işletmeye açılmıştır. Matbaada basılan *İzzî, Subhî ve İ'râbü'l-Kâfiye* için elli-altmış kese masraf edilmiş, ancak eser satılmadığından zarar edilmiş ve bu sebepten başka bir kitap basılmamıştır. 1783-1785 yılları içinde bu basım faaliyetinden sonra masrafları devletçe karşılanmak üzere *Vauban* tercümeleri olarak bilinen, savaş teknolojisiyle ilgili üç eser daha basılmıştır. Bunlar *Muhâsara-yı Kıla* (1792), *Fenn-i Lağım* (1793), *Usûl-i Harbiyye* (1794) isimli eserlerdir. Bunların basımından sonra Matbaa, faaliyetine son vermiştir. Raşid Efendi Matbaası'nın İstanbul'un neresinde faaliyet gösterdiği bilinmemektedir.

1795'te Mühendishane-i Berrî'nin Hasköy'de yeni inşa edilen Humbaracı ve Lağımcular Kışlası yanında yapılan binada eğitime başlaması üzerine, Raşid



1729 yılında basılan ilk kitabımız olan *Vankulu Lügati*'nin başına İbrahim Müteferrika tarafından konulan "*vesîletü't-tıbaa*" yazısının ilk sahifesi.



Mühendishâne Matbaası'nda 1800 yılında basılan Şerh-i Tuhef-i Vehbî'nin mihrabiye giriş sahifesi.

Efendi'nin elindeki matbaa takımları devlet tarafından 7,500 kuruşa satın alınarak, Mühendishane binasının zemin katında ve mühendislik eğitimi tamamlayan bir unsur olarak kullanılmaya başlanmış ve başına Mühendishane hocası Abdurrahman Efendi getirilmiştir (Şubat 1797). Burada, mühendislik eğitimi ile ilgili olarak ders kitapları, logaritma cetvelleri, Türkçe, Arapça ve Fransızca telif ve tercüme eserler, Fransızların Mısır'a saldırımları münasebetiyle yine Türkçe, Arapça ve Fransızca olarak hazırlanan beyannameler basılmıştır. Bunların toplam sayısı 19 kalemi bulmaktadır. Nizam-ı Cedid hareketini tanıtmaya amacıyla 36 gravür içeren ve 200 adet olarak basılan Mahmud Raif Efendi'nin *Tableau des Nouveaux Règlements de l'Empire Ottoman* unvanlı eseri, burada basılan eserlerin en değerlisidir.

Üsküdar Matbaası

1797'den itibaren önce Hasköy'de açılan, 1802'den itibaren ise faaliyetini Üsküdar'da Selimiye Kışlası civarında yapılan müstakil binasında sürdüren matbaa, Osmanlı matbuat tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Mühendishane Matbaası adıyla faaliyetlerine başlayan matbaa yerinin darlığı nedeniyle 1802'de Üsküdar'a taşınmıştır. Matbaa, Harem İskeleyi arkasındaki Selimiye Vakfı arazisi üzerinde kışlanın deniz tarafındaki ahırların bulunduğu yerde, yeni, büyük ve gösterişli bir binada faaliyete başlamıştır. Matbaa binasının ihtişamına dair dönem tanıklıklarından bazıları şu şekildedir:

Aynî Efendi Matbaa binasını tavsif ederken, bunun Padişahın şahsiyeti gibi büyük olduğunu ifade eder: "Tabi'atince mu'allâ basmahâne eyledi icâd." Devri özel olarak kaydeden Câbî Ömer Efendi ise, Selimiye Kışlası, matbaa ve burada basılan eserler hakkında bilgi verir: "Üsküdar'da vâkî Kavak Sarayı ve kışla yanında... bir câmi'i şerîf binâsı... bir hammâm... ve kütüb-ı tevârîh ve sâ'ir harita basmaya etrâfıyla bir mükemmel kütübhâne binâsı dahi inşâ". Câbî'nin *kütübhâne* dediği matbaa binasıdır. Yine bir başka yerde:

Üsküdar'da Selimiye Câmi'-i Şerîfi kurbunda mu'anven kitâb ve sâ'ir basmahânesi binâ ve içine mürettibler ve mubassırlar, mahiyeler ta'yin ve Hadice

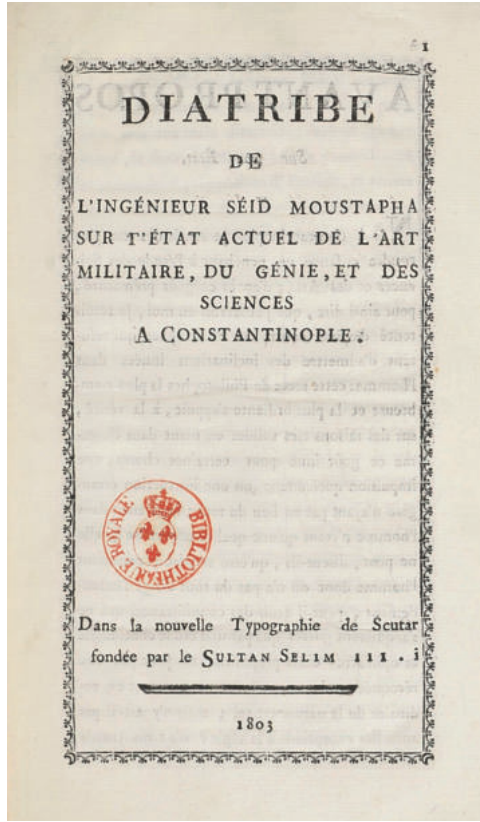
Sultan tarafından bin Birgivi risâlesi ve bin Vankulu ve Küçük Tezkîreci Muhib Efendi'nin pederinin şerh eylediği Âmentü Şerhi basılıp, Atlas-ı Cedîd'ler basılıp ve Harem iskelesine bir kârgîr iskele binâ...”

Selimiye Kışlası'nın deniz tarafındaki ahırların bulunduğu yerde olduğu ifade edilen matbaa binasının, bu ahırların yapımı esnasında (1843) yıkıldığı belirtilmektedir.

“Basmahane”, “Tabhane” ya da “Üsküdar Matbaası” denilen bu yeni mekanda Matbaanın işletme usulüne de bir yenilik getirilmiş, sermaye tahsis olunmasına ve kar-zarar hesabıyla çalışacak bir kamu işletmesi haline dönüştürülmesine karar verilmiştir. Mevcut mal varlığına ilaveten 25.000 kuruş sermaye tahsis edilen matbaanın idaresi halihazırda Mühendishane Matbaasını yöneten Abdurrahman Efendi'ye ihale edilmiştir.

Yeni bir idari yapıya kavuşturulan ve tanımlama yerindeyse “sivil” bir kimliğe büründürülen ama bir “kamu” işletmesi olma özelliğini de kaybetmeyen Tabhane'de, Mühendishane Matbaası olarak faaliyet gösterdiği zamanlarda mevcut olmayan bir uygulama başlatılmıştır: O zamanlar basılması söz konusu edilmeyen, “Tefsir ve hadis-i şerifden maa'ada”, piyasa ihtiyacına da cevap verebilecek faydalı kitap ve risaleler de basılarak satılabilecekti. Dolayısıyla, artık müslümanlara yönelik dini kitap dışında, piyasaya açık, pazar talebine uygun eserlerin basımını da üstlenebilecektir. Matbaada basılabilecek eserler çerçevesine gayrimüslimlere yönelik dini kitap basımının dahil olduğunu hemen hatırlatalım. Devlet tarafından basımı istenecek olan bazı kitap, risale, şekil ve resimler bastırıldığında masrafları devlet tarafından ödenecektir. Her türlü eserin “basım tekeli” Üsküdar Matbaasına verilmiş ve başka bir yerde birşey basmak yasaklanmıştır.

Devrin önde gelen simalarından Behic Efendi, müslüman halkın cehaletten kurtarılabilmesi için dini kitapların da matbaada basılması gerektiğini savunur ve bunların basım yolu ile daha ucuza temin edilebileceğini ileri sürer. Günlük iaşesine takadı olmayan ve en az 500 kuruşluk kitaba ihtiyacı olan talebe-i ulumun, böylece 150 veya 200 kuruşluk bir masraf ile kitap ihtiyacını matbu olarak karşılayabileceğini ifade eder. Nihayet, bu tür ihtiyacın karşılanması hedef alındığında, Matbaanın iş sıkıntısı çekmeden, boş ve atıl kalmadan, devamlı olarak faaliyet içinde bulunabilmesinin de şartlarının yaratılmış olacağına dikkat çeker. Behic Efendi



Üsküdar Matbaası'nın bastığı ilk eser olan Seyyid Mustafa'nın Nizâm-ı Cedîd'le ilgili olan ve 3. Selim'in yenilik hareketlerini tanıtan Fransızca risalesi.

[karşı sayfa]
Yakub el-Firuzabadî'nin Mütercim Ahmed Âsım Efendi tarafından Türkçeye çevrilerek 1817'de Üsküdar Matbaası'nda basılan Kâmusi'l-Muhit el-Okyanus adlı eserin 3. cildinin giriş sahifesi.

ve onun gibi düşünen Osmanlı entelektüel-bürokratlarının gayretleri olumlu sonuç vermiş ve yaklaşık bir yıl içerisinde Osmanlı Devleti'nin müslüman tebası için basılan ilk matbu dini kitabı olan Birgivi Risalesini basmak Üsküdar Matbaasına nasip olmuştur. Osmanlı kitap tarihi ve okuma kültürü dünyası için matbu bir ilmihal basarak muazzam bir yeniliğe ev sahipliği yapan Üsküdar Matbaası birçok değerli eser basmıştır. Görüldüğü üzere Matbaanın idare şekli, basım selahiyeti ve dini kitap yasağını ortadan kaldırması hasebiyle Üsküdar Matbaası, Türk matbuat tarihinde birçok ilklere imza atan bir müessese olarak son derece önemli ve hususi bir yere sahiptir.

Matbaa, faaliyete geçtiği 5. yıl içinde 1807'de "sanat-ı tab'ü temsili" terk etmek yani faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır. Sermaye yetersizliğinin sebep olarak gösterildiği bu durumda basım ve işletme masrafları karşılanamıyordu. Kıdemli matbaa yöneticisi Abdurrahman Efendi külliyetli meblağlar sarfedilerek çok değerli eserler basıldığı ancak bu eserlerin aynı hızla satılamadığı, özellikle dağıtımının yapılamadığına dikkat çekerek Matbaanın malî bir krize düştüğünü ifade etmiştir. Bütün bu açıklamalar Abdurrahman

Efendi'nin Matbaanın başında kalmasına yetmemiş ve yerine Salihzade Hüseyin Efendi geçmiştir. Osmanlı idarecileri tarafından daha öncesinde Defteremini Vekilliği yapan Hüseyin Efendi'nin Matbaa yönetiminde halefinden daha başarılı olacağı düşünülmüş ve 1222 senesi Şevval ayının ilk günü (2.12.1807) Tabhane idareciliğine tayin olmuştur. Bu yeni görevlendirmede de "Türkçe, Arapça, Farsça ve Rumca kitap ve risalelerin Tabhane'den başka bir yerde basılmaması ve basan olur ise men edilmesi", dolayısıyla Tabhaneye tahsis kılınan "tekeli" imtiyazının yinelenerek devam ettiği görülmektedir.

Esasında Üsküdar Tabhanesi'nin daha III. Selim'in son saltanat yıllarında mali sıkıntı ve işletme sermayesi yetersizliği içine düştüğü, gerekli ilgiden yoksun kalarak "mesdud ve muattal" bir hale geldiği anlaşılmaktadır. Tabhane'nin bu acı durumu Nizam-ı Cedid aleyhtarı ayaklanma ve III. Selim'in tahttan indirilmesi ile başlayan istikrarsızlığın müteakip aylarında da sürmüştü, zira IV. Mustafa'nın tahta çıkışı hadiselerinden de etkilenmiş ve ihmali devam etmiştir. Hal', katl, iclas ve



فصل الصاد المهمله الصدق صادق كسرى وفتحيه والمصدوقه ميم فتحيه برسوز ورجح
 كرجك اولق وكرجك سويلك معناسنه در كه واقعه مطابق اولقندن عبارتدر كذب مقابلدن وعند البعض صادق
 فتحيه مصدر در و كسريه اسم مصدر در كرجك و كرجكك معناسنه پس مصدر اولدقده خبر كرجك اولق
 و بر آدم كرجك سوزلو اولق و كرجك سويلك معناسنه اولور يقال صدق فلان في الحديث وصدق فلان
 الحديث صدقا وصدوقه من الباب الاول ضد كذب ويقال صدق القتال ومنه المثل * صدقني سن بكره * بو مثل
 هذع ماده سنده بيان اولدى مؤلفك بصاژده بيانه كوره صدق و كذب في الاصل قول و كلامك و سنى اولق
 اوزره موضوعدر كه فارسده راست و دروغ و تركيده كرجك و بلان تعبير اولور قول من نور ماضى و مستقبل اولسون
 و وعد و ساژ كونه كلام اولسون و صدق و كذب قصد اول ايله انواع كلامدن همان كلام خبرى به مخصوص صدر
 و بعضا بالعرض امر و استفهام و دعا مثل كلام انشايد دخی استعمال اولور و اتساع جهتيله قائل و مخبره ده
 وصف اولور و صدق بر نسيه نك اجزاسى مجتمع واركاني تام و قوتى كامل اولق جهتيله حاصل اولسنه اطلاق اولور
 ته كه امثله آييدن مستهان اولور و كاه اولور كه صدق اعتقاد متكلمده حاصل و ثابت اولان نسنده استعمال اولور
 و كذب آنك مقابلى اولور ته كه صدق ظنى و كذب ظنى ديسور و كاه اولور كه افعال جوار حده استعمال اولور ته كه
 صدق القتال و صدق في القتال دبرز فتور و تمها و نسر قتاله كرجكدن اقدام ايدوب حق حري توفيه ايتدى معناسنه
 و صدق ماده سى لازم و متعدى اولور ايكي فعله دخی تعديه ايدر ته كه مقابلى اولان كذب دخی بويلجهدر انتهى
 و صدق صادق كسريه شدت معناسنه استعمال اولور يعنى بر كسه شدت اوزره صلاح و خيره نسبت اولسنه
 صدق لفظنه مضاف ايدر لفظه لاجل صدق و صدق صدق و امرأه صدق و جار صدق دبرز اضافته يعنى
 رجوليت و صديقيت و جار بده صادقته كه اجزاء واركاني كاملدر ته كه اصطلاح جرده دخی اوكر چكدن آدم
 و كرجكدن اشك تعبير اولور و نه قوله تعالى و لقد بو اناسى اسرائيل ميو اصدق اى ازلناهم منزلا صالحا يعنى
 منزليته كامل و غرض و مطلوبه صالح و مرضى و هر در لوعير ظن و اعتقاد اولمقدده صادق منزله ازال بيورد بلر كه
 مراد مصر و شام اولكه ز يدر و وجهه مذكور اوزره شدت و كال معناسى اراده اولندقده اضافته رجل صدق دبرز
 صادق كسريه و نعت اولدبغى صورته الرجل الصدق دبرز كه صادق فتحيه در و صادق فتحيه متاثلودوز
 و طوغرى مرزاغه وصف اولور يقال ربح صدق اى صلب مستو و متانت و سداد و استقامتى اولان آدمه وصف
 اولور يقال رجل صدق اى مستقيم متين و مطلقا اجزاء واركاني تام و كامل آدمه وصف اولور يقال رجل صدق

مطلب

isyanlarla dolu bir siyasi istikrarsızlık devrine rastlayan Hüseyin Beyefendi'nin başkanlığı bir sene kadar sürmüş, 1808 Temmuz'u sonunda Tabhane mukataası aynı şartlarla Hacegândan Ali Efendi ile Doğancılar İmamı Hafız Mehmed Efendi'ye "bervech-i iştirak" ihale edilmiştir.

Bu arada İstanbul'da önemli siyasi hadiseler cereyan etmekte, II. Mahmud, Alemdar Mustafa Paşa'nın askeri müdahalesi neticesinde tahta çıkarılmaktaydı (6.7.1808). Aynı senenin sonbaharında olgunlaşan hadiseler Kasım ayında patlak vermiş ve İstanbul'da kanlı olayların cereyanına sebep olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa'ya tertiplenen karşı darbe ve su-i kasd kanlı bir şekilde sonuçlanmış, gelişen yeniçeri isyanı Saray'ı tehdit eden boyutlara bürünmüştür. Asiler bir zaman önce kurulmuş olan Sekban-ı Cedid ordusuna karşı duydukları infiali, bu askerlerin barındıkları Levend ve Selimiye Kışlaları'na hücum ve buraları yakarak gözler önüne sermişlerdir (17 Kasım 1808). Özellikle Selimiye Kışlası'na saldırmaları, kışlayı ateşe vermeleri, bütün yakın çevrenin de isyan ve yangın ateşiyle kavrulmasına ve tahribine yol açmıştır. Çevrede subay ve kumandanların oturdukları evler yanında, sâde vatandaşların ikametgâhları ve dükkânları da yağma edilmiş ve ateşe verilmiştir.

Dönem kaynaklarının ittifakla birleştiği husus 17 Kasım 1808 isyanında, Selimiye Kışlası ve civarının "külliye, bir dahi bina olunmamak için ihrak" olunduğudur. Selimiye Kışlası ve çevresindeki binaların uğradığı yangın ve yağma felaketinden geriye kısmen yanmış olan Selimiye Camii'nden gayrı başka birşey kalmamıştır. "Harem iskelesi verasında" ve iskele "kurbunda" yer alan Tabhane'nin bu felaketten nasibini aldığı anlaşılmaktadır. Matbaada bulunan ciltli-ciltsiz pek çok kitap, alet ve edevât ve basım tezgahları ve diğer şeyler yağma edilmiş ve kırılmış olup, bunların bir kısmı da yangında yanmıştır. Böylece, Patrona İsyanı'ndaki yakıp yıkmalara rağmen zarar görmemiş olduğu belirtilen, "Lale Devri" matbaasının aksine, bu seferki Yeniçeri isyanında, "Nizam-ı Cedid" faaliyetlerinin önemli ve mütemmim bir parçası olarak algılanmış olması lazım gelen Tabhane, diğer "Nizam-ı Cedid" kurumları gibi önemli bir şekilde hasara uğramıştır. Elbette Müteferrika Matbasının ayaklanmanın infial noktalarının dışında kalması az hasarla bu süreci atlatmasını sağlamıştır. Malesef 1807'de Nizam-ı Cedid'in sona ermesiyle başlayan darbe ve karşı darbeler döneminde Matbaa, başta çağdaş teknik

eğitimle ilgili ve Fransızca da dâhil olmak üzere pek çok kitaplarını bastığı yeni sistemin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmiş olarak, Nizam-ı Cedid'e karşı duyulan tepkinin hedefleri arasına girmiştir. 1797'den itibaren önce Hasköy'de açılan, 1802'den itibaren ise faaliyeti Üsküdar'da Selimiye Kışlası civarında yapılan müstakil binasında sürdüren Matbaa, reform döneminin önemli göstergelerinden olan Levent Çiftliği, Üsküdar ve Selimiye Kışlaları gibi askerî kuruluşlarla aynı akıbeti paylaşmış, yakılarak tahrip ve yağma edilmiştir.

Matbaayı içinde bulunduğu bu duruma rağmen işletmeye devam eden Hafız Mehmed Emin ve Ali Efendiler, bir taraftan alet ve edevatın tanzimine gayret etmişler diğer taraftan da devraldıkları Matbaanın senelik 800 kuruş tutan “mal-ı mîrî ve kalemiye” ile Selimiye Vakfına verecekleri 1200 kuruş kirayı zamanında ödemeye çalışmışlardır. Öte taraftan giderek ağır gelmeye başlayan devlet borcu gibi berat şartlarını da yerine getirmeye çalışıyorlardı.

Matbaaya tanınan “tekel” hakkı, işletmenin rakipsiz olarak karlı bir şekilde çalışabilmesi amacıyla düşünülmüş bir tedbir olduğundan, ortaklar daha Ağustos 1808 içinde, atama beratlarında da yer alan bu hususu gündeme getirmişlerdi. Verdikleri dilekçede, kendi matbaalarında yeterli teknik donanıma sahip oldukları, hatta kendilerinden önceki müdürlerden Abdurrahman Efendi döneminde gayrimüslimler için bazı dini kitapların basıldığını ifade etmişlerdir. Matbaanın âtıl kaldığı dönemlerde doğal olarak gayrimüslimler bu ihtiyacı farklı şekillerde karşılama yoluna gitmiş ve İstanbul'un farklı mahallerinde gizlice kitap basılmaya başlanmıştır. Bu durum, Üsküdar Matbaasının “tekel” hakkının doğrudan ihlali olduğu gibi Matbaanın ihtiyaçlarını karşılaması beklenen mücellidlerin “celb ve zabt” edilmeleri nedeniyle dolaylı olarak da Matbaa işletmesine zarar veren bir hal almıştır. Haklarının temini ve zararlarının tanzimi için tekel yetkilerine işlerlik kazandırabilmek üzere konunun İstanbul'daki kadılara duyurulmasını talep etmişlerdir. 1808 Ağustos'unda yapılan bu müracaatın 1809 Şubat'ında hükme bağlandığı görülmektedir. Bu kadar gecikmeli olarak sonuca bağlanmasının araya giren Yeniçeri isyanları ile ilgili olduğu açıktır.

Üsküdar Matbaasının müşterek işletmecileri Hafız Mehmed Emin ve Ali Efendiler arasındaki bu ortaklığın uzun zaman ahenk içinde yürütülemediği olduğu

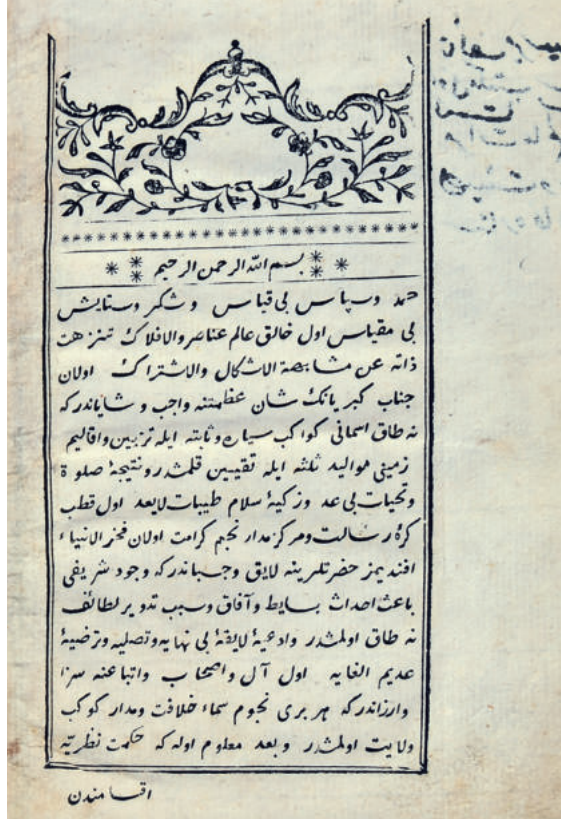
ve vaktiyle Müteferrika Matbaasının devamı sayılabilecek işletmeyi sürdüren Raşid ve Vasıf Efendilerin başına geldiği gibi, bu ikisinin de arasının açıldığı anlaşılmaktadır. Bir müddet sonra Ali Efendi belirli bir gelir payı karşılığında işleri ortağına devretmiş ve bir süre sonra da vefat etmiştir. Öte yandan Doğancılar İmamı Hafız Mehmed Emin Efendi de işleri iyi idare edememekte ve Matbaanın işlerinde aksamalar olmaktadır. Faaliyetlerini zorlukla sürdürmekte, bastıklarını satamamakta, işletme kâra geçemediği için gerekli ödemeleri yapamamakta ve sürekli borçlanmaktadır. Nitekim Eylül 1814'te Vakanüvis Asım Efendi'nin "Kamus" tercümesinin basımı kararlaştırıldığı Matbaanın alet edevatının işlerliğini kaybettiği ve işçilerin de dağılmış ve perişan oldukları gözler önüne serilmişti. Hatta bu durum Matbaanın yeniden İstanbul'a taşınmasını gündeme getirmişti. İşçilere kolaylık olacağı gerekçesiyle Tersane-i Âmire'deki Talimhane'ye nakli söz konusu olmuştur. Ancak Tersane Emininin bu fikre sıcak bakmaması üzerine Matbaanın eski yerinde faaliyetine devam etmesine, "Kamus" basımı için gerekli hazırlıklar ve donanımın takviye edilmesine karar verilmiştir.

1817 Senesine gelindiğinde ise, bu arada vefat etmiş olan Ali Efendi'nin varislerinden ve matbaanın fiili müdürü olan M. Emin Efendi'nin elinden hisseleri hatt-ı hümayunla alınarak Matbaa mukataası Ruznamçe-i evvel Abdurrahim Muhib Efendi'ye verilmiştir. Matbaadaki mevcut alet ve edevat ve çeşitli kitaplar, tek tek sayılarak Muhib Efendi'ye devr ve teslim edilmiştir. Ortaya çıkan zimmet noksanlarının da bir önceki müdür M. Emin Efendi'den tahsil edilmesine karar verilmiştir.

Hafız Mehmed Efendi bu karara itiraz etmiş, eksiklerin birçoğunun 1808 Kasım'ındaki hadisede yağmalandığı bazılarının da yangında telef olduğunu iddia etmiştir. Matbaa başkanlığı ve mevcut hisselerinin kendisinden alınmasıyla rızkının kesildiğini ve halihazırda 80 yaşında bir ihtiyar olduğunu dile getirerek affını istirham etmiştir. Zaten fakr u zaruret içerisinde olduğunu, başlangıçta matbaa işi için maaşından vazgeçtiğini ve işletmeyi sürdürebilmek için de varını yoğunu sattığını ifade etmiştir. Şimdi ise borçlarına mahsuben satılmasını teklif ettiği evinden başka birşeyi yoktur, o da 1000 kuruştan fazla etmeyecek, borcu kapatmayacak ve bu ihtiyar haliyle kendisi de evsiz kalacaktır. Haline merhameten ve mevcut borcunu taksitlerle ödeyebilmek için yarım hisselerinin kendisinde

bırakılmasını ya da borcunun affını istirham etmektedir. Neticede borçlarını ödemeye kudreti olmayan M. Emin Efendi'nin ihtiyarlığına ve zaruret haline merhameten borçları silinmiştir. Aslında tam anlamıyla hiçbir dönem kar etmemiş bir müessese olarak matbaa işletmesinin bu seferki zararları da kamu yararı gözetilerek devlet tarafından tazmin edilme yoluna gidilmiştir.

1817'de geldiği matbaa idaresi görevini vefat ettiği 1821 senesi Ağustos'una kadar A. Mühib Efendi sürdürmüştür. Riyasete gelmeden birkaç yıl önce matbaa işlerine bulaşan Mühib Efendi'nin ilk ciddi etkisi 1814'teki *Kamus* tercümesinin basılması kararı ile görülmüştür. Zira bu baskının emanet edilmesi gereken kişi Matbaa Müdürü selefi M. Emin Efendi olması gerekirken basıma nezaret görevi Mühib Efendi'ye havale edilmiştir. Herhalde bu göreve ve sonrasında Matbaanın başına gelmesindeki en önemli etki matbaa işlerine olan ilgisiydi. Zira 1806'da Paris'e elçi olarak gönderildiğinde *Moniteur* gazetesinin matbaasını gezmiş, oradaki alet edevatın aynısının Üsküdar Matbaasında var olduğunu teyid etmiştir. Ayrıca babasının hazırladığı kitapların basılacağı kağıtların basım esnasında göreceği işlem için "mendere şeklinde cendere" icad etmesi de kendisindeki matbaa işlerine olan yakın ilginin nişanesidir. Ancak bu ilgi beraberinde başarıyı getirememiştir, Mühib Efendi'nin dört senelik idaresi de pek parlak geçmemiş matbaanın mevcut kötü durumunda bir iyileşme söz konusu olamamıştır. Bilakis Mühib Efendi de, devrini selefleri gibi zarar ve ziyana ve borç bırakarak kapatmıştır. Üstelik zimmetinde olan bazı kitapları ve alet edevatı da telef etmiştir. Onun dönemindeki borç hanesini kabartan taleplerden biri meşhur hurufatçı Arapoğlu Bogos'un imal ettiği 800 bakır ve 400 çelik harfin karşılığı olan yaklaşık 34.000 kuruştur. Emektar ve devlete çeşitli hizmetleri geçmiş olan Mühib Efendi'nin borçlu vefat etmesine rağmen varislerinin borcu ödemeye yanaşmayarak affını istirham ettikleri görülmektedir ki devlet bu borçların da silinmesine karar vermiştir. Sultan II. Mahmud, eldeki mevcut kitapların on seneye kadar bile satılamayacağını, dolayısıyla basımları için verilen paraların geriye gelmeyeceğinden şikayetle, "erbabına havale olunmayan madde böyle olur", sözleriyle Matbaa idaresinin ehil ellere teslim edilmemekte olduğunu dile getirmişse de kitapların istenildiği gibi satılamaması ve yatırılan sermayenin devr etmemesinin, erbabı eline düşmemekten başka sebepleri de olsa gerekir.



1824 Yılında Üsküdar Matbaası'nda basılan son eser olan Ali Kuşçu'nun Mir'at-ı Âlem adlı eserinin Mütercim Mir Seyyid Ali tarafından Türkçeye yapılmış tercümesi.

Mühib Efendi'nin vefatıyla birlikte Matbaanın başına Divan-ı Hümayun haccânından Cebehane-i Amire Nazırı İbrahim Saib Efendi geçmiştir. İbrahim Saib Efendi'nin yaklaşık iki yıllık idaresinin ardından Üsküdar Matbaasına dair bir rapor verdiği görülmektedir. Burada 1821 Rum isyanı ile birlikte devletin aldığı bazı kararlar neticesinde Rum asıllı tercümanlar ve devlet görevlilerinin işten el çektilmesinin Matbaaya da yansdığı görülmektedir. Matbaadaki gayrimüslim istihdamının yerine müslümanların yerleştirilmesi zaten iyi durumda olmayan Matbaanın randımanını düşürmüştür. Matbaada çalışanların “ehl-i İslam”dan tedarikine gayret gösterilmesi emrine uysa da Üsküdar ahalisinin çoğu “bağ ve bahçe ile meluf” olduklarından, Matbaa için bu durum pek faydalı olmamış kendi ifadesiyle “bir destgâh takımından ziyade amele yetiştirilememiştir”. Dolayısıyla Matbaa Üsküdar'da kaldığı müddetçe, işletmenin en önemli elemanlarından musahhah, mürettip ve diğer işçilerin temini ve yetiştirilerek istihdamları devamlı zorluk çıkaracaktır. Şehirden fazlaca uzaklık, sapa bir mevkide bulunma hali, ulaşım zorlukları gibi unsurların

da Matbaanın gelişiminde ciddi engel olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Saib Efendi bu zorlukların aşılmasının ve Matbaanın kâra geçen bir işletme, memleket hayırına çalışan bir müessese olabilmesi için ivedilikle İstanbul yakasına taşınmasını önermektedir.

Matbaa Müdürünün önerisi Sadrazam Silahdar Ali Paşa'da karşılık bulmuş ve Matbaanın İstanbul'a taşınmasının uygun olduğu kararı verilmiştir. Mesele Sultan II. Mahmud'a aksettiğinde de hattı hümayun hazırlanıp Matbaa için Süleymaniye yakınlarındaki Kaptanpaşa Hamamı satın alınarak matbaaya dönüştürülmeye başlanmıştır. Matbaa Müdürü İbrahim Saib Efendi'ye gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için iki senede iki taksit halinde geri ödenmek şartıyla Darbhane'den 20.000 kuruş borç verilmiştir. 1824 yılının 6. ayına gelindiğinde ise Üsküdar Matbaası'nın İstanbul yakasındaki mezkûr yerine taşınma işinin tamamlanmış olduğunu görüyoruz.

Üsküdar Matbaası Müdürleri

Müdür	Tarih
Abdurrahman Efendi	1802-1807
Seyyid Hüseyin Beyefendi	1807-1808
Hacegandan Ali Efendi (ö.1814)-	1808-1814?
Doğancılar İmamı Hafız M. Emin Efendi	"ber vech-i iştirak"
Doğancılar İmamı Hafız M. Emin Efendi	1814?-1817
Ruznamçe-i evvel Abdurrahim Mühib Efendi	1817-1821
İbrahim Saib Efendi	1821-1824

*t of Turkish Books printed in the Printing Office at
opposite to Constantinople, since the reign of Sulta
amed, to July, 1822.*

Vaan-Kuly, a large dictionary in folio, of Arabic w
plained in Turkish. Two vols.

Burhaan-i-Caty, a ditto ditto of Persian words, expla
Turkish. One vol.

Galatat-i-meshhuray, a Vocabulary, explaining the
mology of certain words used in a different sense in
sation.

Lugat-i-Leghè, a Dictionary, Turkish, Arabic, and
a modern work of much use. One vol.

Berghoy-Mitny, a law book in Arabic, translated into

Berghoy-Sherhy, a Commentary on ditto.

Amentu-Sherhy, Commentary on the Turkish Creed

Tarih-i-Subhy, History of the Ottoman Empire, by

Tarih-i-Izzy, History of ditto, by Izzy.

Tarih-i-Vassif, History of ditto, by Vassif.

Tarih-i-Atlas, a Geographical Grammar, by Kiatib

Kiafie Zinhy Zaday, a Grammar, explaining the f
and derivation of Arabic verbs.

Izhar, by ditto ditto, Arabic Syntax.

Izhar Sherhy, Commentary on ditto ditto.

Giamy hashiesi, by Muharem Effendi, Observations
ditto.

Sullat Ali-Mehmed, by Effendi, Turkish

AVRUPALI SEYYAHLARIN GÖZÜNDEN ÜSKÜDAR MATBAASI*

YAHYA ERDEM

MÜHENDİSHÂNE Matbaası 1802 yılında kapandıktan

sonra, Üsküdar'da Harem civarında Selimiye Kışlası'nın arkasında yeni bir matbaa faaliyete geçti. Bu matbaanın bânisi ve hâmisi Sultan III. Selim'den başkası değildi. 1800 ile 1830 yılları arasında İstanbul'a gelen bütün seyyahlar Üsküdar Matbaası'nın Sultan Selim'in gayretleri ile kurulduğunu yazarlar. Bu yıllarda ülkemizde bulunan Avrupalı seyyahların bir kısmı yeni faaliyete geçen bu Devlet Matbaası'nı ziyaret etmişler, izlenimlerini yazmışlardır.

Mühendishâne Matbaası 1802 yılında çalışmasını durdurdu. Araç ve gereçleriyle, elde kalan kitaplarla Üsküdar'da Selimiye Kışlası civarındaki hamama yakın bir yerde yeni bir binaya nakledildi. Burada 1803-1824 yılları arasında değişik konularda kitaplar basıldı. III. Selim'in hayatta olduğu yıllarda, 1807'ye kadar çıkan kitaplar daha esaslı eserlerdir. 1807 Şubat ayından 1808'in Mart ayına kadar bir sene zarfında Matbaada hiçbir eser basılmamıştır. Bu süre Matbaanın duraklama dönemidir. Kabakçı İsyanı bu sessizliğin birinci sebebidir. Bu tarihten sonra basılan kitaplar daha ziyade medrese câmiasını ilgilendiren kitaplar olarak dikkati çekiyor. 1819 yılında basılan *Mir'âtü'l-Ebdân* ve 1824'te basılan *Mir'ât-ı Âlem* bir istisna olarak durmaktadır. Şânîzâde'nin anatomi kitabı ve Ali Kuşçu'nun eseri Üsküdar Matbaası'nın ikinci dönemindeki en dikkate değer eserlerdir. Bu genel bilgilerden sonra gezginlerin burayı ziyaretleri konusuna geçebiliriz.

* [(Müteferrika Kitabiyat Dergisi, Sayı 64, Kış 2023, Yahya Erdem - "Mühendishane, Üsküdar ve İstanbul Matbaalarında Seyyahlar", sf. 39-52.) Yazar tarafından "220. Yılında Üsküdar Matbaası" eseri kapsamında tekrar ele alınmış metin.]

Üsküdar Matbaası'nı erken tarihte gezen ve önemli bilgiler veren kişi Alman Şarkiyatçı ve Seyyah Ulrich Jasper Seetzen'dir. Mütecessis bir insan olan ve İstanbul'da her dilde çokça kitap toplayan Seetzen, Matbaamızda basılan kitaplardan edinmek istemektedir. Bu amaçla 23 Şubat Çarşamba 1803 günü Üsküdar'a geçmiştir. Üsküdar Matbaası, Selimiye Câmii civarındaki hamamın çok yakınındadır. Tek katlı Avrupaî tarzda yapılmış bir "ev" dir. Matbaanın bulunduğu geniş salona girdiğinde ikisi çalışan üç baskı makinesiyle karşılaşır. Oysa elçilik sekreteri Von Hammer orada sekiz makina olduğunu söylemiştir kendisine. Matbaacıların çok deneyimli oldukları izlenimini edinir Seetzen. Bunda haksız da değildir. Belli ki bu ustalar Mühendishâne Matbaası'nın tecrübeli elemanları olup buraya nakletmişlerdir. Bazıları Türk, bazıları Ermenidir. Müdür tarafından görevlendirilen başlarındaki kişi iyi Fransızca bilen bir Ermenidir. Harfleri dizener Türktür. Seetzen Matbaaya gelmişken orada basılmış eserlerden satın almak ister. 112,5 kuruşa Farsça-Türkçe bir sözlük (*Burhan-ı Kâti* olmalıdır), mühendislik üzerine bir kitap, Farsça bir şiir (*Tuhfe-i Vehbî*), bu şiirin Türkçe yorumu (*Tuhfe'nin* Ahmed Hayatî tarafından yapılan şerhi) ve Reisülküttab Mahmud Raif Efendi'nin övgüye değer *Tableau des Nouveaux Réglements de L'Empire Ottoman* adlı eserini alır. Bu sonuncusu ona göre matbaanın en az bulunan yayınlarından. Çünkü Latin harfleriyle Fransızcadır ve burada aside yedirme tekniğiyle yapılmış resimlerle süslenmiştir. Kitapların hepsi ciltlenmiştir ve sabit fiyatları vardır. Seetzen'e bir para bile indirim yapılmayışı onu şaşırtmış gibidir. Ermeni baş usta ardından onu başka bir salona götürür. Burası Fransız bakır gravür ustası Ricard'ın çalışma odasıdır. Odada bazı efendiler toplanmışlar ve o sırada Türkçe bir atlas için haritaların gravürlerini hazırlamaktadırlar. Ricard o anda Kuzeydoğu Asya'nın bir bölümünü bakır levha üzerine işlemekle meşguldür. Daha sonra bu çizgilere asit tatbik edecektir. Bakır gravürleri yapan ustanın Seetzen'e söylediğine göre tüm bakır levhalar tamamlanıncaya kadar daha 13 ay bu iş üzerinde çalışması gerekecektir.¹ Seetzen bitmiş olan Avrupa ve Asya levhalarının özenli şekilde yapılmış olduğunu belirttiikten sonra şu anlamlı cümleyi yazar:

"Coğrafya bilimi konusundaki bu yapıt gerek Türk ulusu için gerek yönetimdeki Türk hükümdarı ve bu yapıta emeği geçen Türk bilim adamları için gerçekten bir övünç kaynağı olacaktır."²

1 1218 hicri tarihli Atlas'ın 13 ay sonra çıktığını var sayarsak 1804 yılının Mart-Nisan aylarına denk gelmektedir ki bu da Zilhicce 1218'e tekabül eder. Atlas'ın baskısının Mart 1804'te tamamlandığı kanaatindeyim. 1803 tarihli Diatribe' de Seyyid Mustafa, Atlas'tan söz eder ama o da Seetzen gibi hazırlık aşamasında görmüş olmalıdır.

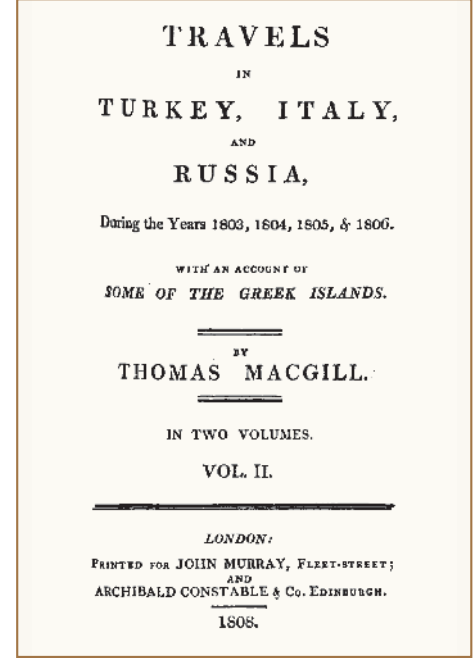
2 Ulrich Jasper Seetzen, İstanbul Günlükleri ve Anadolu'da Yolculuk, Çeviren: Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 144.

Seetzen bu atlasla birlikte bir coğrafya kitabının da hazırlanmakta olduğunu belirtir. Gerçekten de seyyahın adını vermediği *Cedîd Atlas Tercümesi* ve ona ek olarak basılan *İcâletü'l-Coğrafıyye* Türk matbaacılık tarihinin en ilginç ve nadir örneklerinden biri olarak kalmıştır. Seetzen'in bu atlasın hazırlık safhasına şahitlik etmesi ve bize aktarması anlamlı ve değerlidir. Burada dikkat çeken bir husus da Seetzen'in Üsküdar'da aldığı kitapların hepsinin aslında Mühendishâne Matbaası'nın ürünleri olmasıdır. Zira henüz Şubat 1803 itibarıyla Üsküdar'da basılmış kitap yoktur. Nitekim Seyyid Mustafa'nın *Diatribes de L'ingenieur Seid Moustapha Sur L'Etat Actuel de L'Art Militaire Du Genie et Des Sciences a Constantinople* eserinden de bahsetmez. Ustalar Mühendishâne'den gelmez, bakır ustası Fransız Ricard da daha önce oradadır. Üsküdar, Mühendishâne Matbaası'nın bir devamı olarak kurulmuştur.

1804-1806 yıllarında Türkiye, İtalya ve Rusya'yı dolaşan İskoçyalı tüccar Thomas MacGill 1806 yılında Üsküdar Matbaası'na gider. Orası hakkında kısa ama ilginç olan şu bilgileri verir:

“Bu yeni şehrin daha yukarısında, daha önce de belirttiğim gibi, şimdiki Sultan tarafından halkının hâkim hurafesine tamamen aykırı olarak kurulan matbaa vardır; bu türden bir yapının başlangıcı için oldukça geniş bir plan üzerindedir; şu anda on kadar baskı makinası çalışmaktadır. Yararlı kitapların tercümesinde birkaç kişi uğraşmakta ve kitapların birçoğu kanaldaki padişah fabrikasında üretilen kâğıda çok güzel bir şekilde basılmaktadır. Bunlar matbaadan ayrılmadan önce alıcının zevkine göre zengin veya sade şekilde ciltlenir. Coğrafya kitapları ve dünyanın farklı yerlerinin haritaları oldukça doğru bir şekilde Türkçe karakterlerle basılıyor. Ayrıca Kaptan Cook'un seferlerini ve Öklid'in “*Unsurlar*”ını quarto boyda olarak gördük: Türkçe konusunda bilgili olmadığımız için iyi tercüme edilip edilmediklerine karar veremedik, ancak çevirmen çok yetenekli bir adam olduğundan, vatandaşı Cook'un hakkını verdiğine şüphemiz yok. Genellikle Öklid'e de adaletli davranıldığı düşünülebilir.”³

Şimdi MacGill'in bu yazdıklarına bazı açıklamalar ekleyelim. Yazarın sözünü ettiği halkın hâkim hurâfesi, baskı kitaba duyulan tedirginliktir. Matbaada basılan kitaplar hâlâ genel bir kabul görmemektedir. Dini kitapların basılması



Üsküdar Matbaası'nı gezen Thomas MacGill'in Seyahatnamesinin II. cildi.

3 Thomas MacGill, *Travels in Turkey, Italy and Russia during the years 1801, 1804, 1805, 1806*, London, 1808, vol. II, s. 98.

yasaktır; *Kur'ân* ise hiçbir şekilde basılamaz. Ancak III. Selim bu hurafeyi yıkmış ve Mühendishâne'den sonra Üsküdar'da bir basımevi kurmuş ve burada bilimsel kitaplar bastırmaktan çekinmemiştir. Dinî kitap basımı da onun zamanında başlamış ve *Birgivî Risâlesi* 1803 ve 1805'te üst üste iki baskı yapmıştır. Türkçe harflerle basılan haritalı kitap ise *Cedid Atlas Tercümesi* ve *İcâletü'l-Coğrafiyye* olmaktadır. Üsküdar Matbaasının bu en prestijli kitabı büyük olasılıkla 1804 yılında matbaadan çıkmıştı. Daha önce de yazdığımız gibi Ricard adlı usta, öğrencileriyle beraber bu atlası hazırlamıştı.

Seyyahımızın yazdıkları arasında en ilginç husus, onun Kaptan Cook'un Seferleri'ni quarto boyda gördüğünü belirtmesidir. Ünlü İngiliz Kaptan, Seyyah ve Haritacının bilhassa Büyük Okyanus'ta yaptığı deniz seyahatleri ve keşifleri çeşitli dillere çevrilerek basılmıştır. Ancak bu kitabın Üsküdar'da ya da Mühendishâne'de basıldığına dair bir bilgi olmadığı gibi bugüne kadar elimize ulaşmış bir nüshası da yoktur. Erken devirlerde yayınlanmış Türkçe kitap listelerinde yer almaz. O tarihlerde İstanbul'da bulunan Hammer'in listesinde de yoktur. Dolayısıyla MacGill'in bu kitapla neyi kastettiği anlaşılıyor. Ama Cook'un adını kısa yazısında iki defa anıyor. Kitabı çeviren kişinin ise çok yetenekli birisi ve Cook'un vatandaşı olduğunu yazıyor. Bu kişinin mühtedi mühendis İngiliz Selim Efendi olduğunu düşünüyorum. Bir dönem Mühendishâne'de beşinci hoca olan ve Hüseyin Rıfkı Tamanî ile beraber Bonycastle'dan *Elements of Geometry* adlı kitabı *Usûl-i Hendese* adıyla çeviren Selim Efendi, Cook'un kitabını dilimize aktarabilecek kişidir. Ama böyle bir kitap henüz görülmemiştir. MacGill'in quarto boyda eline aldığı diğer eser *Kitâb-ı Öklides* olmalıdır. Nasireddin Tûsî'nin Öklid'den yaptığı bu Arapça çeviri tarihsiz olarak ama 1216/1801'de Mühendishâne'de basılmıştır. Nitekim Arapça kitap yazarın dediği gibi quarto boydadır, Bonycastle'ın Öklid'in *Unsurlar*'ı üzerine kurulu Tamanî-Selim çevirisi ise oktavo boyda yani daha küçüktür. Biri ya da diğeri, bunların Mühendishâne ürünü olmasına rağmen Üsküdar Matbaası'nda yazar tarafından incelenmesi, oradan araç ve gereçlerin yanında stokta kalan kitapların da yeni Matbaaya yani Üsküdar'a nakledildiğini göstermektedir.

4 Adam Neale. Travels through some parts of Germany, Poland, Moldavia and Turkey. London 1818, s. 249.

Üsküdar Matbaası'na gidenlerden birinin de İskoçyalı doktor ve yazar Adam Neale olduğu anlaşılıyor. Neale bize şu kısa bilgiyi veriyor kitabında:

“Üsküdar Matbaası’nda Türklerin harita gravürleri konusundaki ilk çabalarından bazılarını, özellikle de Karadeniz’e ilişkin, daha yeni tamamlanmış, muhtemelen bugüne kadar üretilmiş en doğru olanını gördük.”⁴

Neale, gezisine 1805 yılının Temmuz ayında başlamıştır. İstanbul’da 1806-1807 arası bulunmuş olmalıdır. Mektuplarında bir yerde 1806 tarihi geçer, bir yerde de III. Selim’den söz ederken halihazırdaki talihsiz padişah ifadesi dikkat çeker. Çelişkili bu ifade muhtemelen 1807 yılına işaret ediyor. Neale’ın sözünü ettiği Karadeniz haritası, Matbaanın müstakil olarak bastığı bir harita olmalıdır.

Bir gezinin kitabında değil ama bir derginin sayfalarında 1807 yılında kısa bir bilgi yer almaktadır. Yazıda III. Selim’in ülkesini yıkılmaktan kurtarmak için Avrupa medeniyetinin gelişmelerini kendi topraklarında yaymayı düşündüğü, bu yolda çalıştığı ve aydın bir padişah olduğu vurgulandıktan sonra, III. Ahmed’den sonra Matbaayı Üsküdar’da onun canlandığı, yeniden kurduğu ama ne garip bir tesadüftür ki ilmin dostu bu iki prensin iki ihtilâlin kurbanı oldukları belirtilmektedir. Yazı şu şekilde devam eder:

“Bahsettiğimiz Matbaa, komplocu Yeniçeriler tarafından kuşatılan Nizâm-ı Cedîd birliklerine kışla olan binanın içindeydi. Yeni birliklerin imhası Matbaanın kapanmasını beraberinde getirdi. Daha da üzücü olanı müdürü olan Abdurrahman Efendi yerine gelecek kişiyi seçmemiştir. Bu ihtiyar öldü. Yeni padişah Matbaayı tekrar faaliyete geçirmek istese de yöneticiliğini kimin yapacağı bilinmiyor. Bu yılın başlarında Üsküdar Matbaası’nda çıkan son eser maalesef bulunamıyor! Bu kitap İstanbul’da konuşulan halk Türkçesinde yer alan en yaygın gramer yanlışlarını 564 maddede inceliyor. İstanbul müftüsü olan kitabın yazarı Abur Nafid ona oldukça şarkvarî olan *iyi seçilmiş ve iyi tertib edilmiş inciler* adını vermiştir. Eserini yayımlamadan önce en bilgili âlimlere göstermişti. Önsöz Arapça, metni Türkçedir. Bu kitaba değer katan dilbilim kısmı kadar yazarın içine kattığı coğrafya ve tabiat bilgisine dair konu dışı bilgilerdir. Herbelot’nun Bibliotheque Orientale ve bu türdeki başka çalışmalara ilginç eklemeler sağlayacağına inanılıyor.”⁵

Yazarı belli olmayan bu satırların sahibinin şarkiyatçı Louis Langles olacağını kuvvetle tahmin ediyorum. Langles 1807 yılında Seyyid Mustafa’nın *Diatrîbe* adlı eserini yeniden yayımlarken giriş kısmına Osmanlılarda matbaanın kısa bir tarihçesini vermekte, III. Selim zamanında yeni açılan basımevinde hatırı

5 *Magazine Encyclopédique*, Paris, 1808, tome:VI, s. 407-408.



1806 Yılında Üsküdar Matbaası'nda basılan Mehmed Hafid Efendi'nin dilimizde kullanılan yanlış kelimelerle ilgili *Galatâtî'l Meşhûre* (meşhur yanlışlar) isimli, Türk dili için çok önemli bir çalışma olan eserinin mihrabiye girişi sahifesi.

6 Kemal Beydilli, "İstanbul Matbaaları (1453-1939)", *Büyük İstanbul Tarihi*, C. 7, İstanbul, 2015, s. 577.

sayılır sayıda kitap neşredildiğini yazdıktan sonra "Bunların bir kataloğunu yapmayı ve *Magazine Encyclopédique*'te yayımlamayı düşünüyorum." demektedir. Dolayısıyla aynı dergideki 1807 tarihli bu imzasız yazının müellifi de o olmalıdır. Yazıda Matbaa Müdürü Abdurrahman Efendi'nin öldüğünün bilgisinin verilmesi, yerine kimsenin henüz gelmediğinin ima edilmesi ilginçtir. Halefiyle aralarında bir zaman dilimi bulunması, Matbaanın çalışmaması nedeniyle olabilir. Ancak Beydilli'ye göre böyle bir boşluk olmamış ve hemen Salihzâde Seyyid Hüseyin Beyefendi göreve getirilmiştir.⁶

Langles'ın anlattığı kitap ise Aşîrzâde Hafid Efendi'nin *Ed-dürerü'l-müntehabâtî'l-mensûre fî islâhi'l-galâtî'l-meşhûre* adlı eseri olup meşhur galatların düzeltilmesiyle ilgilidir. 1806 yılının ortalarında Üsküdar'da basılmıştır.

Üsküdar'da yayımlanan ilk kitap 1803 tarihli 33 sayfadan ibaret Fransızca bir risâledir. Müellifi Seyyid Mustafa *Diatribes de L'ingenieur Seid Moustapha Sur L'Etat Actuel de L'Art Militaire Du Genie et Des Sciences a Constantinople* adlı bu eserinde III. Selim'in reformlarına değindikten sonra bundan duyduğu heyecanı anlatır. Bu kitabı Şarkiyatçı Louis Langles 1807 ve 1810 yıllarında dipnotlarla zenginleştirerek tekrar neşretmiştir. 1810 tarihli olanın notlarında Üsküdar Matbaası'na değinen Langles, 17 Kasım 1808'de Kabakçı Mustafa İsyamı sırasında kışlaların ve Matbaanın yandığını ve Basımevinin artık bir mezarlığa dönüştüğünü belirtir. Yerli tarihî kaynaklarda ve seyahatnamelerde Matbaanın III. Selim'in ölümünden sonra kapandığı duyurulmuştur. Oysa Matbaa 1807-1808 arasında 13 ay kadar üretim yapamamış, sonra faaliyetine her yıl bir iki kitap basarak devam etmiştir. 1816'dan itibaren yeniden canlılık kazanmıştır. Üsküdar Matbaası, Kemal Beydilli'nin tespitiyle 1824 yılında karşıya geçerek İstanbul'da varlığını sürdürmüştür.

Ünlü Fransız gezgin J. M. Tancoigne da seyahatnâmesinde Üsküdar Matbaası'na yer verenlerdendir. 1809 Temmuz tarihli bir mektubunda burasının kapalı olduğunu yazar. Gezginin kısa ifadesi şu şekildedir:

"Daha sonra Üsküdar'ın deniz kıyısındaki yeni binalarını ziyaret ettik. Bütün sokaklar aynı planda, düz çizgilerle, eski şehre göre daha geniş ve temiz inşa edilmiş. Ayrıca birçok imalathanenin yanı sıra kendisinin adını taşıyan Sultan III. Selim'in yaptırdığı muhteşem bir câmi bulunuyor. Bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan tek matbaa buradaydı; ama son ihtilâlden bu yana

kapalı; ona kısa bir mesafede bulunan Nizâm-ı Cedîd kışlası da önceki bir mektupta belirtildiği gibi aynı dönemde kül oldu. İkincisinin deniz kıyısında, çitlerle çevrili küçük bir egzersiz alanı vardı; Padişah orada bir köşk inşa etmişti ve meydana gelen askerî gelişmeleri görmek için burayı tamir ediyordu. Padişahın bütün kamu kurumlarında benzer köşkleri vardır.”⁷

Seyahatnâmesi 1815’te yayımlanan Fransız gezgin Charles Pertusier, eserinde Türk Matbaacılığı hakkında kısa bilgi verir. İbrahim Müteferrika döneminden sonra âtil kalan matbaayı III. Selim’in canlandırdığını yazar. Özellikle Padişahın bastırıldığı kitapların kalitesine değinirken şunları belirtir:

“Ondan sonra Sultan Selim döneminde logaritma tabloları, aritmetik, geometri, cebir üzerine risâleler ve yazarının hayatına mal olan Nizam-Cédid gibi bilim kitapları yayımlanmıştır. Selim’i kendine örnek alan Mahmud’un; onu taklit ederek bu ölmekte olan kurumu yeniden canlandırması mümkündür.”⁸

Gerçekten de II. Mahmud devrimleri devam ettirecek, Matbaayı yeniden devreye sokacak, sönüp gitmesine izin vermeyecektir. Pertusier’nin burada yazarın hayatına mal olan Nizâm-ı Cedîd kitabı olarak söz ettiği Mahmud Raif Efendi’nin *Tableau...* adlı eseridir. Pertusier kitabının üçüncü cildinde ekler bölümünde konuya tekrar dönüş yapar ve bu kez Üsküdar’da çıkan kitaplara şu şekilde değinir:

“Matbaa III. Selim zamanında Üsküdar’a taşındı. Şimdiye kadar oradan 34 eser çıktı. Bunların dokuzu matematik üzerine, sekizi sözlük, beş tanesi Arapça sarf ve nahiv kitabı, dördü dinî eser, bir cilt Vâsif Efendi’nin yazdığı vakanüvis tarihi, bir adet açıklamalı yirmi dört yapraklı büyük Türkçe atlas, altı deniz haritası ve biri Nizâm-ı Cedîd’le ilgili üç Fransızca çalışma.”⁹

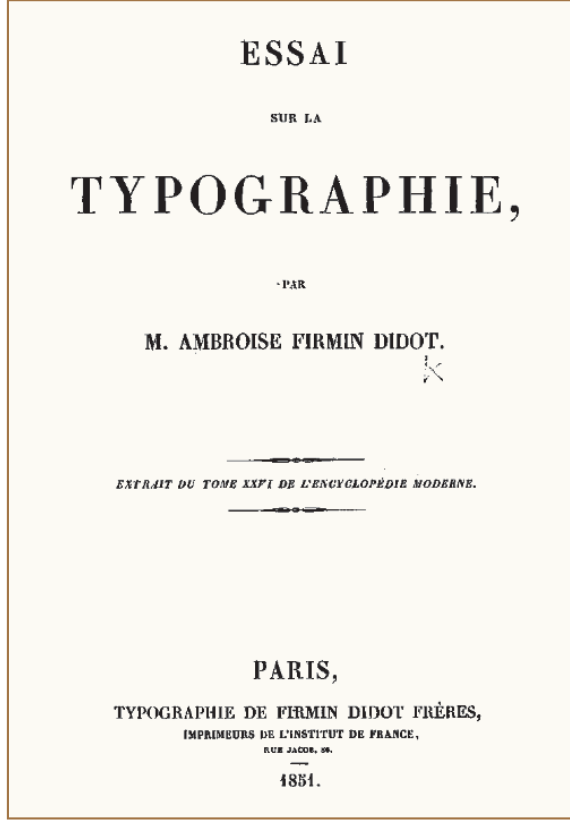
Pertusier’nin kitabında Matbaayı gezdiğine dair bir kayıt yoksa da o dönemde yazılmış bilgiler olması bakımından buraya aktarmakta fayda gördüm. Sözüünü ettiği kitapların bir bölümünün Mühendishâne’de basıldığını da hatırlatalım.

Üsküdar Matbaası’nı gören, gezen diğer bir kişi de ünlü Fransız matbaacı, yayıncı, kitapçı Firmin-Didot ailesinden Ambroise Firmin-Didot idi. Matbaacı, kitap ve sanat eserleri koleksiyoncusu, yayıncı ve Helenist olan seyyahımız Yunan diline ve sanatına hayranlığından dolayı genç yaşta Doğu’ya bir seyahat yapmış, İstanbul’a gelmiş, Ayvalık’ta uzun süre kalmıştı. Maalesef seyahatnamesinde Üsküdar Matbaası’na gittiğini yazmasına rağmen, verdiği

7 M. Tancoigne, *A Narrative of a Journey into Persia and a Residence at Teheran*, London, 1820, s. 382.

8 Charles Pertusier, *Promenades Pittoresques dans Constantinople et sur les Rives de Bosphore*, Paris, 1815, Tome II, s. 358.

9 Pertusier, *Age.*, s. 388-89.



Ünlü matbaacı ailesinden Ambroise Firmin-Didot'nun Tipografya Üzerine Deneme adlı kitabı. Üsküdar Matbaası'nı gezişini de anlatır.

10 Ambroise Firmin-Didot, *Notes d'un Voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Paris, 1820, s. 85-88.

bilgiler kısıtlıdır. Çok kıymetli diyebileceğim bir bilgiye satırlarında rastlayamadım. 1816 yılında, Basımevinin yeniden canlandığı bir dönemde yazdıkları şu satırlardan ibarettir:

“Ayrıca antik Hrisopolis yani Üsküdar'da kurulan Türk matbaasını da ziyarete gittim; bina geniş ve iyi planlanmış, ancak III. Selim'in ölümünden bu yana çalışmalar yavaşlamış. Matbaa müdürünün orada olmamasına üzüldüm; çünkü tercüman beni baş ustalardan birine isimle tanıttığımda, adını unuttuğum bu Müdürün Paris'te kaldığı süre boyunca bizim basımevini görmeye geldiğini ve bazen işçilerden daha özenli çalışmalarını isteyerek bizden bahsettiğini söyledi. İtiraf edeyim ki bu sözleri duyunca, adımızın Türkler tarafından bile bilindiğini öğrendiğimde çok şaşırdım. Bana o sıralar baskıda olan büyük bir coğrafya eseri ile Farsça ve Türkçe bir sözlük gösterildi. İşçiler tercüman aracılığıyla benden, akıllarına takılan matbaacılıkla ilgili çeşitli meseleler hakkında bilgi istediler.”¹⁰

Ambroise Firmin-Didot, ardından Basmacı İbrahim

Efendi'den birkaç satırla söz ettikten sonra Üsküdar Matbaası'na ayırdığı satırları şöyle bitirmektedir:

“Bastırıldığı eserlerin çoğunu kendi yazan İbrahim'in vefatından sonra bu kurumun Abdülhamîd dönemine kadar gerilemesine izin verildi. III. Selim ona yeni bir hız kazandırarak mutlu sonuçlar elde edeceğini umuyordu; ancak onun ölümü üzerine, İstanbul'da sayıları çok fazla olan hattatlar ve yazarlar kendilerini zaten rahatsız eden bir kurumu yağmaladılar. İmparatorluklarının iki büyük belâsı cehalet ve ön yargıları anında yok edecek olan matbaayı Türklerin kendilerine rağmen, ülkelerine kabul ettiklerini görünce ne kadar umutlanmıştık! Ne yazık ki Selim'in saltanati bu mutlu neticenin elde edilemeyeceği kadar kısa sürdü; dahası, şark hurufâtını dökme ve bileştirmenin zorluğu, Avrupa'da kitapların zihinlerde yarattığı etkiyi burada yaratmasını her zaman engelleyecektir, çünkü onları hiçbir zaman hızlı ve ucuza basamayacaklar. Üsküdar Matbaası birçok sözlük, gramer ve bazı tarih ve matematik eserleri yayınladı; ancak Türklerin reformunu ve medeniyetini

hızlandırmak için daha etkili yöntemlerin dikkatli bir şekilde kullanılması gerekiyor.”

Ambroise Firmin-Didot, bu seyahatnâmesinden otuz yıl sonra kaleme aldığı *Essai sur la Typographie* adlı çalışmasında ise çok daha kısa olarak ama bu defa açık tarih vererek şunları yazacaktır:

“1816’da Üsküdar’da Devlet-i Aliye Matbaası’nı gezdiğimde – ki çok iyi organize edilmişti– burası dört baskı makinasına sahipti. Başındaki kişi, adını unuttum, hepsi de Müslüman olan işçilerini iyi çalışmaya teşvik ediyordu ve Avrupa’daki başlıca matbaaların atölyelerini gezmişti.”¹¹

Önceki anlattığından biraz farklı bu versiyonda Matbaayı gördüğü tarihi açık olarak vermesi dikkat çekiyor. Neticede ünlü bir basımevinin sahibi olan yazardan Üsküdar Matbaası hakkında daha ayrıntılı bilgi beklemek hakkımızdı fakat Ambroise Firmin-Didot bunu yapmamıştır.

1821-1822 yıllarında Üsküdar Matbaası’nı gezen bir kişi de rahip Robert Walsh’dur. İstanbul anılarını iki kitapta toplamıştır. *Narrative of a Journey from Constantinople to England* (London, 1828) ve *A Residence at Constantinople* (London, 1836). Walsh ilk eserinde şöyle yazmaktadır:

“1821’de Konstantinopolis’e ilk geldiğimde müesseselerini ziyaret ettim ve hepsi cömert kurucularına layıktı. Kâğıt fabrikaları güzel bir tarzda düzenlenmişti. Su depoları mermer havuzlardı ve hepsi sanki padişahın bir sarayının görünüşündeydi. Üsküdar’daki matbaa uygun bir planda kurulmuştu. Oldukça geniş bir yapıydı. Kasalar ve presler çok büyük bir apartmanın karşıt uçlarındaydı ve ilkinden yedisi, sonuncusundan dördü çalışır durumdaydı. Kasalar yarım daire şeklinde yerleştirilmişti, dizgici rahatça çalışabilmek için bir minderin üzerinde bağdaş kurarak oturuyordu; presler öyle yapılmıştı ki, işçilerin mümkün olan en az çabasıyla makinalar kendi kendine çalışıyordu. Birkaç kitap satın aldım, bunlar son derece net ve düzgün basılmışlardı. Ama koruyucularının ölümünden sonra, bu müesseseler yavaşladılar ve gerilediler ve İstanbul’dan ayrılmamdan önce matbaadan ve kâğıt değirmenlerinden artık geriye kâğıt yapılan yerin adını gösteren Kâğıthane isminden başka bir şey kalmamıştı.”¹²

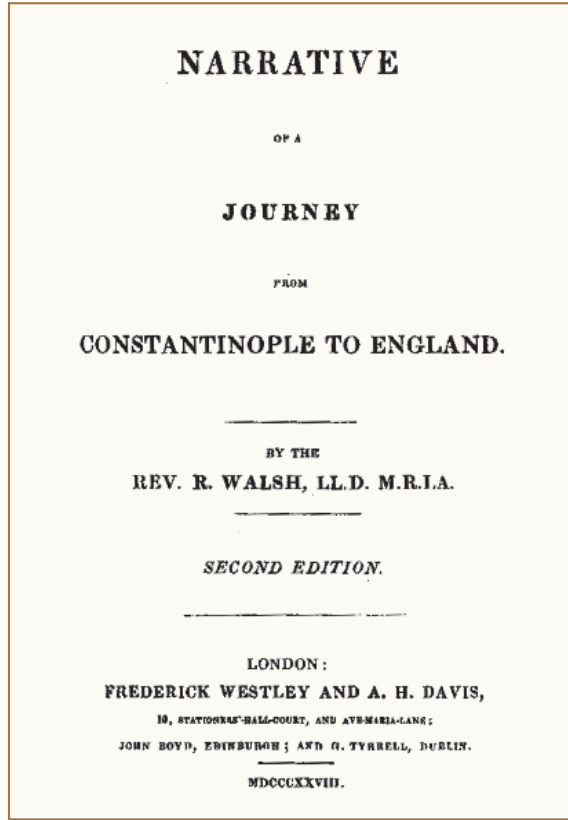
List of Turkish Books printed in the Printing Office at Scutari, opposite to Constantinople, since the reign of Sultan Abdul Hamid, to July, 1822.

1. *Faon-Kuly*, a large dictionary in folio, of Arabic words, explained in Turkish. Two vols.
2. *Burhan-i-Caly*, a ditto ditto of Persian words, explained into Turkish. One vol.
3. *Goliat-i-meshkuray*, a Vocabulary, explaining the true etymology of certain words used in a different sense in conversation.
4. *Lugat-i-Leghê*, a Dictionary, Turkish, Arabic, and Persian, a modern work of much use. One vol.
5. *Berghoy-Mitny*, a law book in Arabic, translated into Turkish.
6. *Berghoy-Sherhy*, a Commentary on ditto.
7. *Aments-Sherhy*, Commentary on the Turkish Creed.
8. *Tarih-i-Subhy*, History of the Ottoman Empire, by Subhy.
9. *Tarih-i-Iszy*, History of ditto, by Iszy.
10. *Tarih-i-Fasryf*, History of ditto, by Yassif.
11. *Tarih-i-Atlas*, a Geographical Grammar, by Kiatib Tehelebi.
12. *Kiyfe Zinhy Zaday*, a Grammar, explaining the formation and derivation of Arabic verbs.
13. *Izhar*, by ditto ditto, Arabic Syntax.
14. *Izhar Sherhy*, Commentary on ditto ditto.
15. *Giomy hashkesi*, by Muharem Effendi, Observations on ditto ditto.
16. *Sekuty Atis Mutavvel*, a Treatise on Logic.
17. *Ghelen Cely*, a ditto.
18. *Im-i-hendese mezmuaai*, a Compilation of Geometrical Rules.
19. *Usul Im-i-hendese*, Elements of Geometry.
20. *Ikhdia*, Euclides in Turkish.
21. *Imtihan an Imi hendese*, Experimental Geometry.
22. *Deria Kitabi*, a Tour by Sea.
23. *Se risanteai*, a Treatise on Hydraulics, by Ashir Effendi.
24. *Lispraima*, Legation.
25. *Tuhfet Vekhy*, Vocabulary, Turkish and Persian, by Vehby.
26. *Hayati Effendi*, Translation of Vehby’s Vocabulary into Arabic.
27. *Nuhbe-i-Lugat*, a Collection of Choice Words in Arabic.
28. *Sekhay sibian*, a Vocabulary, Turkish, Persian, and Arabic, author unknown.
29. *Avami Getid*, a new Treatise on Arabic Syntax.
30. *Kusmi Terjümesi*, Dictionary translated from the Arabic into Turkish, in two large folio volumes.
31. *Rishhat Terjümesi*, the Life of some Saints.

Robert Walsh’un kitabında Üsküdar ve Mühendishâne’de basılan kitaplarımızın listesi.

11 Ambroise Firmin-Didot, *Essai sur la Typographie*, Paris, 1851, s. 707.

12 R. Walsh, *Voyage en Turquie et a Constantinople*, Paris, 1828, s. 15-18.



Walsh'un bu eseri Üsküdar matbaasını en güzel anlatan kitaplardan biridir.

Walsh 1836'da yayımlanan eserinde kütüphanelere, Kâğıthane'ye, İstanbul Matbaası'nda basılan kitaplara değinir. Sultan I. Abdülhamîd zamanından 1822'ye kadar Üsküdar'da çıkan Türkçe kitapların bir listesini verir. 39 kitaplık bu listede sıralama genelde çok karışıktır. Baskı tarihi gözetilmemiştir. Mühendishâne yayınları da araya girmiştir. Listede dikkat çeken bir husus *Usûl-i Hendese, Kitâb-ı Öklides, İmtihânü'l-Mühendisîn, Su Risâlesi* gibi Mühendishâne baskılarının arasına bir de *Derya Kitabı* adıyla bir eserin katılmış olmasıdır. Walsh bunu "A Tour by Sea" olarak tercüme etmiştir. Böyle bir kitabın varlığından haberdar değiliz. Ama bu isim (Deniz Turu) ister istemez Thomas MacGill'in Matbaada eline aldığı söylediği Kaptan Cook'un deniz seferlerini çağrıştırıyor. Doğrusu tam bir bilmece.

Walsh Üsküdar Matbaası'nı birkaç satırla anlatırken şunları yazıyor:

"İlk matbaanın hurufatı neredeyse yıpranmıştı ve basımı kötüydü; bunun üzerine Üsküdar'a çok düzgün ve

mükemmel baskılar yapan yeni bir set alındı. 1822 yılında bu Matbaayı ziyaret ettim ve oradan çıkmış birçok eserin nüshalarını satın aldım. Yönetici bana, üçü Latin harfleriyle basılmış Fransızca kitaplar olmak üzere, o zamana kadar yayımlanmış kitaplardan oluşan bir katalog verdi; ben de size gönderiyorum."¹³

Walsh verdiği listede yer alan *Kâmus*'a ayrıca değinir. Bu kitap ona göre *Okyanus* demektir. Bu, denizin balıklarla dolu olması gibi eserin de kelimelerle dolu olduğuna işaret eder ona göre. Garip tesadüf Rumlar da aynı dönemde *Kibotos-Gemi* adlı bir sözlüğü aynı düşünceyle basmışlardır. Walsh 1822'de Üsküdar Matbaası'na gittiğine göre, 1815-1817 arasında üç cilt halinde basılan *El-Okyanusü'l-Basît fi Tercümeti'l-Kamûsi'l-Muhit*'in bir nüshasını orada incelemiş olmalıdır. Walsh daha sonra *Lütfiye* adlı çok ilginç bulduğu bir kitaptan daha söz eder. Gizli ilimler, astroloji, büyüculük konularında nazım olarak yazılmıştır. Hafızasının gücünü ve bilgisinin genişliğini göstermek için Yazar hasta olduğu sırada yedi gün içinde bu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. Bu eser Sünbülzâde Vehbî'nin kitabından başkası

¹³ Rev. R. Walsh, *A Residence at Constantinople*, London, 1836, s. 474.

değildir. Erken tarihli bu *Lütfiye*'yi kaynaklarda bulamadım. Walsh'a göre Matbaa İstanbul yakasına taşındıktan sonra çok sayıda kitap basılmaya başlamıştır.

İlk matbaalarımız Avrupalı seyyahların ilgisini çekmiş, yayınladıkları eserlerde bunlardan bahsetmişlerdir. Üsküdar Matbaası'yla ilgili gözden kaçan başka izlenimler de kuşkusuz vardır. Bazı gezginlerin kitaplarında Matbaaya değinilse de bunlar öncekilerin tekrarı, onlardan alıntı, hatta intihal şeklindedir. Orijinal bir bilgi içermezler. Biz bu tekrarlardan kaçınarak bazı gözlemleri aktarmaya çalıştık. İlk dönemlere ait sürpriz tanıklıklar ve sıradışı bilgiler her zaman karşımıza çıkacak, bunlar matbuat tarihimiz için bir kazanç olacaktır. Matbaacılık tarihimizi bunlar aydınlatacaktır.



YAZMADAN BASMAYA CİLT SANATI VE ÜSKÜDAR MATBAASI CİLTLERİ

FATİH HÜNDÜR

CİLT, kitapla birlikte ortaya çıkmış, kitabın mütemmim bir cüz'ü olarak onunla birlikte evrilerek yoluna devam edip günümüze kadar gelmiş, kitabın vazgeçilme bir parçasıdır. Yazı aracı olarak kullanılan kil tabletlerden sonra yaygın yazı aracı olan papirüs ve parşömenlerin muhafaza amacıyla tahta kutular içinde saklandığını biliyoruz. Bundan sonra, kâğıdın keşfi ve temel yazı malzemesi olmasıyla birlikte kitap hızla bugünkü şeklini almış, kitabı muhafaza eden cilt de onun ayrılmaz bir parçası olarak kalmıştır.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ile kâğıt yapımı ve cilt sanatı İslam coğrafyasında yaygınlık kazanmıştır. Kâğıt sanatını Çinlilerden öğrenmiş olan Uygur Türklerinin bilhassa Abbasî halifesi Mu'tasım-billah (ö. H. 227, M. 842)'ın desteği ile Samarra'ya yerleştirilmesi İslam coğrafyasında kâğıt yapımı ve cilt sanatının gelişerek yayılmasına vesile olmuştur. İslam inancında mukaddes bir kitabın olması ve buna verilen önem ciltle birlikte çeşitli kitap sanatlarının da hızla gelişmesine yol açmıştır. Kısa sürede kitap sanatları bütün İslam coğrafyası düzleminde varlığını geliştirerek Eyyubiler, Gazneliler, İlhanlılar, Selçuklular, Memlûklular dönemlerinde büyük aşamalar kaydetmiştir. Bilhassa Anadolu Selçuklularında cilt sanatının geometrik kompozisyonlar kazanarak zirveye ulaştığını görüyoruz.

Osmanlılara gelindiğinde ise en eski cilt örnekleri 15. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Saray Nakkaşhanesi'ne ait olup çoğunlukla siyah deri kullanılmıştır.



Osmanlı Dönemi cilt örneği.
Süleymaniye Kütüphanesi,
Pertev Paşa, 00390.

Selçuklu Dönemi cilt örneği.
Süleymaniye Kütüphanesi,
Fatih, 02788.

Memlük Dönemi cilt örneği.
Süleymaniye Kütüphanesi,
Fatih, 01073.

Bu dönemde şemseler dilimli ve salbektidir. Sonrasında İslam cilt sanatı giderek gelişmiş ve 2. Bayezid tarafından ilk mücellithane olan “*Cemaat-ı Mücellit-i Hassa*” kurulmuştur. Bu dönem İslam cilt sanatında Osmanlı tarzının da ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Daha sonraları gelişen metotlar ile hakkâklara hatâyî ve rûmî desen işçilikli oyma kalıplar hazırlatılıp soğuk baskı şeklinde uygulanmış, ortaya çıkan desenlerin altın ile tezyin edilmesiyle de zengin işçilikli ciltler elde edilmiştir. Özellikle de Kânûnî devrinde Türk-İslam cilt ve kitap sanatları zirveyi yaşamış ve en nadide örnekler bu dönemde ortaya konulmuştur.

İlerleyen süreçte Avrupa’da matbaa icat olunarak bölgesinde yaygınlık kazanmış, bu cümleden olarak İbrani cemaati tarafından İstanbul’da da ilk matbaa (1492) kurulmuştur. Bunun ardından ilerleyen süreçte Rumların ve Ermenilerin de kendilerine ait matbaalar kurduklarını görüyoruz. İlk Osmanlı matbaası olan Müteferrika Matbaasının kuruluş tarihi ise 1727’dir. Bu tarihte kurulan matbaa 1729 yılına gelindiğinde ilk eseri olan *Vankulu Lügati*’ni yayınlamıştır.

Tarihimizde ilk defa Osmanlı toplumu için kitap yayınlayan İbrahim Müteferrika, basma kitap formunun nasıl olacağıyla ilgili bir durumla da karşı karşıyadır. Verilen örneklerden yola çıkarak onun bizde mevcut olan yazma kitap biçiminden çok fazla uzaklaşmadığını görüyoruz. Avrupa baskısı kitapların aksine, bizde yazma kitaplarda olduğu gibi yazar ve kitabın adı giriş bölümünün içine konmuş, istinsah, matbaa ve tarih bilgileri kitabın en sonunda yer almıştır. Metin başında ise –yine yazma eserlerde olduğu gibi- baskı ser-levhalar yer alır.

Üsküdar Matbaası'nda
kullanılan karakteristik bir cilt
örneği.





Müteferrika Matbaası'nda basılan Tarih-i Râşid'in orijinal matbaa cildi.

Bazen kitabın adı bu ser-levha altına veya içine konmuştur. Bu şeklin –özellikle de dini kitaplarda– Osmanlı matbuatında kalıcı olduğu, Raşid Efendi, Mühendishâne ve Üsküdar Matbaalarında da –hatta daha sonraki dönemlerde bile– korunarak devam ettiği görülür.

Yine Müteferrika baskılarında İslam cilt sanatı matbu eserler ile tanışmış ve ilk örneklerini bu matbaada ortaya koymuştur. Müteferrika'dan önce kitap basan azınlık Matbaalarında Avrupa taklidi cilt ve kitap tarzı uygulanırken, Müteferrika Matbaasında İslam cilt sanatı ile Avrupa tarzının harmanlandığı eserlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu ciltlerde tezgâh dikişi kullanılmış; Avrupa tarzı tekerlek zencirek ve köşebent uygulanmıştır. Klasik ciltlerimizden ise hatâyî desenli şemseler ve miklep korunarak basma ciltlere aktarılmıştır. Fakat bu tarz kitapların sonradan çoğunun -yazma eserlerde olduğu gibi- ser levhaları tezhiplenmiş, ve ciltleri yazma kitap cildine dönüştürülmüştür. Bu değiştirme, işlemlerin yazma kitap zevkine sahip okuyucu eliyle yapıldığı ya da talep görmeyince bizzat yayıncı tarafından cazip kılınmak için yaptırıldığı veya her ikisinin birlikte cereyan etmiş olduğu düşünülebilir.

Bu sûretle Müteferrika Matbaası İslam cilt sanatında matbûya geçiş evresini oluşturur. Hicri 1212 miladi 1797 yılına gelindiğinde ise bilinen ilk üniversite matbaası olan Hasköy'de Mühendishane-i Hümayun'da Mühendishâne Matbaası kurulmuştur. Askeri mühendislik eğitimi vermeyi amaçlayan bir okulun bünyesinde kurulan bu Matbaa, devlet eliyle kurulan ilk Osmanlı matbaası olmuştur. Mühendislik üzerine kitaplar, cetveller ile Türkçe ve Fransızca telif ve tercüme eserler basılmıştır. Bu Matbaamızda basılan kitaplara oldukça özenilmiş ve gerek kâğıt gerekse deriler özenle seçilmiştir. Ciltlerinde ise ilk kez matbaanın kendine özgü kalıpları oluşturulmuştur. Bu Matbaada sonraki dönemlere örnek teşkil edecek bir form oluşmaya başladığını görüyoruz. Umumiyetle kenarlara zencirek çekilerek ortaya şemse yerine çarkifelek tarzında çiçek motifleri sıralanmıştır. Ciltlerde desen ve zencireklerde sıcak baskı şeklinde altın ve gümüş folyo kullanılmış, yan kâğıtlarının ekseriyetinde ise ebru tercih edilmiş ve deri ciltler miklepli olarak hazırlanmıştır. Elimizde bulunan numûnelere bazı az sayfalı ufak hacimli kitapların ise miklepsiz olduğunu, hatta bazılarının ebrû ile ciltlendiğini görüyoruz.

[karşı sayfa]

Yazma kitap zevkine sahip olan kitap alıcılarına hitap edebilmek için matbu kitapların da yazmaya benzetilmeye çalışıldığı görülür. Buna bir numûne olarak Müteferrika Matbaası'nda 1730'da basılan Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ adlı eserinin serlevhası.

Yine aynı eserin şemse motifli orijinal matbaa cildi.



کتاب جهان نامہ کاتب علی
بشیر اللہ اعجازی تحریر و تہ تیغ

فاحشہ خیر لد عالم ازارہ و سر لوحہ جریدہ جهان نامہ، زیور افروز جہد و ثنا، ذات اقدس
واعلیٰ ایلہ مزین و مجلی، و رونق بخش صلوات و سلام سلطان انبیا ایلہ موشع و مجلی،
قلند قدن صکرہ شمار ابواب عرفانہ خفی و نہان دکلد کہ، فروع علم ہیئند فن جغرافیہ
یعنی خریطہ لہدہ تصویر اولیان صورت بسیط غیرا، رفن خوب و ہنز مرغوبد کہ اندن
ذوق اولان دقیقہ شناس کاشانہ امن و استیناسہ مسند نشین چار باش حضور ایکن
دوراد و سیاحتہ کرن سیاحتان جہان کبی برآندہ عالی سیر و دور یدر و اول سیر و سلوک
معنوی بر مرتبہ علم اجمالی حصولنہ سبب اولور کہ مدت العمر سیاحت ایند نر اولقدر
استحضار و احاطہ یہ قادر اولار زوایی در پی کابلرہ رجوع و عمارسہ ایلہ اقطار ارض کوشہ
یکوشہ لوح در و ندہ بالجملہ منتقش اولوب بر طرفی استحضار وقتننہ مرآت ذہنہ
توجہ اولننہ فی الحال اول طرفک اجمال حالی صورحس و خیالہ مشاہدہ و محسوس
کبی اولور و معلوم در کہ فنونین رفن ذاتندہ علم اولدوغی چہتدن مذموم اولیوب المرہ
حد و ملاجہلہ مقتضاسندن قطع نظر ککای محسب العوارض ذم اولنورسہ دہ دائما
وراء ظہر استغنادہ مجور اولوب قائلانہ کہ احتیاج زمانندہ التزم لوازم اولور بناہ علی
ذکک بوادیدہ دخی براز تکویو اولنوب مسالک الممالک و جغرافیہ کابلری کوریاوب شکل
یحی و رد فعاتلہ مرسوم و مصور قلند قہ عزیت تدقیقہ نوعا فتور ککش ایدی ساقبا بعض
جزاردیایہ سفر تحریک او تار قانون ہنرا نکلکہ میل سابقہ شوق جدید لاحق اولوب داعیہ
ظہور ایشدی کہ اول رسملر صفحہ بیلہ کشیدہ اولہ لکن اورو نامانکندہ کتب اسلامیکہ
کلی قصوری ظاہر و زبان اقلام اسلامیان اکثر اقالیم و بلدان بیاندہ قاصر اولغہ لاتن
دلنہ یازبان جغرافیہ اردن متأخر کتاب اطلس مختصر فی ترجمہ و سایر کتب اسلامیکہ

مولفین

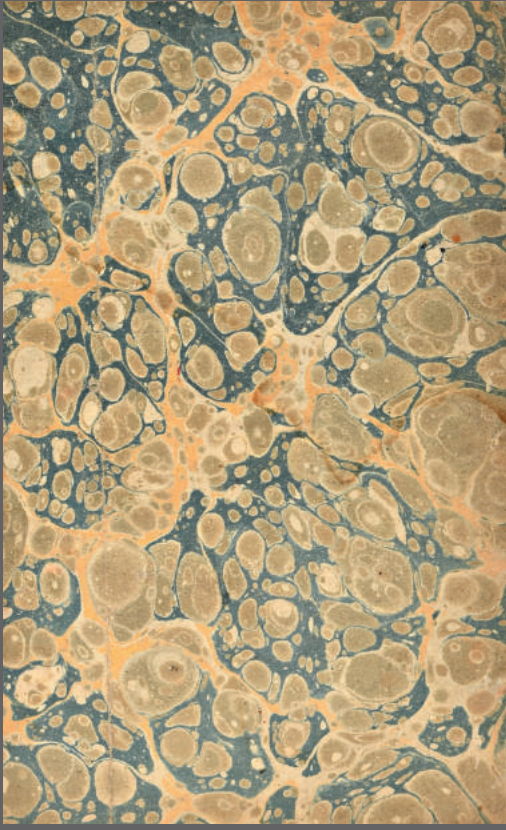
Râşid Efendi Matbaası'nda 1794'te basılan Fenn-i Harb ve Mühendishâne Matbaası'nda 1799'da basılan Burhân-ı Katî' isimli eserlerde kullanılan matbaa ciltleri. Bu örnekler Üsküdar Matbaası'nda kullanılacak olan matbu kitap ciltlerinin oluşum süreci hakkında ipuçları veriyor.



1802 tarihine gelindiğinde Mühendishâne Matbaası yer darlığı sebebiyle Sultanahmet'te Çemberlitaş civarında bir yere taşındıysa da buranın da yeterli alana sahip olmadığı görülerek Matbaa aynı sene içinde Üsküdar Harem İskelesi arkasındaki Selimiye Kışlası civarında, Selimiye Kışlası Vakfı'na ait olarak yaptırılan büyük ve gösterişli bir binaya taşınarak yeni bir hüviyet kazanmış, adı da “Darü't Tıba'atil-Cedidetü'l-Ma'mure” olarak değiştirilip Üsküdar Matbaası kurulmuştur.

Üsküdar Matbaası'nın 1803 yılında kitap yayınlar hale geldiğini, aynı yıl ilk dini eserimiz olan ve Sultan III. Selim' in kız kardeşi Hatice Sultan tarafından bastırılan bin adet Birgivî Risalesi'ni bastığını görüyoruz. İlerleyen yıllarda bu Matbaada bir yandan matbuat tarihimizin yüz akı eserlerinden Cedit Atlas, Hamse-i Şânîzâde gibi numune sayılacak eserlerin bir yandan da matbû kitabı halkla buluşturacak olan dinî eserlerin basıldığını görüyoruz. Öteden beri bir sanat ve cazibe merkezi olan Üsküdar'a matbaanın gelişiyile İslam cilt sanatının matbu örnekleri de burada şekillenerek bir tarza bürünmüştür. Üsküdar Matbaası'nda daha önceki Müteferrika ve Mühendishâne Matbaalarındaki ciltler geliştirilerek tam bir tarz yakalanmıştır.

Burada yine Hasköy'deki gibi kök boyalı sahtiyan deri ve ekseriyetle altın veya gümüş folyo kullanılmıştır. Bu ciltler özellikle Selçuklu cilt tarzında



Üsküdar Matbaası ciltlerinde kullanılan ebrulardan örnekler.

Üsküdar Matbaası'nda basılan 1803 tarihli Risâle-i Birgivî ve 1822'de basılan Netîcetü'l-Fetevâ isimli eserlerin orijial matbaa ciltleri. Üsküdar Matbaası ciltleri artık kesin bir şekil kazanmış haldedirler.



da olduğu gibi küçük desenlerin bir araya getirilmesiyle elde edilen şemse kompozisyonlarından oluşur.

Üsküdar Matbaası'nda şekillenen bu yeni ciltlerin zencirek kısımları tekerlek baskı ile oluşturulmuş ve köşelere ise genellikle şemseyi oluşturan küçük desenlerden basılmıştır. İslam cilt sanatının özel bir formu olan miklep ise kullanılmaya devam edilmiştir. Yalnız, çok az sayfalı risale tarzı eserlerde miklep kullanılmamış, bu tür kitaplara bazen de ebrû cilt takılmıştır. Öte yandan Hicri 1223 (1808) yılına gelindiğinde tahta II. Mahmut'un geçmesiyle Sultan'ın da hat hocası olan Hattat Mustafa Rakım Efendi tarafından Sultan'a yazılan adlî ibareli tuğra yine Üsküdar Matbaası'nda klişeye çevrilmiş ve ilk tuğralı cildimiz burada ortaya çıkmıştır.

Üsküdar Matbaası ciltlerinin ekseriyetinde yan kâğıt olarak dönemin ebrularından hatip, şal, bülbül yuvası, battal gibi tarzlar kullanılarak eserler sanatsal açıdan zenginleştirilmiştir. Hakkında pek fazla kaynak bulunmayan ebru sanatının seçkin dönem örneklerinin günümüze ulaşmasında Üsküdar Matbaasının katkısı küçümsenemez. Ebru sanatının önde gelenlerinden Sadık Efendi, Ethem Efendi, Necmettin Okyay, Mustafa Düzgünman gibi isimlerin Üsküdar'da yetişmiş olmalarında Üsküdar Matbaasının ebru kullanımının katkısı olduğunu düşünmek mümkündür.





Kitap cildi üzerinde tuğra kullanımına ilk defa Üsküdar Matbaası ciltlerinde rastlıyoruz. 1815 tarihli Mütercim Âsım'ın Kâmus el-Okyanus isimli bu eserin cildinde Hattat Mustafa Râkım Efendi tarafından Sultan 2. Mahmud için "adli" ibaresiyle yazılan tuğra klişeye çevrilmiş ve ilk tuğralı cildimiz ortaya çıkmıştır. Ciltte tuğra olması çevre tezyînâtını da etkilemiş görünüyor.

Üsküdar Matbaası, İmparatorluğun çalkantılı bir döneminde def'aten mali sıkıntılar, isyanlarda tahribât, el değiştirmeler gibi zorluklardan geçmiş olmasına rağmen matbaacılık tarihimiz açısından ilklerin yaşandığı bir yer olmuştur. Günümüzde inkanubel (beşik baskısı) örneklerimizden olan bu eserler, kütüphanelerin ve özel koleksiyonların gözdelelerindenidir. Burada basılan eserler, gerek konuları gerek matbû ciltlerimiz gerekse de ebru sanatımız açısından seçkin örnekler teşkil etmektedir.

Kitabın cildi hem kitabın koruyucusu hem de vitrini gibidir, o kitaba verilen önemi de ifşa eder, kitap hakkında ipuçları verir. İyi bir kitap meraklısı cildine bakarak kitabın muhtevasını tahmin edebilir. Aynı zamanda cilt, yapıldığı devrin sanat özelliklerini ve anlayışını da yansıtır. Cilt sanatı tarihimize baktığımızda matbaaya geçişte cilt sanatımızın aldığı şekil ve dönüşümün şimdiye kadar hiç

ele alınmadığını görüyoruz. Bu konuya değinen yazılı bir kaynağa rastlayamadık. Biz, âcizane bir mücellit olarak rastladığımız numunelerden yola çıkarak bir şeyler söylemeye çalıştık, bu girizgâhın bundan sonra akademik câmiada bir yankı bularak bu mevzunun daha derinlemesine araştırılacağını ümid ediyoruz...

Kaynakça

- Kemal Beydilli, TDV İslam Ansiklopedisi, EK-2, 2019.
- Kemal Çığ, Türk Kitap Kapları, 1971, İstanbul.
- Mine Esiner Özen, Türk Cilt Sanatı, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Haziran 1998.
- Orhan Öcal, Kitabın Evrimi, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1971.
- Orlin Sabev, İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Selim Nüzhet Gerçek, Türk Matbaacılığı 1 Müteferrika Matbaası, İstanbul Devlet Basımevi, 1939.
- Turgut Kut-Fatma Türe, “Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar “Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 1996.
- Türk Kitap Medeniyeti, İBB Kültür Aş., 2008.
- Uluslararası Cilt Sanatı Buluşması Sempozyumu, İBB Kültür AŞ., 2012.



* رسالهٔ برکوی *

* بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ *

لِحَمْدِ اللّٰهِ الَّذِیْ هَدَانَا لِلْاِسْلَامِ وَجَعَلَنَا مِنْ اُمَّةٍ
مُحَمَّدٍ عَلَیْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ
الَّتِیْ نُسَلِّطُهَا عَلٰی اَعْمَارِنَا

BİRGİVÎ RİSÂLESİ: İLK DİNÎ KİTAB NIÇİN VE NASIL BASILDI?

Prof.Dr. ALİ BİRİNCİ

OSMANLI devrinde basılan ilk dinî kitabın küçük bir ilmihâl

sayılan ve Birgivî Vasiyetnâmesi adıyla da tanınan Birgivî Risâlesi¹ olduğu hususunda hiçbir araştırmacı tarafından herhangi bir şüphe izhar edilmemektedir.² Ancak bu risâlenin matbu ilk dinî kitab olarak nasıl seçildiği ve niçin basıldığı hakkında şimdiye kadar tatmin edici bir bilgi ve yorum ortaya konamamıştır. Halbuki bu gibi araştırmalarda asıl bu gibi meseleler üzerinde durulması gerekirken, ya tamamen ihmâl edilmekte veya “din kitabı basımına nasıl izin çıktığını ve neden bu kitabın seçildiğini bildiren herhangi bir kaynak yoktur” nevinden usulsüz ve haksız sızlanmalarda bulunulmaktadır.³ Asgarî bir seviyede gerekli araştırmaları yapmaksızın bu gibi şikâyetleri yapmaya kimsenin hakkı yoktur. Hele matbaanın ve matbu kitabın Türkiye’deki hikâyesini yazmaya tâlib olanların böyle bir imtiyazı bulunamaz.

Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki Risâle-i Birgivî’nin niçin ilk dinî kitab olarak basıldığı hakkında matbu ve gayrimatbu eserlerde kafi miktarda bilgi bulunmaktadır. Hatta sadece Tarih-i Cevdet (1309, c. 6, s. 367) bile meseleyi aydınlatabilir:

“Levent çiftliği kanunnâmesinin hülâsa veçhile sureti”ndeki kayıt şudur:
“Ve neferat(ın) evkat-ı hamseyi cemaatle eda eylemeleri ve Birgivî Risâlesi ve avama lazım olacak kadar mesail-i diniye öğrenmeleri zorunda kezalik her bölüğe birer imam tayin...” (1207: 1792-93)

1 Birgivî Risâlesi’ni Hasan Refik Ertuğ (Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul, 1970 c. I. s. 126) “Bir Köy adlı risale” şeklinde okumuştur. (Ali Birinci, “Bir Köy adlı risâle”, Tarih ve Toplum, Sayı: 57, Eylül 1988, s. 58-59.)

2 Risâlenin İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma ve basma nüshaları için: Atsız, İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi (929-981 / 1523-1573) Bibliyografyası, İstanbul, 1966, s. 5-11.

3 Alpay Kabacalı, Türk Kitap Tarihi, İstanbul, 1989, s. 84.

Basılan ilk dinî kitabımız olan Risâle-i Birgivî'nin cildinde dinî eser olmasına rağmen yazma eser cilt formu değil de matbaada oluşan baskı kitap cildi kullanılmıştır.



Veli Efendizâde'nin kâhyası Said Efendi tarihi⁴ olduğunu tahmin ettiğimiz gayrimatbu tarihçede de (varak. 132.b) yine aynı bilgi bulunmaktadır: “Beş vakit cemaatle kıyam ve Birgivî Risâlesi’nden teallüm-i akaid-i diniye lâzıme-i guzât-ı İslâm olmağla..”

III. Selim devrinde devletin bütün müesseselerinin bir taraftan ıslahı, diğer taraftan yenilerinin ihdası hususunda çalışmalar yapılırken kurulmak istenen orduya okutulacak bir ilmihal arandığında hatıra, hemen rakipsiz denebilecek derecede büyük bir şöhrete sahip Birgivî Mehmet Efendi'nin⁵ sade Türkçe ile yazdığı risâlesi gelmiştir. Nizam-ı Cedid askerine dair kânunnâmelerde dinî kitap olarak yalnız Birgivî Risâlesi zikredilmektedir:

“Evkat-ı hamseyi cemaatle eda eylemeleri ve Birgivî Risâlesi ve avama lâzım olacak mikdar mesail-i diniye tefhimi zımnında muvazzaf imamlar tayini lâzımeden olmağla zikir olunun oniki bölüğün her birine zirde mezkûr vazife ile tayin ile birer imam nasb ve tahrir olunmalı” (21 Safer 1209-17 Eylül 1794).⁶

Humbaracı ve lağımçı ocaklarına mahsus zeyl'deki kayıt ayrıca daha başka bilgileri de ihtiva etmektedir:

4 III. Selim devrine dair kıymetli bilgiler ihtiva eden kitabın bilebildiğimiz tek nüshası Türk ‘Tarih Kurumu Kütüphanesi’ndedir (y. 121). Franz Babinger’in kitap hakkında verdiği bilgiler için: Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri (Çev. Coşkun Üçok), Ankara, 1982, s. 368.

5 Birgivî'nin hayatı ve eserleri için: Ahmet Turan Arslan, İmam Birgivî, İstanbul, 1992, 186 s., Risâle için: a.g.e., s. 82. M. Cemal Sofuoğlu, “Birgivî'nin vasiyetnâmesi üzerine bazı düşünceler”, İmam Birgivî (Haz. Mehmet Şeker), Ankara, 1994, s. 3 ve diğer yazılara bakılabilir.

6 “Levend kanunnâmesi”, Kanun Mecmuası, TTK. Y. 534 varak, 53.a.

“Evkât-ı hamseyi cemaatle eda etmek için bir mescid inşa ve mescid-i mezkûr’e bir imam ve neferata ilmihallerini öğretmek ve vaz’ ü nasihat eylemek için bir hoca tayin oluna ve imam ve hocaya münasibi veçhile yevmiye tertib oluna.”⁷

Kitapçılık tarihimizin ilklerinden olan risâlenin masrafının kim tarafından karşılandığı, nasıl ve kaç adet basıldığı hakkında da Câbî Ömer Efendi⁸ bilgi vermektedir:

“Üsküdar”da Selimiye camii kurbunda muanven kitab ve sair basmahanesi bina ve müderrisinden Abdurrahman Efendi’ye ihâle ve içine mürettibler ve mubassırlar, mahiyyeler ile tayin ve Hadice Sultan tarafından bin Birgivî Risâlesi ve bin Vankulu ve Küçük Tezkireci Muhib Efendi’nin pederinin şerheyletiği Amentü Şerhi basılıb ve Atlas-ı cedid’ler basılıb!”

Birgivî Risâlesi hakkında bilgiler ve yorumlar şöylece sıralanabilir:

- 1 Birgivî Risâlesi Osmanlı devrinde basılan ilk dinî risâledir.
- 2 Risâle aynı zamanda basılan ilk askere din dersleri kitabıdır.
- 3 Kitapçılık tarihinde harekeli bir şekilde basılan ilk kitap da yine Birgivî Risâlesi’dir. Harfler hakkında bir bilgi bulunamamıştır.
- 4 Bilindiği kadarıyla masrafı Sultan III. Mustafa’nın kızı Hadice Sultan (15 Haziran 1766-17 Temmuz 1822), yani bir şahıs tarafından ödenen ilk kitaptır. Bunun içindir ki kitap için ne kadar harcama yapıldığı hakkında Başbakanlık Arşivi’nde herhangi bir vesika bulunmamaktadır.

7 Kanun Mecmuası, TTK. Y. 534 varak, 10.a.

8 Câbî Ömer Efendi, Câbî Târihi (Haz. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul, 1992, s. 106, i.ü.S.B. Enstitüsü neşredilmemiş doktora tezi. Bu tezin danışmanı Prof. Dr. Kemal Beydilli, Risâle-i Birgivî’nin Mühendishane Matbaası’nda basılan ilk din kitabı olduğunu ve baskısında Saray nüshasının esas alındığını belirtmekten başka bir şey yapmamıştır: Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826), İstanbul, 1995, s. 255.

Görüldüğü üzere dört bakımdan kitapçılık tarihimizin ilki olan Birgivî Risâlesi III. Selim devri ıslahat hareketlerinin bir mütemmim cüz’ü olarak, gerçek bir ihtiyaçtan ötürü basılmıştır. Bu vesile ile kitabın ve dolayısıyla matbaanın gerçek bir ihtiyaç haline gelmesi ıslahat mecburiyetiyle beraber ve aynı zamanda olmuştur demek gerekiyor. Matbaa ve kitap, askerî, mülkî ve içtimaî sahada başlayan ıslahat hareketleriyle, gittikçe artan bir talebin mevzuu haline gelmiş, cemiyetin vazgeçilmez unsuru olmuştur. Bu meyanda matbaanın Türkiye’ye geç girişinden değil olsa olsa erken, yâni bir ihtiyaç haline gelmeden girmiş olduğundan bahsetmek daha mâkûl görünmektedir. İmrenme ve özenme veya heves etme arzusu bir yana, III. Selim tarafından başlatılan kat’î ve kararlı ıslahat hareketinden önce matbaa ve kitabın bir ihtiyaç olduğundan bahsedilemez.

1218 Cemaziyelâhır'ında (18 Eylül-16 Ekim 1803) basılan 76 sayfalık Birgivî Risâlesi hakkında bulunabilen bilgiler ve bu vesileyle yapılabilecek yorumlar bunlardan ibarettir. Bu gibi araştırmalara, basılan diğer kitapların da ihtiyacı olduğu her türlü izahtan varestedir.⁹

Türk Yurdu, sayı: 112 (Aralık 1996), s. 13-14.

9 Risâlenin, Saray, yâni Topkapı Sarayı kütüphanesindeki nüshanın esas alınarak basıldığına son (86) sayfasında işaret edilmiştir. Cumhuriyet devrinde de Risâlei Birgivî. Müminlere Nasihat (Haz. Mehmed Şevket Eygi-Ahmed Ersin Yücel) adıyla, Bedir Yayınevi tarafından iki defa (1964, 1992, 96 s.) basılmıştır.

قال المبدعه اذا عده بديعا التبديع على وزن التكريم بدعته سبب ايضا يقال بدعته اذا نسبه الى المبدعه
لبراعة بانك فتحيله بركسنة اصحابه غاب اولمق علمده وغيرى نسنه ده يقال برع الرجل من الباب الثالث
يقال برع ايضا من الباب الخامس اذا فاق اصحابه في العلم وغيره البارع رانك كسر يله اصحابه
أنى اولان كسنة المتبرع ميمك ضمي ورانك كسرى وتشد بديله تطوعا برنسنه ايشلين كسنة يقال
علت كدام تبرعا اذا فعلته منطوعا بروع جعفر وزنى اوزره برناقه نك اسميدر وبروع كذلك برعورنك
اسميدر كه اول بروع بنت واشوق در واصحاب حديث بروعى بانك كسر يله استعمال ابدر لكن صواب
تخدر زبرا كلام عربده فعال يوقدر الاخرو وع وعشود واردر كه خرواع براونك آيدر مو عشود
دره نك آيدر البردعه بانك فتحى ورانك سكونيله شول چولدر كه بالانك آلته قورلر الابرنداع
عززه نك ورانك كسر يله برنسنه به حاضر لنمق تقول ابرندعت للامر اذا استعددت له البرشاع بانك
كسرى ورانك سكونيله اوزن واحق وفر موده اولوب ظالم اولان كسنة البرقع بانك وقافك ضمي
ورانك سكونيله والبرقع بانك ضمي وقافك فتحيله طوارك ونساط ثغه سبك يوز بنه اورتد كسرى
چهدر البرقوع بانك ضمي وقافك ضمي ومديله كذلك يوز اورتيلن نسنه البرقعة على وزن الدحرجة
رقع اورتمك التبرقع فتحيله وقافك ضميله برقع اورتمك يقال برقعه فتبرقع اذا البسه البرقع فلبسه
المبرقعة ميمك ضمي وبانك وقافك فتحيله شول قبوندر كه كوده سى سياه وباشى آنى اوله المبرقعة
ميمك ضمي وقافك كسر يله شول آت آلنك بياضيدر كه يوز بنى احاطه ايدو وكوزلر ينك اطرافى سياه اوله
فقال غزه مبرقعة برقع بانك وقافك كسرى ورانك سكونيله يدنچى قات كوك سما سابعه معناسنه
لا ينصرفدر واما اسماء دنيايه رقيع ديرلر رانك فتحى وقافك كسرى ومديله البركعة على وزن الدحرجة
درت اياق اوزره طور مقدر وبركعه بركسنة بى ايتى ويروب كوتى اوزره دوشور مكه دخى ديرلر البركع
بانك فتحى وزاء مجه نك كسرى ومديله ظريف اولان كسنة وبونكله صفتلنر الاتازه اولان كسنة لر
البريعة هو ثى ابوالغوث ابتدى بزيع شول متكلم اولان اوغلاندر كه تكلمنده حيا ايتيمه وبراعت برصفتندر كه
انسان آنكله محمود اولور البراع بانك ضميله كذلك ظريف اولان كسنة بزيع معناسنه ابوعبيده
روايتى اوزره البراعة بانك فتحيله ظرافت معناسنه يقال بزيع براعة من الباب الخامس التبرع
فتحيله وزانك ضمي وتشد بديله كذلك ظريف اولمق يقال تبرع الغلام اى طرف وتبرع غوغا وشرب يومكه
دخى ديرلر يقال تبرع الشر اذا تفام وتفام قافك ضميله عظيم اولمغه ديرلر بورع بانك ورانك فتحى وواول
سكونيله بنى سعد قوملر ندن برقومك آيدر رمله مخصوصه معناسنه بورع برعورنك دخى اسميدر
الشر انك فتحى وشناك كسرى بها انك كسرى بها اور بوفان بظ تقولر ويشوشلر كه بديله دخى ديرك

TEK KİTAP, ÜÇ MATBAA: VANKULU'NUN HİKÂYESİ

Doç. Dr. HARUN TUNCER

VANÎ Mehmed Efendi'nin *Tâcü'l-Luga'sı* ya da bizim bildiğimiz

şekliyle *Vankulu Lügati*, Osmanlı'nın ilk matbaa tecrübesinden nasiplenince mevcut şöhretini biraz daha artırmıştı. Vanlı Mehmed b. Mustafa Efendi'nin 1589'da tamamladığı, Türkistanlı bir âlim olan Cevherî'nin *Sihâh*'ından tercüme edilmiş olan sözlüğü Osmanlı coğrafyasında 16. yüzyıldan 18. yüzyıla dek pek çok defalar istinsah edilmişti. Gerek İstanbul gerekse taşra kütüphanelerinde muhtelif nüshalarının olduğu dikkate alınırsa Vankulu'nun lügati hayli itibar görmüş, sıklıkla başvurulan eserlerden biri olmuştu.

Hatta bu şöhret onun fıkralara konu olmasına da vesile olmuştu. Fıkralardan birine göre, alâ-rivâyetin, şöyle bir hadise cereyan etmiş:

“Eski kadılardan biri iradını masrafına uyduramayarak bir hayli borçlanmış. Öyle ki alacaklıların gözüne görünmemek için evden dışarı çıkamaz olmuş. Bir Ramazan günü odasında o sıralarda yeni çıkan ‘Lügat-ı Vankulu’nu okurken içeri biri girmiş. Kadını böyle mütalaa ile meşgul görünce sormuş:

-Böyle tetkik buyurduğunuz nedir efendi hazretleri?

-Vankulu'na bakıyordum.

Kadının bu cevabı üzerine alacaklıdan başka birisi olmayan zâir artık dayanamamış:

-Vankulu'na bakacağınıza biraz da şu Yuvan kulunuza baksanız a efendim, demiş.”



Müteferrika Matbaası'nda 1729 yılında basılan ilk kitabımız olan Vankulu Lügatı'nın ilk iki sahifesi.

İbrahim Müteferrika'nın halefi Kadı İbrahim tarafından 1755 yılında ikinci baskısı yapılan Vankulu Lügatı'nın 1. cildinin mihrabiye baş sahifesi.

"Ders ve Fetva Arasında..."

Belki de kitabı adının bunca yıl aralıksız yaşamasına imkân tanıyan Vankulu, muhtemelen 16. asrın ilk çeyreğinde doğmuştu. Asıl adı Mehmed, babasının adıyla Mustafa'ydı. Van'da dünyaya geldiği için Vanî nisbesini kullanmıştı ve Vankulu lakabıyla şöhret bulmuştu. Kimileri yine Vanlı bir vaiz ve müfessir olan Vanî Mehmed Efendi'yle (ö. 1096/1685) karıştırmışlardı onu; hâlbuki aralarında neredeyse bir asır vardı. İyi bir öğrenim gören Vankulu, Çivizâde Damadı Hâmid Efendi'den mülâzım olduktan sonra 1563 yılından itibaren İstanbul'un muhtelif medreselerinde müderris olarak görev aldı. Bir ara Rodos müftülüğü, sonra Ayak Kurşunlu Medresesi müderrisliği ve Manisa müftülüğü yaptı (1575). 1580'de Selanik ve sonra Kütahya kadılığı yaptı ve ardından Aralık 1583 tarihinde emekliye ayrıldı. 1590 yılı Temmuz'unda Medine kadılığına atandı ve Nisan 1592 burada vefat etti. 30 yıl boyunca "ders ve fetva arasında bir ömür süren" Vankulu fıkıh, lügat ve edebiyat alanında eserler vermiş ve tercüme yapılmıştı. Manisa kadı sicillerindeki kayda



Mühendishâne Matbaası'nda 1801 yılında 3. defa basılan Vankulu Lügatı'nın 1. cildinin ilk iki sahifesi.

göre Tâlibî Mehmed adında bir oğlu, Aynî Hatun adında bir de kızı vardı. Manisa Çapaçarık'ta bir cami yaptırmış, bir vakıf kurmuş, muallimhâne, çeşme gibi kamuya hizmet veren pek çok hayır eseri yaptırmış, kimi yerlerde bazı kitapların tercümesi ve okunması için bile vakfettiği malından tahsisat ayırmıştı.

Vankulu, irili ufaklı 18 kitap kaleme almıştı. Ağırıklı olarak fıkıh, tefsir, dil, edebiyat alanında eserler vermişti. “Onuncu asr-ı Hicrî meşâhîr-i ulemasından olup fıkıhta yed-i tûlâ sahibi olduğu gibi lügat ve edebiyatta dahi behredâr-ı kemâl” olduğu kaydediliyordu.

Yüzyıllara Meydan Okuyan Sözlük: Sıhân

Cevherî nisbesiyle anılan İsmail b. Hammad, 10. asırda yaşamış, Arap dili uzmanı olmuş bir Türk'tü. İlim öğrenmek amacıyla bugünkü Orta Doğu'da pek çok yere gitti, devrin önemli isimlerinden muhtelif alanlarda ders gördü. Bu seyahatleri



1803 Yılında Üsküdar
Matbaası'nda basılan Vankulu
Lügatı'nın 3. baskısının
2. cildinin ilk iki sahifesi.

sirasında güttüğü bir başka gaye de kendisinden öncekilere benzemeyen bir sözlük yazmaktı. Kelime köklerinin son harflerine göre baplara ayrılan ve alfabetik sıraya göre de fassillara ayrılan sözlüğü, kâfiye usulü diye nitelendirilmiş ve Arap sözlükçülüğü için önemli bir merhale olmuştu. *Tâcül'luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye* diye isimlendirdiği sözlüğü, asırlar boyunca İslam coğrafyasının muhtelif milletleri tarafından kullanılan, çevrilen, kısaltılan, yararlanan bir kaynak oldu. Haliyle Türkçe ve Farsçaya da çevrilmişti ve özellikle Sıhah'ın Vankulu nâmıyla Türkçe çevirisi Osmanlı medreselerinde uzun yıllar boyunca yararlanan eserlerden biri oldu. Pîr Mehmed, Halimî ve Kemalpaşazâde gibi devrinin önemli simalarına ait çalışmaları da kullandığı anlaşılın Vankulu şüphesiz önemli bir mesai ortaya koymuştu.

Kendisinden önce *Sıhâh*'ı esas alarak sözlük hazırlayan Cemal-i Karşî ve Ahterî'yi paylayan Vankulu, gerek 18. ve gerekse 19. yüzyılda kendisi de tenkitlerin hedefi olmaktan kurtulamadı; *Okyanus* mütercimi Asım Efendi'nin onu hedef alan tenkit oklarından nasibini aldı. Kimi zaman Vankulu'nun verdiği anlamları, bazen de yaptığı harf hatalarını eleştiren Asım, *Okyanus*'un kimi yerinde "burada Vankulu merhûm batnından bir garîb ma'nâ izhâr eylemiştir", diyerek Vankulu'nu "işkembeden atmak"la itham ediyor, kimi yerde de "burada Vankulu merhûm uykuya varmıştır" diyerek onu hafif tertip alaya alıyordu.

“Bunlardan İstifade Artık Abes!”

Vankulu'nun lügati başka açılardan da eleştirilere maruz kaldı. Gerek seçilen kelimelerin lüzumsuzluğu, gerekse tasnif ve tertip açısından kullanışsız oluşu, ücretçe pahalılığı ve zaman kaybına yol açması dile getirilen hususlardan bazılarıydı. Hazırladığı lügatinde sözlükçülüğün prensiplerine dair bir giriş de kaleme alan Ebuzziya Bey, Arap ve Farslardan alıp kullandığımız kelimelerin tercüme lügatlerde bile bizim kullandığımız anlamda yer almadığını, bu tip kelimelere bizim verdiğimiz anlamları tespit edebilmenin önemli olduğunu vurguluyordu.

Vankulu Lügati'ne getirilen en temel eleştirilerden birisi sözlükte kullanılan sistem dolayısıyla olmuştu. *Sıhah*'taki gibi *Vankulu*'nda da kelimeler sülâsî/üçlü kökleri dikkate alınarak sıralanıyor, önce sülâsî kökün son harfi esas alınıp “bâb” şeklinde diziliyor, ardından her bâb elif-be sırasına göre “fasıl”lar halinde peş peşe tertip ediliyordu. Yani mesela “darb” (ضرب) kelimesini bulmak istiyorsanız kelimenin son harfi olan “be” bâbına gitmeniz, sonra ilk harf olan “dad” faslını bulup ilgili aralıkta kelimeyi aramanız gerekiyordu. Arapça kelimelerin çokça çekimlendiğini, her bir çekimin de alınan ek harfler dolayısıyla üçlü/dörtlü kökü tespiti kolayca imkân tanımadığı düşünülürse bu yöntem ciddi anlamda zorlayıcı, zaman kaybettirici ve karmaşıktı.

Bütün bunlara rağmen, belki biraz da alternatifsizlik dolayısıyla *Vankulu* muhtelif baskılar yapıp memleketin hemen her yerinde kullanılan bir sözlük olsa da, özellikle Redhouse'un *Müntehabât*'ının basımından sonra (1853) tertibi ve fiyatı dolayısıyla artık eleştiriler artmıştı. Redhouse'un söz konusu sözlüğünde, Vankulu ve Okyanus'un aksine, kelimeler hem harf sırasına göre dizilmiş hem “her bir kelime satır başına tersim ve imla” edilmiş hem de özellikle Arapça ya da Farsça kelimelerin doğru okunabilmesi için üzerlerine hareke konulmuştu. Aynı konuda sonraki süreçte bir eleştiri de birkaç dilde sözlük hazırlayan Şemseddin Sami'den (18 Ocak 1910) gelmişti. Lisan tahsili için en temel kaynak olan sözlüklerin “yalnız vüs'at ve tafsilleri matlup olmayıp, en ziyade hüsn-i tertîbleri ve gerek zapt ve hıfzda gerek müracaat halinde sühulet-bahş olmaları” gerektiğini ifade ediyordu. Haliyle *Kamus* tercümesi olan *Okyanus*'tan, *Sıhah-ı Cevherî* tercümesi olan *Vankulu*'ndan, *Ferheng* ve *Burhan* tercümelerinden artık istifade beklemenin abes olduğunu belirtiyor, bunların kullanışsız, saklanması zor olduklarını ifade ediyordu.

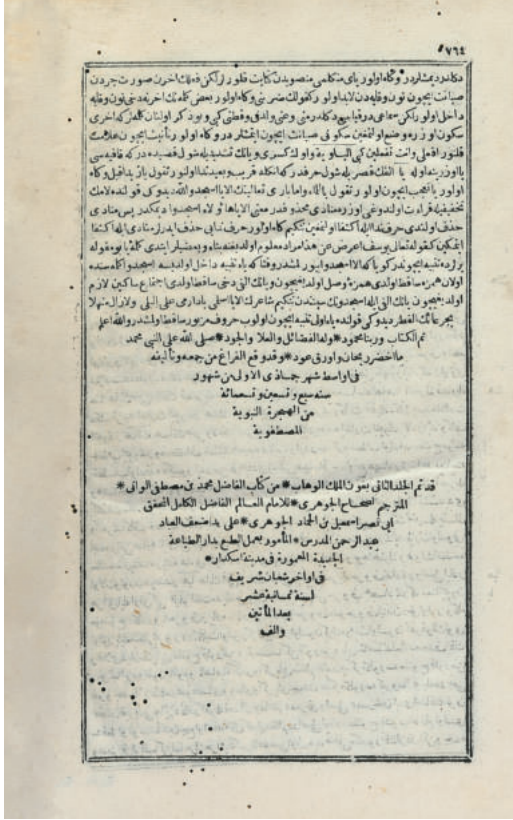
Cevherî Delirmiş Miydi?

Bu arada Cevherî'nin sözlüğünün Osmanlılarca gördüğü itibar sözlükçülüğe getirdiği yeni soluk dolayısıyla olabileceği gibi aslen Türk olmasından (Ahmed Zeki Paşa, Âlem-i İslâm'da Tayyârecilik, İstanbul 1327, s. 14) ve hem lügat hem de sarf-nahiv ilminde son derece müstesna bir isim oluşundan kaynaklanıyordu belki de. Ayrıca hayatının sonuna doğru "aklı dengesini yitirdiği" ve Nişabur'da bir cami kubbesine çıkıp taktığı kanatlarla uçma tecrübesi yapınca vefat ettiği söylene de Ahmed Zeki Paşa'ya göre, Sıhah'ı kastederek "Bu dünyada emsâli nâ-mesbûk bir eser vücuda getirdim. Ben insân-ı âtiye için bir tasavvur-ı ilmîyi tatbik ve tecrübe edeceğim ki bu teşebbüs benden evvel hiçbir kimseye nasip olmadı", diyerek Nişabur'daki eski cami sathundan kendisini "nâmütenâhî boşluğa" bırakmıştı. Ve düşmenin etkisiyle oracıkta vefat etmişti (1002). Cevherî'nin söylediği rivayet edilen ifadelere bakılırsa bunun bir "tasavvur-ı ilmî" olduğuna inanıyordu ve ömrü seyahatlerle geçen bu ulu âlim, belki de arzdan sıkılmış, biraz da fezada gezinmek istemişti.

"Bu Fenn-i Bedî'..."

Osmanlıların sancılı çabaların ardından başlayabilen, Müteferrika İbrahim Efendi'nin de *Vesîletü't-Tıbâ'a*'da madde madde faydalarını sıraladığı ve "fenn-i bedî' ve san'at-i ecvedü'l-menâfi" dediği "basmacılık" faaliyetleri parlak bir seyir takip etmedi. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın desteği ve Said Efendi'yle İbrahim Müteferrika'nın uğraşları nihayet bir matbaa kurulması ve kitap basılabilmesine imkân tanıdı. Müteferrika'nın kitabın başına hemen hepsi ulemaya ait olmak üzere koyduğu 16 takriz metni, bu teşebbüsün hayata geçirilebilmesi için mücadele edilen cephede kimlerin olduğuna dair bir nevi ipucu veriyordu.

Bu vasatta matbaada ilk basılacak çalışmanın ulemanın ve tabii medresenin işine yarar bir eser olması kaçınılmazdı. Müteferrika için bu belki de "rüşvet-i kelâm" kabilinden bir hareketti. 1729'da iki cilt (1. cilt: 23+666 sayfa, 2. cilt: 756+12 sayfa) halinde, Müteferrika Matbaası'nda basılan ilk kitap olan *Vankulu Lügati* bir hayli ilgi gördü. 1000 adet basıldığı kaydedilen kitabın ikinci baskısını Müteferrika'nın halefi Küçük İbrahim gerçekleştirdi. Yine iki cilt halinde, baş tarafta kısmî eksiltmelerle 1756 yılı biterken neşredildi (1. cilt: 7+745 sayfa, 2. cilt: 3+860 sayfa). Üçüncü ve son baskı (1. cilt: 5+650, 2. cilt: 2+764) 1802 ve 1803 yıllarında, yine iki cilt şeklinde



Mühendishane Matbaası
1802'de, Üsküdar'a taşındıktan
sonra basılan ilk kitaplardan
biri olan "Vankulu Lügati"nın
Üsküdar'da basıldığına da
kayı olan hatime sayfası.

yapıldı. 1. Cilt Mühendishâne Matbaası'nın bastığı son kitap olup, 2. Cilt ise Üsküdar Matbaası'nın bastığı ilk kitaplar arasında yer alır. Son baskının tirajı 800 adetti.

Vankulu Lügati'nin bilinen bu son baskısının bir başka özelliği daha vardı.

İlk cildi Rebiülâhir ayı başları 1217'de (Ağustos 1802) Hasköy'deki Mühendishâne Matbaası'nda basılmış, ikinci cildi ise matbaanın taşınmasının ardından Şaban ayı sonları 1218'de (Aralık 1803) "Üsküdar'daki yeni matbaada" yani Üsküdar Matbaası'nda tab' edilmişti. İlk cildin sonunda yer alan "Dâru't-tubâ'ati'l-ma'mûre fi'l-Beldeti't-tayyibeti'l-Kostantîniyye" ibaresine karşılık ikinci cildin ferağ kaydında "Dâru't-tubâ'ati'l-cedîdeti'l-ma'mûre fi-medîneti Üsküdar" ifadesi yer alıyordu. Şimdiye dek Üsküdar Matbaası'nda basıldığı belirtilen kitaplara dair yapılan listelerde, belki de bu ilginç detayın gözden kaçması nedeniyle *Vankulu Lügati* Üsküdar baskısı kitaplar arasına kaydedilmemişti. Bu çalışma vesilesiyle söz konusu eksiliğe işaret edilmiş ve güncel bilgi literatüre girmiş oldu.

Yeni Bir Devrin Şafağı

Yukarıda bir kısmı kaydedilen eleştirilerin de etkisiyle özellikle 19. yüzyılın ortasından itibaren *Vankulu Lügati*'nin itibarı hayli örselendi. Redhouse'un çalışması, sonra Vefik Paşa, Ebuzziya Tefik Bey ve Şemseddin Sami derken Türk sözlükçülüğü her açıdan bir başka yol ve boyuta evrilmiş, yeni bir devrin şafağı sökmüştü. Her şeye rağmen *Sihâh-ı Cevherî* ve *Vankulu Lügati* İslam dünyasında ve erken modern dönemde o dünyanın kalbinde yer alan Osmanlı coğrafyasında uzun süre önemli bir boşluğu doldurdu, asırlar boyunca ulemanın ilim çabasına rehberlik etti. Basmacılığın Osmanlı tarafından kullanılmasıyla birlikte özellikle *Vankulu*, Türk yayıncılığının önemli merhalelerini teşkil eden üç matbaada, Müteferrika, Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında basılan yegâne eser olmak şerefiyle taçlandırıldı.

Vankulu'nun bu talihi macerası bir yana, Osmanlı basmacılığının talihi çok da yaver gitmedi. Sultan Mecid döneminde hareketlenen ve Sultan Abdülhamid döneminde görece zirveye çıkan Osmanlı yayıncılığı Avrupa'ya kıyasla elbette cılız bir çaba olarak kaldı. Buna rağmen İbrahim Müteferrika ve etrafındaki birkaç kişinin teşebbüsüyle doğan bu harekete dair hâlâ birtakım detaylar aydınlatılmayı bekliyor. Matbaanın yeri ve matbaaya ait bir çizimin varlığı henüz tespit edilebilmiş değil. Öte

yandan Vankulu'nun ilk baskısına yazılan Arapça takrizlerin çevirisi ve irdelenmesi, takriz sahiplerinin detaylı biyografileri himmet bekleyen bazı ayrıntılar olarak duruyor. Dolayısıyla zikredilen ve edilemeyen hususlarda Türk yayıncılık macerasına dair yapılacak yeni çalışmalar şüphesiz hem döneme hem de bir dönüşüm, hatta varoluş çabası olarak algılanan yayıncılığa ilişkin yeni şeyler söylememize imkân sağlayacaktır.

Kaynakça

- “Vani Mehmed Efendiler”, *Akşam*, 23 Eylül 1941, s. 5.
- Ahmed Rasim'den naklen, “Kitap”, *Servet-i Fünûn*, S. 854, s. 339.
- Ahmed Zeki Paşa, *Âlem-i İslâm'da Tayyârecilik*, çev. Beyoğlu Mutasarrıflığı Tercümanı Fuad, İstanbul 1327.
- Cerîde-i Havâdis*, 9 Zilhicce 1268, S. 594, s. 4.
- Ebuzziya Tevfik, *Lügat-ı Ebuzziya*, İstanbul 1306.
- Fikret Sarıcaoğlu, Coşkun Yılmaz, *Müteferrika Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası/ Basmacı İbrahim Efendi and the Müteferrika press*, çev. Jean Loise Kandur, Eren Ofset, İstanbul 2008.
- Hululi Kılıç, “Cevherî, İsmâil b. Hammâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1993, s. 459.
- Hulusi Kılıç, “Tâcü'l-Luga”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 356.
- İsmail Habib Sevük, “Bir Büyük Türkçüye Yapılan Haksızlık”, *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1947, s. 2.
- İsmail Hami Danişmend'in “Vani Efendi Nazariyesi” *Cumhuriyet*, 11 Mart 1941, s. 3.
- Kemal Beydilli İki İbrahim Müteferrika ve Halefi, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- Kemal Beydilli, “Üsküdar Matbaası ve Burada Basılan Eserler”, *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler*, I, s. 52-62.
- Mehmed b. Mustafa, *Vankulu Lügati*, I, İstanbul 1217, s. 650 ve II, İstanbul 1218.
- Mustafa Koç&Eyyüp Tanrıverdi, *Vankulu Lügati*, T. C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.
- Mustafa S. Kaçalın, “Vankulu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 2012, s. 513.
- Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.
- Orlin Sabev, *Waiting for Müteferrika: Glimpses of Ottoman Print Culture*, Academic Studies Press, Boston 2018.
- Sadık Yazar, “Tercüme-i Sihah-ı Cevherî/Vankulu Lügati (Vânî)”. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/tercume-i-sihah-i-cevheri-vankulu-lugati-vani>. [Erişim Tarihi: 05 Kasım 2023].
- Selim Nüzhet Gerçek, “Müteferrika Matbaası Hakkında Üç Yeni Vesika”, *Akşam*, 30 Nisan 1941, s. 5.
- Selim Nüzhet Gerçek, Türk matbaacılığı: Müteferrika Matbaası, Maarif Vekaleti, Ankara 1939
- Servet-i Fünûn*, 6 Kanun-ı Sâni 1315, S. 462, s. 307.
- Tahsin Özcan, “Pîr Mehmed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 275.
- Turgut Kut, Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

NEHCETÜ'L-MENÂZİL VE ZEYLİ TERTÎB-İ ECZÂ

Prof.Dr. İSMAİL KARA

FIKİH ve ilmihal kitaplarında yer alan, hacimleri çok farklı “Hac” bölümleri ve yine fıkıh ağırlıklı müstakil hac risâleleri şimdilik ihmal edilirse, bir tür “rehber” olarak yazılmış menâsik-i hac yahut menâzil-i hac metinleri telif tarzları ve öncelikli maksatları itibariyle birkaç başlık altında toplanabilir.

Bunlardan birincisi ve herhalde en önemlisi ve farklı Müslüman ülkelerin dillerinde kaleme alınmış yazma ve matbu nüshaları itibariyle en yaygın olanı, hacca gidenlerin yanında taşıyabilecekleri ve gerektiğinde müracaat edebilecekleri ebatlarda ve hac ibadetinin farz, vacip, sünnet, müstahap gibi dinî hükümlerini gösteren, nerede hangi duanın okunacağını, neyin nasıl yapılacağını, âdap ve erkânını belirten, ilave olarak ziyaret yerlerinde dikkat edilecek hususlara işaret eden kısa, özlü ve herkesin anlayabileceği bir dille yazılmış kitaplardır. İkincisi, bu türden malumata ilaveten hacca gidiş ve dönüş yollarındaki menzillere, şehirlere dair, çoğu tarihî ve tecrübî bilgileri, menzillerdeki ziyaretgâhları, ibadet yerlerini, karşılaşılabilecek zorlukları ve bazen kalınabilecek yerleri de ekleyen kitaplardır. Bu iki türün bazı unsurlarını ihtiva etmekle beraber daha ziyade seyahatname türüne girebilecek, ibadetler kısmına daha az yer veren eserler üçüncü tür olarak zikredilebilir.

Özellikle ikinci ve üçüncü türe giren kitapların yazma ve matbu nüshalarının bir kısmında, özellikle de sadece hac menzillerine tahsis edilenlerinde çizimler,

resimler ve minyatürler de vardır. Oryantalistler ve ihtida eden batılılar tarafından yazılmış bu tür eserler arasında fotoğraflar ihtiva edenlere de tesadüf edilmektedir.

Bunlarla birlikte düşünülebilecek metinler arasına surre alaylarıyla ilgili kitapların bir kısmı, husûsen sırasıyla gidiş ve dönüş yolundaki hac menzillerini ve hac ibadetinin merhalelerini sırasıyla anlatanları da dâhil edilebilir.¹

Görebildiğimiz kadarıyla hayatı hakkında çalışma ve bilgi olmayan ama telif tarzından ve verdiği bilgilerden ilmiye mensubu olduğu tahmin edilebilecek el-Hac Mehmed Edib b. Mehmed Derviş'in, matbu nüshadaki adıyla *Nehcetü'l-Menâzil* adlı eseri ikinci türe giren hacimli eserlerden biri sayılabilir. Matbu nüshasının tam künyesi şöyledir:

el-Hac Mehmed Edib b. Mehmed Derviş, *Nehcetü'l-Menâzil*, İstanbul, Daru't-Tıbaâti'l-Âmire [Üsküdar Matbaası], Gurre-i Cemeziyelevvel 1232 [Mart 1817], 256 s., 17x13/14x8 cm. Kitabın son sayfasındaki Arapça yazılmış baskı tarihi kaydında kitabın adı *Kitabu'l-Menâsik* olarak geçiyor ("Kad temme tab'u *Kitabi'l-Menâsik* bi-avni Rabbinâ ...").

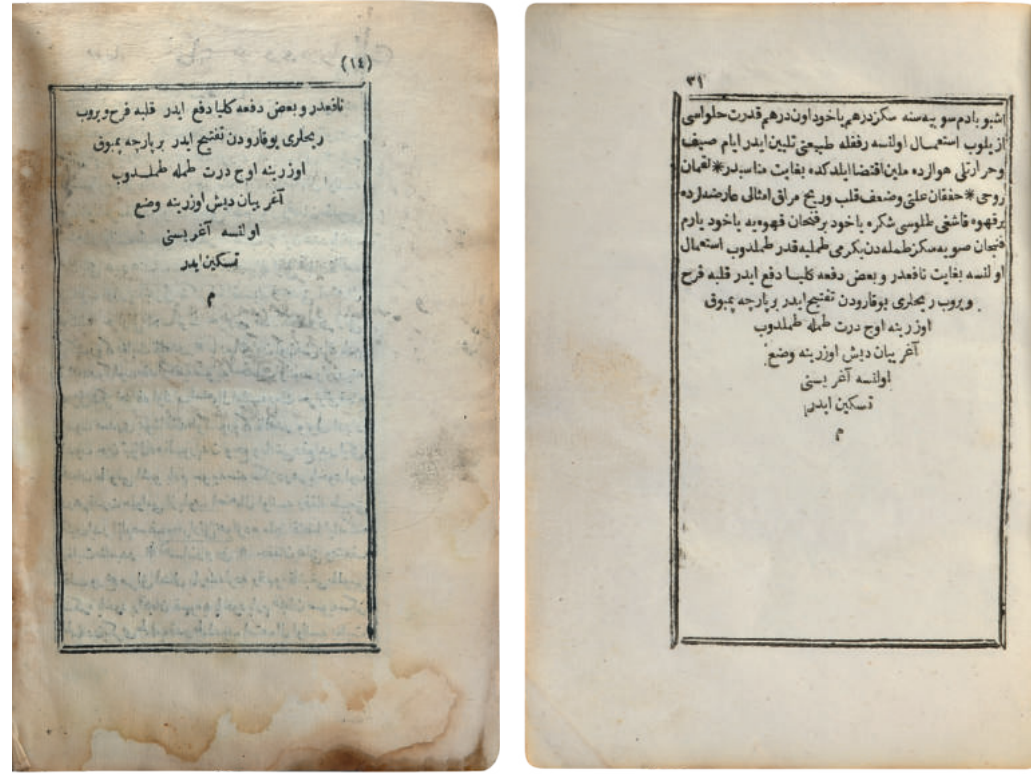
Tetkik ettiğimiz iki matbu nüshadan biri (M. Ruyan Soydan nüshası) baskı tarihi dâhil her şeyiyle diğer nüsha (Bahtiyar Sahaf nüshası) ile aynı olmakla beraber son iki sayfasında küçük bir ilave ihtiva etmektedir, o da kitabın, 1819'da Tabhâne-i Âmire nazırı olan Paris eski sefiri es-Seyyid Abdurrahim el-Muhib'in (Öl. 1821) marifetiyle yani onun nezaretinde, belki tashih ve matbaa takibiyle basıldığına belirtilmesidir. Bunun için son yarım formanın (8 sayfanın) yeniden basıldığı anlaşılmaktadır.²

Kitabın müstakil künye sayfası olmadığı ve ilk sayfasının başlık kısmında da adı kaydedilmediği için eserin isminin *Nehcetü'l-Menâzil* halini ikinci sayfada geçen ibareden anlıyoruz. Fakat şimdiye kadar görebildiğimiz biri tam, biri eksik iki yazmasında kitabın adı açık bir şekilde *Behcetü'l-Menâzil* olarak geçmektedir. Baskı sırasında bir ad değişikliği mi olmuştur yoksa bir tashih mi yapılmıştır konusu yoruma açıktır. (Malum olduğu üzere bu iki kelimenin yazılışları arasında ilk harfin noktasının altta veya üstte konmasından, hurufat dizgisi sırasında ise birbiriyle çok karışan başta Nun harfi yerine başta Be harfini koymaktan başka bir farklılık yoktur). Fakat iki kelime de konu için uygundur;

[karşı sayfa]
Üsküdar Matbaası'nda 1817 yılında basılan ve birlikte ciltlenen *Nehcetü'l-Menâzil* ile *Tertîb-i Eczâ* ünvanlı eserlerin baş sayfeleri.

1 Bu türün kıymetli bir örneği için bk. Ahmet Salahaddin Bey, *Kâbe Yollarında-Surre Alayı Hatıraları*, haz. İ. Kara-Y. Çağlar, İstanbul, Dergâh Yay., 2015.

2 Seyfettin Özege kataloğundaki kayıtlara göre kitabın 1250 (1834), 1252 (1838) ve 1256 (1840) tarihlerinde olmak üzere aynı sayfa sayısı ile ve yine *Tertîb-i Eczâ* ile birlikte üç Bulak baskısı daha bulunmaktadır. Kahire'de kısa aralıklarla tekrar basılırken İstanbul'da ikinci ve müteakip baskılarının yapıldığına dair bir bilgiye tesadüf edilmemesi de dikkat çekici ve şimdilik cevapsız bir husustur.



1817 yılında basılan Nehcetü'l-Menâzil ile birlikte ciltlenmiş olan iki farklı Tertîb-i Ecza nüshalarının hâtime sayfeleri.

birçok eserin adı olan *behce(t)* güzellik, şâşaa, hüsn, görkem, şâdlık mânalarına gelirken *nehce(t)* yol yordam bilmek, metod ve heyecanla koşuşturmak, nefes nefese kalmak gibi anlamlara sahiptir.

Kitabın daha başında belirtildiğine göre müellif bu kitabı H. 1193 (M. 1779) senesinde yaptığı hac seyahatinin tecrübelerine ve menzil/konaklama yerlerine, aralarındaki mesafelere, mabet ve ziyaretgâhlarına dair yolda tuttuğu notları düzenleyerek ve ilgili yerlere hac ibadeti ve ziyaretlerle alakalı fikhî bilgileri, okunacak duaları, makam ve mübarek mekânların âdap ve erkânını ekleyerek kaleme almıştır.

Şöyle diyor:

“(…) Sene-i hicriye-i Sultanu'l-Enbiya(…)’dan bin yüz doksan üç sene mürûrunda Hak sübhânehu ve teâlâ cellet kudretuhu hazretlerinin ‘Ve lillâhi ale’n-nâsi hiccu'l-beyti (…)’ [Âl-i İmran, 3/97] emr-i lâzimu'l-ittibâna imtisâlen Asitane’den bu abd-i kalîlü'l-bidâ’a el-Hac Mehmed Edib

b. Mehmed Derviş hacc-ı şerife azimet etmemle esna-yı seferde; [a] Asitane'den Mekke-i Mükerrreme'ye varınca[ya kadar] beynehumâda [ikisi arasında] vâki medâyin [büyük şehirler] ve kasabât ve şehir ve karyelerin [köylerin] mâbeyn-i mesafeleri ne mikdar olduğu, [b] ve evsaf ve ziyaret-gâhları, [c] ve kütüb-i fikhîyeden cem' olunan menâsik-i hacc-ı şerif nef'an li'l-âzimîn [hacca gidecekler faydalansın diye] tahrir ve terkîm ve *Nehcetü'l-Menâzil* tesmiyesiyle işbu varaka cem' u tertib ve tesvîd kılındı (...)" (s. 2-3).

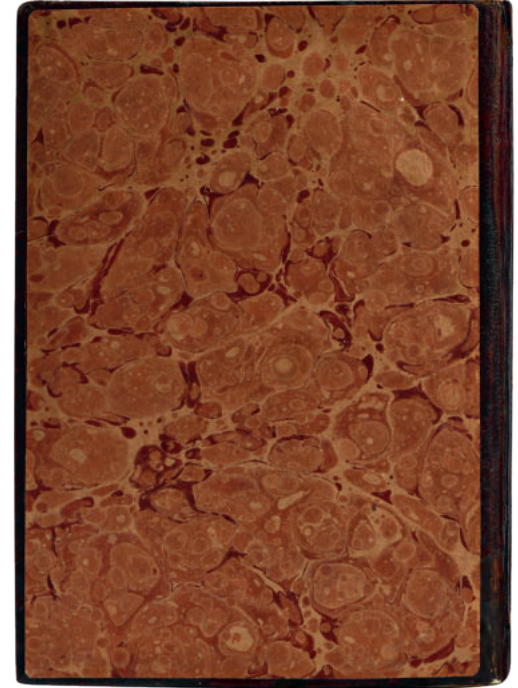
Menziller Üsküdar'dan başlıyor, ara konaklama yerleri de tek tek belirtilerek ve tanıtılarak Eskişehir-Konya üzerinden Şam, oradan Medine ve Mekke'ye, Arafat'a kadar uzanmaktadır. Metinde çok büyük bir kısmı Türkçe olan beyitler, kıtalar ve bazen uzun şiirler de bulunmaktadır. Bunların bir kısmının müellife ait olma ihtimali de vardır. Yaptığımız süratli taramada telif sırasında istifade edilen kaynaklarla alakalı notlara, künye bilgilerine tesadüf etmedik.

Bizim görebildiğimiz yazma nüshalarda eserin telif tarihiyle ilgili bir bilgi yoktur ama müellifin hacca gidiş tarihiyle kitabın baskısı arasında yaklaşık 38 yıllık bir zaman aralığı bulunmaktadır. Yazarın hayatı bilinmediği için eserin sağlığında basılıp basılmadığına, yazmalarla basma arasındaki bazı farklılıkların nasıl teşekkül ettiğine dair bilgimiz de yoktur. Yazmalardan tam olanında ilave bir metnin olması karşılaştırma ve araştırmaları genişletmeyi gerekli kılmaktadır.

Bu kitap hakkında Sadberk Hanım Müzesi, S.H.M.H.K.Yaz. 208'deki 65 varaklık eksik bir yazmasının transkripsiyonu üzerinden, yayınlanmamış bir yüksek lisans tezi de hazırlanmıştır: Serbülent Karadağ, *Mehmed Edib Bin Mehmed Derviş'in "Behcet'ül Menâzil" Adlı Eserinin Transkrip ve Tahlili*, Mustafa Kemal Paşa Üniversitesi SBE, 2011, 136+yazma faksimilesi, 201 s.

Bu tezin sonunda yer alan ve müellife mi yoksa bir müstensihemi ait olduğunu bilmediğimiz eksik yazmanın faksimilesinin ilk sayfasında iki ayrı yerde kitabın adı açıkça *Behcetü'l-Menâzil* olarak

Üsküdar Matbaası ciltlerinde nadir olarak rastlanan, sert kapak üzerine ebrû uygulanmış *Nehcetü'l-Menâzil* cildi.



geçmektedir. Yaptığımız karşılaştırmada bu eksik yazma (ve buna dayalı tez) matbu nüshanın 129. sayfasına yani tam yarısına kadar gelmektedir. Tezi hazırlayan Karadağ, isimleri farklı olduğu için çalıştığı yazma ile matbu kitabın aynı olduğunu fark etmediği gibi maalesef birçok okuma hatası da yapmıştır.

Yazma nüshalar ile matbu nüsha arasında bulunan ve bir kısmı ara başlıklara da yansıyan bazı farklar kitabın baskı aşamasında bir tashihten geçtiğini (veya müellif tarafından ikinci defa tebyiz edildiğini veya yukarda bahsettiğimiz Tabhâne-i Âmire nazırı Seyyid Abdurrahim Muhib'in tasarrufları olduğunu), bazı ekler yanında bazı çıkartmalar da yapıldığını göstermektedir.

“Evvela hacc-ı şerife niyet ve azimet eden zâta lâ-büdd ve lazımdır ki bir sâlih ve müteyyin kimesne ile refik ola. Ve mümkün mertebe rızk-ı helal tedarük ede, zira rızk-ı helal kişinin kalbinin nurunu mücellâ eder. Ve ticaret teşviştin hâli olmamağla terki evlâdır lâkin caizdir. Ekl ü şurbunu vüs'ü mertebe vüs'at üzre ede. Refiklerine ve mekkârîsine rıfk ile muamele eyleye. Kavga ve afet-i lisandan hazer ede. Oldukca mâlâyani tekellümünü terk edip tilavet [-i Kur'an] ve salât u istiğfara meşgul ola. Ve zeyy-i sulahada eskice libas ile gidip Rabb-i Gafûr'un bab-ı rahmetine taleb-i mağfiret için râhî olduğu zahir ola. Ve o tarafta akçe sarf ettikçe safa-yı hâtır ile sarf edip mukabelesinde ecir temenni ede. Ve sefer-i Beytullah sefer-i râh-ı bekâya mümasil bir sefer olmağla evlad u iyal ve ahibbâsını hîn-i vedada sekerât-ı mevti tezekkür edip helallaşa. Ve vatanından hurûcda dâr-ı dünyadan güzâr edeceğin tefekkür ve dâbbesine bindikte mahall-i tabutu hatıra getire” (s. 3).

“Akşehir, İshaklı'dan sekiz saattir. Bir vâsi sahrada akarsulu, bağ-bahçeli, cevâmi ve hânât ve esvâk ve mahallâtı hâvi bir kasabadır. Üç camii vardır; biri Sultan Süleyman ve biri Sultan Alaeddin ve biri Hasan Paşa'nındır. Ve beş hamamı vardır. Ve Baş Tekye nâm mahalli bî-nazîr mesiregâhtır. Nice sedler üstleri çemen ve her seddin kenarında mîzablara vaz olunup herbirlerinden sular cereyan eder. Tekye-i mecbûrede Mevlevî dervişânı âyin-i Mevlevî icra ederler.

Sekiz yüz on yedi tarihinde Sultan Mehmed Han feth etmiştir. Hoca Nasreddin ve Şeyh Mahmud Hayran ve Neccarî Dede ve Nimetullah Veliyy-i en-Nahcivanî ve Ahi Evren ve Kürd Emir merâkıcı ziyaretgâhtır.

Mülûkdan biri şehri merkûma uğrayıp beyaz şükûfenin kesretini gördükde Akşehir tabir etmekle öyle kalmıştır. Sultan Murad Han-ı Râbi' Bağdat'a giderken letafet-i hevasından nâşi bir kasr bina etmiştir. Livası nefsi Akşehir'dir. Ve kurbünde bir göl vardır, semek sayd olunur. Akşehir ile Ilgun beyinde Arkad Hanı namıyla birkaç büyütu hâvi bir sağır karye vardır” (s. 32).

“Üsküdar'dan hüccâc-ı müslimîn ekseriya Receb-i şerifin yirmi beşinci günü hareket edip takriben Rebiülâhirin yirminci günü ba'de'l-avde Üsküdar'a gelinir. Ol hesap üzere aded-i eyyâm İslâmbol'dan hurûc ve duhûl ikiyüz altmış beş gün eder.

(...)

Asitane'den Dimaşk [Şam] saat 336

Dimaşk'tan Mekke-i Mükerrime saat 490

Mekke-i Mükerrime'den Arafa saat 6

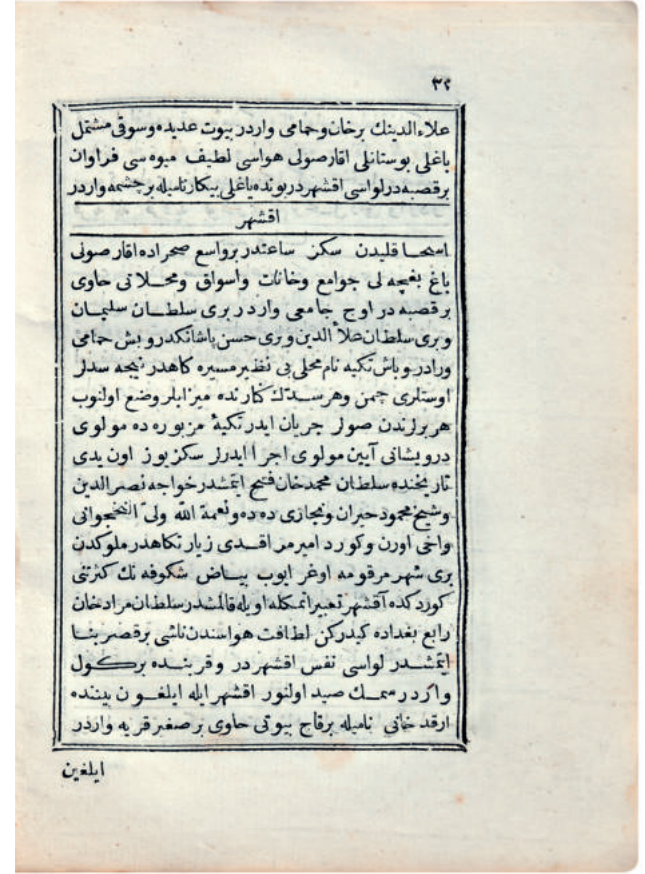
Cem'an yekün saat 833”

(s. 254-55).

Tertîb-i Eczâ

Bizim görebildiğimiz dört matbu *Nehcetü'l-Menâzil* nüshasının hepsinin de sonuna -sadece birinin baş kısmında- olmak üzere ikinci ve ayrı sayfa numaraları ile basılmış küçük bir risâle, ilaçlar ve tedavi tarzlarını anlatan 13 ve/ya 14 sayfalık *Tertîb-i Eczâ* eklidir.

Bu risâlenin sonunda ayrıca baskı tarihi ifadesi olmamakla beraber hem Tabhâne nazırı Abdurrahim Mühib Efendi'nin baş kısmındaki ifadelerine hem de hurufatı, kâğıdı ve sayfa düzenine bakılarak aynı matbaada ve *Nehcetü'l-Menâzil*'le birlikte, aynı tarihte ayrı bir forma olarak basılmış ve cilde dahil edilmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu risâle *Nehce*'nin üç Bulak baskısında da yer alacaktır. Seyfettin Özege'nin kaydettiğine göre bu risâle Şeyh Murad-ı Nakşibendî'nin bir



Nehcetü'l-Menâzil'de Akşehir'i tarif eden sahife.

başka hac rehberi *Nebzetü'l-Menâsik* kitabının ikinci baskısının sonunda da yer alacaktır (İstanbul, el-Hac Halil Efendi Litoğrafya Destgâhı, 1274 [1858], s. 115-26). Yalnız bu risâlenin de *Nehce* gibi küçük tashihler ihtiva eden ve birkaç tashihle 14. sayfaya taşan muhtemelen aynı zamanda yapılmış bir baskısı daha vardır. (Bizim gördüğümüz Bahtiyar Sahaf nüshası böyledir).

Elbette *Nehce*'nin yazmalarında bu eserden iz ve bahis yoktur. Çünkü telifi çok sonradır. Risâlenin başında verilen bilgiye göre, rical-i devletten Mustafa Reşid Efendi 1231 (1816) yılında (yani *Nehce*'nin ve bu risâlenin birlikte basılışından bir yıl önce) hacca gitmiş ve yolda hastalıklardan, ilaç ve tedavi imkânları olmadığından çok insanın vefat ettiğini veya ibadetini hakkıyla yapamadığını görmüş, dönüşte bunu Bâbîâli'ye bildirmiş, ayrıca yollarda müşâhede ettiği hastalıklar ve tedavileri için tecrübe ettiği ilaçlara dair notlarını da vermiştir.

Bundan haberdar olan ve *Nehce*'nin baskısıyla ilgilenen Tabhâne-i Âmire nazırı, eski sefir Seyyid Abdurrahim Muhib bu notları düzenlemekle kalmamış, reisü'l-etıbbâ el-Hac Behcet Molla Efendi'ye (Öl. 1834) göstermiş, onun tashih ve ilaveleriyle³ risâleye son şeklini vermiş ve *Nehcetü'l-Menâzil*'e zeyl olarak yayınlamıştır.

“Bi-inâyetillâhi teâlâ e‘izze-i ricâl-i Devlet-i Aliyye'den devletlü Mustafa Reşid Efendi hazretleri iki yüz otuz bir senesinde eda-yı farîza-i hacc-ı şerif niyet-i hâlisesiyle azîm-i savb-i Hicaz olup Kudüs-i şerifi ziyaret, ba'dehu Haremeyn-i muhteremeyn canibine sevk-i cemmâze-i şevk u müsaraat eylemeleriyle âmed şüdleri hengâmında esna-yı tarîkde husûsen derûn-i bâdiyede avâriz-ı gûnû-gûndan ekser-i hüccâc şikeste-mizac ve muhtac-ı ilaç olup ancak tabîb-i hâzık ve alîlin mizacına muvâfık tedbir u timar olmadığına mebni niceleri serdâde-i vâdi-i telef u tebâr ve sâirleri dahi renc ü zahmet-i azîmeye giriftâr olduğu Efen-di-i müşarünileyhin manzûru muâyeni oldukda kendülerinin bi'n-nefs istis-hâbla istimal edip ve bi'd-defaat tecribe-i kâmile ile mücerreb ve meczûmları olan edviye ve muâlecâtı defter-gûne tahrir ve keşyfiyyet-i mezküreyi Bâbîâli'ye ifade ve takdir [takdim?] eylemeleriyle malum-ı Hazreti Cihandârî buyrulduk-da rahmen li'l-hüccâci'l-kirâm lazım ve mühim olan envâ-ı akâkîr ve ecza ve harcırahları cânib-i hâssadan eda olunarak beher sene bir tabib-i hâzık-ı hâs

3 *DİA*'daki “Behçet Mustafa Efendi” maddesinde bu bilgi kaydedilmiş ve hakkında bilgi verilmeyen Mustafa Reşid Efendi'nin 1830'da vefat ettiği belirtilmiştir.



Nehcetü'l-Menâzil'in zeyli olarak Tertîb-i Eczâ'yı yayınlayan Seyyid Abdurrahim Muhib Efendi'nin eserin hazırlanış ve yayınlanış gayelerini anlattığı Tertîb-i Eczâ'dan ilk iki sahife.

hüccâca terfik olunup iktiza edenlere ilac-ı merkûmla tedbir ve müdâvat eylemek babında irade-i merâhim-ifade-i Hazreti Şehinşâhî taalluk eylemekle hak-kâ ki misli nâ-mesbûk bir hayr-ı cemil olduğu hüveydâdır.

Bu bende-i müznib es-Seyyid Abdurrahim Muhib dahi edviye-i mezkûreyi işbu *Menâsik-i Hacc*-ı şerife tezyîl eylemek niyyet-i nâfiasında olduğumu hâlâ bâ-pâ-yey-i İslâmbol reisü'l-etubba âlim ve ârif-i hikmet-i ilmiye ve alemiyenin [ame-liyenin] hakâyık ve dekâyıkına vâkıf semahatlü el-Hac Behcet Monla Efendi hazretlerine ifade ve [Mustafa Reşid Efendi'nin] defter-i mezbûru[nu] irâe eylediğimde kendüleri dahi tahsil-i ecr-i cezîl kasdiyle ilmen ve amelen imza-kerde-i cezm u yakînleri olan bazı edviye ilhâk ve keyfiyet-i istimallerini tahrir u beyan buyurmalarıyle evvel ve âhir bi't-telfik işbu kitaba zeyl olarak tab' u temsil olundu." (s. 1-2).



حمد بی حد او کر مفرمایه
قیلدی از جمله او خلاق کریم
شان موسایه ایدوب هم تکریم
هم سلیمانی او علام لطیف
حکمت و قدرتی ایله عیبسی
وع انسانی هم اول بی انباز
اختلاف صور و السنه دن
شعر السنه سن اول منان
هم رسو اینه هزاران صلوات
طعید روحی خداوند علیم

که انک نعمتیدر بی غایه
حضرت آدمه اسماعیلیم
قیلدی ذاتینه اضافتله کلیم
منطق الطیر ایله قیلدی تلطف
طفل ایکن اولدی بشکده کویا
ایلدی ناطقه ایله ممتاز
نیجه حکمتلری وار در روشن
قیلدی مفتاح در کنج نهان
که او در افصح ارباب لغات
نه کهر در او کریم این کریم

TUHFE VE NUHBE

BEŞİR AYVAZOĞLU

MÜHENDİŐHANE

Matbaası yer darlığı yüzünden

Üsküdar'a taşındıktan sonra basılan kitaplardan ikisi Sünbülzade Vehbî'nin imzasını taşıyordu: *Tuhfe-i Vehbî* (Vehbî'nin Hediyesi) ve *Nuhbe-i Vehbî* (Vehbî'nin En Seçkin Eseri). İkisi de manzum olan bu eserlerin ilki Farsça-Türkçe, diğeri Arapça-Türkçe sözlüktür.

Asıl ismi Mehmed olan Vehbî, Sünbülzadeler diye bilinen tanınmış bir ailenin çocuğu olarak tahminen 1719 yılında Maraş'ta dünyaya geldi. Dedesi Mehmed Efendi'nin fıkha dair eserler kaleme almış bir müftü, babası Reşid Efendi'nin de âlim ve şair olduğu düşünülecek olursa çok iyi yetişmiş ve ciddi bir medrese eğitimi görmüş olduğu tahmin edilebilir. Büyük şehrin imkânlarından faydalanmak ve yükselmek amacıyla gittiği İstanbul'da devrin ileri gelenleri için yazdığı kaside ve tarihlerle dikkati çekerek kısa sürede ilim ve şiir muhitlerine girmeyi başarması bunu gösteriyor.

Babasının Halep'teki görevi sırasında yardımcılığını yaptığı Seyyid Vehbî tarafından Vehbî mahlası verilen Sünbülzade, bu mahlası aldıktan sonra asıl ismini bir daha kullanmadı. İlimiye Anadolu ve Rumeli Kazaskeri Osman Efendi tarafından imtihan edilerek kabul edilmişti. Çeşitli şehirlerde müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan ve sadece şairliğiyle değil inşa'daki kudretiyle de temayüz ettiği için haccân rütbesi verilen Vehbî'nin Farsçası mükemmeldi; bu sebeple



Tuhfe-i Vehbî'nin Üsküdar Matbaası'nda 1804 yılında yapılan 2. baskısının baş sahifesi.

Sultan I. Abdülhamid tarafından 1775 yılında İran'a elçi olarak gönderildi. Görevi Bağdat Valisi Ömer Paşa'yla anlaşmazlığa düşerek Basra'yı kuşatan Kerim Han Zend'le görüşüp ihtilafı gidermekti. Ne var ki Şiraz'a ulaştıktan sonra Kerim Han Zend'le sıkı fıkı dostluk kurup kendini çapkınlığa ve işrete kaptırdı. Bir gazelinde, elçiliği sırasındaki çapkınlıklarını açıkça anlatır, mesela beyitlerden birinde Kâşan'ın "sad âfet"ini kâşânesine celbettiğini söyler.

İran'da kırdığı cevizlerin Ömer Paşa'ya iletildiğini bilmeyen Vehbî, Bağdat'a asıl kabahatin Ömer Paşa'da olduğu kanaatine varmış olarak gitti. Bu yüzden bir süre sonra Paşa'yla araları açıldı ve birbirleri hakkında İstanbul'a şikâyetler yağdırmaya başladılar. Ömer Paşa, Vehbî'yi Zend Kerim'le kurduğu dostluk uğruna devletin yüce menfaatlerini feda etmekle suçluyordu; arızasına onun bir kadınla gayrimeşru ilişki kurduğu ve işret ettiği iddiasını eklemeyi de ihmal etmemişti. Vehbî, öteden beri uçkuruna düşkün bir adam olarak tanınıyordu. Dilden dile dolaşan çapkınlık maceralarından biri Türkçeye bir deyim bile kazandırmıştır.

Rivayete göre, Vehbî bir gün uygunsuz bir kadının evine gidip işrete başlar. İşin farkına varan mahallelilerin şikâyeti üzerine baskın yapan zaptiyeler kimseyi bulamazlar, fakat tam evi terk edecekleri sırada içlerinden biri, çapkın şairin pencereden kaçarken almaya fırsat bulamadığı kerrâkesini fark eder ve "Anlaşıldı," der, "Vehbî'nin kerrâkesi!"

Vehbî'nin Şevk-engîz isimli eserinin Osmanlı pornografik edebiyatında önemli bir yeri olduğunu unutmamak gerekir.

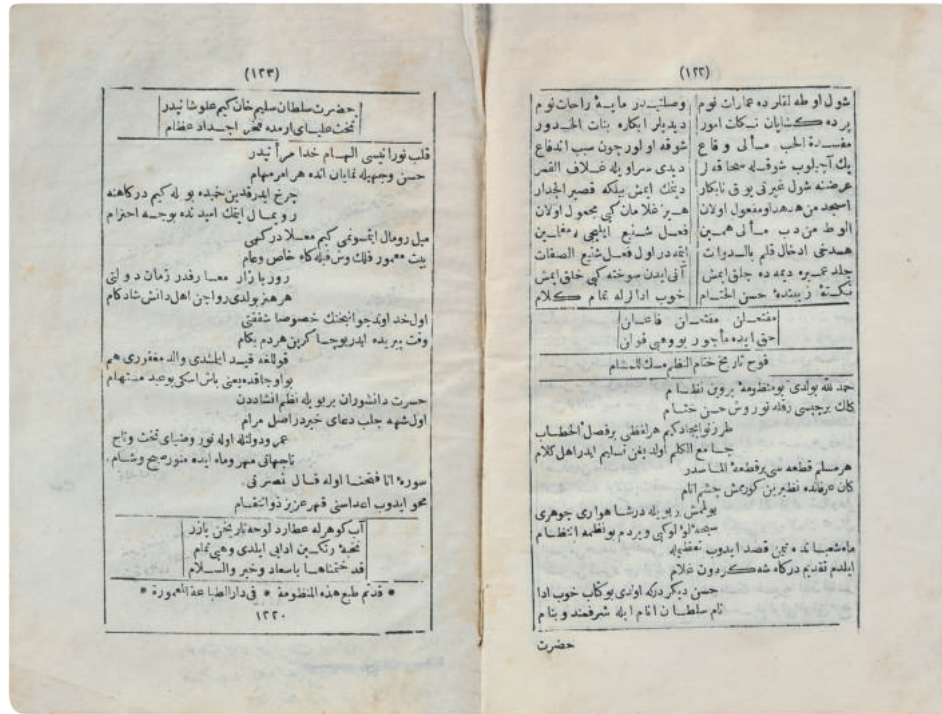
Sonuçta Ömer Paşa haklı görülerek Vehbî'nin idamına ferman çıktı. Bunun üzerine Bağdat'tan posta tatarı kıyafetine girerek kaçan ve uzun, meşakkatli bir yolculuktan sonra İstanbul'a ulaşan bıçkın şair, Üsküdar'da, dostu Yenişehirli Osman Efendi'nin evinde gizlendi ve tam bir yıl ölümü ensesinde hissederek yaşadı. İdam fermanından hamileri Osman Efendi'yle Raif İsmail Efendi'nin gizlice gönderdikleri bir ulak sayesinde haberdar olmuştu. Kellesini de bu dostlarının



Sünbülzâde Vehbî'nin Üsküdar Matbaası'nda basılan Tuhfe-i Vehbî ve Nuhbe-i Vehbî adlı eserlerinin ebrû uygulamalı matbaa ciltleri.

tavsiyesine uyarak yazdığı “Tannâne” kasidesiyle kurtarabildi. Çok merhametli bir hükümdar olan Sultan Abdülhamid, gururunu okşayan övgülerin bulunduğu, aynı zamanda bir çeşit sefaretname niteliği taşıyan kasideyi beğenmiş ve şairi affetmişti. Ne var ki kendisini yıllarca himaye eden Yenişehirli Osman Efendi zamanla gözden düşecek, Raif İsmail Efendi de sürgüne gönderilecekti. Çok zor durumda kalan Vehbî, bir ara oğullarına hocalık ettiği Sadrazam Halil Hamid Paşa'dan bir kasideyle merhamet diledi ve çok geçmeden kadılık mesleğine hem de üç derece üst rütbeyle dönüverdi. İkinci bir kasideyle Halil Hamid Efendi'ye teşekkür eden Vehbî, bununla yetinmeyerek İran yolculuğu sırasında yazmayı tasarladığı *Tuhfe-i Vehbî*'yi kısa sürede yazıp velinimetinin iki oğluna, Arif ve Nuri'ye ithaf etti. Tarih 1783'tü.

Tuhfe-i Vehbî, farklı vezinler kullanılarak yazılmış 57 kıtadan oluşan, Farsça 1800'den fazla kelime ve 400'e yakın deyim yer aldığı Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Mevcut sözlüklerde bulunmayan bazı Farsça kelime ve ifadeler yer verdiği için çok beğenilen ve medreselerde, daha sonra da rüştiyelerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan eser, ilk defa 1213 (1798-1799) yılında Mühendishane Matbaası'nda, hemen ardından da Üsküdar Matbaası'nda 1219 (1804), 1223 (1808-1809), 1232 (1817), 1233 (1818), 1237 (1821-1822), 1238 (1822-1823) yıllarında olmak üzere beş defa daha basılmıştır. Eserin mesnevi tarzında yazılmış 93 beyitlik bir giriş bölümü vardır.



1805 Yılında Üsküdar Matbaası'nda basılan Nuhbe-i Vehbî'nin baş sahifesi ile son iki sahifesi.

“Hamd-i bî-had o kerîm-fermâye / Ki ânın ni’metidir bî-gâye” mısralarıyla başlayıp “Hıfz ide sehv ü hatâdan Mevlâ / Hasbünallâhi taâlâ ve kefâ” beytiyle sona eren bu bölümde eserin nasıl yazıldığı ve muhtevası hakkında bilgi verilmektedir. Sözlük bölümünü takip eden “İstîlâhât-ı Acem” bölümü de mesnevi formundadır ve 201 beyitten oluşur. Beş beyitlik bir tarih kıt’asıyla son bulan eserin tarih beyti şöyledir:

*Hezârân şükr edüb Hakk’a dedim itmâm târihin
Bi-hamdillâh bu zîbâ Tuhfe-i Vehbî tamâm oldu*

Çeşitli şerhleri de bulunan Tuhfe-i Vehbî'nin çok sayıda yazma nüshası ve on ikisi tarihsiz olmak üzere 82 baskısı vardır. Bazı baskıları şairin Lütfiyye’siyle birlikte yapılan eserin Seyfettin Özege tarafından tesbit edebilen son baskısı 1909 tarihini taşır. Tuhfe-i Vehbî'nin yeni harflerle de iki ayrı neşri bulunuyor.

Sünbülzade Vehbî, Tuhfe’sinin gördüğü rağbetten cesaret alarak bir de manzum Arapça-Türkçe sözlük yazmaya karar vermiş ve 1799 yılında kaleme alıp Nuhbe-i Vehbî ismini verdiği bu sözlüğü Sultan III. Selim’e ithaf etmişti.

Bu sözlük de Vehbî hayattayken 1220 (1805-1806) tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basıldı ve Cumhuriyet devrine kadar mekteplerde okutuldu. Ziya Paşa, *Harabat Mukaddimesi*'nde *Tuhfe* ile *Nuhbe*'den söz ederek Vehbî'nin sözlük yazmada benzerinin bulunmadığını, özellikle *Nuhbe*'nin çok seçkin bir eser olduğunu, fakat gazel ve kasidelerinin dağlarda biten kokusuz güle benzediğini söyler. Muallim Nâci de Ziya Paşa ile aynı kanaattedir.

Tuhfe, Nuhbe ve Şevk-engiz dışında Divan'ı ve Lütfiyye isimli bir eseri bulunan Vehbî, Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın kayırmasıyla kadılık unvanına kavuştuktan sonra imparatorluğun çeşitli bölgelerinde görev yapmıştır. Bu görevleri sırasında yaşadıkları hakkında geniş bilgi, Ali Canip Yöntem'in 1946 yılında *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*'nde yayımlanan kapsamlı makalesinden ve Süreyya Ali Beyzadeoğlu'nun çalışmalarından edinilebilir.

Sünbülzade Vehbî, 29 Nisan 1809 tarihinde tahminen doksan yaşında vefat ederek Edirnekapı dışında toprağa verildi.

Kaynakça

- Ahmet Yenikale, *Tuhfe-i Vehbî: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş 2012.
- Ali Canip Yöntem, "Sünbülzade Vehbî", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt I, nr. 2, İstanbul 1946.
- Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane*, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826), Eren Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri* (haz. Cemâl Kurnaz), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Numan Külekçi - Turgut Karabey, *Tuhfe-i Vehbî: Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1990.
- Önder Göçgün, *Ziya Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti ve Bütün Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Selim Sırrı Kuru, "Sünbülzade Vehbî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVIII, İstanbul 2010.
- Süreyya Ali Beyzadeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî*, İklim Yayınları, İstanbul 1993.
- Yakup Civelek, "Sünbülzâde Vehbî ve 'Nuhbe-i Vehbî' Adlı Manzum Arapça-Türkçe Sözlüğü", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, nr. 1, Van 2000.
- Yusuf Öz, "Tuhfe-i Vehbî Şerhleri", *İlmî Araştırmalar*, nr. 5, İstanbul 1997.



مشهدی‌ها اولی‌ها

OSMANLICA MATBU İLK ATLAS: CEDİT ATLAS TERCÜMESİ

Dr. BEKİR CANTEMİR

Haritalar Kitabı: Atlas

ATLASLARLA ilkokulda tanışmıştım. Evdeki büyük atlasla, ülke bulma oyunu oynardık. Daha sonra ortaokul yıllarında tarih ve coğrafya atlaslarını ders kitabı olarak almamız zorunlu idi. İlkokulda Türkiye haritası çizimi yaptığımızı hatırlıyorum. O zaman 67 ilin harita üzerindeki yerlerini öğrenirdik. Modern insanın öğrenmesi gereken bilgi demetleri içinde coğrafyanın önemli bir yeri vardır. 20. yüzyılda, ulus devletler geliştikçe devletleri sınırları ile anar olduk. Bu nedenle coğrafya ilkokul ders müfredatlarında yerini aldı.

İnsanın yaşadığı bölge ile ilgisi erken yaşlarında doğayı gözlemesi ile başlar. Gözünüzün gördüğü kadar dünyanız vardır. Ufuklara bakabilmek bu nedenle gönül ferahlatır, dimağları yeniler. İnsanın bu merakı zamanla gördüklerini kâğıda aktarma uğraşı ile karşımıza çıkar. Dünyanın ilk haritalanma deneyimi de bu şekilde ortaya çıkmış olmalı; ilk dünya haritaları olan Mappa Mundiler, sonra denizlerde kıyılardan kara parçalarının çizilmesi ile yapılan portolan haritaları ve karasal haritalardır. Bir harita değil, birden çok harita barındıran çalışmalara atlas denilmeye ne zaman başlanmıştır? Atlas kelimesi eski Yunancada “atlant”, mitolojide, yeryüzünü sırtında taşıyan titan anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime, 16. yüzyılda Mercator’un yaptığı çalışmaya verdiği isimle, “haritalar kitabı”

olarak kullanılmaya başlanmıştır. Birden çok haritanın yer aldığı ve haritalardan oluşan kitaplara atlas denilir olmuştur. Uydu görüntülerinin harita uygulamaları ile telefonlara indiği günümüzde atlas kullanım oranı ve ilgisi azalmıştır. Atlaslar yerlerini harita uygulamalarına bırakmıştır.

Osmanlı Başkentinde Haritacılık

Osmanlıda coğrafya literatürü incelendiğinde eski coğrafya kitaplarının revaçta olduğu, fetih döneminde ise, dönemin portolan haritalarının yakından takip edildiği görülmektedir. İstanbul'un fethi sonrasında dünyanın en önemli portolan dünya haritalarından birisinin Piri Reis tarafından telif edildiğini görmekteyiz.

Dönemin coğrafya kitaplarının "acâyib" olarak tasvir ettiği bilinmez ülkeler, seyyah gözlemleri ile aktarılmıştır. Seyahatnamelerden denizler ve kıyılar hakkında bilgi veren portolan haritalarına geniş bir literatür Osmanlı



Cedid Atlas'ta Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa Kıtası'nda olan topraklarını gösteren bir harita.

[karşı sayfa]

Cedid Atlas'ın başındaki unvan sahifesi. "... Mahrûsa-i Üsküdar'da müceddiden ibnâ ve inşâ buyrulan Tabhâne-i Hümâyun'da tâb ve tekâmîli müyesser olmuştur 1218 (1803-1804)"



جدید اطلس نجرنی

طبعخانہ ہمایوند جدید اطلس کثیر قطعہ لری ترسیم
اولیوب طبعخانہ ارادہ قاطعہ حضرت جہاندار
تعلقا تم ککہ کرہ ارض و مماء دن مرکب
شرق و غرب جنوب و شمال اعتباریہ قطع اولنان
کر لری و اوزبویا و آسیا و افریقا و اچریقا قطعہ لری
و بعض تفصیل خریطہ لری بو او ان یمن اقبالہ محروسہ
اسکار دہ مجدد بنا و انشا یوریلان طبعخانہ ہمایوند طبع
و تکمیلی میسر اولمشدر و بالله التوفیق

[sağ sayfa]

Cedîd Atlas'tan "Cezrî, Kerenzî ve Şark-ı Heram ve ed-Dernî ve ol tarafta Françe sevâhillerinin haritasıdır".

başkentinde mevcuttur. Evliya Çelebi, Galata'da faaliyet gösteren "esnaf-ı haritacıyan" topluluğundan bahseder. Sekiz dükkân ve on beş neferden oluşan bu grup elle harita çoğaltma işlemleri yapmaktadır. Kâtip Çelebi, Atlas Minor'u "Levâmîu'n-Nûr" olarak tercüme etmiş, daha sonra Cihannümâ ve Tuhfetü'l-Kibar'la Osmanlı coğrafya kitapları içinde boşluğu dolduran önemli eserler ortaya koymuştur. Bu eserler haritalı kitaplara ilgiyi biraz olsun artırmış ve Osmanlı'da modern coğrafya eserleri seyahatname literatürü ile birlikte görünür olmuştur. Yazma olarak çoğaltılan eserler zamanla matbaanın ilk yayınladığı kitaplar arasında yer almıştır. Ama Osmanlı matbu kitap piyasası talep azlığı nedeniyle, İbrahim Müteferrika'dan II. Mahmud dönemine kadar çok az yayın yapabilmıştır. Osmanlı'nın Türkçe eser veren ilk matbaası İbrahim Müteferrika ve devamında bu işi devralanların bastıkları kitaplar, sayıları ve ellerindeki kitapları satış süreleri dikkate alındığında Osmanlı pazarında matbu kitap talebinin azlığı gözler önüne serilir. Bu talep azlığı, Osmanlıda matbaanın 100 yıllık bir süreç sonunda, pazarını bulmasını sağlamıştır. İbrahim Müteferrika, Mühendishane Matbaası ve taşınması ile Üsküdar Matbaası'nın yüz yıllık hikâyesini incelemek Türk yayın tarihi açısından ufuk açıcı olacaktır. 100 yıllık matbaa tarihinin en büyük boylu ve nadir kitabı *Cedîd Atlas*, nâm-ı diğer Üsküdar Atlası olmuştur. 50 adet basılması ve günümüze yarısı kadar bir miktarının ulaşması Üsküdar Atlası'nın etrafındaki gizemi artırmaktadır.

Cedîd Atlas, nâm-ı diğer Üsküdar Atlası Tercümesi

Avrupa'da karasal ölçümlerle yapılan haritacılık yaygınlaştıkça bu ölçümlerin ürünleri haline gelen atlas literatürü de büyümüştür. Fransız, Alman, Prusya, İsviçre ve Avusturya matbaaları başta olmak üzere İngilizler de, kendi atlaslarını birbirlerinden kopyalayarak eklemeler yapıp geliştirmişlerdir.

1749'da Londra'da doğan William Faden matbaa sahibi bir gravürçünün oğludur. Faden, Thomas Jefferys ile ortak atlaslar yayınlamaya başlamıştır. Derleme atlas yayıncılığı dönemin İngiltere'sinde önemli bir pazar haline gelmiştir. 1783'te Kraliyet Coğrafyacısı olan ve 1796'da Royal Society of Art tarafından altın madalya ile ödüllendirilen Faden de bu üretimde önemli bir rol üstlenmiştir. Üsküdar Atlası



جزیری
کزنی و شرقی
هرمز و اللف
و اول طرفه فرانجه سواحل اینک
خرطه سپید

فوق اندک
اولک

صانقله

خانج بورتی

جزیره اللف

کزنی

هرمز

جزیره

جزیره شولسی

برین مکانیه اولک

olarak nam salan atlas, Faden'in 1800 öncesi derleme olarak hazırladığı General Atlas'ının tercümesidir. Hangi kopyanın hazırlık için temel alındığına kaynaklardan ulaşamadım.

Mart 1803'de basımı tamamlanan ve aynı zamanda Üsküdar Matbaası'nda basılan ilk kitaplardan birisi olan Cedîd Atlas-ı Kebîr, toplam 50 adet olarak basılmıştır. Atlasla burçlar haritası ve Kuzey yarımküre, Güney yarımküre, Kuzey Amerika, Güney Amerika'yı ayrı ayrı sayar isek 28 adet harita bulunmaktadır.

1801 yılında Mühendishane Matbaası daha Hasköy'de iken hazırlık çalışmalarına başlanan atlasın İngilizceden tercümesi Resmi Mustafa Ağa tarafından yapılmıştır. Atlasın tercümesi incelendiğinde Osmanlı coğrafyası ve Osmanlıların tanımladıkları bölgelerin Osmanlı hâkim kültürü tarafından adlandırıldığı şekilde kullanıldığı görülür. Yeni Dünya parçaları ise Faden Atlası'nın birebir tercümesi şeklinde verilmiştir. Bu nedenle atlas tercümesi Osmanlı merkezli bir dünyanın yer isimleri tanımlamalarını göstermesi açısından verimli bir kaynaktır. Tercüme edilen haritaların resimleme çalışmalarına Frenk ressam Likar ve yerli ressam Masis'le birlikte Molla Abdullah, Hasib Dede, Molla Ahmed, Molla Selim, İbrahim, Mesud isimli altı Müslüman ressam ve müzehhib olarak da Arif Ağa eşlik etmiştir. Bu çalışmalar bakır kalıp haline getirilerek 1803 (H. 1218) yılında Üsküdar Matbaası'nda tâb edilmiştir. Haritalarda kullanılan yazılar, Osmanlı hattının haritalarda nasıl yer aldıklarını gösteren ilk örneklerden birisidir. Yazıların karakteri ve okunurluğu tasarım açısından enfestir. Haritaların çiziminde yer alan ressamlar iki yıl kadar çalışmış görünmektedir. Bu haritaların hazırlık sürecinin yönetimi arşiv kayıtlarından takip edilebilmektedir. Haritaların renklendirilmesi elle yapılmıştır. Baskı sonrası yapılan bu renklendirmeler tüm nüshalarda aynı şekilde değildir. Tamamen renkli nüshaların yanında sadece bazı sayfaları renklendirilmemiş nüshalar da bulunmaktadır. Üsküdar Atlası nüshalarının bu farklılıkları yazma kitaplardaki farklılıklar gibi matbaacılık işinin üretim endüstrisine dönmeden önceki verimli örneklerindedir. Atlas haritalarında kullanılan yazılar, elle renklendirmeler ve baskı tekniği incelendiğinde; matbaanın çok köklü olmadığı Osmanlı başkenti açısından, oldukça başarılı bir basım işinin ortaya çıkartıldığı görülmektedir.

Cedîd Atlas'ta yer alan ve Afrika Kıtası'nı gösteren harita.



Ucâletü'l-Coğrafiyye

Mahmud Raif Efendi'nin İcâletü'l-Coğrafiyye adlı eseri aslında Üsküdar Atlası'ndan sonra, basılmış olmasına rağmen Sultan Selim'in isteği üzerine Üsküdar Atlası ile aynı ebatlarda basılarak birlikte ciltlenmiştir. Raif Efendi, Londra'da elçilik maiyetinde sır kâtibi olarak çalışırken Fransızca olarak En Angleterre, Ecrit Par Lui-Meme adı ile kaleme aldığı eseri Viyana Maslahatgüzârı Yakovaki Efendi Ucâletü'l-Coğrafiyye ismiyle Türkçeye çevirmiştir. Dört bölümden oluşan bu coğrafya kitabı, Ptolemaios (Batlamyus) sistemine dayalı, dünyayı âlemin merkezi olarak gören eski teorilere göre kaleme alınmıştır. Kitapta, Avrupa'da Kopernik teorileri çok moda olduğu halde hem o, hem de geleneksel Osmanlı coğrafi teorileri merkeze alınmamıştır. Ucâletü'l-Coğrafiyye, coğrafya ilmi ve bu ilmin yazıldığı dönem açısından taşıdığı önemi anlattıktan sonra Osmanlı ülkesi ve dönemin dünyasını tasvir etmektedir. Ülke, mekân ve ırk isimlendirmeleri dönemin tanımlamaları açısından önemli bir edebiyatı barındırmaktadır. Osmanlı devlet adamının gözünden İstanbul'dan Osmanlı'nın bölgelerine bakışı, ulus devletler oluşumu

öncesi ırkları ve bölgeleri tasviri eşsizdir. Bu dönemin tercüme anlayışı günümüzdeki gibi bir dilden diğerine aynı cümlelerin aktarımı şeklinde değildir. Tercüme eden kendi yorum ve bilgilerini de metne aktarmaktadır. Dolayısıyla bu dönem çevirileri aynı zamanda esinlenme merkezli, ana metni aktarırken kendi yorumlarını da ekleyen hatta yeni fikir ve bilgiler de veren yeni telifler olarak okunmalıdır.

Mahmud Raif Efendi başka harita çalışmaları da yapmıştır. J. B. D'Anville tarafından hazırlanan Genel Atlas'ın baş tarafında yer alan Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika kıtalarını gösteren haritalarını tercüme etmiş ve bağımsız bir Korfu Adası haritası da hazırlamıştır. Raif Efendi'nin yetenekleri ve hayat hikâyesi kadar ölümü de dikkat çekicidir. Kabakçı Mustafa İsyanı sırasında öldürülen Raif Efendi'nin terekesinin borçlarını ödeyemediğini düşünürsek, nasıl bir devlet adamı olduğu hakkında fikir edinebiliriz.

2021 yılında Üsküdar Belediyesi arşivinde bulunan Cedîd Atlas'ın 100 adet numaralı tıpkıbasımı yapılmış, bu baskı için bir de kılavuz kitap hazırlanmıştır. Bu kitapta Atlas'tan fotoğraflar ve çeşitli açıklayıcı bilgiler yer almaktadır.

ÜSKÜDAR MATBAASINDA BASILAN
cedîd atlas tercümesi



Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu

Sahaf Piyasası ve Özel Koleksiyonlarda Üsküdar Atlası

Üsküdar Matbaası'nda tâb edilen 50 atlas kitabının hikâyesi de trajiktir. Atlasın Sultan III. Selim'e sunulan ve hediye edilenlerin dışında artakalan 42 nüshası matbaaya bırakılıyor. 1803'te basılan atlasın 1807'deki Kabakçı isyanına kadar kaç tanesinin satıldığını bilmiyoruz ama atlasın maliyeti düşünüldüğünde çok az bir kısmının satılmış olabileceği sonucuna varabiliriz. Atlas basıldığında maliyeti matbaa müdürünün iki aylık maaşına yakın bir meblağa idi. Kabakçı isyanında Selimiye mahallesiyle birlikte matbaa binasının da yakıldığından o tarihe gelenler yanmış olmalı.

Değerli kütüphaneci Hüseyin Türkmen Bey yaptığı araştırma sonucu bugün, on biri Türkiye, yedisi yurt dışındaki kütüphanelerde olmak üzere kayıtlı 19 nüsha tespit edebildi. Bir de tabii çeşitli sahaf piyasasında ve koleksiyonerlerde bulunan nüshalar var.

Üsküdar Atlası nadirliği, özel baskısı ve tek tek her sayfasının bir tablo oluşturacak özellikte olması nedeniyle ticari piyasada da çok aranan ve yüksek fiyatlarla alıcı bulan bir kitaptır. Türkiye ve dünya kütüphaneleri dışında Üsküdar Atlası konusunda sahaf piyasasından öğrendiğim nüsha hikâyelerini şu şekilde özetleyebilirim: İngiltere'de yakın bir tarihte, Sultan Selim'in bir İngiliz diplomata hediye ettiği renkli nüsha ailenin şatosu boşaltılırken bir müzayede firması tarafından satılıyor. Suudi Arabistan'da ve Danimarka'da da iki ayrı sahafın elinde birer nüsha bulunduğu biliniyor. Ankaralı bir koleksiyonerin elinde de bir nüsha bulunmakta iken bu nüsha İstanbullu başka bir koleksiyoner tarafından alınıyor. Ayrıca Arap coğrafyasından alınmış bir atlas İstanbul'da bir koleksiyonerde bulunuyor. Bunlara ilaveten İstanbul sahaflarından 2000'li yıllardan itibaren altı nüshanın da yurtiçi ve yurtdışına satıldığı rivayetleri vardır. On yıl kadar önce Nadirkitap isimli internet sitesinde Atlasın bazı haritalarını satışta görmüştüm. Ayrıca, İngiltere'deyken -harita merakım dolayısıyla sahafı gezerken- 2023 Ağustos'unda, Londra'da bulunan The Map House'ta Atlasın parçalanarak tek tek haritalarının satışa sunulduğuna şahit oldum. Tüm bu bilgiler birleştirildiğinde matbaada bırakılan 42 atlasın gerek satış,

100 adet tıpkıbasımı yapılan Cedîd Atlas için bir de numaralı sertifika hazırlanarak eserin içine ilave edilmiştir.





1804 Yılında basılarak Cedîd Atlas'ın baş tarafına eklenip birlikte ciltlenen *Ucâletü'l-Coğrafiyye* adlı eserin baş tarafı.

gerek başka yollarla önemli bir kısmının yangın felaketinden kurtulmuş olduğunu söyleyebiliriz.

İstanbul Boğazı Belediyeler Birliği, Birlik Başkanı Hilmi Türkmen önsözü ile 2021 yılında Üsküdar Atlasını 100 adet numaralı bir şekilde yayınlamıştır. Bu özel baskı, Üsküdar Belediyesi arşivinde bulunan nüshanın taraması ile yayına hazırlanmış, İtalyan menşeli el üretimi kâğıt kullanılırken orijinal ceylan derisi ile ciltlenmiştir. Bu basımda, Raif Efendi'nin *Ucâletü'l-Coğrafiyye* adlı eseride yayına dahil edilmiştir.

Alıntı 2

Osmanlı coğrafyasının aşağıdaki tasviri başka bir dünya algısını resmetmektedir¹:

“Osmanlı ülkesi; yeryüzündeki tüm devletlerin topraklarından daha geniş ve büyük olup yaklaşık olarak doğudan batıya bin sekiz yüz, kuzeyden güneye bin altı yüz mil boyutundadır. Bu toprakların bir bölümü Avrupa, bir bölümü Asya, ve öteki bölümü

1 *Ucâlet'ül Coğrafiyye* eserinden alıntılar Abdurrahman Aygün tarafından yazılan *Türk Haritacılık Tarihi, Harita Genel Komutanlığı, 1980, adlı çalışmadan* iktibas edilmiştir.

Afrika olmak üzere üç parçaya ayrılmıştır. Bunlar Avrupa'daki Osmanlı toprakları, Asya'daki Osmanlı toprakları ve Afrika'daki Osmanlı topraklarıdır. Avrupa'daki Osmanlı toprakları; batıda Venedik Körfezi, güneyde Akdeniz, doğuda Karadeniz ve kuzeyde Moskof, Macar ve Erdel ile çevrilerek sınırlanmış olup otuzuncu derece ile kırk sekizinci derece boylam ve otuz altıncı derece ile kırk dokuzuncu derece kuzey enlemleri arasındadır. Çerçvelediği yerlerin değişik olması nedeniyle havası, her ne kadar çeşitli ise de genellikle ılıman olup toprakları her tarafta çok verimli ve bol ürünlüdür. Topraklarından iki büyük nehir akar. Biri Tuna Nehri olup anıldığı üzere (Alman) topraklarından çıkarak Avrupa'daki Osmanlı topraklarından geçtikten sonra altı koldan Karadeniz'e dökülür. Öbürü (Meriç) suyu ki kaynağı Rumeli'de olup Akdeniz'e dökülür..”

Alıntı 2

“Türkmen ili Batıda Fırat nehri, güneyde Diyarbakır, Azerbaycan, Doğusunda Şirvan ve Kuzeyinde Gürcistan ülkeleriyle çevrili olup pek güzel, iç açıcı bir ülkedir. Toprakları pek verimlidir. İçinden birkaç büyük nehir geçer. Bu eyalet iki bölüme ayrılmış olup bir bölümü Doğu Türkmen'dir. Burası İran Şahına bağlıdır. Öbür bölümü Batı Türkmen'dir, Osmanlı ülkesindedir. Osmanlı ülkesine bağlı Türkmen ili üç eyalete ayrılmıştır. Biri Van, biri Erzurum biri de Kars'tır. Bu eyaletlerin belirli kaleleri ve kentleri Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Çıldır'dır. Bu eyaletlerin toprakları pek bereketli ve verimlidir. Halkının çoğu Müslüman olup at, koyun ve keçi beslemektedir. Bir de yer yer dolaşıp yağma ve vurgundan başka işleri ve kazançları yok iken o yörelerde yerleşmiş olan Ermenilerle alış veriştiren geri durmazlar. İran Şahına bağlı olan Türkmen ülkesine İranlılarca 'Nefs-i İran' denilir merkezi Revan kentidir ve ünlü bir kenttir. Başlıca kenti Nahçıvan'dır.”

* Cedid Atlas Tercümesi nam-ı diğer Üsküdar Atlası hakkında bu yazı için teklifte bulunan sahaf Bahtiyar İstekli beye teşekkür ederim. Yalnızca yazıyı sipariş etmekle kalmayıp yazı sürecinin her anına eşlik etmesi, atlasın orijinalinin ve yeni basımının incelenmesi ve sahaf piyasasındaki atlasın hikâyesinin takip edilmesi hususundaki emekleri olmasa bu yazının hazırlık süreci benim için bu kadar keyifli ve öğretici olmayacaktı. Atlasın özel koleksiyonlardaki durumu hakkında ayrıntılı bilgiler veren Seyfettin Ünlü, Nizar Ahmed ve Turgay Erol Beylere de teşekkür ediyorum.

Kaynakça

- Ak, Mahmut *Osmanlı Coğrafya Çalışmaları*. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 2, Say 4, s.163-211, 2004.
- Aygün, Abdurrahman. “*Türk Haritacılık Tarihi, Harita Genel Komutanlığı-2014.*” Harita Genel Müdürlüğü Basımevi. Ankara. 1980.
- Beydilli, Kemal. *İstanbul Matbaaları (1453-1839)*. Büyük İstanbul Tarihi C. VII. s. 552-577. İstanbul. 2015.
- Beydilli, Kemal. *İstanbul'daki İlk Türk Matbaalarında Basılan Kitaplar*. İstanbul Tarihi C. VII. s. 555-571. İstanbul. 2015.
- Beydilli, Kemal. “Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826).” Eren yayınları. İstanbul. 1995.
- Beydilli, Kemal. “Üsküdar Matbaası ve Burada Basılı Eserler Listesi (1802-1824) Üsküdar Sempozyumu Bildirileri. C.1. 2004.
- Beydilli, Kemal. “*Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog.*” Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Beydilli, Kemal. “Mahmud Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd’e Dair Eseri. Şahin, İlhan. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001. (İSAM – 3. Kat /Genel Koleksiyon / 956.0741 / MAH.M)
- Düzcü, Levent. “*Tersane Mühendishanesi’nde Eğitim (Gemi İnşa, Coğrafya, Harita ve Seyrüsefer (1773-1838))*”. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 Özel Sayı. 2019.
- Ertuğ, Refik, HASAN. “*Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız.*” Hayat Tarih Mecmuası, S.10, s.36-39, 1977.
- Erünsal, E. İsmail, Efendi, Raif, Mahmud. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C.27. s.382-383.
- Emiroğlu, PINAR. *Geographical Knowledge And Imperial Cultrure In The Early Modern Ottoman Empire*, by Rutledge, London And New York, 2017.
- Özdemir, FATMA. “Coğrafya Alanında Hazırlanmış Resimli İlk Matbu Kitaplar ve Resimlerinin İncelenmesi”. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2020 C. 20 Sayı: 2. ,
- Önder, MUSTAFA. Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi. T.C. Harita Genel Komutanlığı. ANKARA, 2002
- Özmen, CEYDA. “*Translating Science in the Ottoman Empire: Translator-educators as “Agents of Change” in the Ottoman Scientific Repertoires (1789-1839).*” Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies, XLVIII. s.143-170. 2016.
- Özön, Nihat, MUSTAFA. Evrenos, HALİS. Osmanlı İmparatorluğu’nda Matbaa (1490-1860). Türk Tarih Dergisi, S.13 1998.
- Sarıcaoğlu, Fikret. *Osmanlı Haritacılığı ve Topkapı Sarayı Koleksiyonları*, Piri Reis’ten Önce ve Sonra: Topkapı Sarayı’nda Haritalar. Sergisi. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Müdürlüğü Topkapı Sarayı Müdürlüğü, 2013.
- Sarıcaoğlu, Fikret. “*Osmanlılarda Harita.*” *Yeni Türkiye*.s.296-308. 92/2016.

Strauss, Johann. *L'image Moderne Dansl L'empire Ottoman Quelques Points De Repere.*
by L'image moderne dans l'Empire ottoman: quelques points de repère - Nomos eLibrary
(nomos-elibrary.de)

Şeşe, RAMAZAN, "Osmanlılarda Coğrafya." *Yeni Türkiye.* s.309-314. 92/2016.

Yılmaz, Coşkun. *III. Selim iki Asrın Dönemecesinde İstanbul İstanbul At A Turning Point*
Between Two Centure. Seçil Ofset, İstanbul, 2010.

Üstüner, Ahmet. *Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları.* Türkiye Araştırmaları
Literatür Dergisi, Cilt 17, Sayı 33, 2019.

Yılmaz, Malik. "Türk Denizcilik Tarihinde Önemli Bir Yeri Olan Mahmud Raif Efendi'nin
Eserlerine İlişkin Yeni Bulgular ve Değerlendirme." Türk Tarih Kurumu Yayınları! VIII. Dizi.
Sayı: 9. Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu. İSTANBUL. 2013.

MATBAADA BASILAN İLK FIKIH KİTABI: NETİCETÜ'L-FETÂVÂ

Prof.Dr. ASIM CÜNEYD KÖKSAL

FETVALAR tüm bir fıkıh sisteminin çıktıları sayılabilir, başka bir ifadeyle bir hukukçular hukuku olan İslâm hukukunun üretici fonksiyonu fetvalarda somutlaşır. İlmî ve ahlâkî yönden muteber sayılan fıkıh âlimlerinin verdiği fetvalar, zamanla ilgili mezhebin hukuk doktrini içerisine dahil olur. Bu bütün bir fıkıh tarihi için böyle olmakla birlikte, Osmanlı hukuku için bilhassa böyledir; zira Osmanlı sisteminde şeyhülislamlık, fetva fonksiyonunu temsil eden en yüksek kurum olup şeyhülislam fetvaları en muteber fikhî (şer'î-hukukî) görüş ve içtihatları temsil eder.

Bu sebeple Osmanlı hukuk tarihinde şeyhülislamların verdikleri fetvalar hususi bir ehemmiyetle derlenmiş ve mecmualar haline getirilmiştir. Bunlar arasında dört tanesi 19. yüzyılda Meşihat bünyesindeki Fetvâhâne tarafından adeta kanon haline getirilmiş ve mer'î hukukun vazgeçilmez kaynakları arasında kabul edilmiştir: Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1692) fetvalarını toplayan *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Seyyid Feyzullah Efendi'nin (ö. 1703) fetvalarını içeren *Fetâvâ-yı Feyziyye*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (ö. 1743) fetvalarını toplayan *Behcetü'l-Fetâvâ* ve dördüncü olarak *Netîcetü'l-Fetâvâ*.

Şüphesiz Osmanlı hukuk düzeni içerisinde muteber fetvaları toplayan eserler bunlardan ibaret değildir; başta Ebussuud Efendi'nin (ö. 1574) yüzyıllar boyunca kaynak olarak kabul edilen binlerce fetvasını içeren farklı derlemeler



1822 Yılında Üsküdar'da basılan Netîcetü'l-Fetavâ'nın başlangıç bölümü ve artık klasik bir tarz kazanmış olan Üsküdar Matbaası cildi.



olmak üzere aralarında Zekeriyyâzâde Yahya Efendi'nin (ö. 1644) fetva mecmuası, *Fetâvâ-yı Abdurrahim* (I-II, İstanbul, 1243) ismiyle maruf olmakla birlikte hakikatte Menteşzâde Abdurrahim Efendi'ye (ö. 1716) değil, onun hocası olan Minkârîzâde Yahya Efendi'ye (ö. 1678) ait on bini aşkın fetvayı toplayan devasa mecmua ve Hocazâde Esad Efendi'nin (ö. 1625) kapsamlı fetva mecmuasının bulunduğu çeşitli şeyhülislam fetva mecmuaları Osmanlı hukuk düzeni açısından muteber ve mutemed kaynak eserler olarak kabul edilmiştir.

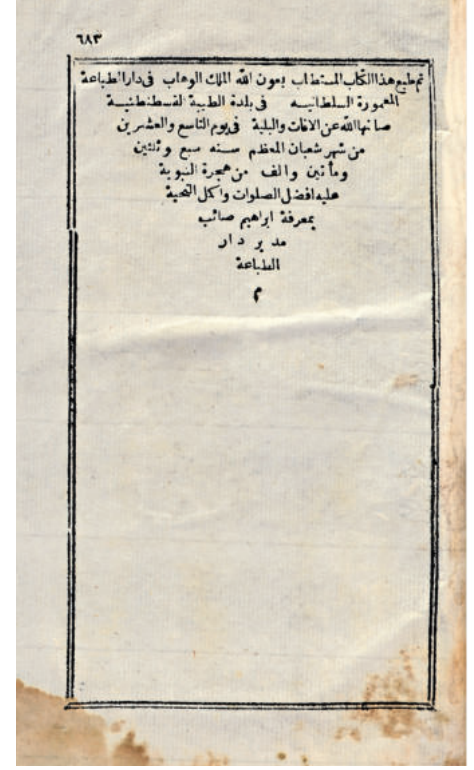
Netîcetü'l-Fetâvâ, birçok çalışmada Şeyhülislâm Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi'nin (ö. 1800) fetvalarından ibaret bir eser olarak tavsif edilmiş olsa da, -eserin latinize neşrini hazırlayan Süleyman Kaya'nın tespitine göre- aslında Yenişehirli Abdullah Efendi'nin azlinden (1730) Dürrizâde Mehmed Ârif Efendi'nin ikinci şeyhülislâmlık dönemine (1795) kadar görev yapmış 32 şeyhülislâma ait 2124 fetvanın derlendiği bir eserdir. Diğer fetva mecmuaları gibi, derleyenler tarafından fıkıh kitapları sistematığıne konulmuş olup, "kitab" başlıklı 46 bölümden oluşmaktadır.

Eserin Osmanlı döneminde 1237 (1822) ve 1265 (1849) yıllarında iki baskısı yapılmıştır. *Netîcetü'l-Fetâvâ*'nın Üsküdar'da kurulan matbaada yapılan ilk baskısı, esere matbaanın kurulmasından sonra basılan ilk fıkıh kitabı olma özelliğini kazandırır.

Şeyhülislamlık (Meşihat) makamı içerisinde fetva işlemlerinin yürütüldüğü birim “fetvâhâne” olarak isimlendirilir ve bu birimde şeyhülislama bağlı olarak bazı görevliler vazife görürdü. Bunlar arasında “fetva emini” olarak adlandırılan şahsiyetler şeyhülislamın yardımcısı konumunda olup din âlimleri hiyerarşisinde bu makamın sahiplerinin önemli bir yeri vardı. Fetva eminlerinin fıkıh ilmine vâkıf âlim ve temiz ahlâklı kişilerden seçilmesine itina edilirdi. Yenişehirli Abdullah Efendi ve Atâullah Mehmed Efendi gibi bazı fetva eminleri sonradan şeyhülislam olmuştur.

Bilhassa son devirlerin kayda alınmış işleyişine göre, insanların fetva almak amacıyla sorduğu sorular, Meşihat makamında görevli müsevvidler tarafından fetva formuna konulur (yani cevabı en az kelimeyle verilebilecek belirli bir yazım formülüyle ifade edilir), fıkıh kitaplarındaki “müftâ bih” (mezhep içindeki konuyla ilgili en muteber) görüşlere göre sorunun muhtemel cevabı da fetva emininin nazarına arz edilir, fetva emini önerilen (“olur/olmaz, caizdir/caiz değildir, vardır/yoktur...” şeklindeki) cevabı tetkik ettikten sonra fetva sureti mübeyyiz tarafından temize çekilip şeyhülislama takdim edilirdi. Şeyhülislam konuyu inceler, kendisine arzedilen fetva suretini uygun bulursa imzalar ve evrakı fetva odasına iade ederdi. Burada kendine mahsus defterine kaydedilen fetva müvezzi denilen memurlar tarafından ilgili kişiye verilirdi. Şeyhülislam fetva suretini uygun bulmazsa fetva eminine geri gönderir, ihtilaf durumunda fetva sorumluluk sahibi olan şeyhülislamın görüşüne göre verilirdi. Şeyhülislamın verdiği fetvalar kendisi tarafından değil, onun yardımcısı olarak vazife gören fetva eminleri tarafından fıkıh kitaplarındaki bölümlere göre tasnif edilip mecmualarda toplanırdı.

Netîcetü'l-Fetâvâ'nın yazma nüshalarında biri es-Seyyid Ahmed Efendi, diğeri ise Hâfız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî (Gedizli, ö. 1837) tarafından yazılan iki farklı mukaddime bulunduğu görülür. Seyyid Ahmed Efendi, mukaddimesinde kendisini fetva eminliğine getiren Dürrişâde Mehmed Ârif Efendi tarafından bu mecmuayı



Netîcetü'l-Fetavâ'nın hâtime sahifesi.

tertip etmekle görevlendirildiğini belirtir. Dürrişâde fetva eminine hem kendisinin hem kendinden önceki (başta baba ve dedeleri olmak üzere) şeyhülislamların özellikle yeni meselelere dair fetvalarını fıkıh bablarına göre tertip etmesini, bunu yaparken fetvalara “nukûl” da eklemesini istemiştir.¹ Ahmed Efendi Sultan III. Selim için de özenli bir nüsha hazırlandığını dile getirir, bu nüshanın tespiti ve matbu nüshanın kaynağı olup olmadığı hususi bir araştırma gerektirmektedir.

“Nakl” kelimesinin çoğulu olan “nukûl”, verilen fetvanın dayandığı görüşü içeren -kaynak kitaplardaki- pasajlardır. Nuküllü fetva mecmualarında muteber Hanefî fıkıh kitaplarındaki (başka bir anlatımla Osmanlı şer’î hukukunun kaynak metinlerindeki) pasajlar Arapça aslıyla, ilgili fetvanın altına kaydedilirdi. *Netîcetü’l-Fetâvâ*’nın iki Osmanlı baskısı da nuküllüdür (latinize neşrinde nakillere yer verilmemiştir). Fetva alanında büyük hizmetleri bulunan Gedizli Mehmed Efendi, Seyyid Ahmed Efendi’nin çalışması üzerinde bazı düzenlemeler yapmış, bu düzenleme matbu metne asıl teşkil etmiştir.

Fetva mecmuaları yalnız fıkıh ve hukuk tarihi açısından değil, toplumsal tarih ve tarihî sosyoloji gibi birçok sosyal bilim disiplini açısından da muazzam öneme sahip metinlerdir. *Netîcetü’l-Fetâvâ*’nın bu derlemeler içerisindeki kendine özgü yeri ise, 18. yüzyılda görev yapmış 32 şeyhülislamın fetvalarını içermesi bakımından bu yüzyılın büyük bir bölümünün doğrudan tanıdığı sayılmasında aranmalıdır.

Netîcetü’l-Fetâvâ’dan Örnek Fetvalar

- Rum tâifesinden Zeyd-i zimmî tâife-i mezbûreden Amr’ın yedinde olan arsa için “mülkümdür” deyu dava ve Amr ‘benim mülkümdür’ deyu inkâr ettikde Zeyd’in müddeâsına tâife-i uhrâdan Bekir ve Bişr-i zimmîler şehadet eyleseler Amr mücerred “Bekir ve Bişr tâife-i uhrâdan olmalarıyla şehadetlerini tutmam” demeğe kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olmaz. (s. 344)
- Bir beldede müslimîn mahallesinde menzilleri olan müslimîn menzillerini zimmîlere bey’ zimmîler dahi iştirâ etmek murad eyleseler hâkim mezburları bey’ u şirâdan men’e kâdir olur mu?
el-Cevâb: Olur (Damadzâde Ebulhayr Ahmed Efendi) (s. 149)

¹ İnceleyebildiğimiz yazma nüshalardan üç tanesinde (Süleymaniye Fatih 2487, Yazma Bağışlar 3520 ve 3906) Ahmed Efendi’nin mukaddimesi bulunmaktadır. YB. 3906 numaralı nüsha erken tarihli (h. 1213) olmasıyla öne çıkmaktadır. Süleyman Kaya, Ahmed Efendi’nin mukaddimesini içeren başka nüshalara da atf yapmaktadır (age. s. 10).

انت فتسالت انا كما فرة صارت مرتدة قنية في باب ما يكفر به
 الانسان وما لا في السير
 زيد ذمى يهودى دبتندن نصرانى دبتنه انتقال ايلسه زيه تعرض
 اولورمى * الجواب * اول نماز الكرملة واحدة خلافا لساقي فلو تنصر
 يهودى او عكس ترك على حاله ولم يجبر على العود درزى المرتد
 زيه مؤذن لحن ونغنى ايموب سنت اوزره اذان اوقور كن مسلم نامنده
 اولان عمر و اذان شريفه اهانت واستخفاف قصديله زيه خطاب ايدوب
 قره كلب كپي نه چا غرسن ديسه عمره نه لازم اولور * الجواب * تجديد
 ايمان و تكاح لازم اولور * محمد سعيد المعروف بقره جلبي زاده * سمع
 الاذان هذ صوت الجرس اوقال ابن بانك باسبانت اذا عاد الاذان على
 وجه الاستهزاء كفر جامع الفصولين في ٣٨
 امام المسلمين ظل رب العالمين خلد الله خلافته الى يوم الدين حضر تلى
 طرفلرندن دار حرب اولان بر ملكتك كفره سى ايله حسب الاقتضاء
 موادعه ومصالحه وقوعندن صكره كفره دن صاحب منعه اوليان
 بر طائفة دار اسلامه چيقوب قطع طريقه مبادرت و قتل نفوس ونهب
 وغارته مباشرت ايلسه لز بونكله نقض عهد واقع اولسا اكر طائفة
 مذكوره صاحب منعه يعنى مباشرت ايتكلى امره نظرا قوت و قدرت
 صاحبي اولوب دار اسلامدن علائمة اول فعل شنبه جسارت ايلسلر
 بوتقدرجه قرال بدفعالك اذنى بوغوسه قرال وسا اهل مملكتى نقض
 عهد ايمش اولوب ايجى طائفة مز بوره نقض عهد ايمش اولغله
 فقط طائفة مذكوره نك قتل وسى واسترقاق اولغلى جائز درا كر طائفة
 مذكوره نك بومقوله حر كنلى قرالك اذنبيله اولورسه جملة سى معنى
 نقض عهد ايمش اولغله سلطان السلاطين خليفه روى زمين خلدت
 خلافته الى يوم الدين حضر تلى نك طرف باهر الشرفلرندن وقتلوجى
 لا تكون قننة وقتلوا المشركين كافة نص كريمى قتل مشر وعيدر
 الجواب * مشر وعيدر * وان بدأ الجناية قاتلهم ولم يبداهم اذا كان
 باتفا قهم لانهم صار وانا قضي للعهود فلا حاجة الى نقضه بخلاف

ما اذا دخل جماعة منهم فقطعوا الطريق ولا منعة لهم حيث لا يكون
 هذا نقضا للعهود ولو كانت لهم منعة وقتلوا المسلمين علائمة تكون نقضا
 للعهود في حقهم دون غيرهم لانه بغير اذن ملكهم ففعلهم لا يلزم غيرهم
 حتى لو كان باذن ملكهم صارا وانا قضي للعهود لانه باتفا قهم معنى
 من موادعة الهداية قال ونقاتلهم بلا بندل و خان ملكهم اطلق فتسل
 ما اذا كان باتفاق الكل او يفعل بعضهم باذنه حتى لو دخل جماعة بغير
 اذنه لم تنقض في الكل وانما ينقض في حق الجانبين حتى يجوز قتلهم
 واسترقاقهم وان لم يكن نقضا للعهود من سير البحر لرائق فيل باب القنائيم
 * فصل فيما يتعلق ببيت المال والتجار *

سرحدا اسلامه دن برقلعه ده ما ذون بالافتسا اولان زيه بيت المالدن
 تعيين و رات اولسان سنوى شوقدر لجه وظيقه صلح ميدر بو خب
 اجر تيدر * الجواب * صلحه در * شيخ * وما جباه الامام من الجز
 والجزية بصرف الى مصالح المسلمين كسد الثغور وكفاية القطر
 والعلماء ومن مات في نصف السنة فلا شئ له من العطاء لانه صلح وام
 العطا في زماننا القاضى والمفتى والمدرس كما في قيل باب المرتد
 من مجموعة صنع الله افسدى نقلا من التارخانية الخ
 بوضو رتده زيه سنه تمامندن فرق كون مقدم رسنه لك وظيقه س
 تماماخذ واستهلاك ايتد كد نصكره فتوادن حجر اولنوب لكن وظيقه
 مرقومه زيلك اوزرندن برالله رفع اولمدين سنه تمام اولوب بعده وظيقه
 مرقومه زيلك رقتندن اخره تعيين اولنسه مجرد سنه تمامندن فرق كون
 مقدم محجور اولغله فرق كونه اصابت ايدن مقدارى زيه ضمان لازم
 اولورمى * الجواب * اول نماز * شيخ * اهل العطا في زماننا القاضى
 والمفتى ثم قبل رزق القاضى ومن في معناه يعطى في اخر السنة واحتلوه
 فيما اذا اخذه في اولها ثم مات او عزل قبل مضها قيل يجب رد ما نبي
 وقيل لا يجب عندهم الا عند محمد كذا في تبين الكفر والبحر وحاشية
 اخي زاده منع في فصل الجزية ولومات الهندى في اثناء السنة قبل
 خروج العطاء لم يستحق ورثته شيئا من وقف معين المفتى واهل العطا

- “Sarı Beyoğlu demekle mâruf Mustafa nâm şakî bir mikdar eşkiyayı başına cem‘ ve mezburlara reis olup mezburlar ile ittifak ve ittihad edip ibâdullahın zulmen malların alıp ve birkaç defa müslimîn ile kıtâl ve hâlen bir kazâda vâki‘ olan kalede kıtâl için tecemmü‘ ve teheyyü‘ etmeleriyle pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin itaatinden hurûc edip bâğî olsalar, mezbur Mustafa’nın ve ona tâbi olup ittifak ve ittihad edip muîn olanların *fe-kâtilülletî tebğî hattâ tefîe ilâ emrillah* nass-ı kerîmi mantûkunca kıtalleri helal ve farz olur mu?
el-Cevâb: Olur (Feyzullahefendizâde es-Seyyid Mustafa Efendi)
Bu surette pâdişâh-ı âlem-penâh hazretleri taraf-ı şerîflerinden mezburlar ile kıtâle me‘mur olan müslimînden mezburları katledenler gâzîler olup katlolunanlar şehid olurlar mı?
el-Cevâb: Olurlar (s. 138)
- Îmâmü’l-müslimîn zıll-i Rabbü’l-âlemîn halledallâhu hilâfetu ilâ yevmi’d-dîn hazretleri taraflarından dâr-ı harb olan bir memleketin keferesi ile hasbe’l-iktizâ muvâda‘a ve musâlaha vukû‘undan sonra kefereden sâhib-i mene‘a olmayan bir tâife dâr-ı İslâma çıkıp kat‘-ı tarîke mübâderet ve katl-i nüfûs ve nehb ü gârete mübâşeret eyleseler, bununla nakz-ı ahd vâki‘ olmaz; eğer tâife-i mezkûre sâhib-i mene‘a, yani mübâşeret ettikleri emre nazaran kuvvet ve kudret sâhibi olup dâr-ı İslâmdan alâniyeten ol fi‘l-i şenî‘a cesaret eyleseler bu takdirce kral-ı bed-fi‘âlin izni yoğise kral ve sâir ehl-i memleketi nakz-ı ahd etmiş olmayıp ancak tâife-i mezbûre nakz-ı ahd etmiş olmağla fakat tâife-i mezkûrenin katl ü seby ü istirkak olunmaları câizdir, eğer tâife-i mezkûrenin bu makûle hareketleri kralın izniyle olursa cümlesi ma‘nen nakz-ı ahd etmiş olmağla sultânü’s-selâtin halife-i rûy-i zemîn hullidet hilâfetuhu ilâ yevmi’d-din hazretlerinin taraf-ı bâhirü’ş-şereflerinden ve *kâtilûhum hattâ lâ tekûne fitnetun ve kâtilu’l-müşkirîne kâffeten* nass-ı kerîmi [muktezâsı] kıtâl meşrû mudur?
el-Cevâb: Meşrûdur. (s. 154)
- Arsası mukâtaalı Ayasofya-yı Kebir vakfı ve binası Zeyd’in tarîkat-ı Nakşibendiyye’ye meşrûta vakfı olan tekkenin binası harab olup Zeyd’in vakfında binaya müsaade olmayıp hâlen ol tekke kurbunda padişah-ı İslâm hazretleri fukarâ-yı müslimîn için bir imaret bina etmeleriyle ol tekkenin vâkife olduğu arsa mütevellisi izniyle imarete ilhak olunmak iktiza etmekle

ol enkazı mütevellisi re'y-i hâkim ve semen-i misliyle bey' ve kabz-ı semen ve semen-i merkûme taraf-ı padişâhîden kifayet miktarı zam ile ol mahalle karîb mevzide Zeyd'in vakfı için tarîkat-ı merkûme erbabına meşrûta olmak üzere tekke bina olunmakta beis var mıdır?

el-Cevâb: Yoktur. (s. 213)

- Bir beldede metropolit olan Zeyd azlolunup yerine Amr metropolit oldukda Zeyd'in dâini Bekr, Zeyd zimmetinde olan şu kadar akçe hakkını Zeyd'den talep etmeyip mücerred “yerine metropolit olmanla Zeyd zimmetinde olan hakkımı malından bana ver” deyu Amr'a cebre kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz. (s. 292-293).

- Zeyd peynirci esnafından Amr zimmetinde olan şu kadar akçe hakkını Amr'dan talep ettikde Amr mumâtale etmekle Zeyd Amr'ı bir müddet hâkime habsettirmekle Amr'ın dükkanında olan bir mikdar peyniri çürüyüp zâyi olsa, Amr mücerred “hasbettirmen sebep oldu” deyu ol mikdar peyniri Zeyd'e tazmine kâdir olur mu?

el-Cevâb: Olmaz (s. 305).

Kaynakça

Netîcetü'l-Fetâvâ, 1237, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire.

Netîcetü'l-Fetâvâ, 1265, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire.

Netîcetü'l-Fetâvâ: Şeyhülislam Fetvaları, haz. Süleyman Kaya vd., İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Ferhat Koca, “Fetvâhâne”, *DİA*, 12, 496-500.

Saffet Köse, “Netîcetü'l-Fetâvâ”, *DİA*, 33, 26-27.

Mehmet İpşirli, “Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi”, *DİA*, 10, 37.

Ahmet Faruk Çelik, “Minkârîzâde Yahya Efendi'nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 60 (2021): 57-76.

Emine Arslan, “Osmanlı Döneminde Nukûllü Fetvâ Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 5 (2008), 131-153.

مظلوم المضطرب من باس سبعة سداد انجيم وعلا ط الروم
اعني به السلطان الغازي سليم خان بن السلطان الغازي مصطفى خان
حضر ترينك علم عالم ارار شاهانه لري شامل اولوب زمان سعد
اقتران سلطنتلرنده واسلاف كز بنلري عصرنده تعاقب
ملوان وتتابع حدثان ايله لوحه طراز سنوح اولان احوالك
ندويني اخلاف واعقاب شاهانه لرينه بر كذار اولمق اراده
سنيه سي هر بار خاطر كذار خسروانه لري اولد يغنه بناء بوندن
اقدام حاكم وسائر وقايع نويسلرك تحريرا ايند كك لري وقايعك جمع
وتلفيق ومجددا قلمه المنهرق ضبط وتنسيق اولنسي دولت
عليه لرنده اليوم توقيعي ووقايع نويس اولان عبد قليل البضاعه به
امر وفرمان وذكرا اولمان مجلدات شايسته استحسن اوله جق
وجهله بر وجهه محرر قلمه النوب مرفوع عتبه رفيع البنيانلري
قيلنوب بومقابله ده عبد نانوان مظهر جود واحسان خسروانه لري
اولمشيدم جلد مذكوره ذيل اولان انور لري افنديك ضبط
ايلديكي وقايع صور مكاتب وسائر اعاجيب ايله ملتان وهر حاله
عدم وقوفندن ناشي تاريخي مجمع سهو ونقصان اولديغندن غيري
تاريخه قيدي سزا اوليمان بعض احوالي تحريرواملا ايله تكثير سواد
اجزا ايلديكي مهبط فيض جناب مولی اولان طبع مجلای حضرت

TARİH-İ VÂSİF VE AHMET VÂSİF EFENDİ

ALİ KARABEYESER

AHMET Vâsıf Efendi Osmanlı Devletinin hizmetinde uzun

yıllar farklı kademelerde üstlenmiş olduğu görevler ve ortaya koyduğu eserleriyle döneminin mühim bir şahsiyetidir. Vâsıf Efendi'nin yapmış olduğu görevleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz: Vakanüvislik, reisülküttaplık, büyükelçilik, Anadolu baş muhasebeciliği ve matbaa nezareti gibi idari görevleridir. Ahmed Vâsıf Efendi birçok görev üstlenmiş olmasına rağmen onun asli vazifesi vakanüvislik olmuştur. Vâsıf Efendi'nin tarih yazıcılığı III. Selim tarafından beğenildiği için kendinden önceki dönemin tarihini de kaleme alması istenmiştir.

Ahmed Vâsıf Efendi yaklaşık elli yıllık devlet hizmetinde birçok eser vermiştir. Bu eserlerin en önemlisi Vâsıf Tarihi olarak da bilinen Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr'dır. 1750-1774 dönemini kapsayan eseri olan Tarih-i Vâsıf iki ciltten oluşmaktadır. Vâsıf Tarihi ilk olarak Hicri 1219 (1804) yılında İstanbul Üsküdar Matbaası'nda basılmış, Üsküdar Matbaası'nda basılan 81 adet eser içerisinde tarihle ilgili tek kitap bu eser olmuştur. Vâsıf Tarihi ayrıca Hicri 1243 (1827) ve 1246 (1830) yıllarında iki defa da Mısır'da Bulak Matbaası'nda basılmıştır. Yapılan üç baskıda da ciltler arasındaki sıralama aynı olup, girişlerinde de herhangi bir farklılık görünmemektedir. Bu da Bulak baskıları için İstanbul nüshasının esas alındığını göstermektedir. Bu üç baskının sayfa sayıları şu şekildedir:

ایصال و رای سقیم اصحابی رسوخ امتحان و تجر به الله مستقیم البسال
ایلدیکه بنه بوفایده عامه دن خواص ناسی محروم رواداشته ملوک عرب
وروم اولوب دولترند انقلابات دور زمان ایله وقوع عیاقته اولان کقباقی
رفته رفته ضبط و تدوین ایچون اصحاب لیاقتدن بر اهل هزی تخصیص
و تعیین ایلوب محصول و قناری خلقدن سلفه یادکار و سلفدن خلفه
ره آورد اعتبار اولور ایسی دولت علیه ابدی الاستمرارده دخی یوفن جلیله
کال مرتبه اعتبار اولوب هر عصرده وقوعات دیوانه و عوارضات ملکیه
ثبت صحایف ایام و نقش جراید شهر و اعیان قیلنوب مس حاجت ایله
مرجع ارکان سلطنت و دستور العمل اولیای دولت اولشیدی وقتا که نوبت
خلافت و سرر سلطنت شهر یار کیموت سیرت ناهید طلعت بهرام
صوت دهم فروز چصفه جهانبانی پانهاده صدر ایوان صاحبقرانی
وارث ملک سلیمانی فریدون فر و اسکندر ثانی رافع منار شریعت مطهره
دافع خروش جیوش کفره سلطان سلاطین الافاق صاحب السلطنة
بالاستحقاق حایز المائت الملکیه و الملکیه الذی اذعنت لاولمه و تواجبه
الحركات القلکیه اعنی به السلطان الغازی سلیم خان بن السلطان الغازی
مصطفی خان بن السلطان الغازی احمد خان ثبت الله دعای دولت ماکر
الجنیدان و قهر اعداء الدین بکره و صولته مانعاق الملوان حضرت تکرینه
سعادت و اقبال ایله توجه و عموم ناس قدوم نیامن لزیم شاهانه یله کسب
نعم و ترغه ایلدی کانه امور دولت علیه لرینه کما هو المرام نظام
و بر دکری کچی یوفن شریفی دخی التزام و عصر باهر النصر لرینه سر زده
وقوع اولان احوال و ثاری ضبط ایندر مکه احیای سنن ابا و اجداد
عظام بیورد قارندن فضله ضرب نوبت خاقانی و طلوع بدر دولت
عثمانیدن یک یوز اللهی تاریخنه کلجه وقوعات سلطنت سنیه بر برینه
متصل و دستبازی صنعت طبع و تمثیل رسیده ایلدی شریف و حامل
اولوب سکنان ایکی تاریخنه کلجه بکری بش سنه ک وقایع تلف و ضایع
اوله جنی درجه و اصل اولغله در دست اولان انا اسلافدن حوادث
مذکوره احسن نسق اوزره جمع و انشاء الله تعالی و قتیله تمثیل و طبع اولغنی
برامن کذار طبع معالی نبع ملوکا که اولوب بو خدمت سنیه نکر و بی دولت
علیه ابدی الاستمرار لرنده حال واقعه نویس و مین احواله هر مرؤس و رئیس
اولان توقیعی سابق اجد و اصف قول لرینه امر و تنبیه و سبق اراده مناسیح
اقدام تاجدار لرینه قدر کتر لیه م رفیع و تنویه اولنوب نطق بحش نوع



درود نامعدود و شکر شعاقب الورد معبود بالحق اولان واجب
الوجود حضرت لرینه سزادر که احوال ام ماضیه و اطوار مل
بالیدی محل عبرت اول ابصار و سبب انباء صنوف اخبار ایلوب
ماضیدن حاله انتقال ایله سالف اوضاع ناسه استدلال استعدادی
افراد عبادنه اعطا و اجزال ایله مجرب بحاری احوال روزگار
و دانسته صروف قاصمه الظهور اوار ایلدی و اکمل صلوة
واجل تحیات تحفة روضه اشرف موجودات قیلنور که سیر
بدیع اثرنه سلوک و اقتضا باعث حصول فوز دوسرا و وسیله
تهذیب اخلاق و صحایب در آل و اصحاب و همزت و احبابه اهدای
تفاریق رضا قیلنور که جمله سی راهنمای جاده صواب و بکه تاز
مضمار فصل الخطاب اولشدر انا بعد معلوم اوله که قران
عظیم الشان و احادیث فخر و وجهان دین صکره فن جلیل تاریخ الذواطیب
علوم و اشرف واعز فنون اولوب شوسیله که سیر و آثار
انبیای عظامی جامع و قصص اولیا و ملوک احتوا ایله مین سوابق وقایع
اولدیندن غیری نظم اذاما طالع التاريخ شخص رای الدینا و ابصر
کل جیل مفهومی اوزره نظر دن غایب نیجه حوادث و مناقب داخل
طرف اطلاع و غرائب اخبار جوانب گوشه کبر دهلیز سماع اولوب
احوال سلفه علم الیقین درجه سنده وصول و اطوار مخلوقات ارضین
و سماواته و قوف ایله اختیار و تعاض مفاصدی ایچق یوفن عز و الممال
سی ایله حصول اولوب عقول قاصره اربانی عقل بالملکه مرتبه سنه

Matbaa-i Âmire (İstanbul) Hicri 1219 (1804) cilt 1: XV+327, Cilt 2: VI+315

Bulak (Mısır), Hicri 1243 (1827) cilt 1-2, s.190+251

Bulak (Mısır), Hicri 1246 (1830) cilt 1-2, s. 190+218

Tarih-i Vâsîf'ın birinci cildi Muharrem 1166 (Ekim 1752) ve Zilhicce 1183 (Nisan 1770) yıllarını kapsamaktadır. İkinci cildi ise birinci cildin bittiği tarihten başlayıp Receb 1188 (Kasım 1774)'de bitmektedir. Bu iki cildin yazma nüshalarından 1. cilt Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Kitaplığı'nda, 2. cilt ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Ahmed Vâsîf Efendi Tarihini yazarken önceki dönem vakanüvislerinin eserlerinden faydalanmıştır. Özellikle Tarih-i Vâsîf'ta Hâkim Esseyid Mehmed, Çeşmizâde Mustafa Reşid, Musazâde, Behçedî Hasan ve Enverî gibi vakanüvislerin kaynaklarını kullanmıştır.

Ahmed Vâsîf Efendi'nin Eserleri:

Müellifin başlıca eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mehâsin'ül-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr' (Tarih-i Vâsîf)

1752-1774 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır.

2. İspanya Sefaretnamesi:

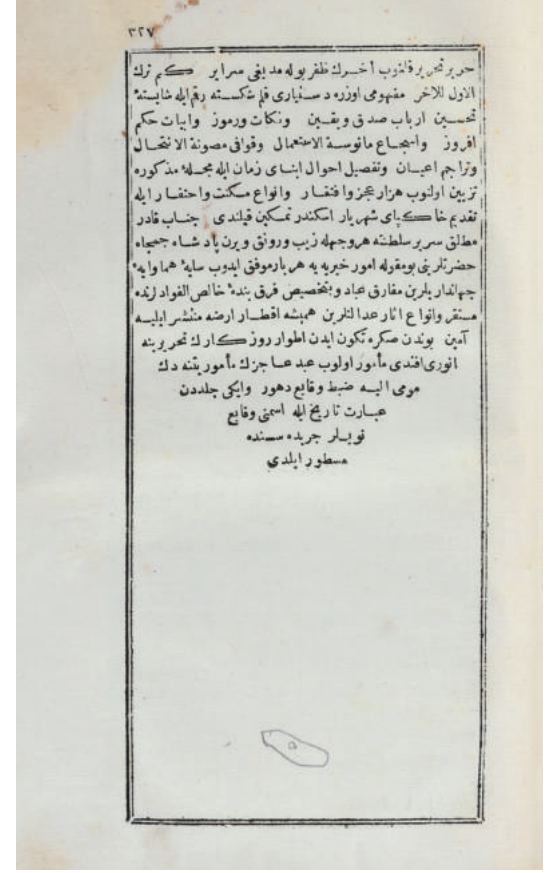
Ahmed Vâsîf Efendi 1787 yılında İstanbul'a gelmiş olan İspanya elçisine mukâbil olarak Sultan I. Abdülhamid'in mektubunu İspanya kralına götürmek üzere elçilik vazifesi ile görevlendirilmiştir. Vâsîf Efendi bu seyahat esnasındaki gözlemlerini, İspanya'ya ve İspanyol halkına dair düşüncelerini, orada gördüğü resmi törenler ve güncel olaylar hakkındaki izlenimlerini bu risalesinde anlatmıştır.

3. Mısır Seferine Dâir Bir Risâle (Tesliyetnâme):

Mısır'ın 1798'de Fransızlar tarafından işgal edilmesinden dolayı III. Selim'e sunulmak üzere yazılmıştır.

4. Vâsîf Divanı:

Aynı zamanda şair olan Vâsîf Efendi'nin bir tane de divançesinin olduğu tespit edilmiştir



Tarih-i Vâsîf'ın 1804 yılında Üsküdar Matbaası'nda basılmış olan ilk cildinin hâtime sahifesi.

5. Muhassenât-ı Asker-i Cedîd (Koca Sekbanbaşı Risalesi)

III. Selim devrindeki askeri alanda yapılan yeniliklerin gerekliliğini ve haklılığını anlatan bir risaledir.

6. **Râhibnâme**, (ed-Dürrü'l-Meknûn fi'l Fülki'l-Meşhûn adlı Arapça eserin bir kısmının tercümesi)

7. **Hekimnâme** (Arapça'dan tercüme)

8. **Nevâbigü'l-Kerîm** (Arapçadan tercüme)

Vâsıf Efendi ve Matbaacılık

İbrahim Müteferrika'nın 1747'de ölümünün ardından iki kalfası Kadı İbrahim ve Kadı Ahmed basmacılığı devam ettirmek üzere müracaat ederek kitap basma izni aldılar lakin sadece 1755-56 yıllarında Vankulu Lügatı'nın 2. baskısını yapabildiler. Bundan sonra matbaacılık uzun bir unutulma dönemine girdi. 1782 senesine gelindiğinde Müteferrika Matbaası'nın tezgâh ve hurufatının Fransız Sefarethanesi'nde kurulacak Matbaada kullanılmak amacıyla satın alınacağına dair çıkan haberler üzerine Padişah I. Abdulhamid'in de teşvikiyle Ahmed Vâsıf Efendi, Beylikçi Râşid Efendi ile birlikte Matbaayı satın almışlardır. Böylece yenilenip tekrar faaliyete geçen Matbaada (1784) yılında ilk olarak *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi* adlı eser basılmıştır. Bu Matbaada 1198-1209 /1783-1794 yılları arasında sadece 6 adet kitap basılabilmektedir. Vâsıf Efendi'nin matbaacılığı kısa sürmüş, ortağı ile anlaşamayarak ilk bir sene içinde matbaayı Râşid Efendi'ye bırakarak ortaklıktan ayrılmıştır.

Ahmed Vâsıf Efendi'nin Hayatı

Ahmed Vâsıf Efendi 1734 yılında Bağdat'da doğmuştur. İlk tahsilini bu şehirdeki medreselerde yapan Ahmed Vâsıf Efendi, Arapça sarf ve nahiv öğrenmenin yanında babasından da dini eğitim almıştır. İleri seviyedeki kitap bilgisi ile genç yaşında Bağdat'ta hatırı sayılır bir şöhrete ulaşan Ahmed Vâsıf Efendi, bu döneminde bir taraftan şehrin ileri gelenlerinin özel kütüphaneciliğini yaparken diğer yandan da yazma eser istinsâhı yaparak geçimini temin etmiştir.

Van ve Halep şehirlerini kapsayan seyahati esnasında Halep Valisi Gül Ahmedpaşazâde Ali Paşa ile tanışması Vâsif Efendi'ye Osmanlı devlet teşkilatının kapısını açmıştır. Ali Paşa'nın özel kütüphanecisi olarak çalışmaya başlayan Vâsif Efendi Paşa'nın Bender Seraskerliğine tayin edilmesi üzerine Paşa ile birlikte bu vazifeye iştirak etmiştir.

Ahmed Vâsif Efendi'nin Bender görevi esnasında Ali Paşa'nın anlattıklarını not etmesi uzun yıllar icra edeceği vakanüvislik mesleğinin başlangıç noktasını oluşturur. Bir başka ifadeyle bu görev Vâsif Efendi için vakanüvisliğe gidecek yolun başlangıcı olmuştur.

Ahmed Vâsif Efendi, Ali Paşa'dan sonra Hotin cephesi seraskeri Abaza Mehmed Paşa'nın mektupçuluğuna getirilir. Bu görevi esnasında 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı ve Kırım mücadelesine şahit olur. 1185/1771 Yılında Rusların Yenikale'yi istilası sırasında esir alınıp Petersburg'a götürülen Vâsif Efendi bu esareti sırasında Rusya'da vuku bulan Pugaçev isyanına da şahitlik eder. Pugaçev İsyanının Rusya'daki etkileri nedeniyle II. Katerina savaş halinde olduğu Osmanlı Devleti ile müzakerelere başlamıştır. Bu müzakerelerde Vâsif Efendi II. Katerina'nın mektubunu Osmanlı karargâhına götürmekle görevlendirilmiştir. 1772'deki Osmanlı Rus ateşkesi üzerine Vâsif Efendi'nin esaret günleri de nihayete erer. Bu ateşkes görüşmeleri sırasında üstlenmiş olduğu görevin etkisiyle Ahmed Vâsif Efendi hâcegân sınıfında vazifelendirilip 1772 yılında Bükreş'te yapılan barış görüşmelerinde mükâleme kâtibi olarak görevlendirilmiştir.

Vakanüvisliğe ilk defa Sâdullah Enverî Efendi'nin yerine 1783'de tayin edilen Vâsif Efendi akabinde 1784 yılında kalyonlar defterdarlığına, 1785 yılında da mektupçuluğa tayin edilir.

Ahmed Vâsif Efendi 1787 yılında Anadolu muhasebeciliği payesi ve orta elçilik unvanları ile taltif edilir ve aynı yıl İspanya Kralına Padişahın mektubunu götürmekle görevlendirilir. İspanya seyahatinden dönüşünde Vâsif Efendiye bir memnuniyet nişanesi olarak mevcut görevlerinin yanı sıra İstanbul mukâtaacılığı da tevdi edilir. Mevcut görevlerine devam eden Vâsif Efendi 1791 yılında baş muhasebeciliğe vekâletinin yanı sıra ordu tahrirat kâtipliği görevini de yürütmüştür.

Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde birçok başarılı hizmeti olan Vâsif Efendi 1793 yılında devrin padişahı III. Selim'e karşı entrika düzenlemek suçlamasıyla



1804 Yılında Üsküdar Matbaası'nda "Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr" adıyla yayınlanan Tarih-i Vâsıf'ın 2. cildinin baş sahifesi.

bütün görevlerinden azledilerek Midilli'ye sürgüne gönderilir ancak Ahmed Vâsıf Efendi'nin sürgün günleri çok uzun sürmez, hakkındaki tahkikatın kaldırılması ve başışlanmasıyla Temmuz 1794 yılında tekrar İstanbul'a geri döner.

Vâsıf Efendi sürgün sonrası ilk olarak Anadolu muhasebeciliğine ve büyük ruznamecilik görevlerine tayin edilir. Bu görevleri devam ederken son kez vakanüvislik görevine getirilen Vâsıf Efendi bu süreçte bir de nişancılık ile görevlendirilmiştir.

Osmanlı devlet teşkilatına Halep valisinin özel kütüphanecisi olarak giren Ahmed Vâsıf Efendi, 4 Ağustos 1805 tarihinde mesleğinin zirve noktası olan reisülküttaplık makamına tayin edilir. Bu görevine devam ederken sağlığının bozulması nedeniyle görevini ifa edemeyen Ahmed Vâsıf Efendi 1806 yılında görevinden azledilir ve kısa bir müddet sonra da vefat eder.

Kaynakça

Vakanüvis Ahmet Vâsif Efendi'nin tarihçiliği ve kaynakları kullanma usulü, Nevzat sağlam, İhya Dergisi cilt 5, sayı 2, sayfa 564-595 dergipark.gov.tr/ihya

Ahmed Vâsif Efendi Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr, Mücteba İlgürel, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978

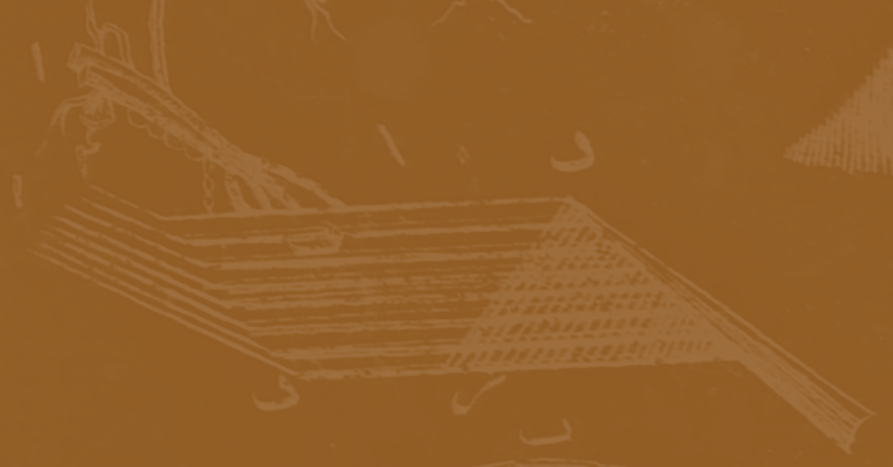
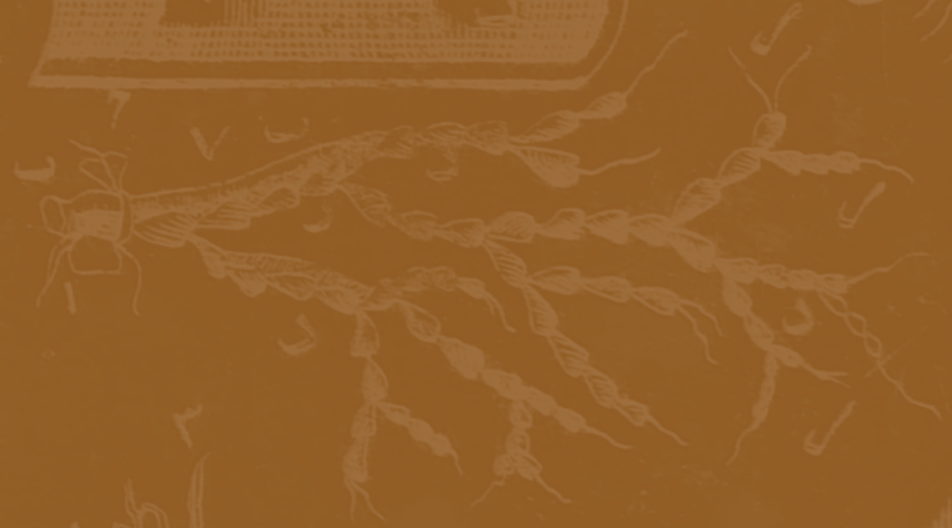
Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi, Kemal Beydilli, Eren yay. İstanbul 1995

<https://islamansiklopedisi.org.tr/vasif-ahmed-efendi> -

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/>

<https://www.historystudies.net/the-sefaretname-of-ahmet-vasif-efendi-to-spain>

Ahmed Vâsif Efendi Mehâsin'ül-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr (Osmanlı tarihi-1209-1219/1794-1805) haz: Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca basım yay. İstanbul 2017



ŞÂNÎZÂDE MEHMED ATÂULLAH EFENDİ VE HAMSE-İ ŞÂNÎZÂDE¹

Prof.Dr. AHMET ACIDUMAN

OSMANLI İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın en önemli

hekimlerinden ve bilim insanlarından birisi olan Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi İstanbul, Ortaköy'de 1769/1182 ya da 1771/1184 yılında doğmuştur. Babası Şânîzâde Mehmed Sâdık Efendi (ö. 2-1791/1206), dedesi Hacı Mustafa Efendi, büyük dedesi ise Tarakçı Ahmed Dede'dir. "Şânî" Farsça bir kelime olup "tarakçı" anlamına gelmektedir.

Medresede eğitim alan ve Şeyhülislam Dürrîzâde Seyyid Mehmed Ârîf Efendi'nin ilk meşîhati zamanında (23 Ağustos 1785-10 Şubat 1786) 18 Muharrem 1200/21 Kasım 1785'de tedris rûûsu olarak müderris olan Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, önce İbtidâ'-i Hâric derecesiyle Örekezâde Medresesi'ne, sonra sırasıyla 15 Muharrem 1205/24 Eylül 1790'da İbtidâ'-i Dâhil rütbesiyle Sâniye-i Fâtıma Sultan, 7 Muharrem 1208/15 Ağustos 1793'de Hareket-i Dâhil derecesiyle Dersiyye-i Hâne-i Ümmühânî, 11 Rebûlâhir 1211/14 Ekim 1796'da Mûsıla-i Sahn derecesiyle Sahhâf Karaca Ahmed medreselerine müderris olmuştur. 1216/1801 yılında İstanbul'da ortaya çıkan tâûn sırasında 15 kişiden oluşan ev halkını tahaffuz ve nezaret ile koruyan Şânîzâde, 15 Receb 1218/31 Ekim 1803'de İbtidâ'-i Altmışlı derecesiyle Müfti Hüseyin Efendi medreselerine tayin edilmiş; 15 Şevvâl 1220/6 Ocak 1806'da Hareket-i Altmışlı derecesine yükselmiştir. 13 Zilkade 1223/31 Aralık 1808'de Mûsıla-i Süleymâniyye derecesiyle Hoca Hayreddin ve Hâkâniyye-i Vefâ medreselerine atanmıştır.

¹ Bu yazı esas olarak yazarın, Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve eseri *Hamse-i Şânîzâde* üzerine daha önce yapılan ve yayımlanan çalışmalarından hazırlanmış ve kaynaklar bölümünde belirtilen eserlerden yararlanılmıştır.

Hekimbaşı Numan Naîm Efendi, hekimbaşılığında (Rebîülâhir 1211/ Mart 1796-Safer 1218/Mayıs 1803) önce ders vekâleti zamanında, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde öğrenim gören Şânîzâde'nin hocalarından birisi olmuştur. Sultan III. Selim döneminde (s. 1203-1222/1789-1807) 1210/1794-95'de yeniden düzenlenen Mühendishane'de okuyan Şânîzâde, Bulgarzâde Nâcî Yahya Efendi (ö. 1239/1824)'den önce İtalyanca, sonra Fransızca öğrenmiş; bundan sonra matematik, geometri, kara ve denizciliğe dair kitaplar ve risaleler yazmış ve çevirmiştir. Şânîzâde ilk hendese bilgilerini Benlizâde Efendi'den almış, astronomi ve astroloji konularında ise Rumeli Kazaskeri Tatarcıkzâde Abdullah Efendi (1143/1730-1211/1797)'den yararlanmış. Şânîzâde, Dürrîzâde Seyyid Abdullah Efendi'nin ilk şeyhülislamlığı (21/22 Kasım 1808-22 Eylül 1810) sırasında *Mi'yârü'l-etıbbâ'* isimli kitabını tercüme ve telif ederek, Padişaha sunulmak üzere ilmiyye yolu kaidesine Şeyhülislam'a teslim etmiş, fakat eseri Padişaha sunulmamıştır. Çiçek hastalığının aşılama ile sona erebileceğini bildiren Şânîzâde, *Mi'yârü'l-etıbbâ'* isimli kitabında İstanbul'da Kâğıthane civarında Ayazağa köyünün ineklerinde sahih çiçek çok bulunduğu için, onlardan alınan madde-i târiyye'nin insandan insana nakledilerek nice bin insanın telkîh-i sâdık ile aşılandığını yazmaktadır. 1228 Muharrem başlarında (4-13 Ocak 1813) İstanbul'da görülen tâûn sırasında Rûm, Ermenî ve Frenk hastaneleri ile ilgili gözlemlerde bulunan ve hekimlik yapan Şânîzâde, kendisine tedbir ve tedavi için gelen hastaların çoğunun 1227/1812 senesi tâûnundan kaldığını bildirmektedir. Rûûsunun 31. Yılında, 1 Cemâziyelâhir 1231/29 Nisan 1816'da Mûsıla-i Süleymâniyye derecesi ile Çorlu Medresesi Müderrisi ve Havâss-i Aliyye/Refî'a/ Eyüp kadısı olan Şânîzâde bu dönemde *Mir'âtü'l-ebdân fî teşrîh-i a'zâi'l-insân* adlı kitabını yazmıştır. 3 Rebîülâhir 1232/20 Şubat 1817'de Müfettiş-i Sadr-ı Âlî/Evkâf Müfettişi olarak görevlendirilen Şânîzâde, bu görevdeyken *Mir'âtü'l-ebdân fî teşrîh-i a'zâi'l-insân* ve *Mi'yârü'l-etıbbâ'* adlı eserlerini Sadrazam Mehmed Emîn Raûf Paşa aracılığı ile Sultan II. Mahmud'a sunmuş ve her iki kitabın basılması için ferman çıkmıştır. Sultanhisarı ve Kırkkenîse arpalıkları ile 1 Cemâziyelâhir 1232/18 Nisan 1817'de Havâss-ı Aliyye mevleviyetinden azledilen Şânîzâde'ye Mekke Kadılığı payesi verilmiştir. Vakanüvis Âsım Efendi'nin 9 Safer 1235/27 Kasım 1819 tarihinde ölmesi üzerine, bizzat Sultan II. Mahmud tarafından 15 Safer 1235/3 Aralık 1819'da vakanüvis olarak atanan Şânîzâde, Sultan II. Mahmud'un tahta çıkış tarihi olan



Şânîzâde'nin Mir'atü'l-Ebdân fî Teşrîh-i Âzâi'l-İnsan adlı eserinin Üsküdar Matbaası'nda 1820 yılında basılan ilk cildinin anatomiye giriş sahifesi ve yan sahifede şekil üzerinde insan uzuvlarının anatomik tarifleri verilmiş.

Eserin 15. levhası olarak yer alan el iskeleti, açıklama bölümünde kemiklere verilen çeşitli isimler yer almaktadır.

4 Cemâziyelevvel 1223/28 Temmuz 1808'den başlayarak Eylül 1821'e kadar, 1223-1236 yılı olaylarını yazmıştır. Vakanüvis olduğu dönemde *Kânûn-ı Şânîzâde*'nin beşinci kitabı *Mîzânü'l-edviye*'yi yazan Şânîzâde, 9 Muharrem 1237/6 Ekim 1821'de Müfettiş-i Sadr-i Âlî'lik görevinden Menemen ve Kırkikenîse arpalıkları ile azledilmiştir. Şânîzâde 15 Safer 1241/29 Eylül 1825'de vakanüvislikten azledilince, 1237-1241/1821-1826 tarihine ait notları halefi Sahnâflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi'ye devretmiştir. Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılması sırasında 9 Zilkade 1241/15 Haziran 1826'da ya da sonrasında 4 Zilhicce 1241/10 Temmuz 1826'da Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi üyesi olması sebebiyle Bektaşilikle ilgisi görüldüğünden arpalığı olan Tire'ye sürülen Şânîzâde, affı için gönderilen fermanın yanlış okunması üzerine rahatsızlanmış ve 1 Muharrem 1242/5 Ağustos 1826'da vefat etmiştir.

Hat sanatıyla da ilgilenen Şânîzâde sülüs ve nesih hattını İsmâil Zühdi Efendi (ö. 1221/1806)'den, talik hattını ise Yesârî Esad Efendi (ö. 1213/1798)'den öğrenmiştir. Bütün akli ve nakli ilimlerde irfan sahibi olan Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'nin özellikle tıp ve teşrih, matematik, astronomi, resim, müzik, düz yazı ve şiir gibi ilim ve fenlerde yaşatları arasında nadir, tambur çalmakta üstat, saat yapmakta eşsiz, ressamlıkta hünerli ve avcılıkta eli çabuk olduğu, kaynaklarda yer almaktadır. Şiirlerinde "Atâ" mahlasını kullanan Şânîzâde'nin bir de *Dîvân*'i vardır.

Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi tıp, tarih, matematik, geometri, askerlik ve denizciliğe dair telif ve tercüme eserler yazmıştır. En önemli tıbbi eseri 5 kitaptan oluşan *Hamse-i Şânîzâde*'dir.

Târîh-i Şânîzâde: Âsım Târîhi'ne ek olarak yazılmıştır. Sultan II. Mahmud'un tahta çıktığı tarihten başlayarak Eylül 1821'e kadar gelen olayları içerir. İstanbul'da 1867-1874 yılları arasında dört cilt olarak basılmıştır.

Tenbihât-ı Hükümrân bâ-Ser'askerân (Vesâyâ-nâme-i Seferiyye): Prusya Kralı II. Friedrich'in kumandanlarına yaptığı tavsiyelerini içerir. Şânîzâde tarafından Sultan III. Selim'in isteği ile 1221/1806'da Fransızcadan Türkçeye çevrilmiş, 1238/1822'de Mısır'da Bulak Matbaası'nda basılmıştır.

Usûl-i Hesâb (Terceme-i Cedîde-i Usûl-i Ta'lîmiyye): Charles Bossut'un 1782'de yayımlanan *Cours complet de mathématiques* adlı eserinin İtalyanca tercümesinden Türkçeye aktarılmıştır.



Şânizâde Târîh'inin önsözünde ise bunlara ek olarak şu eserlerinden bahsetmektedir: *Tanzîm-i Piyâdegân ve Süvârîyân*, *Cebr ve Mukâbele*, *Hendese*, *Ta'rîfât-ı Sevâhil-i Deryâ* (*Müfredât-ı Külliyye fî Sevâhili'l-Bahriyye*).

Mir'atü'l-Ebdân'ın takdim sahifesi ve eserde yer alan insan iskeletinin unsurlarını gösteren levha.

Hamse-i Şânizâde/Kânûn-ı Şânizâde

Kendi tıp külliyyatına beş kitaptan oluşması nedeniyle *Hamse-i Şânizâde* adını veren Şânizâde, büyük hekim İbni Sînâ'nın *Kânûn* isimli tıp kitabının da beş bölümden oluşması nedeniyle, eserine "kânûn" unvanını vererek *Kânûn-ı Şânizâde* de demektedir. *Hamse-i Şânizâde* şu eserlerden oluşmaktadır:

1. Mir'atü'l-ebdân fî teşrîh-i a'zâi'l-insân: Modern anlamda hazırlanmış ve basılmış ilk Türkçe anatomi kitabıdır. *Hamse-i Şânizâde*'nin ilk kitabı olmasına karşın, *Miyârü'l-etibbâ*'dan sonra kaleme alınmış olan *Mir'atü'l-ebdân*'ın ilk iki sayfasında (Elif-Be ile gösterilen) "ilm-i tıbb ve fenn-i teşrîh"den bahsedilmiş, devamında ise eserin basılmasının ve düzeltilmelerinin bizzat Şânizâde tarafından yapılmasını emreden Sultan II. Mahmud'un fermanı özetlenmiş, bu fermanda resimleri içeren 56 adet bakır levhanın yabancılara yaptırılmaması ve Osmanlı



Mir'atü'l-Ebdân'da yer alan bu şekilde insan vücudunda bulunan damarların yapısı ve özellikleri tarif edilmektedir.

ülkesinden bir sanatçının bulunması hususu da söz konusu edilmiştir. Eserin mukaddimesinde daha önce çevirdiği *Mi'yârü'l-etibbâ*'nın anlaşılabilmesi için yeni anatomiye kesin olarak bilmek gerektiği için bu anatomi kitabını yazdığını açıklayan Şânîzâde, Avrupalı hekimlerin, Türk hekimleri arasında yeni anatomiye bilen olmadığını söylediğini, ama padişaha sunduğu bu eserin Türk hekimlerinin yeni tıbbı da, yeni anatomiye de bildiğini gösterdiğini ve Avrupalı hekimlerin bu iddialarının yersiz ve dayanaksız olduğunu bildirmekte ve eserini 1231/1816 yılında bitirdiğini yazmaktadır. 131 sahife metin 80 sayfa levhaların açıklaması ve 56 sahife de şekiller olmak üzere 267 sahife olan *Mir'atü'l-ebdân fî teşrîh-i a'zâi'l-insân*, ilki osteolojî (osteoloji) ikincisi ise sarkolojî (sarkoloji) olmak üzere iki ana bölümden oluşmuştur. Şânîzâde'nin kitabında yer alan resimler Bartholomeo Eustachio (1514-1574), Clapton Havers (1657-1702), R. Drake (?-1708), Raymond Vieussens (1635-1715), Joseph-Guichard Duvarney (1648-1730), Bernard Siegfried Albinus (1697-1770), Albrecht von Haller (1708-1777) gibi yazarların eserlerinden alınmış ve bu yazarların yalnızca soyadları Osmanlıca olarak

yazılmıştır. Eserde yer alan anatomik resimler bakır levhalar üzerine hakkedilerek gravür tarzında basılmışlardır. 5., 6., 7. ve 56. levhaların sol alt köşelerinde okunan "amel-i Agob Erzurûmî" kaydı, büyük olasılıkla klişeleri yapan ustanın ismidir.

2. Usûlü't-tabî'a: Fizyolojiye ait olan ve *Hamse-i Şânîzâde*'nin ikinci kitabı olan bu eser, Uzluk'un bildirdiğine göre ülkemizde basılmış ilk Türkçe fizyoloji kitabı olma özelliğini taşımaktadır. Şânîzâde 39 sayfadan oluşan eserin mukaddimesinde bu kitabı insan vücudunun ahvalini bilmek isteyen kardeşlerine ithaf ettiğini belirtmektedir. İki bölümden oluşan eserin ilk kısmında tabii, nefsanî ve hayvanî kuvvetlerden bahsedilirken, ikinci kısmında hastalıkların sebepleri ve belirtileri hakkında bilgi verilmektedir.

3. Mi'yârü'l-etibbâ: Anton Baron von Stoerck'ün (1731-1803) *Medizinisch Praktischer Unterricht für die Feld und Landwundaerzte der Österreichischen Staaten* (Viyana 1776) adlı eserinin Bartolomeo Battisti tarafından yapılmış olan İtalyanca

çevirisinden –*Intruzione medico-practica ad uso dei chirurghi civil e militari* (Venedik 1778) – yapılmış Türkçe çevirisidir, fakat Şânîzâde Çiçek aşısı bahsini değiştirmiş, eserin orijinalinde bulunan ve eski yöntem olan “variolyasyon” çıkartılarak yerine Edward Jenner (1749-1823)’in yeni buluşu olan “vaksınasyon” yöntemi konmuştur. Uzluk’un bildirdiğine göre, kitabın metni 201, formüller kısmı 56, ilaçlar fihristi iki, kitabın içindeki maddeler ve bahislerin fihristi 84 sayfa olup, bu üçüncü kitap 343 sayfadır.

Bu üç kitabın düzeltmelerinin Şânîzâde Ataulah Mehmed Efendi tarafından yapılarak, Matba’a-i Âmire’de basılmasına onay çıkması üzerine, 1235 yılının Receb/Nisan-Mayıs 1820 ayında tamamlanan ve cilde yollanan eser, 1235 yılı Zilkade ayının ortasına doğru (Ağustos 1820) ciltli bir şekilde satışa sunulmuştur. Erkân nüshalarındaki resimler siyah, mavi ve sepya olarak 3 renk üzerinde basılmıştır. Halka satılan diğer nüshalarda ise bütün resimler siyah-beyazdır.

4. *Kânûnü’l-cerrâhîn*: *Hamse-i Şânîzâde*’nin dördüncü kitabıdır. Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır’da Bulak Matbaası’nda 1244 yılı Rebûlevvel ayının başında/12 Eylül 1828’de, Diyarbakırlı Sadullah Said’in tashihleriyle bastırılmıştır. Kitap 134 sayfa olup, Şânîzâde kitabın mukaddimesinde kitabın iki kısım olduğunu, birinci bölümün cerrahlık işlerinden, ikinci bölümün ise bu fenne ait özel hastalıklardan bahsettiğini, bu nedenle kitabını *Kânûnü’l-cerrâhîn* diye adlandırdığını bildirmektedir.

5. *Mîzânü’l-edviye*: *Hamse-i Şânîzâde*’nin beşinci kitabı olup, iki kısımdır. Birinci kısmı “müfred”, ikinci kısmı “mürekkeb” ilaçlar üzerine olup, hâtimesi “tıbbi terimler üzerine” başlığını taşımaktadır. Birinci kısımda, sırasıyla ilacın önce Türkçe, ikinci olarak Arapça, üçüncü olarak varsa Farsça, dördüncü olarak bazen Yunanca, beşinci olarak Latince, altıncı olarak Fransızca ve yedinci olarak İtalyanca ismi verilmiştir. Uzluk, eserin yalnızca birinci kısmının “sin” harfine kadar olan bölümünün bulunduğunu ve basılı olmadığını bildirmektedir.

Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi *Hamse-i Şânîzâde* adlı eseriyle Türk tıp eğitimi tarihinin öncü isimlerinden birisidir ve Türkiye’deki anatomi öğrenimini tarihsel süreçte dört döneme ayıran tıp tarihçisi Şehsuvaroğlu (1914-1977), bunlardan ikincisini adı geçen eseri göz önüne alarak Şânîzâde dönemi (1816-1827) olarak adlandırmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895), *Tarih-i Cevdet*’te Şânîzâde’nin

“*ol vakt henüz lisânımızda ıstılâhâtı mevzû‘ olmayan ilm-i tıbbdan bir güzel kitâb*” yaptığından söz etmektedir. Bianchi (1783-1864), Şânîzâde’nin basılı kitabındaki teknik terimlerin çoğunluğunun Arapçadan alındığını, bazı durumlarda ve özellikle anatomide Şânîzâde’nin metindeki Yunanca ve Latince terimleri çevirerek aynen koruduğunu bildirirken, Zeren (1900-1973) de “burun, göz, dudak, alt çene, baldır, ayak, kol, kuyruk sokumu, baş, beyin, tarak kemikleri, kulak” gibi Türkçe kelimelerden başka “periton, mesarika, diyafragma, plevra, kolon, aort, parotid, temporal, sinovya, kilus” gibi uluslararası ortak kullanılan Yunanca-Latince terimlerin Şânîzâde’nin eserinde bulunduğunu bildirmektedir. Mekteb-i Tibbiyye-i Adliyye-i Şâhâne’de 1839-1870 yılları arasında Fransızca olan tıp eğitimi dili yeniden Türkçe olunca, Şânîzâde’nin bu kavramları içeren kitapları tıp terminolojisi için önemli bir kaynak olduğu gibi, Cemiyet-i Tibbiye-i Osmaniye’nin 1873’de hazırladığı *Lûgat-ı tıbb*’a da temel oluşturmuştur. Şânîzâde’nin eski tıpla yeni tıp arasındaki zincirin bir halkasını oluşturmaktan daha fazla bir şey yaparak, doğrudan doğruya yeni tıba geçtiğini bildiren Adıvar (1882-1955), Şânîzâde’nin yalnızca bir hekim olmayıp, aynı zamanda ansiklopedik bir bilgin olduğunu vurgulamaktadır. Tarihçi Lewis (1916-2018), Şânîzâde’nin Türk dilinde, yakın geçmişteki bilimsel reformlara kadar kullanımda kalan, modern bir tıp terminolojisi kurduğunu bildirmektedir.

Sonuç olarak, Doğu ve Batı tıbbı hakkındaki derin bilgisi nedeniyle Avrupa’da da tanınmış olan Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi’nin XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yazdığı ve beş kitaptan oluşan *Hamse-i Şânîzâde/Kânûn-ı Şânîzâde* adlı eserinin Türk tıbbının Avrupa’ya açılan ilk kapılarından birisi olması nedeniyle Türk tıbbının modernleşmesindeki önemli dönüm noktalarından birisi olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Aciduman A. Şanizade Ataullah Efendi. In: *Encyclopaedia of Islam, THREE*, Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson. Consulted online on 05 March 2021 http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_23856 First published online: 2021, First print edition: 9789004435971, 20210901, 2021-5.

Aciduman A, Arda B. Physician-anatomists of Italy in Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi's work *Mir'at al-Abdân* (mirror of bodies). *Clin Anat* 27(6):808-814,2014; Epub 2014 Apr 19.

Aciduman A, Arda B. *Mir'âtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân*'da yer alan anatomi terimleri üzerine bir ön çalışma: Birinci kısım: Osteoloji hakkında." *Bellekten* 77(279):547-572,2013.

Aciduman A, Er U, Altuğ T. Spinal Anatomy in an essential illustrated medical treatise of the late Ottoman Era. *World Neurosurg* 79(1):192-197,2013; Epub 2012 Jan 25.

Aciduman A, Er U, Şimşek S. Şânizâde Atâullah Mehmed Efendi ve *Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân* adlı eserindeki periferik sinir sistemi anatomisi ile ilgili bölümler. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 17(3):130-144,2009.

Aciduman A, Er U, Şimşek S. Şânizâde Atâullah Mehmed Efendi ve *Mirâtü'l-Ebdân fî Teşrih-i A'zâi'l-İnsân* adlı eserindeki santral sinir sistemi anatomisi ile ilgili bölümler. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics* 17(2):71-86,2009.

Aciduman A. Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi ve *Mi'yârü'l-Etibbâ* adlı eserinde çocuk hastalıkları. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 52(1):42-52,2009.

Aciduman A, Arda B, Er U. Şânizâde Mehmed Ataullah Efendi'nin eseri *Kânûnü'l-Cerrâhîn* (Cerrahların Kanunu)'de nöroşirürji ile ilgili bir bölüm: *Cerâhâtü'r-Re's* (Kafa Yaraları). *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* (12-15): 111-124, 2006-2009.

Balat A, Aciduman A. What does the most celebrated and pioneer Ottoman Physician, Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, say on anatomy, physiology, diseases, and surgery of urinary system: A glance at *Hamse-i Şanizade* or *Kanun-ı Şanizade*. *Experimental and Clinical Transplantation* 21 (Suppl 2): 9-13, 2023.

- Adivar, A. *Osmanlı Türklerinde İlim*, 6. Baskı. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, tertîb-i cedîd, 10. cilt. Matbaa-i Osmâniyye, Dersa'âdet, 1309.
- Ahmed Lütü Efendi, *et-Tarih-i Lütü*, 1. cilt, Matbaa-i Âmire, Hicrî 1290.
- Cemâleddin. *Âyine'i-zürefâ (Âsâr-ı muâsırinden Osmanlı Târîh ve Müverrihleri)*, İkdâm Matbaası, Dersa'âdet, 1311.
- Altınsu A. *Osmanlı Şeyhülislâmları*. Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972.
- Bayat, A. H. *Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar*. Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 1999.
- Faik Reşad. *Eslâf*, ikinci cild. Alem Matbaası, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul, 1312.
- İnal, İ.M.K. *Son Asır Türk Şairleri*, Cüz: 1, bu cilt A ve B harflerini ihtiva etmektedir. Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1930.
- İnal İMK. *Son Hattatlar*. Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.
- Kazancıgil A. *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi*. Özel Yayınlar, İstanbul, 1991.
- Lewis B. *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, çeviren: İhsan Durdu. Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî yâhûd Tezkire-i meşâhîr-i Osmâniyye*, üçüncü cild. Dâru't-Tıbaatü'l-Âmire (Matbaa-i Âmire), 1311.
- MüstakıMZade Süleyman Saadeddin. *Devhat ül-Meşayih-Osmanlı Şeyh ül-İslâmlarının Biyografileri*. Çağrı Yayınları, İstanbul, 1978.
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi. *Mi'yârü'l-etıbbâ'*. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Feridun Nafiz Uzluk Koleksiyonu, No. 6856.
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Usûl-ı ilm-i hesâb*, National Bibliothek, Wien, [Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Kütüphanesi'nde bulun fotoğraf baskısı].
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi. *Hamse-i Şânîzâde 1. Mir'âtü'l-ebdân fî Teşrîh-i a'zâi'l-insân, 2. Usûlü't-tabî'a, 3. Mi'yârü'l-etıbbâ'*. Matba'a-i Âmire, Üsküdar 1235.
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi. *Hamse-i Şânîzâde 4. Kânûnü'l-cerrâhîn*, Tashih: Sa'dullah Saîd Âmedî. Bulak Matbaası, Kâhire, Mısır, 1244.
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi. *Târîh-i Şânîzâde*, 1. Cild. Cerîde-i Havadis Matbaası, İstanbul, 1284.
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi. *Târîh-i Şânîzâde*, 2. Cild. Trabzonlu Bakırcıbaşı Mehmed Efendi-zâde Süleymân Efendi Matba'ası, [İstanbul], 1290.
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi. *Târîh-i Şânîzâde*, 3. Cild. [Basıldığı matbaa -], [İstanbul], 1291.
- Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi. *Şânîzâde Târîhi (1223-1237 /1808-1821) 1-2*, neşre hazırlayan: Ziya Yılmaz. Çamlıca Basım Yayın ve Tic. A.Ş., İstanbul, 2008.

- Şehsuvaroğlu, B.N. Hekim Şânizade Ataullah Efendi biyografisi ve eserleri. *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 14(3):482-495,1951.
- Şehsuvaroğlu, B.N. Bizde anatomi öğretimine dair. *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası* 15(1):365-412,1952.
- Uludağ, O.Ş. Tıbbiyede dersler nasıl Türkçeleştirildi [1]-[2]. *Dirim* 10(1-2):72-74, 1935 ve *Dirim* 10(3):106-108,1935.
- Uzluk, M.F.N. Basma ilk Türk tıp kitabı ve Şanizade tabib Ata [1]-[2], *Dirim* 11(5):44-146,1936 ve *Dirim* 11(6):180-182,1936.
- Uzluk, M.F.N. Şani Zade Ataullah Elkitâbül hâmis fi zikril edviye, Önsöz. *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 3(12):115-127, 1939.
- Uzluk, M.F.N. *14 Mart 1951 Tıp Bayramı Dolayısıyla Şani Zade Mehmet Ataullah*. Örnek Matbaası, Ankara, 1951.
- Uzluk, M.F.N. İlk açılan tıbbiyemiz-Şânizade'nin anatomi kitabı. *Ankara Tıp Fakültesi Mecmuası* 20(4):674-689,1967.
- Ünver, A.S. Şânizade Ataullah Efendi: tıbbî eserleri. *Dirim* 22(8):233-236,1947.
- Ünver, A.S. *Türkiyede Çiçek Aşısı ve Tarihi*. T.C. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1948.
- Zeren Z. *Latince-Türkçe-Osmanlıca Anatomi Sözlüğü ve Türk Anatomi Terimleri*, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1946.
- Zülfikar Mükerrerrem Bedizel. Tabip Şânizâde Mehmed Atâullah: Hayatı ve eserleri. İçinde: Aykut Kazancıgil, XIX. *Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi*. Özel Yayınlar, İstanbul, 1991:1-102.

AVANT PROPOS

Sur mon État.

NÉ à Constantinople, je sentis dès ma plus tendre enfance un penchant à l'étude des Sciences et des Arts ; d'après ce goût prématuré, pour ainsi dire, que j'observois en moi, je serois tenté d'opiner contre ces Philosophes qui refusent d'admettre des inclinations innées dans l'homme : cette secte de Philosophes la plus nombreuse et la plus brillante s'appuie, à la vérité, sur des raisons très solides en niant dans l'homme ce goût inné pour certaines choses, une impulsion quelconque, ou une instruction étrangère n'ayant pas eu lieu du tout ; la science dans l'homme n'étant qu'une qualité accessoire ; elle

BİR NİZÂM-I CEDÎD MÜHENDİSİ: SEYYİD MUSTAFA VE ESERİ

SÜLEYMAN AYDEMİR

PADİŞAH III. Selim'in yenilik hareketlerinin önemli bir

merkezi olarak Selimiye Mahallesi ön plana çıkar. Padişah'ın kurduğu yeni ordu olan Nizâm-ı Cedîd için burada bir kışla ve subayların yaşam alanı olarak evler, çarşı, hamam, çeşme, cami vesaire inşa ettirip Selimiye Mahallesi'ni kurarak, yeni düzenin merkezi yapmak istediğini görüyoruz. Şüphesiz bu yeni oluşturulan merkezin en önemli unsurlarından birisi de buraya taşınarak gösterişli bir binada faaliyete geçen Üsküdar Matbaası'dır.

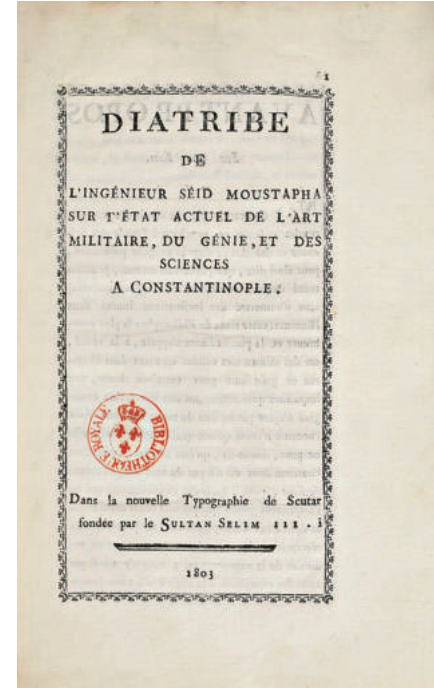
Daha önce Hasköy'de, Mühendishâne'de bulunan matbaa, 1802 yılının sonlarında Üsküdar Selimiye'deki yeni mekânına taşınarak 1803 yılından itibaren burada kitaplar basmaya başlamıştır. Matbaanın ilk bastığı yayınlarla III. Selim'in yenilik hareketleri arasında bir paralellik vardır. Sultan'ın saltanat yıllarının sonuna kadar basılan kitaplar umumiyetle coğrafya, gramer, matematik ve askerî mühendislik kitapları ağırlıklıdır. Burada basılan ve “*matbaada basılan ilk dinî kitap*” olarak kabul edilen *Risâle-i Birgivî* bile Nizâm-ı Cedîd askerine dinî bilgiler vermek amacıyla bastırılmıştır. Üsküdar Matbaası'nın, küçük bir risale olmakla beraber en önemli eserlerinden birisi de *Küçük Seyyid Mustafa* adlı müellifin yazdığı “*Diatrîbe de L'ingenieur Seid Moustapha Sur L'Etat Actuel de L'Art Militaire Du Genie et Des Sciences a Constantinople*” adlı eserdir. Bu yazının konusunu mezkûr risale oluşturacaktır.

Hayatı

Seyyid Mustafa, 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyılın başlarında yaşamış bir matematikçi olup, aynı zamanda mezun olduğu Mühendishâne’de hocalık yapan bir mühendistir de. Hakkındaki bilgi ve belgeler son derece kısıtlıdır. Birçok araştırmacı, ilk araştırmacıların yanlış bilgi ve hayal ürünü yakıştırmalarını tekrarlamıştır. Seyyid Mustafa’nın hayatı hakkında, kaleme aldığı risalenin giriş kısmında verdiği bilgiler dışında bir malumat yok iken, yakın dönemde tarihçi Prof. Kemal Beydilli arşivden ulaştığı bazı belgelerle Seyyid Mustafa’nın hayatını nispeten vuzuha kavuşturmuştur.

Son bilgilere göre, 1774 yılında İstanbul’da doğmuş olan Seyyid Mustafa’nın babası Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılardan Ahmet Ağa’dır. Babasının Sohum’da vefat etmesi üzerine, tasarrufunda bulunan yüklü miktardaki zeâmet kendisine kalmıştır. Daha sonra gönüllü olarak bu zeâmetten vazgeçip ilim tahsiline yönelmiştir. Babasının vazifesi Mühendishâne’ye kabulünü kolaylaştırmıştır. Küçük yaşlardan itibaren ilme olan ilgisi sebebiyle Arapça öğrenmiş, klasik usulle eğitim almıştır. Gelenbevî İsmail Efendi’den riyazî ilimler dersi almıştır. Kendi çabasıyla Fransızca öğrenmiş, 1794 yılında yeni açılacak olan Mühendishâne’ye

1803 yılında basılan, Seyyid Mustafa’nın Fransızca olan bu eseri aynı zamanda Üsküdar Matbaası’nın ilk kitabı olarak da kabul edilmektedir. Eserin cildi o zamana kadar pek rastlanmayan bir şekilde ebrû kullanılarak yapılmıştır. Bu kitabın bilinen tek nüshası Fransa Milli Kütüphanesi’nde bulunmaktadır, bu kopya oradan temin edildi.



Seyyid Mustafa'nın Nizâm-ı Cedîd'i yabancılarla tanıtmak amacıyla yazmış olduğu eserinin ilk ve son sayfaları.

AVANT PROPOS

Sur mon État.

NÉ à Constantinople, je sentis dès ma plus tendre enfance un penchant à l'étude des Sciences et des Arts; d'après ce goût prématuré, pour ainsi dire, que j'observois en moi, je serois tenté d'opiner contre ces Philosophes qui refusent d'admettre des inclinations innées dans l'homme: cette secte de Philosophes la plus nombreuse et la plus brillante s'appuie, à la vérité, sur des raisons très solides en niant dans l'homme ce goût inné pour certaines choses, une impulsion quelconque, ou une instruction étrangère n'ayant pas eu lieu du tout; la science dans l'homme n'étant qu'une qualité accessoire; elle ne peut, disent-ils, qu'être acquise; comment l'homme dont on n'a pas du tout dirigé l'entendement, peut-il avoir des connoissances qui ne s'acquièrent guères que par une étude continuelle et opiniâtre? Cette proposition ne peut pas être révoquée en doute, et le cours constant et ordinaire de la nature est tel; mais n'y a-t-il pas aussi des exceptions à la règle? n'a-t-on jamais

règlées de moitié inférieur en nombre la taille en pièces et la disperse. L'étonnement devint si général, qu'on ne balança plus un instant de se croire dans un nouvel ordre de choses, et pour ainsi dire dans un nouveau monde où il falloit se dépouiller absolument de tous les préjugés anciens, Moi-même yvre de joie, de voir ma patrie dans l'état que je desirois si ardemment, éclairée tous les jours davantage du flambeau des sciences et des arts, il ne me fut plus possible de me taire: que le lecteur bienveillant juge de mon plaisir extrême après avoir vu ce que j'avois enduré, et les récompenses que j'éprouve aujourd'hui, et il me pardonnera sans doute de l'avoir étourdi un moment.

FIN

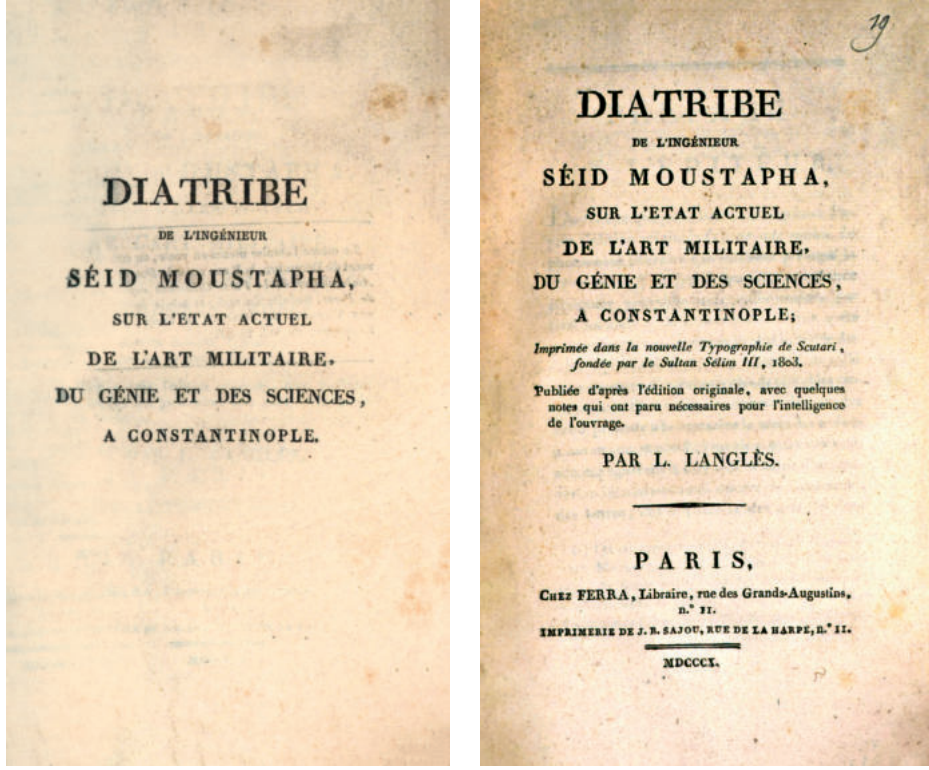
gereken şartları hâiz olduğu için kolayca kaydı yapılmıştır. 1815 yılında aynı okulda dördüncü halifelğe ve baş mülâzımlığa kadar yükselmiştir. Bundan sonraki hayatı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ölüm tarihi ise bilinmemektedir.

Diatribes de L'ingenieur Seid Moustapha Sur L' Etat Actuel de L'Art Militaire Du Genie et Des Sciences a Constantinople

Seyyid Mustafa, Nizam-ı Cedîd taraftarı bir mühendistir. Osmanlıda askerlik ve matematik bilimlerinin gelişimini göstermek, Nizâm-ı Cedîdi Batıya tanıtmak için bu risaleyi kaleme almıştır. Eser Fransızca olarak 1803 yılında Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Bir önsöz ve metin kısmından oluşur.

Eserin mukaddimesinde Seyyid Mustafa kendi hayat hikâyesini, eseri kaleme aldığı güne kadar özetler. Başlangıç olarak, filozofların doğuştan gelen yetenekleri inkâr ettiklerini, ama bunun doğru olmadığını savunur. Kendisinin küçük yaşlardan itibaren geometriye ilgi duyduğunu, arkadaşlarıyla oynarken çemberler çizdiğini ve bu çemberin ortasını bulmak için kazık çakıp ölçtüğünü söyler. Bu durumu kendi kendine akıl ettiğini, bunun büyük bir zevk olduğunu anlatır. Yine babasının dürbünüyle ayı gözlemlediğinden ve yuvarlak olduğunu farkettiğinden bahseder. Mahalle mektebi ve halka açık derslere katıldığını, akabinde büyük âlim Gelenbevî İsmail Efendi'den logaritma dersleri aldığını belirtir. Müspet ilimlerin Fransızca öğrenmeden yapılamayacağını anladığını bu yüzden Fransızca öğrendiğini, “*Wolf, Ozanam ve Bellidor*” okuduğunu söyler. Seyyid Mustafa riyazi ilimlerde ilerlemek için yurtdışına gitmeyi düşündüğünden ama Mühendishâne'nin açılacağını öğrendiği için eğitimine babasının “vatanında” devam etmeye karar verdiğinden bahseder. Bundan sonra ise Mühendishâne'de yapılan eğitimler, Levent ve Okmeydanı'ndaki talimgâhlar hakkında bilgiler verir.

Burada önemli olan hususlardan birisi 3. Selim tarafından yeni açılan Matbaada Padişahın coğrafyaya düşkün olduğundan ve memleketin bütün coğrafyasını görmek istediği için atlas bastırmasından bahsetmesidir. Bu Atlas şüphesiz ki “Cedîd Atlas'tır”. Bu atlası Seyyid Mustafa hazırlama aşamasında görmüş ve mukaddime bahsetmiştir.



Seyyid Mustafa'nın eseri 1807 ve 1810 tarihleri olmak üzere Paris'te iki sefer daha basılmıştır. Bu da Seyyid Mustafa'nın Nizâm-ı Cedîd'i yabancılarla tanıtmada başarısını gösterir.

Mukaddimenin sonunda ismine ve Mühendishânedeki vazifesine de bir nebze açıklık getirir. Kendisini “Seid Moustapha, Ingenieur et Professeur dans L' École des Mathematiques a Sudlitze.” Yani “Seyyid Mustafa, Mühendis ve Sütlüce'deki Matematik okulu Profesörü” olarak tanımlar.

Mukaddimeye; III. Selim'in başlattığı yenilik çalışmalarına büyük ilgi duyduğunu ve yapılacak çalışmalara katkı sağlamaktan şeref addedeceğini belirterek, Fransızca'yı sonradan öğrendiği için yanlış anlatımda bulduysa affedilmesini ve Matbaanın yeni olmasından dolayı dizgi hatalarının hoş görülmesini dileyerek son verir.

Eserin metin bölümündeyse; tarihin bir tekerrürden ibaret olduğunu, Osmanlılardan önce Büyük İskender'in ve Perslilerin dünyaya hâkim olduğunu, sonra Osmanlıların bilgi ve fenni kullanarak büyük bir İmparatorluk kurduğunu ve şimdi de Avrupanın bu şekilde güçlendiğini anlatır. Seyyid Mustafa III. Selim'in, amcası I. Abdulhamid'in saltanatı döneminde Batıdaki ilerlemeyi gördüğünü, daha o zamandan planlar yaptığını ve kendi saltanatı döneminde ise bunları

birebir hayata geçirdiğini söyler. Bundan sonra Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulması, sayıları, bölük ve kışla düzenleri, üniforma ve eğitimleri anlatılır. Buradaki askerlerin ve Mühendishâne’de eğitim gören subayların durumları açıklanır. Nizâm-ı Cedîd’in kaç askerden oluştuğu, buldukları vilayetler, Anadolu’daki merkezlere gönderilen bölüklerin işlevleri ve modernizasyonun nasıl sağlandığı tafsilatlı bir şekilde izah edilir. Bunun devlet ve halk nezdinde ilgiyle karşılanarak beğenildiğinden bahseder. Son söz sadedinden ise vatanında yaşanan bu gelişmelerden büyük mutluluk duyduğunu, bilim ve fen meşalesinin parlamasının onu çok gururlandırdığını söyler.

Eserin Nüshaları

Eser ilk defa 1803 yılında Fransızca olarak Üsküdar’da basılmıştır; 33 sayfadır. İthal Avrupa kâğıdı kullanılmıştır. Metin çerçevesindedir. Bu baskının bilinen tek nüshası Paris Bibliothéque Nationale de France’da, RES-J-1570 numarayla kayıtlıdır. Eserin Paris’te 1807 ve 1810’da basılmış iki nüshası daha bulunmaktadır. Her iki baskı da 52 sayfadır. 3. baskıya Louis Mathieu Langles tarafından Seyyid Mustafa’yı tanıttığı bir önsöz eklenmiştir. Langles’in burada kullandığı yanlış bilgi ve tahminleri Adnan Adıvar, Çağatay Uluçay gibi Türk araştırmacılar tarafından tekrar edilerek literatürümüzde yaygınlık kazanmıştır.

Eserin bir baskısı da Beyrut’ta Halid Ziyada tarafından Arapça’ya tercüme edilerek “Mustafa Seyyid, el-İslah, el-Otmani fi’l-Karn at-thamin ‘Asar, Nagd Hâlat el-Fenn el-Askerî ve’l-Hendese ve’l-‘Ulûm fi’l-Kostantiniyye” adıyla yapılmıştır. Müessesat el-Arabiyye li’l-Dirasat ve’n-Neşr, 1979, 89 sayfa.

Eserin, kimin tarafından tercüme edildiği bilinmemekle beraber Topkapı Sarayı Hazine, nr. 621’de kayıtlı, dönemine ait 19 sayfalık bir de Türkçe çevirisi bulunmaktadır. Birebir tercüme değildir ama metin genel risaleyi de kapsamaktadır. Seyyid Mustafa’nın baba adı burada yanlış olarak “Abdullah” olarak geçmektedir. Bu metin, eserin 1803 Fransızca ilk baskısıyla birlikte Prof. Kemal Beydilli tarafından yayınlanmıştır.

Kaynakça

Kemal Beydilli, "İlk Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risalesi, TED, sayı 13, İstanbul 1987, sayfa 387-479

Kemal Beydilli, Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826), İstanbul 1995

Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Bilim Mirası Önemli Alimler ve Eserler, İstanbul 2017

Yahya Erdem, Müteferrika'nın İzinde Kitap ve Matbuat Yazıları, İstanbul 2021

Kemal Beydilli, Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizâm-ı Cedîd'e Dair Risâlesi, İstanbul 2023



* بسم الله الرحمن الرحيم *

الحمد لله رب العالمين والصلوة على محمد وآله اجمعين قوله على افهام
الخطاب اى اعلامه ايانا جنس الخطاب وهو توجيه الكلام نحو الغير
فايقاع الافهام عليه اسناد الى السبب اذا الخطاب سبب افهام
ما خوطب به او المراد ما خوطب به وهو الكلام اللفظى ففى الاسناد
تجاوز ايضا او النفسى فلا تجاوز فيه ويحتمل ان يحمل الخطاب على الخطاب
المعهود هو خطاب الله تعالى المتعلق بافعال المكلفين وهو الاحكام

ÜSKÜDAR MATBAASI'NİN ÖNEMLİ İSMİ: İSMAİL GELENBEVÎ

SEYFETTİN ÜNLÜ

BİLİM ve kültür tarihimizde son derece önemli bir yeri olan

Üsküdar Matbaası, Sultan III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde yayınlanan birbirinden değerli kitaplarla göz doldurur. Bu kitaplar hurufâtı, iç düzeni ve metinlerinde neredeyse hiç imla yanlışlığı bulunmayışının yanısıra, klasik kültürümüzün verimleri yönünden her biri medrese başucu kaynakları olan bu eserler, çoğunlukla seçkin âlimlere ve müelliflere ait kitaplardır. Üsküdar Matbaası'nda kitapları basılan bu seçkin âlimlerden biri de meşhur matematikçilerimizden İsmail Gelenbevî'dir. Kendisi sadece matematik sahasında değil, dönemin bütün ilim dallarında öne çıkan yetkinliği ile yaşadığı 18. asırda ideal din âlimi kimliğinin, dini ilimler kadar, devrin müsbet bilimlerini de içselleştiren ve aradaki uyumu yakalayabilen bir karakter taşıması gerektiğinin canlı timsalidir. O, büyük çoğunluğu ders kitabı diye okutulan gramer, mantık, felsefe, cedel, kelam, matematik ve astronomi sahaslarında kaleme aldığı eserlerle kendi zamanında ve daha sonraki yıllarda, gerek İslam dünyasında ve gerekse Batı ilim çevrelerinde daima hayranlık uyandırmıştır. Hayatı hakkında detaylı bilgilerin sınırlı kaldığı bu büyük müellifimizin künyesi biyografik kaynaklarda daima allâme, muhakkik, riyâziyeci, mantıkçı, usulcü, cedelci, münâzaracı, fâkih, kadı, şeyh gibi tabirlerle anılagelmiştir.

Gelenbevî İsmail Efendi, 1730 yılında Manisa vilayetinin Kırkağaç ilçesine bağlı Gelenbe beldesinde (günümüzde Manisa Kırkağaç'ın bir mahallesi)



İsmail Gelenbevî'nin yılında Üsküdar Matbaası'nda basılan ilk eseri olan Müsellesât Risalesi'nin baş sahifesi.

dünyaya gelmiştir. Aile çevresi ilmiye sınıfına mensup ve dedeleri de beldenin müderrislerindendi. İlmî bakımdan böyle münbit bir ailede doğmasına rağmen, çocukluğunun ilk devresinde babasını kaybeder. Yaşadığı kayıpla tahsil hayatı kesintiye uğrayan bu küçük Gelenbevi, bir süre mektep hayatından uzak kalır.

Son devir ulemasından Zahid Kevseri'nin naklettiği bir malumata göre, eğitimden uzak kaldığı bu devrede yaklaşık 10-12 yaşlarındayken arkadaşlarıyla birlikte sokakta oyun oynarken tesadüfen babasının arkadaşlarından biri kendisini görür ve yanına gelip; “-Yazıklar olsun sana. Babanız ve dedeleriniz ilimle meşhur kişiler olduğu halde, sen böyle sokaklarda günlerini oyunla boşa mı geçiriyorsun” diyerek sitem eder. Baba dostunun bu azar dolu sözleri küçük Gelenbevî’de çok tesir bırakır. O günden itibaren içinde ilim aşkı parlamaya başlar. Kendisinde fark edilen bu değişimle, beldenin ileri gelenlerinin yardımlarıyla İstanbul’a medrese eğitimi alması için gönderilir. Artık kader kapıları ilim tahsilinde ardına kadar açılmıştır. Kaydolduğu İstanbul Fatih Medreseleri’nde adeta bir dolunay gibi parlayıp tam bir olgunluğa erişinceye kadar dönemin eşsiz hocalarından gerekli ilimleri birer birer öğrenir.

İsmail Gelenbevî'nin medresede ders aldığı hocalar devrin en büyük hocalarıdır. Bunlar arasında; fıkıh alanındaki engin bilgisiyle ve usul ilimlerinin kaidelerini öğretmesiyle tanınan Yâsîncizâde Osman Efendi ile Antalya müftüsünün oğlu olarak tanınıp, “Müftîzâde-i Kebîr” diye adlandırılan, “Ayaklı Kütüphane” lâkaplı, allâme, Müftîzâde Mehmed Emîn Efendi (d. 1700 Antalya–öl.1797 İstanbul) özellikle anılmaktadır. Müftîzâde Mehmed Emîn Efendi, Gelenbevî'nin ilim sahasındaki derinliğinin temel dayanağıdır. Bu zât, kuvvetli hafızası, ince anlayışı, ilimlerdeki geniş bilgisiyle adeta devrinin ilim güneşi kabul edilmiştir. Bir bakıma Gelenbevî için bu eşsiz hocanın “bizzat kendi eliyle dikip büyüttüğü bir fidandır” denilse abartılmış olmaz. Elbette kadim ilimlerin öğrenilmesinde hocanın mahareti ile öğrencinin kabiliyetlerinin gelişmesi arasındaki uyum, göz ardı edilemeyecek bir husustur. Zaten İsmail Gelenbevî de tahsilinin sonunda icazetini bu büyük âlimden almıştır. İcazetinden sonra Gelenbevî, 1763 yılında müderris sınıfına geçmek için yapılan imtihana (ruûs imtihanı) girer ve bu imtihanı da yüksek dereceyle kazanır. İsmail Gelenbevî'nin matematik dehâsını gösteren bazı olaylar da bundan sonra yaşanır.

III. Selim döneminde (1787'de) İstanbul'a gelen Fransız bir mühendis, Reisülküttab Efendi ile görüşmesinde; “Osmanlıların başkentinde riyâzî ilimleri iyi bilen ve -uzattığı bir logaritma cetvelini göstererek- bu ilmi de anlayan biri var mıdır?!” diye sorar. Bu soru üzerine Reisülküttab Efendi o mühendise Gelenbevî'den bahseder ve mutlaka tanışıp görüşmesini söyleyerek evine gönderir. Mühendis, Gelenbevî'yi ilk defa ziyaret ettiğinde hocanın mütevazî durumunu görünce aradığını bulamadığını sanıp, yine de logaritma cetvelini hocanın yanına bırakıp detaylı şekilde incelemesini tavsiye edip, belirlediği bir günde de cevap vermesini ister. Belirlenen zamanda o mühendis tekrar İsmail Gelenbevî'yi ziyarete gittiğinde, Gelenbevî'nin logaritmaya dair iki bölümden oluşan, son derece güzel ve ayrıntılı, bir risale yazmış olduğunu hayretle görür. Oysa logaritma cetvelleri o dönemde Avrupa'da daha yeni bulunmuş ve yaygın kullanımı bulunmadığından, tanık olduğu bu durum hakkında Fransız mühendis, Reisülküttab Efendi'ye “*Eğer bu âlim bizim ülkemizde olsaydı ağırlığınca altın ederdi.*” diyerek hayranlığını ifade eder.

Gelenbevî hakkında şaşırtıcı bir başka tanıklık da şöyle gerçekleşir: İstanbul Kâğıthane'de Padişah III. Selim'in huzurunda ordu, bir geçit töreni



İsmail Gelenbevî'nin el-Burhan fî ilmi'l-Mizan adlı mantık konulu esrinin baş sayfası.

gerçekleştirmektedir. Orada bazı savaş tatbikatları yapıldıktan sonra, belirli bir hedefe havan topları ile tatbikat atışları atılır. Fakat atılan havan mermileri hedeflere isabet etmez. Padişaha bu durumun hedef uzaklığı ve humbaranın yönlendirilmesiyle ilgili teknik bazı hesaplamalarda yapılan hatalardan kaynaklandığı beyan edilir. III. Selim bu duruma çok üzülür. Padişah'ın yakınlarından birisi ona İsmail Gelenbevî'nin ince hesaplar ve mekanik hususlardaki matematik dehasından bahseder. Bunun üzerine tatbikat alanına Gelenbevî çağrılır. Padişah III. Selim, kendisine humbaraların konumlarının hesaplarını yeniden yapıp, gerekli düzeltmeleri ortaya koymasını emredince, İsmail Gelenbevî, tatbikat sahasında humbara gücünü, merminin ağırlığını ve hedefin uzaklığını yeniden en ince ayrıntılarına hesaplar. Yapılan yeni hesaplara uygun olarak denenen tüm atışlar hedeflere tam isabet kaydeder. Binlerce seyircinin hayranlık bakışları altında yaşanan bu durum karşısında III. Selim'in takdirini kazanır.

Bu takdirin ardından, 1790 yılında Tesalya'daki Yenişehir-i Fenâr'a kadı olarak tayin edilir. Ancak görevde iken vefatına sebep olacak üzücü bir hadise yaşanır.

Devrin şeyhülislamı Hamîdîzâde Mustafa Efendi, Gelenbevî'nin, pozitif ilimlerdeki büyüklüğünü dini ilimlere meczetmesini kavrayamaz ve onun hilâl konusunda rü'yetten ziyade astronomi sahasındaki hesaba dayanan teknik görüşlerini ağır bir şekilde eleştiren bir mektup kaleme alıp gönderir. Şeyhulislamın bu mektubu oldukça haksız tenkitlerle ve ağır hakaretlerle doludur. Oysa bu haksız ithamlar, tamamen ilmi çekememezlik sebebiyledir. Yıllarını verdiği ilimî derinliğinin hiçe sayıldığı bu ağır eleştiri karşısında çok üzülen İsmail Gelenbevî, beyin kanaması ile felç olur. Felç geçirmesinden kısa bir süre sonra da 1791 yılında görev yaptığı Yenişehir'de vefat eder.

İsmail Gelenbevî'nin kabrinin Yenişehir'de Bayraklı Câmi haziresinde veya Yunanistan'ın Tesalya bölgesindeki Kostem Köprüsü'nün yakınındaki bir türbede bulunduğu rivayetleri yer alsa da günümüzde mezar yeri ve taşı mevcut değildir.

Zahid Kevseri'nin verdiği bir bilgiye göre, mezar taşında kaybolmadan evvel şu ibarelerin yazılı olduğu nakledilmektedir. : *“Sâbıkan Yenişehir kadısı, efdalü'l-müteahhirin, umdetu'l-musannifîn, merhum ve Mağfurun'leh Gelenbevî İsmâil Efendi ruhu için el- Fatiha”*

Tekrar hatırlamamız gerekirse; büyük âlim İsmail Gelenbevî, 1783'ten itibaren padişahın huzurunda gerçekleştirilen “Huzur Dersleri”ne erken yaşta katılması, Mühendishâne-i Hümayun ve İstihkâm Mektebi gibi teknik askeri öğretim kurumlarında yüksek matematik hocalığı yapması, logaritmanın bulunuş ve kullanılşını Osmanlılara anlatan ilk büyük logaritma âlimi olması ve ayrıca eski usullerle matematik problemlerinin çözümlerini bilen ve öğreten son matematikçimiz olarak unutulmaz bir ün kazanmış olması dolayısıyla tarihimizin mümtaz şahsiyetlerinden birisidir.

Gelenbevî'nin aklî ve naklî ilimleri meczedebilen âbide bir şahsiyet olarak Üsküdar Matbaası'nda en çok eseri basılan bir âlim olduğu unutulmamalıdır. İlmî eserler hususunda oldukça bereketli bir âlim olan Gelenbevî, matematik, astronomi, mantık, felsefe, kelâm ve tasavvuf sahalarında 33'in üzerinde eser yazmış ve bunlardan beş adedi de Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Bu eserler basım tarihine göre şunlardır:

1. Müsellesât Risalesi Mühendishane temel metamatik kitabı olan bu eser, ders kitabı niteliğinde olup 1805 yılında sadece 100 adet basılmıştır. 79 sayfadır.



بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

المجد لله الذي وضع لكل شيء ميزاناً قويمًا وأوضح به الكامل عن الناقص
قسطاً مستقيماً وشرف الإنسان أفاضةً نوار تجليات الجلية عرفاناً
وأعادة أسرار البطون وحقاً بق الظواهر شهوداً وثبائناً بإلهامهم جلايا
الأمور لبطونها على الخبايا ورشادهم بصائرهم إلى الحق لبشاهدوه
في لمرايا وميز يتعلم البيان بانطق مافي كنوز الضمائر وتمكينهم الغوص
في بحار الانظار إلى كل لؤلؤ غائر وأوجب على راكب سفن الاستدلال
ان رسوها على معدن معرفة الجلال وان يقووا في توحيد ذاته وصفاته بتقني
المثال وفي التزبه عمائشين قدس ذاته بآيات كل كمال والصلوة والسلام
على من قام باقسط الموازين وبالتي هي احسن جادل المجادلين
وإلى طريق السواء هدى ما نطق فيما جاء به عن الهوى ان هو الا
وحي يوحى علمه شديد القوى وحل على تهذيب مكارم الاخلاق وخلق
يا خلاق الخلاق وعلى آله وصحبه الدين دأوا على دقائق العلوم والحكم
وسلوا سيوف العدل على من ظلم وبعد فيقول الفقير الى الله العني
اسمعيلى ابن الشيخ مصطفى بن الشيخ محمود الكلبى سترهم العفو بعفوه
الجلى وجدهم تحت اواء حبيبه الصفي لما وجب معرفة الحق في كل آوان
ان لا جلى استكشاف كنوزها خلق الثقلان كانت انسى مأرب اول النهى
محيث تطلب الى اصين بل الى سدره المنتهى ولكن غلب على شوارعها

قواطع

قواطع الاماني من البرايا واستولى على مناهجها روادع قضبان المناسيا
حتى سالت بالطحها باعناق المطايا ولا يطلع الا البطل الحامي وطلاع
النسبا ومنسلجا بعقد منطقة المنطق الذي هو خادم العلوم بل انطساق كل
مفئذت على العموم فلذا انصف المص كتاباً مهدياً في فن المنطق والكلام
وجعل المنطق مقدمة للكلام اصل المرام ودون اليه المحقق البدوا في اجلة
الايادي والنعيم وما جرته من قصب السبق ما لا يسعه الرقم فكان شرطاً
متبساً جل قدره بين الاعلام ساوياً على تقايس الانبساط كاشفاً
عن غيباب الاوهام لكن غموض ابجائه جعله رفيع الشأن بحيث لا يناله
كل محاول الابتيان البيان فحلل معاقده وقبح معاقمه نصره ابو الفتح
من بين الابطال هو ركاب اصعاب الوقايح ذوات الاهوال وبالغ في فتح
مغلقات الابواب كم جرح جنود الوهم وعدل جيوش الالساب وكثر
في معاركه تلاقى اراء الفرسان وانار عليهم جياهم عنبر المبدان فاعبر بحيث
يقال كان لون ارضه سماؤه وانظلم حتى لا ينجلي لاول الابصار ارجاؤه
وكم من ناصرى الحق عثروا لمسافطى عنهم مزاق اقسامهم وغابوا
لما احجب عنهم اعوانهم وانصارهم فلنصره الحق والسداد واختلسنا
فرضة من بين السداد ومن الله العون والامداد والبه المرجع والمعاد
قال السارح النحر برعاده الله بلطفه الحظير تهذيب المنطق والكلام
توشحه بذكر المفضل المنعم التهذيب التنقيح بمحذ الزوائد والمنطق
والكلام مترادفان هو ما ينسكلم به او المنطق مصدر ممي بمعنى المنطق
على مافي القساموس فيجتمل ان يكون عطف الكلام على المنطق
من عطف الحاصل بالمصدر على المصدر او عطف الكلام التفسيري
على الكلام اللفظي او بالعكس بناء على ان الذكر بالكسر اعم من الذكر
القلبي بالضم وح افراد الضمير في توشحه لان توشح احدهما توشح
الاخرو فيجتمل ان يكون عطف تفسير على ان يكون باحد هذه المعاني وتوشح
افراد الضمير وفائدة العطف على كل تقدير تكبير الابهام المطلوب ههنا

2. el-Burhan fî İlmi'l-Mizan; Hâşiyetü'l-Burhan fî İlmi'l-

Mizan Mantık eseri olan bu çalışma *Burhan* adlı klasik mantık metnine müellifin yaptığı haşiye ile birlikte 1807' de basılmıştır. 83 +74 sayfadır.

3. **Hâşiye alâ Şerhi'l-Akaidi'l-Adûdiyye** Akaid şerhi olarak müellifin haşiyesi ile oldukça yetkin bir kaynak olup 1818'de basılmıştır. 657 sayfadır.

4. **Hâşiyetü alâ Mîri't-Tehzîb** Arap dili üzerine yapılmış önemli bir çalışmadır. 1819'da basılmış olup 514 sayfadır.

5. **Talikat alâ Hâşiye-i Mir alâ Şerh-i Âdâbi'l-Adûdiyye** Mantık ilmi üzerinedir, 1819 yılında basılmıştır, 609 sayfadır.

İsmail Gelenbevî'nin diğer eserlerinin genel listesi de şöyledir:

Matematik ve astronomiyle ilgili eserler:

1) **Cebir Kitabı** Kaynaklarda *Hesâb-ul-Küsûr* veya *Küsûrât-ı Hesâb* adlarıyla bilinen bu eser müellifin en önemli kitâbıdır.

2) **Risâle-i Müsellesât** Türkçe kaleme aldığı bu eser, bir üçgenin açıları ve kenarları arasındaki bağıntıların hesap açısından incelenmesine dairdir.

3) **Şerh-i Cedâvil-i Ensâb** Logaritma cetvellerinin kullanımına dâir bir risâle olup, Fransız mühendisin sorularını cevaplamak için akıcı bir Türkçe'yle yazılmıştır.

4) **Risâle alâ Rub-il-Mukantarât ve Risâle alâ Rub-il-Müceyyeb** Arapça kaleme alınmıştır, denizlerde yön bulma hesaplamalarıyla ilgilidir.

5) **Risâlet-ül-Kıble: Dekâik-ül-Beyân fî Kıblet-il-Büldân** Bu eser astronomi ve trigonometri konusundadır.

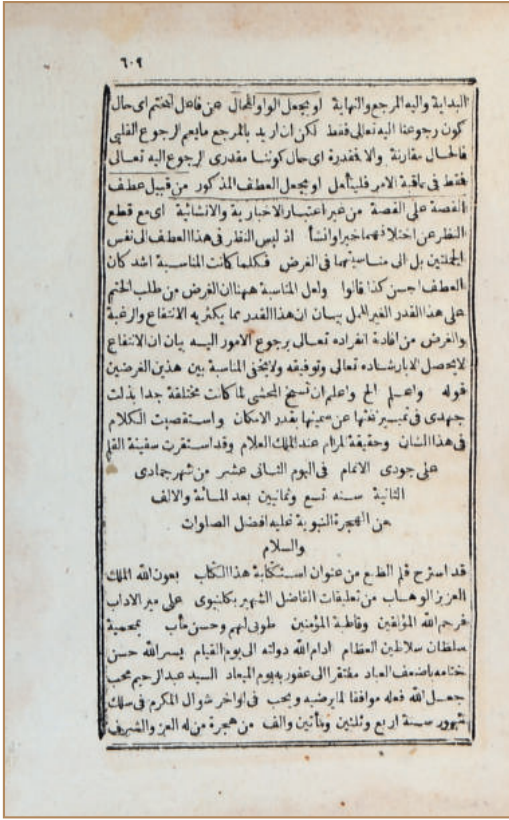
Mantık, felsefe ve âdâb ilmiyle ilgili eserler:

1) **Gelenbevî alâ İsâgûcî Şerhi:** Arapça olarak yazılmıştır.

2) **El-Burhan fî-İlm-il-Mîzân:** Mantıkla ilgilidir. *Mîzân-ı Gelenbevî* veya kısaca *Burhân* isimleriyle anılır.



İsmail Gelenbevî'nin Hâşiyetü alâ Mîri't-Tehzîb ünvanlı, Tehzîb-i Mîr isimli esere yazdığı haşiyenin Üsküdar Matbaası'nda 1819 yılında basılan nüshasının başı.



İsmail Gelenbevî'nin 1819 yılında Üsküdar Matbaası'nda basılan *Tâlikat alâ Hâşiye-i Mir alâ Şerh-i Âdâbi'l-Adûdiyye* isimli Adûdiyye Risalesi'ne yazdığı şerhin hâtime sahifesi.

3) **Kıyâs Risâlesi:** Mantık ilmine dâirdir.

4) **Risâlet-ül-İmkân:** Arapça kaleme aldığı bu eser, *Miftâh-u Bâb-il-Müveccehât* adıyla bilinir.

5) **Ta'likât alâ Mir-ül-Âdâb:** Münâzara ilmne dairdir.

6) **Risâletü İlm-il-Âdâb:** Âdâb Risâlesi veya **Gelenbevî alâ- Âdâb** adıyla da bilinir.

Kelâm ve tasavvufla ilgili eserler:

1) **Hâşiye alâ Tehzîb-ül-Mantık vel-Kelâm**

2) **Hâşiye alâ Şerh-ül-Celâl el-Adûdiyye *El-Mevâkaf*** adlı klasik kelim eserinin hâşiyesidir. ***Celâl Hâşiyesi*** ve ***Gelenbevî alel-Celâl*** adlarıyla da bilinir.

3) **Risâle fî Tahkîki Mezhebi Ehl-is-Sünne fî Usât-il-Mü'minîn:** Mûtezile mezhebine reddiye için yazılan bu eser de Arapça'dır.

4) **Vahdet-i Vücûd Risâlesi.**

Diğer eserleri:

1) **Risâle fî Beyânü İsm-ül-Ma'nâ ve İsm-ül-Ayn:** Nahiv ilmine dair.

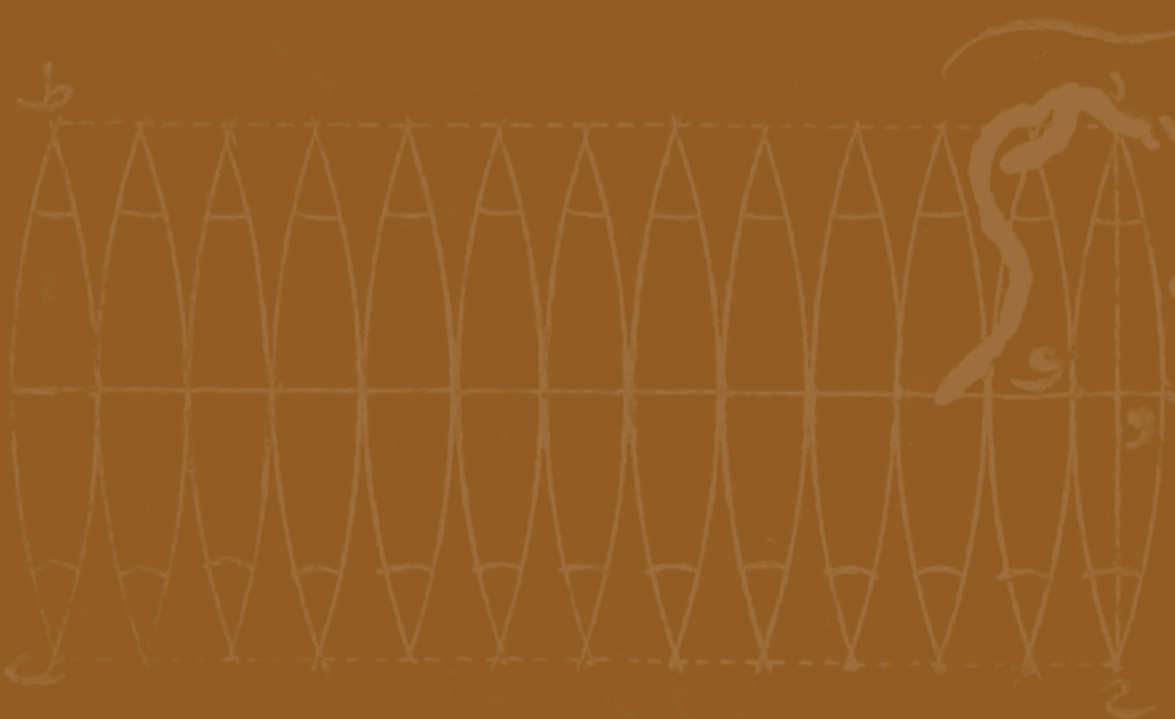
2) **Risâle fî Şerhi Târîfi Sıdk-il-Haber ve Kizbihî,**

3) **Risâle fit-Tekaddüm**

Yazımızı, Gelenbevî'ye karşı büyük bir hürmet hissi taşıyan son devir âlimlerinden Zahid Kevseri'nin şu duasıyla bitirelim; *"Allah Gelenbevî'nin kabrine sağanak şeklinde rıza yağmurları yağdırsın ve Cennet'teki makamını da yüceltsin"* amin.

Kaynakça

1. Gelenbevî'nin biyografisi, Ahmed Cevdet Paşa, Târîh-i Cevdet (Tertîb-i Cedîd), İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1302-1303, IV, 211-213;
2. Sâlih Zeki, Kâmus-ı Riyâziyyât, İstanbul, 1315, I , 318-321; Âsâr-ı Bakiye, İstanbul, 1329, II, 294-301;
3. İbnülemin Mahmûd Kemâl İnal, Gelenbevî, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnülemin bölümü, nr. 3561;
4. Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul: Matbaa-i Âmire, I ve I I. Ciltler, 1333, III. Cilt, 1342, II, 8; III, 293-297; Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli {haz. M. Akîf Erdoğan}, İzmir: 1994, s. 44-50;
5. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara: TTK, 1988, IV/2, 622-623;
6. Kemal Zülfi Taneri, Türk Matematikçileri, İstanbul, 1958, s. 61-68;
7. Ebül'ulâ Mardin, Huzur Dersleri (nşr. İsmet Sungurbey), İstanbul, 1966, II-III, 262-265, 931-945;
8. Abdülkuddüs Bingöl, Gelenbevî ismail, Ankara, 1988;
9. Şerafettin Gölcük-Metin Yurdagür, "Gelenbevî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), XIII, 552-555;
10. Cevat İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim, Riyâzî İlimler, I . Cilt, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s. 254-255, 309, 442;
11. Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi, İstanbul, 1999, 1, 251-259;
12. Ömer Aydın, Türk Kelâm Bilginleri, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004, s. 76-77.



و ر س ط

HÜSEYİN RIFKI EFENDİ'NİN TELHİSÜ'L-EŞKÂL'İ VE "RIFKI MESLEĞİ"NİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

A. SEFA ÖZKAYA

Üsküdar Matbaası

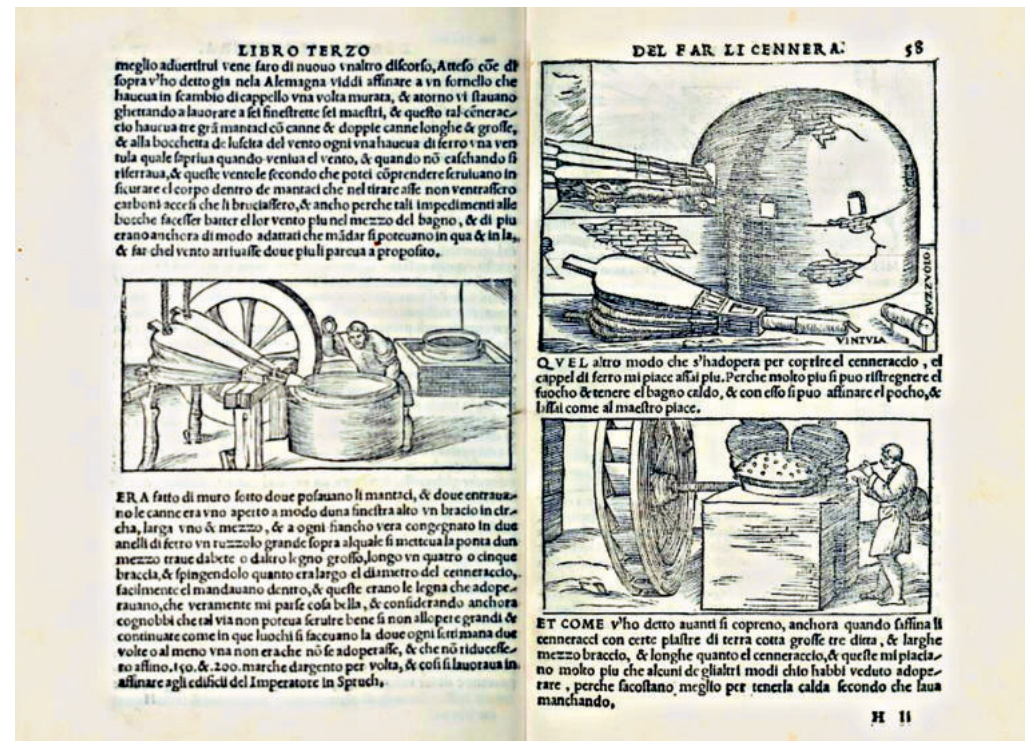
İSTANBUL tarihi içerisinde hususî bir konum arz eden Üsküdar ilçesi, aynı zamanda askerî tarih için de pek çok önemli kurumun arz-ı endam ettiği bir yer olmuştur. Bunların içerisinde 1'nci Ordu Komutanlığı ve karargâhının bulunduğu Selimiye Kışlası gibi abidevî yapılar olduğu gibi, hemen yakınında kurulan ve müstakil bir bina olarak hizmet eden Üsküdar Matbaası gibi entelektüel hayata matbu eserler üreten yapılar da vardır.

Üsküdar Matbaası'nın bastığı kitaplara bakıldığında bunların tek bir alanla ilgili olmayıp farklı bir yelpazeye serpildiği görülür. Bunların içerisinde *Birgivî Risalesi* gibi dinî türde eserler bulunduğu gibi coğrafya, gramer, sözlük, tıp ve eczacılık, retorik/belagat, astronomi ve mühendislik ile ilgili eserler de mevcuttur. Bu eser çeşitliliğinin içerisinde askerî yayınlar da dâhildir. Bunların bir kısmı doğrudan askerlik, harp veya askerî mühendislik ile ilgiliyken, bir kısmı da başka disiplinlere dair doğrudan harp ile ilgili olmayan, fakat askerî tedrisatta kullanılan yayınlardır. Biz burada doğrudan *darülharb*, yani askerî bir konuyla ilgili olan *Telhisü'l-Eşkâl* adlı eserle ilgileneceğiz.

Avrupa Matbuatında Askerî Yayınlar

Avrupa'da 16. yüzyılda ortaya çıkan askerî yayınlara baktığımız zaman göze çarpan eser çeşitlerinden biri de barut ve silah teknikleriyle ilgili olanlardır. Mesela İtalyan yazar Biringuccio'nun 1540'ta basılan *De la Pirotechnia* adlı eserinde barut ve barut hakkı ile ilgili meseleler ele alınır. Zira 16. yüzyılın temel meselelerinden biri de ateşli silahların daha etkin ve verimli kullanılabilmesi için barut standardizasyonunu sağlamaktır. Elde mevcut bulunan barutun kaliteleri farklılaştığı zaman kullanıcı kaynaklı çeşitli sorunlarla karşılaşılabilir. Bu sorunların en başında barut değiştiği zaman aynı miktarda kullanılmış olsa bile kalite farkından dolayı mühimmatın menzilinün değişmesidir. Bilhassa gelişmekte olan silahların tesiriyle kazanılan muharebe sahası derinliği, artık daha ileride bulunan hedefleri vurabilmeyi gerektirmiştir. Hedefler daha ileride oldukça topların ateşlenmesinde cetvel ve standartların kullanımı ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı gülle ve namlu kullanılsa bile barutun niteliği farklılaştığında aynı miktarda barut, farklı menzillere düşebilmektedir. Dolayısıyla aynı cetvellerin kullanılabilmesi için barut standardizasyonu, ordu ve donanmaların en temel meselelerinden biri olmuştur.

1540 baskı tarihli *De la Pirotechnia*'dan bir görüntüde, fırına ait hazne ve körük detayları.



Teknik gelişimlerin ilerleme sürecinde barut ile birlikte balistik gibi alanlar da hızla gelişme kaydetmeye başlamıştır. Önce Niccolo Tartaglia'nın balistik üzerine çalışmaları ve ateş skalalarına dair Aristo'nun "dinamik" yaklaşımını sarsan çalışmaları, ardından Galile'nin hudut balistiğini bir disiplin haline getirerek Tartaglia'nın üzerine geliştirmiş olduğu azami menzil mesafesi, mermi yolunun namludan çıkış açısı, topçu gönnye ve cetvellerinin oluşumu ve parabolik ivmelenmeye dair çalışmaları ile hudut balistiğini bir disiplin haline getirmesi, modern topçuluk ve balistik disiplinlerinin alt yapısını hazırlamıştır. Üstelik sadece bununla kalmamış, Newton'ın klasik fizik kuramının altyapısı da böylelikle teşkil edilmiştir.

Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığı zaman bizim de benzer meselelerle uğraştığımız muhakkaktır. Fakat bunların teorik olarak incelendiği eserler Batı'ya mukayeseyle geride kalmıştır. Bunda şüphesiz 1660'da Burlington House'da kurulan Royal Academy (İngiliz Kraliyet Akademisi) ile 1667'de Colbert tarafından 14. Lui'ye takdim edilen Académie des Sciences'ın (Fransa Kraliyet Akademisi) nispeten erken tarihlerde kurulmasıyla doğrudan ilişkisi vardır. Bu bilim kurumları, yanlarında büyük matbuat faaliyetlerinin hızlanmasını sağlamıştır. İleride Mühendishâne ve onun devamında Üsküdar Matbaası'nın "model" olarak alacağı "rol"leri teşkil eden bu matbaalar, bilim müesseselerinin gelişiminde "yan", fakat "elzem" bir role sahip olmuştur.

Matbuatın Teknolojiye Dönüşüm Sürecine Dair

Merhum hocalarımızdan büyük tarihçi, ilim adamı ve bir İstanbul beyefendisi olan Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet nezdinde sadece üç şeyi ürettiğini, bunların gemi, top ve barut olduğunu, bu sebeple de Tersane-i Amire, Tophane-i Amire ve Baruthane-i Amire'si olduğunu, geri kalan silah, platform ve sair teçhizatın özel sektör tarafından üretildiğini sürekli vurguladı. Bunun şüphesiz ki çok önemli getirileri vardı. Çünkü rekabetçi ürün ancak bu şekilde ortaya çıkıyordu. Diğer taraftan Giray Fidan'ın *Çin'de Osmanlı Tüfeği* adlı kitabından, Unkapanı'nda üretilen Türk tüfeklerinin Çin piyasasında Portekiz tüfekleriyle yarışabildiğini okuyoruz. Fakat Barbaros sonrası ekolün alışkanlıktan dolayı kadırgadan kalyona

geçmeişinin bir sonucu olarak açık denizlerde Portekizlilerle rekabette geriye düşölünce Çin'deki Türk tüfek piyasası da tarihe karıştı.

Uzakdoğı piyasasından 16. yüzyıl ikinci yarısı itibariyle uzaklaşmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile olan askerî ve sınaî ilişkileri sürekli olarak devam etti. 18. yüzyıla gelindiğinde usta ile bilim adamı, *tekhne* ve *logia* yani malzeme ile bilim bir araya geldi ve bu evlilikten *tekhne + logia*, yani Fransızca okunuşuyla *teknoloji* doğdu. Bu, usta ile bilim adamının artık ortak çalışması anlamına geliyordu. Böylelikle teori ile pratiğin birleşmesinin bir sonucu olarak hassasiyetler santimetreden milimetreye indi. Her devlet ve ülkenin ürettiğı ürünlerde metrik sistemler çok daha önemli olmaya başladı. Kùltürler, kendi askerî sistemlerini “karşidakine göre anlamlandırmak ve konuşlandırmak için” eserler üretmeye başladı. Mesela Osmanlı devlet adamlarından Mahmud Raif Efendi 1798 tarihinde *Tableau des Nouveaux Reglements de l'Empire Ottoman* (Raif Efendi'nin yazdığı kitabın başlığı bile, Osmanlıların kendilerini “imparatorluk” olarak kabul etmediğı iddialarına cevap niteliğindedir.) adıyla kaleme aldığı eseri, Osmanlı askerî teşkilatının ve kùltürünün tanıtım metni özelliğini de taşımaktadır. Fakat bizi bilhassa bu yazıda ilgilendiren kısım, eserde baskısı yapılan levhaların ölçekleriyle ilgilidir. Zira standardizasyonun, Osmanlı'da gerek devlet, gerek serbest piyasa eliyle oluşan askerî sanayide zamanla önemli bir mesele olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Standardizasyonun sağlanması için de ölçü birimlerinin birbirlerine oranlarını belirlemek, Batı ile Türk-İslam kùltürünün metrolojik verilerini ortaya koymak temel şarttır. Mahmut Raif Efendi'nin yaptığı çalışma, işte bu tafsilatlı çalışmaların öncülerindendir.

Top dökümü, gemi inşası ve istihkâm alanlarında katkı sunmak için 1784'te Fransa'dan Türkiye'ye gelen Lafitte Clavé, St. Remy ve Le Roy gibi uzmanlar zamanında Türk ve Batı metrik sistemlerinin karşılaştırıldığı, Bilim tarihçisi Feza Günergun'un da belirttiğı üzere muhakkaktır. Belki bundan önce de yapılmış olan karşılaştırma çalışmaları, yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkabilecektir. Fakat yine de en geç 18. yüzyıl sonlarına doğru Türk döküm ustalarının Avrupa ölçülerini bildiğı kesin olarak ortadadır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu, 25 Mayıs 1875'te Paris'te düzenlenen Metre Konvansiyonu'na katılan kurucu devletlerden biri olmuştur (Bu hususa dikkatimi çeken değerli dostum Prof. Eyüp Bağcı'ya

teşekkür ediyorum). Dolayısıyla konvansiyon sonrası dünyadaki metrik sistemin ilk kullanıcıları arasında Osmanlı İmparatorluğu da vardır. İşte bu Metre Konvansiyonu'na giden yolun ilk taşlarından birisini döşeyen kişi Hüseyin Rıfki Efendi, ilk köşe taşı da *Telhisü'l-Eşkâl* adlı eseridir.

Hüseyin Rıfki Efendi

Tam doğum tarihi bilinmeyen Hüseyin Rıfki Tamânî, soyadından da anlaşılacağı üzere günümüzde Kırım topraklarında bulunan Taman'da dünyaya gelmiştir. Hüseyin Rıfki Efendi, medrese eğitimi almış, Arapça ve başka yabancı dillere hâkimiyet kesbetmiştir. Medrese eğitimini mükemmelen tahsil etmiş, ardından 1795'te Mühendishane'ye imtihan ve liyakate göre alınan hocalar arasına girmiştir. 1806-1817 yılları arasında *başhocalık* derecesine kadar yükselmiştir. *Telhisü'l-Eşkâl*'in üçüncü sayfasındaki ifadeye göre kitabın ilk baskısı olan 1801



Hüseyin Rıfki'nin *Telhisü'l-Eşkâl*'inin ilk sayfalarında adının geçtiği yer: "... Bu fakir hakir Hüseyin Rıfki Tamanî...".

tarihinde Hüseyin Rıfkı Tamanî, Mühendishane'nin ikinci halifesidir. Fakat başka bazı kaynaklarda *başhoca* olarak da geçmektedir. O halde Hüseyin Rıfkı Efendi'nin, eski askerî sistemdeki *öğretim başkanı* veya *öğretim başkanı muavini* şeklinde görev yaptığı değerlendirilebilir.

Hüseyin Rıfkı, İngiliz Kraliyet Akademisi'nde okutulan bazı ders kitaplarını çevirerek askerî öğrencilerin bunlardan faydalanmasına öncülük etmiştir. Bu kitaplar arasında sadece matematik ve fizik değil, astronomi alanında eserler de vardır. Dolayısıyla Hüseyin Rıfkı Efendi'yi Batı'daki bilimsel gelişmeleri çok zaman geçmeden Türkçeye kazandıran bir şahsiyet olarak telakki etmek mümkündür. Fakat Hüseyin Rıfkı Efendi'yi salt bir mütercim olarak görmek doğru değildir. Zira eleştirel yaklaşımıyla Öklid'in bazı metinlerinin kesilerek kendi bulunduğu zamana ulaşma macerasında eserin sâkit kaldığını, dolayısıyla okuyucuyu yanlış yorumlara götürebilme potansiyeli olduğunu ifade ederek okuyucuyu matematik felsefesi yorumlarıyla donatacak kadar da matematiğin ontolojisine hâkimdir.

Hüseyin Rıfkı Efendi, meridyen yaylarının ekvatorial şişkinlikleri ve kutuplara doğru daralma rejimlerini, dünyadaki ölçü birimlerinin standartlaşması için ülke ve isim vererek hangi ekolden hangi âlimin çalışmalarının ön plana çıktığını, bunların birbirinden ne gibi farklara sahip olduğunu tespit edecek kadar “küresel” bilim camiasına aşına bir şahsiyettir.

Aristo'nun “dinamik” kavramını köklerinden sarsan İtalyan alim Niccolo Tartaglia'nın (1500-1557) ateş açısı-mermi mesafesi ölçümlerini sunduğu çalışmalar, bir başka önemli Batılı alim olan Galile'nin önünü açmıştır. Galile'nin, Newton'ın öncesinde modern fiziğin altyapısını teşkil edecek olan çalışmalarına dair yapmış olduğu çalışmalar ve varmış olduğu düşünceler, Hüseyin Rıfkı Efendi'yi antik devir filozof ve bilim adamlarına benzetmemizi sağlayacak niteliktedir. Hatırlanacağı üzere Galile, azami menzil mesafesi için mermi yolunun namlu çıkış açısını ve parabolik ivmelenmeyi hesaplamıştı. Ardından topçu gönü ve cetvellerinin değişimini hazırladı, bu da muharebe sahasında topçunun ve ateş gücünün çok daha etkin kullanılmasının önünü açtı. Hudut balistiği disiplinini geliştirerek ders haline getirdi. Böylesine mühim kazanımlar sağlayan Galile hakkındaki düşünce ve tespitlerine dayanarak rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bu gibi niteliklere sahip olmanın bizdeki karşılığı Hüseyin Rıfkı Efendi'dir. Üstelik sadece Batılı âlimlerin çalışmalarını tetkik etmekle kalmamış,

bunların üzerine kendi yöntemlerini de geliştirmiştir. Mesela top dökümü hakkında geliştirmiş olduğu bir yönteme "Rıfkı Mesleği" adını vermiştir. Ahmed Muhtar Paşa da, bu yöntemden övgüyle bahsederek, padişahın tasdik ettiği bu yöntem sayesinde Batı ile aradaki standardizasyonun sağlandığını vurgular. Sadece "Rıfkı Mesleği" adını takması bile onun ufkunu, orjinalitesini ve birkaç yüzyıl öteyi tahayyül edebilen bir kişilik olduğunu ortaya koymak için yeterlidir.

Hüseyin Rıfkı Efendi'nin bir diğer özelliği de matematik, astronomi ve fizik gibi fennî ilimleri kendi tabiriyle "mugalata yapmadan" anlatmasıdır. Maksat ağdalı bir lisan ile şaheser ortaya koymak değil, anlaşılır bir şekilde fonksiyonel ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktır. Kendi dönemi için Türkçe'nin bilim dalı olarak basit ve etkin kullanımı hususundaki bu hassasiyeti onun "ulvî düşünce sistemi"ni yansıtan bir göstergedir.

Ünlü İngiliz matematikçi Bonycastle'ın 1789 yılında Öklid'in *Elementler* adındaki eseri hakkında yayınlanan kitabını 1797'de Türkçe'ye çevirerek yayınlamış, daha sonraki yıllarda Türkiye'ye gelen Mac Farlane ve Sang gibi yabancı âlimler bu eserleri inceleme fırsatı bularak övgülerini ve bir şark âliminin en yeni yayınlar hakkında bile yapmış olduğu yorumlara olan hayranlıklarını gizleyememişlerdir.

Geometri hakkında *Usûl-i Hendese*, mühendislik ve top dökümü hakkında ansiklopedik bir özelliği de olan *Mecmuatü'l-Mühendisîn* ve *İmtihanü'l-Mühendisîn*, istihkâm ve savunma metodlarını anlattığı *Usûl-i İstihkâmât-ı Cesîme* gibi eserlerin yanı sıra *Lağım Risalesi*, *Müsellesat-ı Müsteviye*, *Usul-i İnşa-i Tarik*, *İrtifa Risalesi*, *Humbara Cedveli* ve Arapça kaleme aldığı *Ferîdetü'l-Münîreti fî ilmi'l-Küreti* gibi eserleri vardır. Hüseyin Rıfkı Efendi yazmış olduğu eserlerin yanında yetiştirmiş olduğu şahsiyetlerle de kültür tarihimizde bir abidedir. Bu isimler arasında Başhoca İshak Efendi, Sâkıb Efendi, Ömer Efendi, Mehmed Emin Efendi ve İbrahim Edhem Paşa gibi mühim kişiler de bulunmaktadır.

Hüseyin Rıfkı'nın Önemli Eseri Telhisü'l-Eşkâl

Hüseyin Rıfkı tarafından kaleme alınan *Telhisü'l-Eşkâl* adlı çalışma, Türk metrolojisi ile Batı metrolojisinin karşılaştırılması bakımından şimdiki bilgilerimize göre en kıdemli eserdir. Bununla birlikte bu kıymetli eserin bir diğer özelliği ise, bizde

alanında basılan ilk kitap olmasıdır. Muhtemel kullanımına başlandığı yıl olan 1794'te yazımı tamamlanan *Telhisü'l-Eşkâl*'in basılması 1801'i bulmuştur. Bunun yanında Hüseyin Rıfki Efendi'nin Mühendishâne Matbaası'nda *Usûl-i Hendese* (1212/1797-98), *İmtihânü'l-Mühendisîn* (1217-1802) olmak üzere iki eseri daha yayınlanmıştır. Hemen ardından da Üsküdar Matbaası'nda 1220/1805-1806 yılında Hüseyin Rıfki'nin *Usûl-i Hendese ve Müsellesât, Telhîsü'l-Eşkâl* ve *İmtihânü'l-Mühendisîn* isimli eserlerinin baskılarının yenilendiğini, bunlara ilave olarak da *Mecmuatü'l-Mühendisîn* (1220/1805-1806) isimli yeni bir kitabının basıldığını görüyoruz.

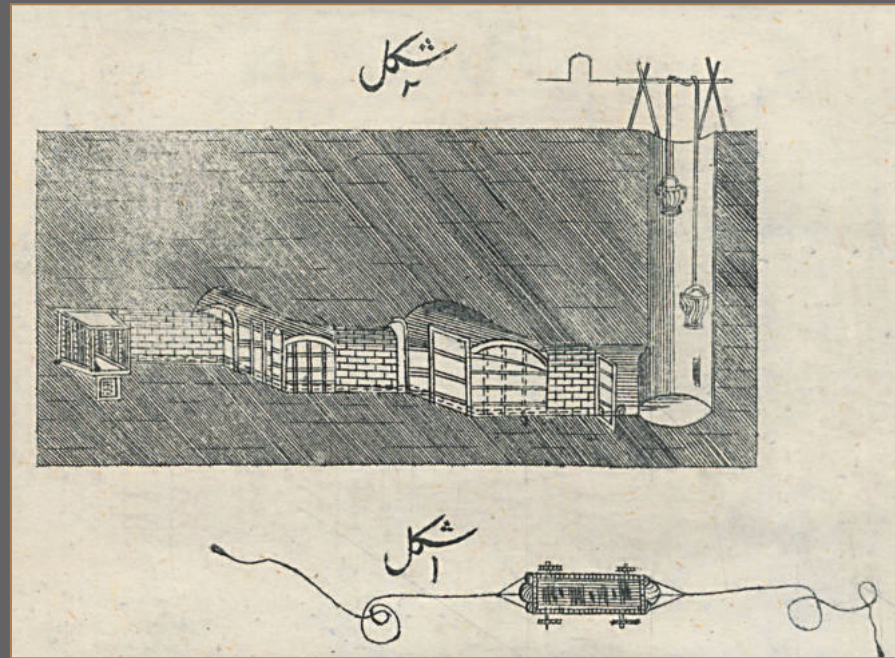
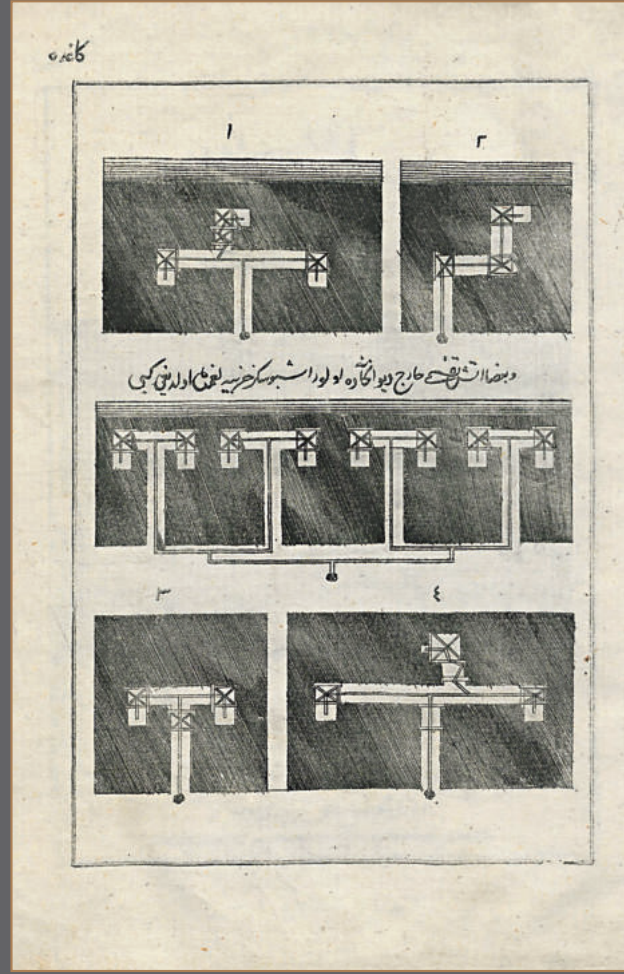
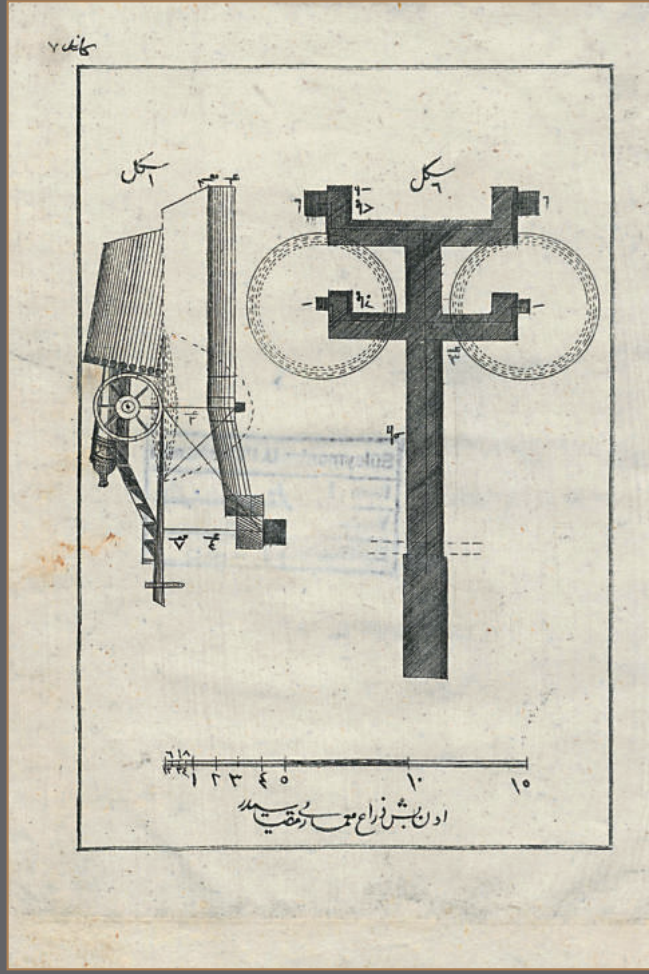
Hüseyin Rıfki Efendi'nin *Telhisü'l-Eşkâl*'i, hendese ilmine dair kendi mevcut bilgi-birikiminin yanı sıra Batı'da basılan mühim ve en güncel eserlerin katkılarıyla hazırlanmıştır. Fakat salt pozitivist bir yaklaşım taşımaz. Zira kalelerin yıkılabilmesini açıklarken sadece istihkâm ve topçuluk fenleri ile değil, Allah'ın insanoğluna vermiş olduğu bir kabiliyet sayesinde bunun başarılabilirdiğini belirtir. Analogik olmasaydı, belki Hüseyin Rıfki Efendi'nin teknolojik deterministlerin karşısında kültürel determinist bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilirdi.

Hüseyin Rıfki Efendi, eserine basit bir yakın tarih izahatıyla başlar. III. Selim'in yapmaya çalıştığı ıslahat faaliyetlerinden ve bunların öneminden bahseder. Bu siyasî izahattan sonra teknik konuları anlatmaya geçer. Eserde bahsi geçen konulara bakıldığında metroloji, istihkâmcılık ve lağımcılık disiplinlerinin mevcut olduğu görülür.

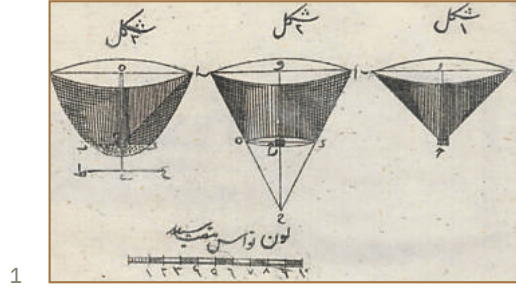
Hüseyin Rıfki Efendi iki kademeli bir izahata girişerek önce Fransız ölçü birimlerini açıklar. Ardından da bunların birbirlerine olan oranlarını karşılaştırır. Birimlerin birbirlerine olan oranlarını tablolar şeklinde sunar. Yapmış olduğu karşılaştırma sonucunda da *usbu-i osmanî* ile *usbu-i françenin* birbirlerine oranını 1'e 1,16 olarak verir. Bilim tarihçisi Feza Günergun'un yaptığı tespitlere göre (s. 25) iki ölçünün birbirlerine olan gerçek oranı $1 \times 1,176$ 'dır ve bu da Hüseyin Rıfki Efendi'nin o zamanın şartlarına göre oldukça yakın, çok başarılı bir sonuca ulaştığını gösterir.

Hüseyin Rıfki Efendi, *Telhisü'l-Eşkâl*'in içerisinde çeşitli askerî hususlardan bahseder ve sonunda da bu anlattıklarına dair bazı şekiller verir. Bunlardan birkaç tanesine bakalım.

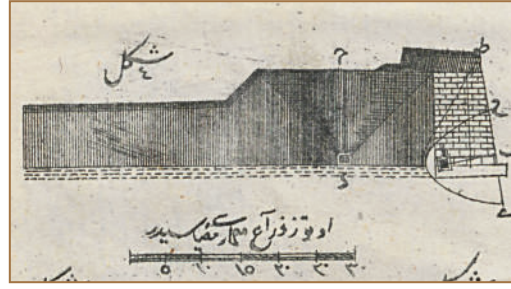
Ortaya çıktığı 14. yüzyıldan beri muharebe sahasında rüştünü ispat etmekte başlarda oldukça zorlanan, fakat teknik ve taktik gelişmelerin sonunda vazgeçilmez



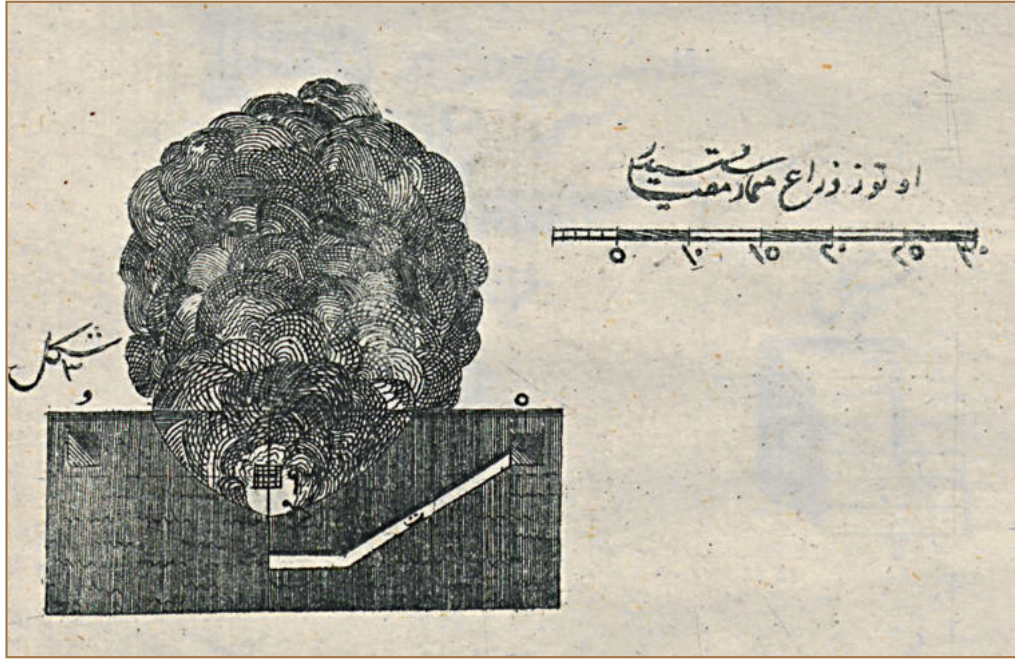
Top-istihkâm ile ilgili bölümde yer alan ve dirseklerin plan şemasındaki çeşitli boyutlardan kesitlerini veren çizimler.



1



2



3

1. Telhisü'l-Eşkâl'de "huni lağım" ismiyle geçen ifadenin çizimi.
2. Telhisü'l-Eşkâl'de yer alan bir istihkâm çizimi.
3. Bir patlama anını temsil eden çizim.

olan toplar, karşılıklı olarak iki tarafın rekabet hikâyesini doğurdu: Ateş gücü ve istihkâm. Bunların her ikisi de *Telhisü'l-Eşkâl*'de kendisine yer bulmuştur. Hüseyin Rifkı Efendi, eserinde ateş gücü ile ilgili olarak topların birbirleriyle aralarında olması gereken mesafelerinden, atış açılarının kaç derece ile yapılırsa nasıl bir etkiye sebep olacağına kadar çeşitli bilgiler vermiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda top mermisinin kaç derece açıyla tahkimatın ne kadar üzerinden gitmesi gerektiğini, nasıl bir tahrip kabiliyetine sahip olduğunu aktarır.

Hüseyin Rifkı Efendi, istihkâm ile ilgili olarak da çeşitli bilgiler verir. Lağımın planlarının nasıl bir şekil arz edeceğini metinde açıkladıktan sonra çizimlerini de kitabın sonunda gösterir. Lağımın içerisinde bulunan haznelere giden yollar düz değil, dirseklerle dönülmüş şekildedir. Lağım içinde olması



Hüseyin Rıfkı Tamanî'nin
Üsküdar Matbaası'nda basılan
Mecmuâtü'l-Mühendisîn isimli
kitabının giriş sayfası ve
kitaptan bir çizim.

muhtemel bir patlama esnasında düz bir koridor olmasındansa dirsekler sayesinde etkinin en aza inebilmesinde dirseklerin arz ettiği önem büyüktür.

Lağım içerisinde bulunan hazneleri koruyan unsurlardan biri de üzerindeki "şararpo şevî" adını taşıyan az eğimli toprak tahkimat kısmıdır. Toprak tahkimat, çoğunlukla taş malzemenin inşa edilen duvarla bitişiktir ve bu duvarı korur. Aynı zamanda kısa duvar, görece yüksek sur duvarlarına nazaran daha zor yıkılabilmektedir. Diğer taraftan sahip olduğu hafif eğim, üzerine konulan toprakların kullanımını da kolaylaştırır. Bu istihkâm anlayışı, *Trace Italienne* adı verilen ve 1515 yılı itibariyle İtalya'da askerî mimar-mühendis ailelerce ortaya çıkartılan tahkimatın, birkaç yüzyıl sonra Türkiye'deki yansımaları şeklinde düşünülebilir. Tabii arada geçen süreçte birçok isim ve başta Fransız askerî mimar, istihkâmcı, mühendis ve harp filozofu Vauban'ın alana olan katkıları unutulmamalıdır.

Rıfki Mesleği'ne Saygı Bâbında

Hüseyin Rıfki Efendi'nin *Telhisü'l-Eşkâl'i*, kısa bir yazı halinde beyan ettiğimiz üzere bizde ilk olarak bu düşünceleri uyandırdı. Belki daha kapsamlı bir çalışmada Hüseyin Rıfki Efendi'nin bu ve diğer eserlerini askerî olarak incelediğimizde çok daha fazla şey öğreneceğiz. Mühendishâne'de, bugünkü adıyla o dönemin Deniz Harp Okulu'nda Dünya'nın gezegen sisteminin merkezde olduğunu kabul eden Batlamyus sisteminin yanı sıra öğrencilere Güneş'in merkezde olduğu helyosentrik yaklaşımı da anlatan bir askerî hocaya, aynı okulda ders vermiş olan meslek küçüğü olarak biz de rahmet, minnet ve şükran duygularımızı ifade ediyoruz. "Rıfki Mesleği"ni bize öğreten, nev-i şahsına münhasır şahsiyet ve yaklaşımları sadece Batı'da veya başka yerlerde aramak yerine içimizdeki değerlerin kıymetini bilen bir ülke olma temennisiyle...

Kaynakça

Fidan, Giray, *Kanuni Devrinde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011

Günergun, Feza, "Eski Fransız ve Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Metre Sistemindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Sayı 2 (1998), s. 23-68

Hüseyin Rıfki Tâ mânî, *Telhisü'l-Eşkâl*, İstanbul 1215

İnalçık, Halil, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 73, s. 21-49

İnce, Yunus, *Osmanlı Barut Üretim Teknolojisinde Modernleşme: Azadlu Baruthanesi (1794-1878)*, Selçuk Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Konya 2013

Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2021

Özkul, Osman, "Başhoca Tâ mânîzade Hüseyin Rıfki Efendi'nin Osmanlı Mühendislik Eğitimine Katkıları", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 15, Sayı 1 (2022), s. 33-43

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Kapıkulu Ocakları*, c. 2, TTK Yayınları, İstanbul 1988



افليماسيا

اوروپا قطعہ

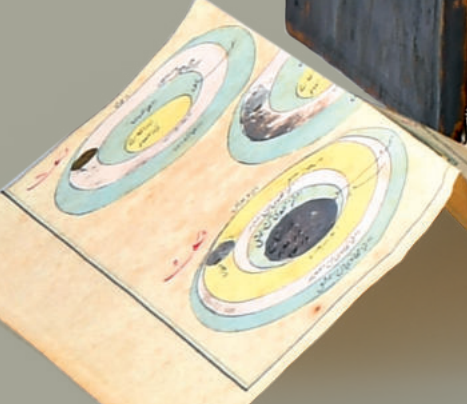
اترک

جزیرہ العرب

عرب دکھ

عادل افریقہ

مالدیوس





ÜSKÜDAR MATBAASI'NDA BASILAN ESERLER BİBLİYOGRAFYASI

HÜSEYİN TÜRKMEN

TÜRKİYE kütüphanelerinde bulunan Arap harfli basma

kitapların kataloglanması çalışmaları Osmanlı döneminde başlamış,¹ Cumhuriyet döneminde artarak devam etmiştir. Ancak bugüne kadar yürütülen bütün iyi niyetli çalışmalara ve gayretlere rağmen hâlâ tamamlanamamıştır. Bu sebeptendir ki araştırmacılar, bu alanda yayımlanan her türlü bibliyografya ve katalog çalışmasını büyük bir dikkatle takip etmektedirler. Araştırmacıların takip ettikleri bu çalışmalardan birisi de kitap sergisi kataloglarıdır.

Çeşitli etkinlik veya özel günler sebebiyle hazırlanan kitap konulu sergi katalogları, sadece sergiye gelen ziyaretçiler tarafından değil, başta kitap koleksiyoneleri olmak üzere bir kitabı farklı bakış açısıyla ele almak isteyen araştırmacılar tarafından da büyük bir dikkatle takip edilmektedir. Bu sebeptendir ki hazırlanan bu sergi kataloğunun hem ziyaretçilerin meraklarını giderecek, hem de her tür araştırmacının beklentilerine cevap verecek nitelikte olmasına özen gösterilmiştir. Bunun için Tuba Çavdar Karatepe'nin 2005 yılında yayımlanan makalesi² ile Hüseyin Türkmen'in 2014 yılında yayımlanan makalesinde³ işaret edilen hususlara riayet etmeye azami gayret gösterilmiştir. Bununla birlikte hazırlanan bu bibliyografyanın bir kütüphane kataloğu olmaması da dikkate alınarak, söz konusu makalelerde işaret edilen bazı tanımlama öğelerine yer verilmemiştir (eser ve yazar/emeği geçenler bibliyografyası, sınıflama numarası,

- ¹ Bu konudaki çalışmalar için bkz. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* .-- İstanbul: Timaş Yayınları, s. 509-539. ayr. bkz. R. Tüba Çavdar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi* .-- İstanbul: (Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanecilik Bölümü), 1995, s. 92-106.
- ² Tüba Çavdar Karatepe, "Eski Harfli Türkçe Basma Eserlerin Kataloglanması", *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşünler: Nail Bayraktar'a Armağan, I* .-- İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005, s. 126-134.
- ³ Hüseyin Türkmen, "Türkiye Kütüphaneleri Arap Harfli Basma Kitap Katalogları Üzerine Bibliyografik Bir Değerlendirme (1929 - 2009)", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan / hazırlayanlar Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker* .-- İstanbul: Ülke Kitapları, 2014, c. 2, s. 1097-1132.

tanımlanan nüshanın özellikleri -cilt, hasar, eksik sayfa/resim/harita, kuyudat, mühür vb.-).

220. Yılında Üsküdar Matbaası adlı sergi için hazırlanan bu bibliyografyadaki eserlerin tespiti için öncelikle, konuyla ilgili olarak basılan bibliyografya, toplu katalog ve sergi kataloglarının tamamı tek tek incelenmiştir.⁴ Şüphesiz bu kaynakların başında M. Seyfettin Özege (1901-1981) tarafından hazırlanan katalog⁵ ile T. Kut (1936-2021)⁶ ve K. Beydilli⁷ tarafından hazırlanan listeler gelmektedir. Bu kaynaklardaki bilgiler ışığında Üsküdar Matbaası'nda basılan eserler için yeni bir liste hazırlanmıştır. Listenin hazırlanmasından sonra zengin nadir eser koleksiyonu bulunduran kütüphanelerin elektronik katalogları incelenmiştir.⁸ Bu kataloglar incelenirken öncelikle hazırlanan listedeki eserler araştırılmış daha sonra matbaa adı ve basım tarihi üzerinden diğer eserlerin tespitine çalışılmıştır. Bu inceleme sonrasında Üsküdar Belediyesi Arşivi'ndeki nadir basma eserlerin tamamı ile İBB Atatürk Kitaplığı'ndaki Üsküdar Matbaası'nda basılan eserlerin bütün nüshaları tek tek incelenmiştir. Ayrıca Üsküdar Sahafalar Derneği aracılığıyla bazı şahıs koleksiyonlarında bulunan eserler de incelendikten sonra bibliyografyaya son hali verilmiştir.

Hazırlanan bu bibliyografyada Üsküdar Matbaası'nda 46 adet farklı eser basıldığı tespit edilmiştir. Tekrar baskılar ile toplam basılan yayın sayısı 81'i bulmaktadır. Bunların 1 adedi Fransızca, 35 adedi Arapça ve 45 adedi Türkçe'dir.

1218-1239/1803-1824 tarihleri arasında Üsküdar Matbaası'nda, 21 farklı konu başlığında basılan 81 adet yayının konulara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:

4 İncelenen bu eserler için bkz: Hüseyin Türkmen, *a.g.m.*

5 M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, c. 1-5* .-- İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1971-1979.

6 Turgut Kut ve Fatma Türe, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar* .-- İstanbul: Yapı Kredi Kültür Merkezi, 1996.

7 Kemal Beydilli, *Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog* .-- İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, 1997.

8 Bu kütüphaneler şunlardır: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü (Atatürk Kitaplığı/ Belediye Kitaplığı), Milli Kütüphane, Türkiye Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Veritabanı.

Konu Başlığı	Adet	Sıra Numarası
Akaid ve Kelam	2	54, 67
Arap dili - Dilbilgisi	28	3, 12, 13, 14, 27, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 43, 51, 52, 53, 55, 56, 59, 60, 61, 63, 69, 73, 75, 79
Arap dili - Retorik	1	37
Askerî mühendislik	1	21
Askerlik	1	2
Astronomi	1	81
Atlaslar	1	1
Coğrafya	1	9
Fetva Mecmuaları	1	72
Geometri	5	18, 19, 17, 22, 80
İlmihal kitapları	4	15, 25, 47, 74
İslâm dini -- Dini öğütler	7	4, 6, 16, 26, 33, 39, 48
İslâm dini -- Namaz	1	10
Kutsal ziyaretgâhlar	2	45, 46
Mantık	4	24, 62, 68, 77
Mutasavvıflar -- Biyografi Evliya tezkireleri	1	70
Sözlükler - Türkçe (Yabancı kelimeler ve deyimler)	1	23
Sözlükler (Arapça - Türkçe)	7	5, 20, 29, 40, 44, 50, 57
Sözlükler (Farsça - Türkçe)	7	11, 28, 49, 58, 71, 76, 78
Tıp bilimleri	3	64, 65, 66
Türkiye tarihi (Osmanlı dönemi)	2	7, 8
GENEL TOPLAM	81	

Hazırlanan bibliyografyadaki 5 adet kitap (30, 31, 41, 46 ve 58 sıra numaralı eserler), bibliyografyanın hazırlanması esnasında başvuru alan danışma kaynaklarında bulunmamaktadır. Bir tanesi ise (bkz. 5 numaralı eser) M. Seyfettin Özege'nin kataloğunda bulunduğu halde, T. Kut ve K. Beydilli tarafından hazırlanan listelerde bulunmamaktadır.

Yukarıda anlatılan esaslar ışığında hazırlanan bibliyografyada öncelikle her bir eserin bibliyografik künyesine, sonra muhtevası ile eserin referans/kaynakça bilgilerine, en son olarak da nüsha bilgilerine yer verilmiştir. Bibliyografyadaki her bir eser hakkındaki bilgiler aşağıdaki sıra ve esaslar ışığında verilmiştir:

1. Öncelikle her esere bir sıra numarası verilmiştir. Bu numaraların verilmesinde Üsküdar Matbaası ile Türk yayıncılığının tarihî gelişiminin takip edilebilmesi için eserlerin basım tarihleri esas alınmıştır. Aynı yıl içerisinde basılan eserlerin sıralanmasında ise basımın tamamlandığı ay ve gün dikkate alınmıştır. Basım tarihinde ay ve günün bulunmadığı eserlerin sıralanmasında başvuru kaynaklarına müracaat edilmiştir. Ancak başvuru kaynaklarında bu eserlerin farklı sıralandıkları görülmüştür. Bu sebeple eserler, danışma kaynaklarındaki bilgiler değerlendirildikten sonra eğer her hangi bir öncelik belirlenememiş ise -tartışmalara açık olmakla birlikte- eser adına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

2. Bibliyografik künyenin ilk paragrafında öncelikle koyu karakter ile eser adı verilmiş, sonrasında köşeli parantez içerisinde eserin konusu ve dili yazılmış, daha sonra yazar ve diğer emeği geçenlerin adlarına yer verilmiştir. Eser adı ile yazar adı “/” ile ayrılmıştır. Yazar adı ile diğer emeği geçenlerin adları verilirken, uluslararası kütüphanecilik standartlarındaki yazar adının iç kapaktaki şeklinin verilmesi yerine, hem bu dönemdeki kitaplarda Batıdaki gibi iç kapak düzeninin henüz oluşmamış olması sebebiyle, yazar ve emeği geçenlerin adlarının verilmesinde bir takım tamamlamalarda bulunulmuştur.

Eser ve yazar adı bilgisinden sonra ise basım bilgilerine yer verilmiştir. Burada sırası ile varsa ya da tespit edilebilmiş ise baskı kaydı, basım yeri, basıldığı matbaa ve basım tarihi bilgilerine yer verilmiştir. Baskı kaydı bilgileri ile basım yeri ve matbaa adı bilgileri verilirken kitabın üzerindeki özgün ifade kullanılmıştır. Gerekli açıklamalar parantez içerisinde belirtilmiştir. Ancak eserlerin tamamının İstanbul’da ve Üsküdar Matbaası’nda basılmış olması sebebiyle İstanbul’u ve Üsküdar Matbaası’nı ifade eden tanımlamalardan sonra her hangi bir tamamlamada bulunulmamıştır. Baskı tarihlerinin miladi takvime çevrilmesinde, Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan, *Tarih Çevirme Kılavuzu*⁹ esas kabul edilmiştir.

Bibliyografik künyenin ikinci paragrafında eserin fiziksel niteleme/tanımlama özelliklerine yer verilmiştir. Burada sırası ile ciltli bir eser ise kaçınıcı cilt olduğu, eserin yaprak ya da sayfa sayısı, görsel özellikleri (resimli, haritalı, şekilli) ile santimetre cinsinden kitabın dış kapak ölçülerine yer verilmiştir.

Bibliyografik künye içerisindeki eser ve yazar adlarının transkripsiyonlu olarak imla edilmesi düşünülmüş olmakla birlikte, künyelerin kolay okunur

9 Yücel Dağlı, Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu* .- Ankara: TTK, 1997.

olması tercih edilmiştir. Bu sebeple de imlada okumayı zorlaştıracak her türlü transkripsiyon işaretinin kullanılmasından azamî derecede kaçınılmıştır. Aynı şekilde bibliyografik bilgiler İSNAD gibi ulusal ya da APA, Chicago ve MLA gibi uluslararası atıf ve kaynak gösterme sistemlerine göre değil de, uluslararası kataloglama kurallarına göre verilmiştir. Bunun için eser ve yazar adı ile basım bilgileri arası virgül ile değil bir nokta ve iki çizgi (.-) ile ayrılmıştır. Birçok bibliyografya çalışmasında + ile gösterilen eserin başındaki ve sonundaki ilave sayfalar kütüphanecilik kurallarına uygun olarak virgül ile belirtilmiştir. + işareti ise sadece metin haricindeki ilave unsurlar (harita, levha ...) için kullanılmıştır.

3. *Notlar* başlıklı paragrafta kitabın basımıyla ilgili notlara yer verilmiştir. Burada eserin başındaki ve sonundaki ilave sayfalar, kitabın basımında emeği geçenler ve serlevhası hakkında bilgi verilmiştir.

4. *Muhtevası* başlıklı paragrafta eserin konusu ve içeriği hakkında kısa izahat ile eserin önceki ve sonraki basımlarına dair bilgiler verilmiştir. Araştırmacıların künyeler arasında git-gel yapmamaları için sonraki baskılarda da bu bu bilgilere yer verilmiştir.

5. *Kaynakça* başlıklı paragrafta, Özege,¹⁰ ve TBTK¹¹ ile müstakilen Üsküdar Matbaası'nı konu alan T. Kut, 1996¹² ve K. Beydilli, 1997¹³ tarafından hazırlanan listedeki mevcudiyetlerine işaret edilmiştir. Künyeler verilirken kaynak eserin önce cilt ve sayfa numarası belirtilmiş takiben parantez içerisinde künye numarası verilmiştir (Özege 4/1470 (16882-1); Kut, 1996: 111 (2); Beydilli, 1997: 18 (2). Kataloglanan eserin kaynaklarda olmadığı durumlarda, kaynak adından sonra iki çizgi kullanılarak, eserin söz konusu kaynakta bulunmadığına işaret edilmiştir (Özege: --; Kut, 1996: --; K. Beydilli, 1997: --). Özege ile TBTK Türkçe kitapları konu almaları sebebiyle, Türkçe dışındaki kitapların kaynakçasında, eserlerin bu kaynaklarda olmadığına işaret edilmesine gerek duyulmamıştır. Aynı şekilde TBTK'nın tamamlanmamış bir çalışma olması sebebiyle, eserlerin sadece bu kaynaktaki varlığına işaret edilmiş, bulunmadığı durumlarda ise buna işaret edilmemiştir.

6. *Nüshaları* başlıklı paragrafta eserin kütüphanelerdeki demirbaş numaraları verilmiştir. Burada eserin Türkiye'deki tespit edilen bütün nüshaları yerine bu alanda araştırmacıların en çok kullandığı kütüphanelerdeki demirbaş numaralarının verilmesi ile yetinilmiştir.

10 M. Seyfettin Özege, a.g.e.

11 *Türkiye Basmaları Toplu Kataloğu: Arap Harfli Türkçe Eserler (1729-1928), c. 1-6 / hazırlayanlar Müjgan Cunbur, Dursun Kaya .-- Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı, 1990-2004.*

12 Turgut Kut ve Fatma Türe, a.g.e.

13 Kemal Beydilli, a.g.e.

Nüshalar sıralanırken sergiye ev sahipliği yapıyor olması sebebiyle öncelikle Üsküdar Belediyesi Kütüphanesi'ndeki mevcudiyetine işaret edilmiş, daha sonra İstanbul'da bulunan kütüphanelere, sonrasında ise alfabetik sıra ile diğer şehirlerdeki kütüphanelere yer verilmiştir. Aynı şehirdeki kütüphaneler ile aynı kütüphanedeki farklı koleksiyonlar kendi içerisinde alfabetik olarak sıralanmıştır. İstanbul'da bulunan kütüphaneler ile Milli Kütüphane dışındaki kütüphane adlarından önce, kütüphanenin bulunduğu şehir belirtilmiştir. Burada eserin yurtdışındaki kütüphanelereki mevcudiyetine işaret edilmemiştir. Ancak çok nadir olmaları sebebiyle *Cedid Atlas Tercümesi* ile *Ucâletü'l-Coğrafiye*'nin yurt içi ve yurt dışındaki bütün nüshalarına işaret edilmiştir. Ayrıca Türkiye kütüphanelerinde nüshası tespit edilemeyen bir eserin¹⁴ Bibliothèque Nationale de France (Fransız Milli Kütüphanesi)'ndeki demirbaş numarası verilmiştir.¹⁵

Bütün gayretlerimize rağmen oluşturulan listedeki 2, 17 ve 22 numaralı eserlerin, ne yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde ne de şahıs koleksiyonlarında herhangi bir nüshası tespit edilememiştir. Bu duruma "Nüshaları: ---" şeklinde işaret edilmiştir.

7. Nüshaları başlıklı paragrafta, kütüphane ve koleksiyon adı verilirken bazı kısaltmalar kullanılmıştır. Bunlar aşağıdaki şekildedir:

o6 Mil EHT: Milli Kütüphane Eski Harfli Türkçe Kitaplar

AE: Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu

AÜK: Erzurum - Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi

BDK: Beyazıt Devlet Kütüphanesi

DŞ: İstanbul - Danyal Şenburç Özel Kütüphanesi

İBK/AKT: İBB Atatürk Kitaplığı - Ahmet Kutsi Tecer Koleksiyonu

İBK/BEL. (Arp): İBB Atatürk Kitaplığı - Belediye Arapça Kitaplar

İBK/BEL. (Atlas): İBB Atatürk Kitaplığı - Belediye Atlaslar Koleksiyonu

İBK/BEL. (Osm): İBB Atatürk Kitaplığı - Belediye Osmanlıca Kitaplar

İBK/FMN.: İBB Atatürk Kitaplığı - Feridun-Metin Nigar Koleksiyonu

İBK/MC. (Osm): İBB Atatürk Kitaplığı - Muallim Cevdet Koleksiyonu Osmanlıca Kitaplar

İBK/SEL. (Osm): İBB Atatürk Kitaplığı - Kemal Salih Sel Koleksiyonu Osmanlıca

Kitaplar

¹⁴ Küçük Seyyid Mustafa.
Diatribes de L'ingénieur Séid Moustapha sur l'état Actuel de l'Art Militaire du génie et des sciences à Constantiople.-- [İstanbul]: Typographie de Scudar fondée par le Sultan Selim III, 1218 H [1803 M].

¹⁵ Bu eserin ve BnF'deki Üsküdar Matbaası'nda basılmış diğer eserlerin tespiti konusundaki yardımları için, BnF'den emekli Uzman Kütüphaneci Sara Yontan'a çok teşekkür ederim.

İBK/YRY. (Osm) : İBB Atatürk Kitaplığı - Yahya Recai Yok Koleksiyonu Osmanlıca Kitaplar

İSAM. GNL. : İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Genel Koleksiyonu

İSAM. NUH. : İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Hidayet Yavuz Nuhoğlu Koleksiyonu

İÜ İEMK : İstanbul Üniversitesi İbnülemin Mahmud Kemal İnal Koleksiyonu

İÜ NEK : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Basmalar Koleksiyonu

KP (MA) : Köprülü Kütüphanesi - Mehmed Asım Koleksiyonu

M.Ü. GNL. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Genel Koleksiyonu

SK. : Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Kütüphanesi

Kataloglamada kullanılan diğer kısaltmalar ise şunlardır:

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

ayr. bkz.: ayrıca bakınız

b.: İbn/bin (oğlu anlamında)

bkz.: bakınız

BnF: Bibliothèque Nationale de France (Fransız Milli Kütüphanesi)

c.: cilt

H.: Hicri

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi

M.: Miladi

ö.: ölümü

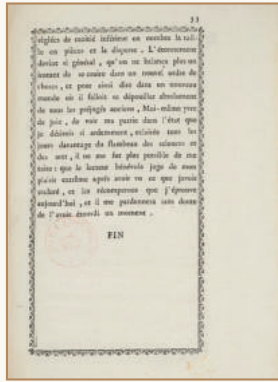
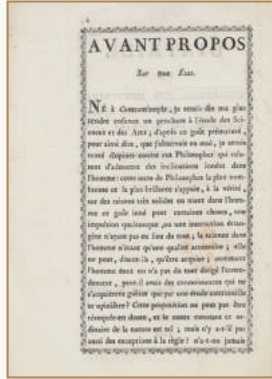
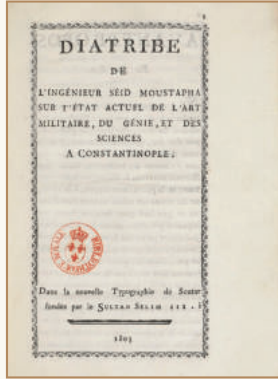
res.: resimli

s.: sayfa

sm.: santimetre

şkl.: şekilli

* Bu metnin tamamını okuyarak değerli katkılarda bulunan, Prof. Dr. Tuba Karatepe hocama çok teşekkür ederim.



1

1

Diatribes de L'ingénieur Séid Moustapha sur l'état Actuel de l'Art Militaire du génie et des sciences à Constantiople [Askerlik - Fransızca] / Küçük Seyyid Mustafa .- [İstanbul]: Typographie de Scudar fondée par le Sultan Selim III, 1218 H [1803 M].

33 s. ; ??x?? sm.

Muhtevası:

Bu eser bazı araştırmacılar tarafından Üsküdar Matbaası'nda basılan ilk eser olarak kabul edilmektedir. Bazı araştırmacılar ise Seyyid Mustafa (d. 1774 - ö. ?)'nin eserinde *Cedid Atlas Tercümesi*'nden bahsettiğinden bu eserin basımının *Cedid atlas tercümesi*'nden sonra tamamlanmış olduğunu belirtmişlerdir.² Biz Seyyid Mustafa'nın Atlası basım aşamasında gördüğünü kabul ederek bu eseri ilk sıraya aldık.

Eser mühendis Küçük Seyyid Mustafa tarafından Nizam-ı Cedid hareketini tanıtmak için kaleme alınmıştır. Eserde askerî eğitimin Osmanlı Devleti'ndeki gelişimi, Sultan III. Selim devrinin siyâsî ve askerî islahatları ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine göre gerilemesinin ve Avrupa'nın üstünlüğünün sebepleri ele alınmaktadır. Yazar, geri kalmışlığın sebepleri arasında ileri gelişmeleri takip etmemek, Avrupa'nın ilmî ve askerî eğitimlerinden ve yöntemlerinden kaçınmak ile bazı dinî ilkelerin yanlış yorumlanması gibi gerekçeleri saymaktadır. Çözüm olarak Fransızca'nın ve müspet ilimlerin eğitim ve öğretiminin gerekliliğine, modern bilimlerin öğrenilmesi için Avrupa'ya seyahat ve ziyaretlerin daha da artırılması gerektiği dile getirilmektedir.

Eser 1807 ve 1810 yıllarında Paris'de tekraren, Halid Ziyada tarafından Arapça'ya tercüme edilerek 1979 yılında Beyrut'ta basılmıştır. En son olarak Türkçe tanıtım, tercüme tıpkıbasımı ile birlikte, 2023 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır (Mühendislerimizden Seyyid Mustafa ve Nizam-ı Cedid'e Dair Risalesi / [hazırlayan] Kemal Beydilli .- İstanbul: Selenge, 2023).

Kaynakça: Kut, 1996: 110 (1); Beydilli, 1997: 18 (1).

Nüshaları: Bnf RES -J- 1570; İSAM. GNL. 136024 [Fotokopidir].

2

Cedid Atlas Tercümesi [Atlaslar - Türkçe] / William Faden; mütercim Resmî Mustafa Ağa .- Kostantiniyye [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmire li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, 1218 H [Mart 1803 M].

28 pafta harita; 57x38 sm.

Muhtevası:

Osmanlı Devleti'nde basılan ilk Dünya atlasıdır. Atlastaki haritalar William Faden (1749-1836)'in *The General Atlas of the Four Grand Quarters of the World* adlı eserinden uyarlanmıştır. Eseri İngilizce'den tercüme eden Resmî

1 Yahya Erdem, *Müteferrika'nın izinde: kitap ve matbuat tarihi yazıları*.- İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2021, s. 23.

Mustafa Ağa'dır. Gökyüzü ve burçlar haritası ile birlikte, toplam 28 pafta harita bulunmaktadır.

K. Beydilli bu eserin 50 adet basıldığını; bunlardan altı adedinin Enderun-ı Hümayun'a teslim edildiğini, iki adedinin Mühanedishane'ye konduğunu, birisinin Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'ya iki adedinin padişaha sunulmak üzere özel "Erkan" nüshası olarak basıldığını, kalanlarının ise matbaada muhafaza edildiğini belirtmiştir.¹

Eser İçerisindeki Haritaların Listesi:

1. Sema (Gökyüzü) haritası
2. Burçlar haritası
3. Nısf-ı Küre-i Cenubî (Güney Yarımküre)
4. Nısf-ı Küre-i Şimalî (Kuzey Yarımküre)
5. Nısf-ı Küre-i Şarkî (Doğu Yarımküre)
6. Nısf-ı Küre-i Garbî (Batı Yarımküre)
7. Küre-i arz ve mânın meskûne ve malume olan mahallerinin harita-i basîtasıdır
8. İklim-i Avrupa
9. Macaristan, Avrupa-yı Osmanî, Asya-yı Osmanî, Kıbrıs, Ermenistan, Acemistan haritası
10. Portekiz, İspanya, Fransa, İtalya ve karşılarında Fas ve Cezayir, Tunus, Trablus sevâhilleridir
11. Avrupa ikliminde Devlet-i Aliyye'nin hükmünde olan yerlerin haritasıdır
12. Devlet-i Aliyye zabtında Anadolu-yı Garbî tarafı ve Rumeli'nde birer miktar ve Akdeniz'de Kıbrıs'tan maada cümle adaların haritasıdır
13. İngiltere adası resminde elvan renkle tefrik olunan daireler devleti



2



2

2 Kemal Beydilli, "III. Selim'in Bastırdığı Kitaplar ve Atlas'ı Kebîr", *III. Selim: İki Asrın Döneminde İstanbul* / editör Coşkun Yılmaz .-- İstanbul : İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, s. 180.

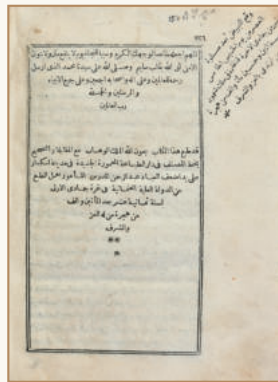
tarafından zabt ve rabt için birer vekillere ihale olunmuş olduğunu müşir işaretdir

14. İskoçya: İngiltere adasının şimalî tarafı
15. Françe ve Felemenk mâbeyninde olan Nedirlanda ikliminde olan Nemçe devletine tâbi Berâbânet ve Lijastavello, Lüksenburg ve Flandriya ve Haynu eyaletlerinin haritalarıdır
16. Cerzî, Kerenzî ve Şark-ı Heram ve ed-Dernî ve ol tarafta Françe sevahillerinin haritasıdır
17. Mukaddem Memâlik-i Françe 18. Françe taksim-i Cumhuriye
19. Nemçe ikliminde İngiltere kralına tabi olan Bronzevik, Lüneburg, İlturrat veyahut Herseklik vesair memleketlerin haritasıdır
20. Kadim Memâlikler
21. İklim-i Asya 22. İklim-i Afrika 23. İklim-i Mısır
24. Devlet-i Aliyye'nin Asya tarafında olan memâlik
25. Amerika, İngiltere ve İspanya devletlerinin ve İngiliz cumhurunun ülkelerinin haritasıdır
26. Amerika
27. Amerika'nın hatt-ı istivâye mülhak şarkî eyâlet Guvânâ, Amazon ve Urunugu [Uruguay] ırmaklarının haritasıdır
28. Amerika'nın şarkisinde vaki olan kurbî adalarının haritasıdır

Kaynakça: Özge 1/193 (2844/1); TBTK 2/264 (7192); Kut, 1996: 112-118 (3/2); Beydilli, 1997: 18 (3)

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; AE (Coğrafya) 9/2; AE (Müteferrik) 6532; BDK 9847; BDK 9848; Boğaziçi Üniversitesi; İBK/BEL. (Atlas) 4; İBK/BEL. (Atlas) 6; İÜ NEK 92660; SK. (Esad Efendi) 2044M; Bursa İl Halk Kütüphanesi 1716; Küthya Belediyesi Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi - Nadir Basmalar 39. ABD - John Carter Brown Library; ABD - Library of Congress; ABD - Newberry Library; ABD - Princeton University Library; Avustralya - The National Library of Australia; Kanada - McMaster University; İsviçre - Bibliothèque de Genève.

3



Hallü'l-Esrari'l-Ahyar ala İ'râbi İzhârî'l-Esrâr [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed -- Medinetü Üsküdar: Darü't-Tıbaati'l-Mamureti'l-Cedide, Gurretü Cumadelula 1218 H [19 Ağustos 1803 M]. 326 s. ; 22x15 sm.

Notlar: Eser Devletü'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye'de tab' memuru Müderris Abdurrahman Efendi marifetiyle tab' olunmuştur. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *İzhârü'l-Esrâr* adlı eserinin

cümle tahliline dair bir eser olup Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser kaynaklarda *İzhâr Muribi* ve *Muribü'l-İzhâr* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, dördü Üsküdar Matbaası'nda (1218/1803, 1224/1809, 1228/1813, 1233/1818) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 119 (4); Beydilli, 1997: 18 (4).

Nüshaları: İBK/BEL. (Arp) 569; İBK/BEL. (Arp) 3757; KP (MA) 610; SK. (Çelebi Abdullah) 357; SK. (Kılıç Ali Paşa) 965; SK. (Laleli) 3501; SK. (Zühdi Bey) 365.

4

Risale-i Birgivî [İslâm dini - Dini öğütler - Türkçe] / Mehmed b. Pir

Ali el-Birgivî .- Medinetü Üsküdar: Darü't-Tıbaati'l-Cedideti'l-Mamure,
Cemaziyelahir 1218 H [18 Eylül-16 Ekim 1803 M].

86 s. ; 19x13 sm.

Muhtevası:

Çeşitli sahalarda eser veren Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî (ö. 929-981/1523-1573)'nin en tanınmış eserlerinden olmakla birlikte, yazarı tarafından müstakil bir isimle adlandırılmamıştır. Eserin başlarında vasiyet kelimesi geçtiği ve içinde yazarın bazı vasiyetleri bulunduğu için "*Vasiyetname*" diye meşhur olmuştur. Bununla birlikte *Risale-i Birgivî*, *Birgivî Vasiyetnamesi* ve *Birgivî/Birgüli Risalesi* gibi adlarla da anılmaktadır.

Eserde iman esasları, ibadet, siyer ve ahlâk konuları veziz bir dille anlatılmıştır.

Bu eser 1218/1803 tarihinde basılmış olup Osmanlı devletinde basılan ilk İslâm dini konulu eserdir. Aynı zamanda Osmanlı'da hurufat takımında hareke kullanılarak basılan ilk kitaptır.

Eserin ketebe sayfasında verilen bilgiye göre, Müderris Abdurrahman Efendi



tarafından Enderun-ı Hümâyün'da bulunan müellif nüshası esas alınıp mukabele ile tashih olunduktan sonra tab' ve temsil olunmuştur. Eserin basım masrafları Sultan III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultan (1768-1822) tarafından karşılanmış olduğu için eserin bu ilk baskısı ona ithaf edilmiştir. Yazıldığı günden beri büyük rağbet gören eserin Türkiye kütüphanelerinde 500'ün üzerinde el yazması nüshası bulunmaktadır. Eserin baskısı da Osmanlı toplumunda büyük hüsn-i kabul görmüş, 1218/1803 tarihli ilk baskısından kısa bir süre sonra, Cemaziyelahir 1220 H [Eylül 1805 M] tarihinde ikinci baskısı yapılmış, daha sonraki yıllarda farklı matbaa ve yayınevlerinde on altı kere daha basılmıştır.

Kaynakça: Özege 4/1470 (16882-1); Kut, 1996: 111 (2); Beydilli, 1997: 18 (2).
Nüshaları: İBK/BEL. (Osm) K. 1233; İBK/BEL. (Osm) K. 2797; İSAM. NUH. 159271; KP (MA) 145; SK. (Nafiz Paşa) 835; SK. (Kılıç Ali Paşa) 531, 532, 533, 534; 06 Mil EHT A 38714.

5

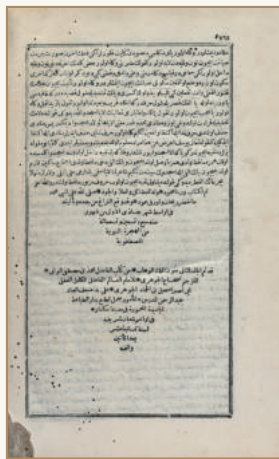
Tercüme-i Sıhah-ı Cevherî [Arap dili - Sözlükler - Türkçe] / Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî; [mütercim] Mehmed b. Mustafa el-Vanî -- [3. baskı] -- Medinetü Üsküdar: Darü't-Tıbaati'l-Cedideti'l-Mamure, Evahiru Şaban 1218 H [6-14 Aralık 1803 M].
c. "2." ([2], 764 s.) ; 29x20 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin "Fihrist"i vardır. Eser Darü't-Tıbaati'l-Cedideti'l-Mamure tab' memuru Müderris Abdurrahman'ın marifetiyle tab' olunmuştur. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî (ö. ö. 400/1009'den önce)'nin *Tacü'l-Luga ve Sıhah'u'l-Arabiyye* adıyla da bilinen Arapça sözlüğünün Mehmed b. Mustafa el-Vanî (ö. 1000/1592) tarafından yapılan Türkçe tercümesidir. Yirmi sekiz bâbdan ve her bâbı yirmi sekiz fasıldan meydana gelen bu tercüme, *Vankulu Lugatı ve Lugat-ı Vankulu* ismiyle meşhur olmuştur. Bu eser Türkiye'deki ilk Türk matbaası olarak kabul edilen İbrahim Müteferrika Matbaası'nda basılan ilk eserdir. Eser 1141/1729 tarihinde iki büyük cilt halinde basılmıştır. Daha sonra aynı matbaada 1169-1170/1756-1757 tarihinde tekrar basılmış. Bu baskı ise eserin üçüncü baskısının ikinci cildir. Bu baskının birinci cildi Evail-i Rebiülahir 1217/1-10 Ağustos 1802 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda basılmıştır. Bu baskısından sonra eser Osmanlı döneminde bir daha basıl[a]mamıştır.

Kaynakça: Özege 5/2003 - 2004 (22504-3/2); Kut, 1996: --; Beydilli, 1997 --.
Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; Boğaziçi Üniversitesi; İBK/BEL. (Osm)



B. 180-2; İBK/BEL. (Osm) B. 255-2; İSAM. GNL. 22555-2; SK. (Hafız İbrahim Gürpınar) 1562; SK. (Çorlulu Ali Paşa) 440; SK. (Pertev Paşa) 602; 06 Mil EHT 1946 B 47; 06 Mil EHT 1971 B 16.

6

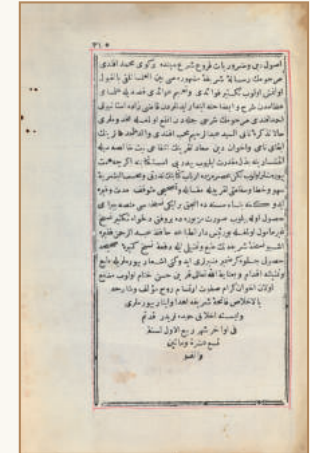
Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye [İslâm dini -- Dini öğütler - Türkçe] / Kadızâde İstanbulî Ahmed b. Mehmed Emin .-- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evahiru Rebiülevvel 1219 H [29 Haziran-9 Temmuz 1804 M].
[2], 315 s. ; 23x16 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin “Fihrist”i vardır. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin Cemaziyelahir 1218/18 Eylül-16 Ekim 1803 tarihinde Osmanlı Devletinde basılmış ilk İslâm dini konulu eser olan, *Risale-i Birgivi* ve *Vasiyetname-i Birgivi* adlarıyla tanınan meşhur eserin şerhidir. Şârih Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin (ö. 1197/1783), Birgivi'nin eserinin müslümanlar için irşad edici olup âlimler arasında makbul ve muteber bir kitap olduğunu vurguladıktan sonra şerhe/izaha muhtaç yerleri olduğundan bazı dostlarının kendisinden istekte bulunmaları üzerine bu şerhi yazdığını beyan etmektedir. Bu baskı eserin ilk baskısıdır. Eser daha sonraki yıllarda gerek Üsküdar Matbaası'nda (1223/1808, 1225/1810, 1229/1814 ve 1232/1817), gerekse farklı yayınevleri ve matbaalarda pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege 1/203 (2988-1); Kut, 1996: 120 (6); Beydilli, 1997: 19 (8).
Nüshaları: İBK/BEL. (Osm) K. 10335; İÜ NEK 81885; İÜ NEK 81886; SK. (Fatih) 3126; SK. (Laleli) 2398; SK. (Mustafa Âşir Efendi) 156; SK. (Şazeli Tekkesi) 39; 06 Mil EHT A 38720.

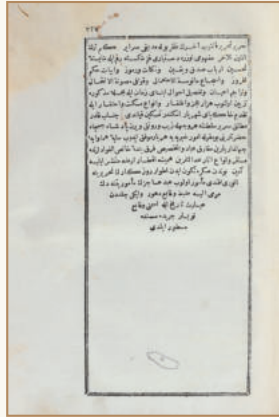


7

Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr [Türkiye tarihi (Osmanlı dönemi) - Türkçe] / Vakanüvis Ahmed Vâsıf .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmire, 1219 H [1804 M].

c. “1.” (15, 327 s.) ; 29x18 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin “Fihrist”i vardır. Basım bilgileri eserin 2. cildi ile kaynaklar esas alınarak tamamlanmıştır. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.



7

Muhtevası:

Osmanlı vakanüvisi ve tarihçisi olan Ahmed Vâsıf Efendi (ö. 1806)'nin en önemli eseridir. Yazarı tarafından *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr* olarak isimlendirilen bu eser literatürde *Vâsıf Tarihi* ve *Tarih-i Vâsıf* adlarıyla meşhur olmuştur. Yazar eserini düzgün bir sıra halinde kaleme almasına rağmen ciltlere ayırmamıştır. Müsvedde halinde yazdığı kısımları vakanüvislik dönemine ait olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Eserin 1752-1774 yıllarını ihtiva eden kısmı birinci cilt, 1774-1789 yılları arasını ihtiva eden kısmı ise ikinci cilt olarak düzenlenmiş ve bu şekilde iki ayrı cilt halinde basılmıştır.

Kaynakça: Özege 5/2005 (22519/1); Kut, 1996: 123 (9/1); Beydilli, 1997: 19 (9/1).

Nüshaları: Boğaziçi Üniversitesi; İBK/BEL. (Osm) O. 3957/1; İBK/MC. (Osm) O. 199/1; İSAM. GNL. 227003; İÜ NEK 76682; SK. (Hüsrev Paşa) 358/1; SK. (Reşid Efendi) 637/1; SK. (Zühdi Bey) 414/1; 06 Mil EHT 1956 B 30; 06 Mil EHT 1973 B 45; 06 Mil EHT 1973 B 56.

8

Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr [Türkiye tarihi (Osmanlı dönemi) - Türkçe] / Vakanüvis Ahmed Vâsıf -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmire, Şaban 1219 H [Kasım 1804 M].

c. "2." (6, 315 s.) ; 29x18 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin "Fihrist"i vardır.

Eser Darü't-Tıbaati'l-Âmire reisi Müderris Abdurrahman Efendi'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyelidir.

Muhtevası:

Osmanlı vakanüvisi ve tarihçisi olan Ahmed Vâsıf Efendi (ö. 1806)'nin en önemli eseridir. Yazarı tarafından *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr* olarak isimlendirilen bu eser literatürde *Vâsıf Tarihi* ve *Tarih-i Vâsıf* adlarıyla meşhur olmuştur. Yazar eserini düzgün bir sıra halinde kaleme almasına rağmen ciltlere ayırmamıştır. Müsvedde halinde yazdığı kısımları vakanüvislik dönemine ait olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Eserin 1752-1774 yıllarını ihtiva eden kısmı birinci cilt, 1774-1789 yılları arasını ihtiva eden kısmı ise ikinci cilt olarak düzenlenmiş ve bu şekilde iki ayrı cilt halinde basılmıştır.

Kaynakça: Özege 5/2005 (22519/2); Kut, 1996: 123 (9/2); Beydilli, 1997: 19 (9/2).

Nüshaları: Boğaziçi Üniversitesi; İBK/BEL. (Osm) O. 3957/2; İBK/MC. (Osm) O. 199/2; İSAM. GNL. 227004; İÜ NEK 86206; İÜ NEK 86208; SK. (Hüsrev Paşa) 358/2; SK. (Zühdi Bey) 414/2.

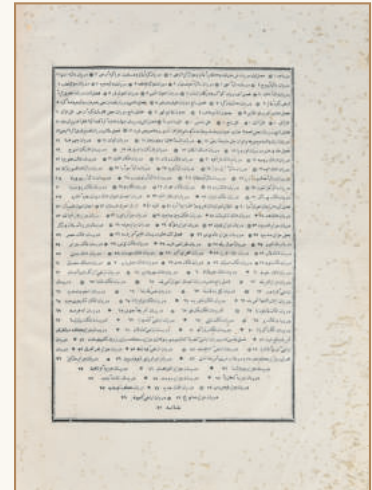
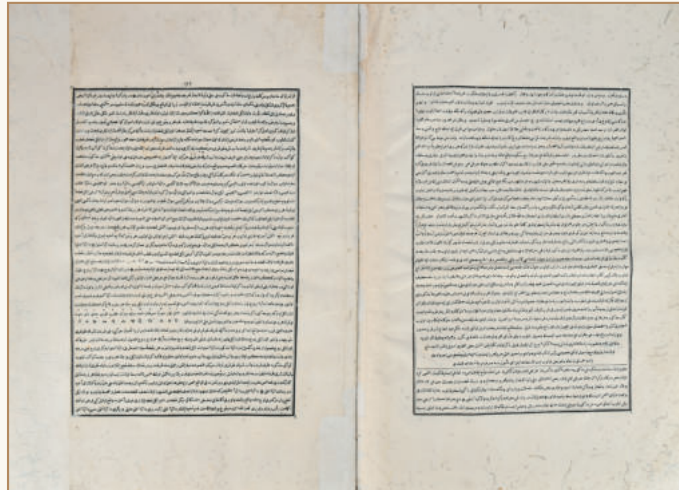
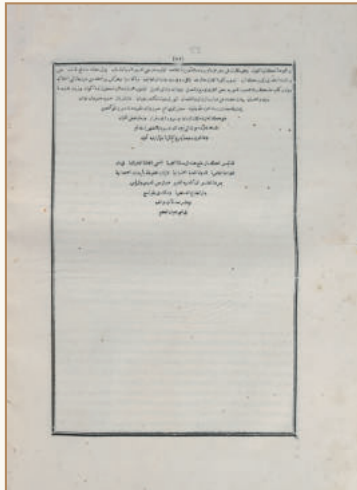
9

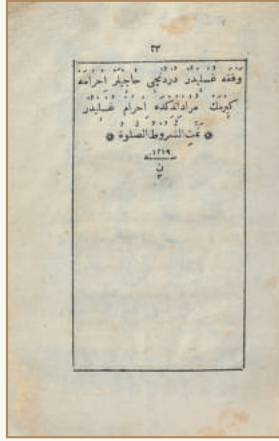
Ucâletü'l-Coğrafiye [Coğrafya - Türkçe] / Mahmud Raif; [mütercim Yakovaki Efendi] -- Kostantiniyye [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, Şabanü'l-Muazzam 1219 H [5 Kasım-3 Aralık 1804 M].
[1], 79 s. ; 57x38 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfada eserin "Fihrist"i vardır. Eser Darü't-Tıbaa reisi Müderris Abdurrahman Efendi marifetiyle tab' edilmiştir.

Muhtevası:

Mahmud Raif Efendi (ö. 1807) tarafından Londra sefreti sırasında Fransızca olarak kaleme alınmıştır. İyi bir ressam ve musikişinas olan Mahmud Raif Efendi, coğrafya kitabını Fransızca yazacak kadar yabancı dile hâkimdir ve kaleme aldığı bu eserle Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki islahatlarında öncü bir isim olarak yer edinmiştir. Mahmud Raif Efendi, Viyana maslahatgüzarı Yakovaki Efendi (1774-1850)'yi kitabın Türkçe tercümesini yapmak üzere görevlendirmiştir. Eserin dibâcesini Osmanlı vakanüvisi ve devlet adamı Vâsıf Efendi (ö. 1806) yazmıştır. Sultan III. Selim'in emri üzerine bir yıl önce basılan *Cedid Atlas Tercümesi* adlı eserin tamamlayıcı olması sebebiyle bu eser ile birlikte ciltlenmiştir. Kaynaklarda *Cedid Atlas Tercümesi* ile birlikte ciltlenerek 50 adet basıldığı belirtilmiştir.





10

Kaynakça: Özege 1/193 (2844/2); Kut, 1996: 112-18 (3/1); Beydilli, 1997: 18 (5).
Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; AE (Coğrafya) 8; AE (Coğrafya) 9/1; AE (Müteferrik) 6532; Boğaziçi Üniversitesi; İBK/BEL. (Atlas) 4; İBK/BEL. (Atlas) 6; İÜ NEK 92660; SK. (Antalya - Tekelioğlu) 1798; SK. (Esad Efendi) 2044M; SK. (Halet Efendi) 642; SK. (Hüsrev Paşa) 275; o6 Mil EHT C 17.

10

Şurûtü's-Salat [İslâm dini -- Namaz - Türkçe] -- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], 3 Ramazan 1219 H [6 Aralık 1804 M].

23 s. ; 18x11 sm.

Muhtevası:

Şurûtü's-Salat adlı eserler, halk için kaleme alınan ilmihalin bir alt konusu olarak kabul edilmektedir.

Küçük bir risale formunda yazılan *Şurûtü's-Salat* adlı eserin müellifi belli değildir. Eserde, namaz ve abdestin farzları, vacibleri ve sünnetleri kısa cümlelerle anlatılmıştır. Kitap içerisinde belirtilmemiş olmakla birlikte, üslubünden hareketle bu kitabı çocuklar için kaleme alınmış, bir namaz kitabı olarak kabul etmek mümkündür.

Kaynakça: Özege 4/1670 (19077-1); Kut, 1996: 120 (5); Beydilli, 1997: 19 (7).

Nüshaları: İBK/BEL. (Osm) K. 8548; İBK/SEL. (Osm) 1609.

11

Tuhfe-i Vehbî [İran dili (Farsça) -- Sözlükler -- Türkçe] / Sünbülzâde Mehmed Vehbi -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Mamure li'd-Devleti'l-Âliyyeti'l-Osmaniyyeti'l-Mansure, 1219 H [1804 M].

65 s. ; 21x15 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaa reisi Müderris Abdurrahman marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyelidir.

Muhtevası:

Sünbülzade Mehmed Vehbi (1719-1809) bu eserini Hicri 1197'de [1783 M.] öğrencileri olan, Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın iki oğlu için kaleme almıştır. Eser nazmen kaleme alınmış olup, değişik vezinlerde 58 kıt'adan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Tuhfe-i Vehbî manzum Türkçe-Farsça sözlükler arasında en fazla ilgi görmüş sözlüklerden olup, medreselerde ve rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser ilk def'a 1213/1798 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda müellif hayatta iken basılmıştır. Bu baskı eserin Üsküdar Matbaası'ndaki birinci baskısıdır. Eser daha sonraki yıllarda gerek Üsküdar Matbaası'nda (1223/1809, 1232/1817, 1233/1818,



11

1237/1822 ve 1238/1823), gerekse farklı yayınevleri ve matbaalarda pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege 4/1877 (21252-2); Kut, 1996: 121 (7); Beydilli, 1997: 18 (6).

Nüshaları: İBK/BEL. (Osm) K. 551; 06 Mil EHT 1962 A 65; 06 Mil EHT A 38420; Edirne - Selimiye (Basmalar) 2588.

12

Netâicü'l-Efkâr fî Şerh-i İzhârî'l-Esrâr [Arap dili - Arapça] / Mustafa b. Hamza el-Adavî. -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, Evasıtu Şevval 1219 H [12-21 Ocak 1805 M].

5, 267 s. ; 20x15 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin "Fihrist"i vardır Eser Darü't-Tıbaa reisi Müderris Abdurrahman Efendi'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin *el-Avâmilü'l-cedide* adlı kendi eserinin şerhi olarak kaleme aldığı *İzhârî'l-Esrâr* adlı eser üzerine yapılmış bir şerhtir. Bu şerh Osmanlı devri Arap dilbilgisi âlimlerinden Kuşadalı Hamza oğlu Mustafa (ö. 1085/1674 [?]) tarafından kaleme alınmıştır. Eser Osmanlı Türkleri arasında Arap dili öğretiminde önemli bir yere sahiptir. Bu baskı, eserin ilk baskısıdır. Eserin 1233/1817 ve 1238/1822 tarihlerinde Üsküdar Matbaası'nda tekrar basılmıştır. Esere olan rağbet bu



12

baskılardan sonrada devam etmiş ve Osmanlı döneminde farklı matbaa ve yayınevlerinde pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 122 (8); Beydilli, 1997: 19 (10).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 2675; AE (Arabi) 3817; SK. (Çelebi Abdullah) 350; SK. (Fatih) 4888; SK. (Serez) 2876; o6 Mil EHT A 37750; o6 Mil EHT A 38705.

13

Tâlikü'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin Efendi. -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, Evasıtu Muharrem 1220 H [11 -20 Nisan 1805 M].

118 s. ; 20x14 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaatî'l-Âmire reisi Müderris Abdurrahman Efendi'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı eserin cümle tahliline dair bir eserdir. Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınan bu tâlika kaynaklarda *Avâmil Muribi* ve *Muribü'l-Avâmil* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Bigalı Mustafa b. İbrahim'in *Tühfetü'l-İhvan* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.



13

Kaynakça: Kut, 1996: 129 (18); Beydilli, 1997: 19 (17).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 2660/2; İBK/BEL. (Arp)

4290/2; SK. (Laleli 3511) 1422; SK. (Nafiz Paşa) 1422; 06 Mil EHT A 38752; 06

Mil EHT A 45567.

14

Tuhfetü'l-İhvan [Arap dili - Arapça] / eş-Şeyh Mustafa b. İbrahim .--
[İstanbul]: Darü't-Tibaati'l-Âmire, Muharrem 1220 H [Nisan 1805 M].

88 s. ; 20x14 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tibaati'l-Âmire reisi Müderris Abdurrahman Efendi'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin nahiv ilminin temel kaidelerini anlatan, meşhur Arap dilbilgisi kitabı *el-Avâmilü'l-Cedide* adlı eserine Bigalı Mustafa b. İbrahim tarafından yazılan şerhtir. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in *Taliki'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 128 (16); Beydilli, 1997: 19 (16).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 2660/1; İBK/BEL. (Arp)

4290/1; SK. (Fatih) 3009; SK. (Laleli) 3171; SK. (Kılıç Ali Paşa) 562, 563, 564;

06 Mil EHT A 45567.



14



15

Ferâidü'l-Fevâid fi Beyâni'l-Akâid [İlmihal kitapları - Türkçe] / Kadızade Ahmed b. Mehmed Emin el-İstanbulî -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmirie li'd-Devleti'l-Âliyyeti'l-Osmaniyye, Evahir-i Rebiülahir 1220 H [19-27 Temmuz 1805 M].

298 s. ; 23x16 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaa reisi Müderris Abdurrahman Efendi'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Serlevhası mihrabiye olan eser, III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan (1768-1822)'in himmetleriyle tab' ve temsil kılınmıştır.

Muhtevası:

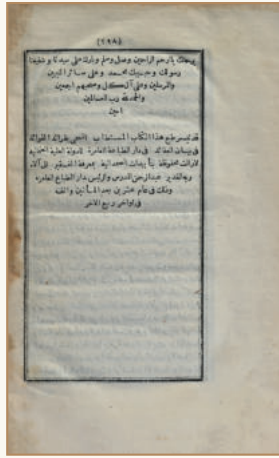
Kadızzâde Ahmed b. Mehmed Emin (ö. 1197/1783)'in amentü şerhi türünde Türkçe olarak kaleme aldığı eserin en belirgin özelliği, konuların ayrıntılı biçimde ve sade bir üslûpla anlatılmış olmasıdır.

Eser bir mukaddime ile altı bölümden oluşmaktadır. Eserin mukaddimesinde insanın yaratılışı ile İslâm dini ve akaidinin başlıca özellikleri hakkında bilgi verilir. Kitabın birinci bölümünde Allah'a iman konusu ele alınır. İkinci bölümde meleklerle iman ile meleklerin özellikleri ve görevleri anlatılır. Üçüncü bölümde mukaddes kitaplara iman konusu ile Kur'an-ı Kerîm'in özellikleri ele alınır. Dördüncü bölümde peygamberler ve peygamberlere olan ihtiyaçlar ile Kur'an'da adı geçen peygamberler anlatılır. Bu bölümde bilhassa Hz. Muhammed'in özellikleri, mucizeleri ve kendine has vasıfları hakkında bilgiler verilir. Beşinci bölüm ölüm sonrası hayata ayrılmıştır. Altıncı bölümde ise kaza ve kader, iman-küfür ile ecel konuları ele alınır.

Kadızzâde Ahmed b. Mehmed Emin'in bu eseri, zengin muhtevası ve sade anlatımıyla bugün de faydalanılabilecek niteliktedir. İlk üç baskısı 1220/1805, 1223/1808 ve 1232/1817 tarihlerinde Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Bu eser gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet döneminde birçok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege 1/54 (718-1); Kut, 1996: 125 (12); Beydilli, 1997: 19-20 (18).

Nüshaları: İBK/BEL. (Osm) O. 772; İSAM. NUH 15876; İÜ İEMK 137; 06 Mil EHT A 38732.



15

16

Risale-i Birgivî [İslâm dini -- Dini öğütler - Türkçe] / Takıyyüddin Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî -- [2. baskı] -- Medinetü Üsküdar: Darü't-Tıbaati'l-Cedideti'l-Mamure, Cemaziyelahir 1220 H [Eylül 1805 M].

99 s. ; 20x14 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaati'l-Cedideti'l-Mamure tab' memuru Müderris Abdurrahman Efendi marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiye'dir.



16

Muhtevası:

Çeşitli sahalarda eser veren Mehmed b. Pir Ali el-Birgîvî (ö. 981/1573)'nin en tanınmış eserlerinden olmakla birlikte, yazarı tarafından müstakil bir isimle adlandırılmamıştır. Eserin başlarında vasiyet kelimesi geçtiği ve içinde yazarın bazı vasiyetleri bulunduğu için “Vasiyetname” diye meşhur olmuştur. Bununla birlikte *Risale-i Birgîvî*, *Birgîvî Vasiyetnamesi* ve *Birgîvî/Birgili Risalesi* gibi adlarla da anılmaktadır.

Eserde iman esasları, ibadet, siyer ve ahlâk konuları veziz bir dille anlatılmıştır.

Bu eser ilk def'a 1218/1803 tarihinde basılmış olup Osmanlı Devletinde basılan ilk İslâm dini konulu eserdir. Aynı zamanda Osmanlı'da hurufat takımında hareke kullanılarak basılan ilk kitaptır.

Yazıldığı günden beri büyük rağbet gören eserin Türkiye kütüphanelerinde 500'ün üzerinde el yazması nüshası bulunmaktadır. Eserin baskısı da Osmanlı toplumunda büyük hüsn-i kabul görmüş, 1218/1803 tarihli ilk baskısından kısa bir süre sonra, Cemaziyelahir 1220 H [Eylül 1805 M] tarihinde ikinci baskısı yapılmış, daha sonraki yıllarda farklı matbaa ve yayınevlerinde on altı kere daha basılmıştır.

Kaynakça: Özege 4/1470 (16882-2); Kut, 1996: 126 (14); Beydilli, 1997: 20 (19).

Nüshaları: AE (Şer'iyye) 160; İBK/MC. (Osm) K. 410; SK (Serez) 4053; o6 Mil EHT 1973 A 862.

17

İmtihânü'l-Mühendisîn [Geometri - Türkçe] / Hüseyin Rıfki Tamanî .- [2. baskı] .- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], [1220 H [1805 M].

115 s. ; ?? sm. + 7 eşkâl levhası

Notlar: Eser üzerinde basım tarihi ve baskı kaydı bulunmamaktadır. Kaynaklarda ise 1220/1805 tarihli ve 2. baskı olarak kataloglanmıştır.

Muhtevası:

Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'un baş hocası, matematikçi Hüseyin Rıfki Tamanî (ö. 1817)'nin Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun öğrencilerinin geometri alıştırma yapmaları için kaleme aldığı bir eserdir. Eserde geometri alanında seksen sekiz önermenin teorik ve pratik çözümlerine yer verilmiştir.

Kitap İngilizce bir eserden naklen tercüme edilmiştir/uyarlanmıştır. Eserin ilk baskısı 1217/1802 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda basılmıştır. Eser 1240/1830 ve 1260/1844 tarihlerinde tekrar basılmıştır.

Kaynakça: Özge -- ; Kut, 1996: 129 (17); Beydilli, 1997: 19 (15).

Nüshaları: ---

18

Mecmuâtü'l-Mühendisîn [Geometri - Türkçe] / Hüseyin Rıfki Tamanî .- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası, 1220 H [1805 M].

18 293 s. : şkl. ; 19x13 sm. + 15 eşkâl levhası



Muhtevası:

Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün'un baş hocası, matematikçi Hüseyin Rıfki Tamanî (ö. 1817) tarafından yazılan bu eser, ilk kapsamlı Türkçe mühendislik kitabıdır.

Eserin önsözünde belirtildiği üzere; harita yapımı, ölçme işlemleri, ordu yerlerinin düzenlenmesi, palanga yapımı, top atışı gibi konuların eğitiminde kullanılmak amacıyla yazılmıştır. Metin içinde çeşitli cetveller bulunmaktadır. Aynı zamanda eserde, geometrinin temel unsurlarının tanımları ve tanımların anlaşılmasını sağlayacak şekillere de yer verilmiştir. Bazı Fransız ve İngiliz temel ölçü birimlerinin, Osmanlı temel ölçü birimleriyle oranları da belirtilmiştir.

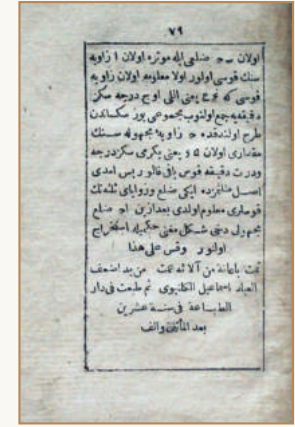
Hüseyin Rıfki Tamanî tarafından yazılan bu kitapta Türkçe literatüre önceden mevcut olmayan birçok temel geometri ve mühendislik bilgisi kazandırılmış, modern mühendislik için önemli bir altyapı oluşturulmuştur.

Eser Mühendishane'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere 100 adet basılmıştır.

Bu esere olan ilgi ve alaka daha sonraki yıllarda da devam etmiş olup, gerek İstanbul'da gerekse Mısır - Bulak'da pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege 3/1058-59 (12620-5); Kut, 1996: 126 (13); Beydilli, 1997: 19 (13).

Nüshaları: İBK/BEL. (Osm) K. 732; İBK/BEL. (Osm) K. 3634; İÜ NEK 77392; SK. (Hafid Efendi) 218; 06 Mil EHT 1972 A 664; 06 Mil EHT 1973 A 44.



19

19

Müsellesât Risâlesi [Geometri - Türkçe] / Gelenbevî İsmail Efendi .-. [İstanbul]: Darü't-Tibaa, 1220 H [1805 M].

79 s. ; 15x10 sm.

Notlar: Basım tarihi ketebe kaydında 1120 olarak dizilmiş nüshaları da vardır. Eserin serlevhası mihrabiyelidir.

Muhtevası:

Bu eser matematik ve mantık alanlarındaki çalışmalarıyla bilinen Osmanlı âlimi Gelenbevî İsmail Efendi (ö. 1791) tarafından yazılmıştır. Bir üçgenin elemanlarının, özellikle açılı ve kenarları arasındaki bağıntıların trigonometrik esaslara göre incelendiği üç bölümden oluşan bir geometri kitabıdır.

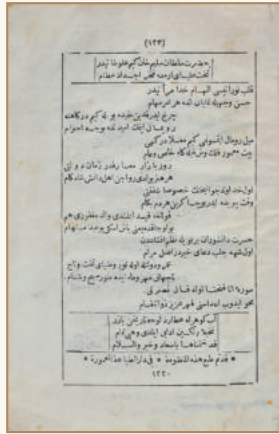
Eser Mühendishane'de ders kitabı olarak kullanılmak üzere 100 adet basılmıştır.

Kaynakça: Özege 3/1277 (14947); Kut, 1996: 124 (10); Beydilli, 1997: 19 (14).

Nüshaları: İBK/BEL. (Osm) K. 8549; İBK/MC. (Osm) K. 1258³; İÜ NEK 81725; SK. (Serez) 1936; SK. (Hüsrev Paşa) 242⁴; 06 Mil EHT 1972 A 900; 06 Mil EHT 1973 A 897; 06 Mil EHT A 38698.

3 Basım tarihi ketebe kaydında sehven 1120 H. olarak dizilmiştir.

4 Basım tarihi ketebe kaydında sehven 1120 H. olarak dizilmiştir.



20

20

Nuhbe-i Vehbî [Arap dili -- Sözlükler - Türkçe] / Sünbülzâde Mehmed Vehbi
-- [İstanbul]: Darü't-Tibaati'l-Mamure, 1220 H [1805 M].

123, [1] s. ; 21x14 sm.

Notlar: Kitabın sonundaki ilave sayfada, yazarın oğlunun eserin telifine dair kaleme aldığı manzumesi vardır.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Arapça-Türkçe manzum bir sözlük olan eser, Sünbülzâde Mehmed Vehbi (1719-1809) tarafından, 1799 tarihinde sultanı III. Selim'e ithafen kaleme alınmıştır.

Bu eserde de yazarın bir diğer bir manzum sözlüğü olan *Tuhfe-i Vehbî*'de olduğu gibi az bilinen kelimelere yer vermiştir. *Tuhfe-i Vehbî*'den daha hacimli olan eser, daha sonraki yıllarda da birçok kere basılmıştır.

Cumhuriyet dönemine kadar mekteplerde ders kitabı olarak okutulan bu iki sözlüğün Vehbî'nin bir âlim olarak tanınmasında büyük etkisi olmuştur.

Kaynakça: Özege 3/1335 (15544-1); Kut, 1996: 127 (15); Beydilli, 1997: 20 (20).

Nüshaları: İBK/SEL. (Osm) 706; İÜ İEMK 1326; SK. (Hüsrev Paşa) 743; SK. (İzmirli İsmail Hakkı) 2812; SK. (Serez) 3691; SK. (Serez) 3692; SK. (Şehid Ali Paşa) 2885; 06 Mil EHT 1965 A 346; 06 Mil EHT A 19878; 06 Mil EHT A 32270.

21

Telhisü'l-Eşkâl [Askerî mühendislik - Türkçe] / Hüseyin Rıfkı Tamanî -- [2. baskı] -- İstanbul: [Üsküdar Matbaası], 1220 H [1805 M].

60 s. ; 24x15 sm. + 7 eşkâl levhası

Muhtevası:

Askerî mühendislik alanında yazılan bu eser Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'un baş hocası, matematikçi Hüseyin Rıfkı Tamanî (ö. 1817) tarafından kaleme alınmıştır. *Telhisü'l-Eşkâl* adlı eser, Osmanlı ve Fransız ölçü ve tartıları arasındaki oranların verildiği ilk çalışmadır. Yazar kitabına III. Selim'in yaptığı ıslahatları/yenilikleri anlatarak başlamaktadır. Sultanın kısa zamanda önemli işler başardığını belirterek, kendisine gösterdiği ilgiye de teşekkür etmektedir. Hüseyin Rıfkı savaşlarda önemli bir fonksiyonu olan laımcılıkla ilgili bu eserini, okuyanların rahatlıkla anlayabilecekleri bir üslupla kaleme aldığını belirtmektedir.

Telhisü'l-Eşkâl adlı eserin ilk baskısı 1215/1801 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda yapılmıştır. Kaynaklarda eserin bu ikinci baskısının 100 adet basıldığı belirtilmiştir.

Eser daha sonra 1239/1824 tarihinde Bulak Matbaası'nda da basılmıştır.

Kaynakça: Özege --; Kut, 1996: 125 (11); Beydilli, 1997: 19 (12).

Nüshaları: ---

22

Terceme-i Usûl-i Hendese [Geometri - Türkçe] / John Bonnycastle; mütercim Hüseyin Rıfki Efendi, Mühendis Selim . **Usûl-i Müsellesât-ı Müstevî** [Geometri - Türkçe] / Hüseyin Rıfki Efendi .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaa, 1220 H [1805 M].

1-240, 241-272 s. ; 26x16 sm. + 14 eşkâl levhası

Notlar: Eserin serlevhası mihrabiyelidir.

Muhtevası:

İngiliz matematikçi John Bonnycastle (1751-1821)'in 1789 yılında notlarla birlikte yayımlanan *Euclid's elements* (Öklid'in elementleri) adlı kitabının notlarla birlikte yapılan tercümesidir.

Eser Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun'un baş hocalarından Hüseyin Rıfki Tamanî (ö. 1817) ile sonradan müslüman olmuş, İngiliz asıllı mühendis Selim Efendi tarafından tercüme edilmiştir. Tercümenin sonuna Hüseyin Rıfki'nin *Usûl-i Müsellesât-ı Müstevî* adlı trigonometri konulu bir risalesi eklenmiştir. Bu baskı eserin ikinci basılışdır. Eserin ilk baskısı 1212 (1797-98) yılında Mühendishane Matbaası'nda yapılmıştır. Daha sonra da basımları yapılan eser, döneminde ve sonrasında özellikle mühendislik öğrencileri arasında yaygın olarak okunan bir hendese kitabı olmuştur.

Kaynaklarda eserin bu baskısının 100 adet basıldığı belirtilmiştir.

Bu esere olan ilgi ve alaka daha sonraki yıllarda da devam etmiş olup İstanbul'da pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege --; Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: 19 (11).

Nüshaları: ---

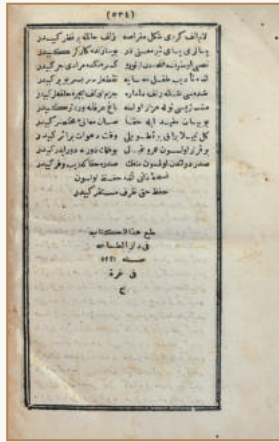
23

ed-Dürerü'l-Müntehabâti'l-Mensûre fî Islâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre [Türk dili -- Yabancı kelimeler ve deyimler -- Sözlükler - Türkçe] / Ebü'r-Refid Mehmed Hafid el-Hümam Mustafa Âşir Efendi .-- İstanbul: Darü't-Tıbaa, Gurre-i Cemaziyelahir 1221 H [16 Ağustos 1806 M].

8, 15, [4], 534 s. ; 23x15 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda birisi manzum olmak üzere 11 takriz yazısı ile eserin "Fihrist" ve "Hata-Sevab Cedveli" vardır.

Eserin serlevhası mihrabiyelidir.



23

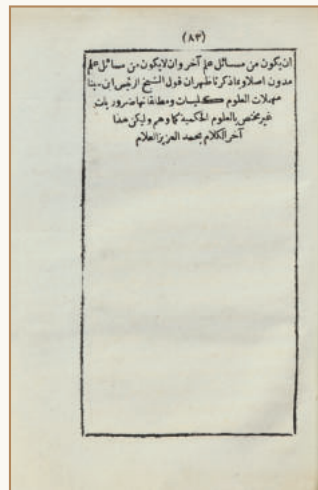
Muhtevası:

Eser ilmiye sınıfından Reisülulema diye meşhur olan Şeyhülislâm Mustafa Âşir Efendi (1729-1804)'nin oğlu Mehmed Hafid Efendi (ö. 1811) tarafından kaleme alınmıştır. 1804 yılında telif edilen bu eser *Galatât-ı Hafid Efendi* diye meşhur olmuştur. Hafid Efendi halkın yaygın şekilde kullandığı galatları, bir kısım dil bilginlerinin mutlak surette veya bazı durumlarda câiz gördüğü galatlar, dil bilginlerinin uygun görmediği, ancak ilim adamları arasında yaygınlık kazanıp çeşitli eserlerde kullanılan galatlar ve hiçbir âlimin uygun görmeyip kullanmadığı galatlar şeklinde üç gruba ayırır. Müellif, alfabetik olarak sıraladığı Arapça, Farsça ve Çağatay Türkçesi kökenli 1000'i aşkın galatın tanımını ve etimolojisini yaptıktan sonra bu kelimelerin Arapça ve Farsça'daki karşılıklarını da verir. Kitabın en dikkat çekici tarafı, sadece tanımla yetinilmeyip bir kelimeyle ilgili başka kelimelerin de kaydedilerek tarihî, dinî, içtimâî ve folklorik bilgilerin çok geniş şekilde verilmesidir. Eser bu özellikleriyle bir galatât kitabı olmanın yanında ansiklopedik bilgiler ihtiva eden bir eser olarak da değerlendirilebilir.

Kaynakça: Özege 1/311 (4453); Kut, 1996: 130 (19); Beydilli, 1997: 20 (21).
Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; Boğaziçi Üniversitesi; İBK/MC. (Osm) O. 58; İBK/YRY. (Osm) 222; İSAM. GNL. 22578; İSAM. GNL. 22650; İÜ NEK 72057; İÜ NEK 79806; 06 Mil EHT 1973 A 622; SK. (Düğümlü Baba) 609; SK. (Fatih) 5219; SK. (Tırnovalı) 1808; SK. (Yahya Tevfik) 422; 06 Mil EHT A 38398.

24

el-Burhan fî İlmi'l-Mizan ; Hâşiyetü'l-Burhan fî İlmi'l-Mizan [Mantık - Arapça] / İsmail b. Mustafa b. Mahmud el-Gelenbevî .-- [İstanbul]: Darü't-



24a

Tıbaatî'l-Âmirî li'd-Devleti'l-Âliyyeti'l-Osmaniyye, Zilhicce 1221 H [9 Şubat - 10 Mart 1807 M].

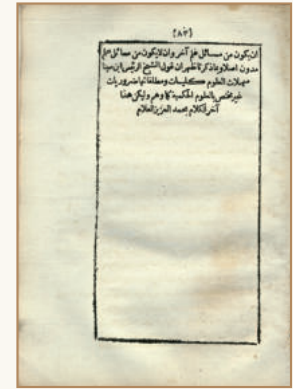
83, 74 s. ; 19x13 sm.

Notlar: Eser müderris Abdurrahman Efendi marifetiyle tab' olunmuştur. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

el-Burhan fî İlmî'l-Mizan Gelenbevî İsmail Efendi (ö. 1791)'nin sûrî mantık konularını ele aldığı bu eser, klasik mantık alanında XVIII. yüzyılda telif edilen nadir eserlerdendir. İlimlerin tanımı ve sınıflandırılması hakkında bir giriş ile başlayan eser, beş ana bölümden ve bir hatime bölümünden oluşmaktadır. *Burhan-ı Gelenbevî*, *Mizan-ı Gelenbevî*, *Mizanü'l-Burhan* veya kısaca *el-Burhan* adıyla tanınan bu esere bizzat müellifi tarafından *Hâşiyetü'l-Burhan* adıyla bir hâşiyeye yazılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 131 (20); Beydilli, 1997: 20 (22); Beydilli, 1997: 20 (23).
Nüshaları: İBK/BEL. (Arp) 2786; SK. (Fatih) 3236; SK. (Halet Efendi) 516; SK. (Laleli) 2633; SK. (Seyyid Nazif) 32; 06 Mil EHT A 34052; 06 Mil EHT A 38762.



24b

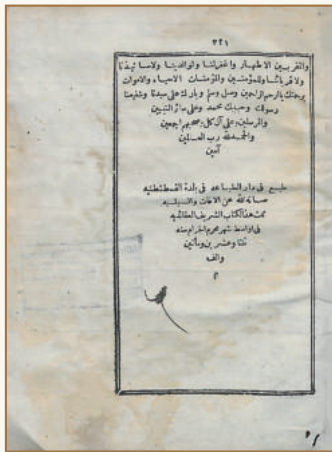
25

Ferâidü'l-Fevâid fî Beyâni'l-Akaid [İlmihal kitapları - Türkçe] / Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin .- [2. baskı] .- Beldetü'l-Kostantiniyye [İstanbul]: Darü't-Tıbaa, Evasıt-ı Muharrem 1223 H [Mart 1808 M].
 [2], 321 s. ; 21x15 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin “Fihrist”i vardır.

Muhtevası:

Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin (ö. 1197/1783)'in amentü şerhi türünde Türkçe olarak kaleme aldığı eserin en belirgin özelliği, konuların ayrıntılı biçimde ve sade bir üslûpla anlatılmış olmasıdır.



(Süleymaniye Kütüphanesi, Hüseyin Paşa, 134.)

Eser bir mukaddime ile altı bölümden oluşmaktadır. Eserin mukaddimesinde insanın yaratılışı ile İslâm dini ve akaidinin başlıca özellikleri hakkında bilgi verilir. Kitabın birinci bölümünde Allah'a iman konusu ele alınır. İkinci bölümde meleklerle iman ile meleklerin özellikleri ve görevleri anlatılır. Üçüncü bölümde mukaddes kitaplara iman konusu ile Kur'an-ı Kerim'in özellikleri ele alınır. Dördüncü bölümde peygamberler ve peygamberlere olan ihtiyaçlar ile Kur'an'da adı geçen peygamberler anlatılır. Bu bölümde bilhassa Hz. Muhammed'in özellikleri, mucizeleri ve kendine has vasıfları hakkında bilgiler verilir. Beşinci bölüm ölüm sonrası hayata ayrılmıştır. Altıncı bölümde ise kaza ve kader, iman-küfür ile ecel konuları ele alınır. Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin'in bu eseri, zengin muhtevası ve sade anlatımıyla bugün de faydalanılabilecek niteliktedir. İlk üç baskısı 1220/1805, 1223/1808 ve 1232/1817 tarihlerinde Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Bu eser gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet döneminde birçok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege 1/54 (718-2); Kut, 1996: 132 (22); Beydilli, 1997: 20 (25).

Nüshaları: İSAM. GNL. 22208; SK. (Hüsrev Paşa) 134; SK. (Hüsrev Paşa) 135; SK. (Serez) 1332; SK. (Şazeli) 48; o6 Mil EHT A 17114; o6 Mil EHT A 38769.

26

Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye

[İslâm dini -- Dini öğütler - Türkçe] / Şemseddin Ahmed b. Mehmed Emin Kadızâde .-- [2. baskı] .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire, Evasıf-ı Safer 1223 H [7-16 Nisan 1808 M].

[2], 340 s. ; 20x14 sm.

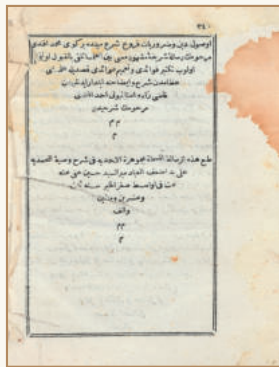
Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin "Fihrist"i vardır.

Eser Mir es-Seyyid Hüseyin'in marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgîvî (ö. 929-981/1523-1573)'nin Cemaziyelahir 1218/18 Eylül-16 Ekim 1803 tarihinde Osmanlı devletinde basılmış ilk İslâm dini konulu eser olan, *Risale-i Birgîvî* ve *Vasiyetname-i Birgîvî* adlarıyla tanınan meşhur eserin şerhidir. Şârih Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin (ö. 1197/1783), Birgîvî'nin eserinin müslümanlar için irşad edici olup âlimler arasında makbul ve muteber bir kitap olduğunu vurguladıktan sonra şerhe/izaha muhtaç yerleri olduğundan bazı dostlarının kendisinden istekte bulunmaları üzerine bu şerhi yazdığını beyan etmektedir. Bu baskı eserin ikinci baskısı olup ilk def'a 1219/1804 tarihinde yine bu matbaada basılmıştır. Eser daha sonraki yıllarda gerek Üsküdar Matbaası'nda (1225/1810, 1229/1814 ve 1232/1817) gerekse farklı yayınevleri ve matbaalarda pek çok kere basılmıştır.



Kaynakça: Özege 1/203 (2988-2); TBTk 2/158 (6510); Kut, 1996: 132 (21); Beydilli, 1997: 20 (24).

Nüshaları: SK. (Darülmecnevi) 109; SK. (Serez) 4035; SK. (Servili) 168; Erzurum - AÜK 108598; Erzurum - AÜK 108598.

27

el-Fevaidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye [Arap dili - Arapça] / Güzelhisarlı Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed -- Medinetü Üsküdar: Darü't-Tıbaati'l-Mamure, Evasıtı Ramazan 1223 H [31 Ekim - 9 Kasım 1808 M]. [4], 528 s. ; 21x16 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin "Fihrist"i vardır. Kitabın son sayfası numarısız olarak basılmıştır.

Eser Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun'dan Ali Maraşî ve Devletü'l-İliyyeti'l-Osmaniyye tab' memurlarından İmamzade Mehmed Emin Üsküdarî'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyele, ketebe sayfası bezemelidir.

Muhtevası:

Osmanlı medreselerinde Arap nahvi öğretiminde okutulan klasik eserlerden birisi İbnü'l-Hacib (570-646/1175-1249)'in "*el-Kâfiye*" adlı eseridir. Arap dili alanında eser kaleme alan birçok Osmanlı âlimi İbnü'l-Hacib'in bu eserine pek çok şerh ve hâşiye yazmışlardır. Bu eserlerden birisi de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in yazdığı *el-Fevâidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye* adlı eseridir. Zeynizâde'nin *el-Kâfiye* adlı eserin cümle tahliline dair kaleme aldığı bu eser, yazarın en hacimli ve muhtemelen en son eseridir. Bu eser kaynaklarda *Kâfiye Muribi* ve *Muribü'l-Kâfiye* adıyla meşhur olmuştur. Eserin ilk baskısı 1200/1786 tarihinde Raşid ve Vâsıf Efendiler Matbaası'nda basılmıştır. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, sonraki yıllarda beş baskısı Üsküdar Matbaası'nda (1223/1808, 1231/1816, 1233/1818 [iki def'a] ve 1235/1820) olmak üzere Osmanlı döneminde otuz kereden fazla basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 132 (24); Beydilli, 1997: 20 (26).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 3865; SK. (Esad Efendi) 3099; SK. (Serez) 3053; SK. (Serez) 3057; SK. (Yahya Tevfik) 393; 06 Mil EHT A 28374; 06 Mil EHT A 33497.

28

Tuhfe-i Vehbî [İran dili (Farsça) -- Sözlükler -- Türkçe] / Sünbülzâde Mehmed Vehbi -- [2. baskı] -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Mamure li'd-Devleti'l-İliyyeti'l-Osmaniyye, Evahir-i Zilhicce 1223 H [7-15 Şubat 1809 M]. 60 s. ; 21x15 sm.



27



28

Notlar: Eser Darü't-Tibaati'l-Âmire tab' memurlarından Ali el-Maraşî ve Darü't-Tibaa reisi Mehmed Emin el-Üsküdarî'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Muhtevası:

Sünbülzade Mehmed Vehbi (1719-1809) bu eserini Hicri 1197'de [1783 M.] öğrencileri olan, Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın iki oğlu için kaleme almıştır. Eser nazmen kaleme alınmış olup, değişik vezinlerde 58 kıt'adan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Tuhfe-i Vehbî manzum Türkçe-Farsça sözlükler arasında en fazla ilgi görmüş sözlüklerden olup, medreselerde ve rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser ilk def'a 1213/1798 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda müellif hayatta iken basılmıştır. Üsküdar Matbaası'nda ise ilk olarak 1219/1804 tarihinde basılmıştır. Bu baskı eserin Üsküdar Matbaası'ndaki ikinci baskısıdır. Eser daha sonraki yıllarda gerek Üsküdar Matbaası'nda (1232/1817, 1233/1818, 1237/1822 ve 1238/1823) gerekse farklı yayınevleri ve matbaalarda pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege 4/1877 (21252-3); Kut, 1996: 132 (23); Beydilli, 1997: 20 (27).

Nüshaları: İBK/FMN 1229; BDK 11397; 06 Mil EHT 1973 A 843; 06 Mil EHT A 38759.

29

Sübha-i Sıbyan [Arap dili -- Sözlükler ; Kur'an ilimleri -- Sözlükler (Arapça - Türkçe) -- Türkçe] / [Mehmed b. Ahmed er-Rumî] -- [İstanbul]: Darü't-Tibaati'l-Mamure li'd-Devleti'l-Aliyye, Evasıt-ı Muharrem 1224 H [26 Şubat - 7 Mart 1809 M].

33 s. ; 21x13 sm.

Muhtevası:

Çocukların Kur'an'da geçen Arapça kelimeleri Türkçe karşılıkları ile beraber kolayca öğrenmesi için yazılmış Arapça-Türkçe manzum sözlüktür. Bu eser manzum Türkçe-Arapça sözlükler arasında en fazla ilgi görmüş sözlüklerden olup, Osmanlı okullarında ve bilhassa da sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Sübha-i Sıbyan'ın müellifinin kimliğine dair elimizde yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Necib tarafından bu esere *Hediyetü'l-İhvan fî Şerhi Sübhati's-Sıbyan* adıyla bir şerh yazılmıştır. Mehmed Necib Efendi eserin girişinde *Sübha-i Sıbyan*'ı nazm edenin isminin Muhammed, künyesinin Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rumî ve kendisinin aslen Bosnalı olduğunu belirtmektedir.

Kütüphanelerde yüzün üzerinde el yazması nüshası bulunan Eser ilk def'a 1216/1801 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda basılmıştır. Daha sonra 1224/1809 ve 1233/1818 tarihlerinde Üsküdar Matbaası'nda olmak üzere pek



(Süleymaniye Kütüphanesi, Hazreti Nasuhî Dergahı, 366.)

29

çok def'a daha basılarak Osmanlı döneminde en çok basılan eserlerden birisi olmuştur.

Kaynakça: Özege 4/1608 (18418-2); Kut, 1996: 133 (25); Beydilli, 1997: 20 (28).

Nüshaları: SK. (Hazreti Nasuhî Dergahı) 366; 06 Mil EHT 1973 A 645; 06 Mil EHT A 38766.

30

Tuhfetü'l-İhvan [Arap dili - Arapça] / Mustafa b. İbrahim Bigalı .-- [İstanbul]: Darü't-Tibaati'l-Âmire, Evahiru Receb 1224 H [1-10 Eylül 1809 M]. 96 s. ; 20x14 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tibaati'l-Âmire reisi Mehmed Emin el-Üsküdarî'nin marifetiyle tab' olunmuştur. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgîvî (ö. 929-981/1523-1573)'nin nahiv ilminin temel kaidelerini anlatan, meşhur Arap dilbilgisi kitabı *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı eserine Bigalı Mustafa b. İbrahim tarafından yazılan şerhtir. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in *Talikü'l-Fevazıl alâ İ'râbi'l-Avâmil* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: --.

Nüshaları: İBK/BEL. (Arp) 781/1; SK. (Serez) 3000; 06 Mil EHT A 38571.





31

Talikü'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .-- [İstanbul]: Darü't-Tibaati'l-Âmire, Evahiru Ramazan 1224 H [30 Ekim - 8 Kasım 1809 M].

129 s. ; 20X14 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tibaati'l-Âmire tab' memurlarından Ali ve Hâcegândan Darü't-Tibaati'l-Âmire reisi Mehmed Emin el-Üsküdarî'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

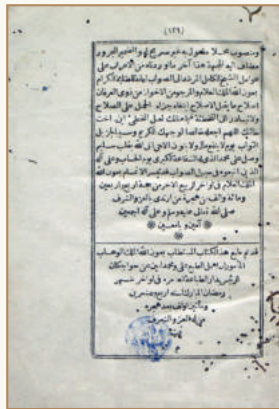
Eserin serlevhası mihrabiyeledir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgîvî (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı eserin cümle tahliline dair bir eserdir. Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınan bu talika kaynaklarda *Avâmil Muribi* ve *Muribü'l-Avâmil* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Bigalı Mustafa b. İbrahim'in *Tühfetü'l-İhvan* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: --.

Nüshaları: İBK/BEL. (Arap) 781/2.



31

32

Hallü'l-Esrâri'l-Ahyâr alâ İ'râbi İzhâri'l-Esrâr [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .-- [2. baskı] .-- Medine-i Üsküdar: Darü't-Tibaati'l-Âmire, Evastu Zilkade 1224 H [18-27 Aralık 1809 M].

385 s. ; 20X14 sm.



(Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 2923.)

32

Notlar: Kitabın son sayfası numarısız olarak basılmıştır.
Eser Darü't-Tıbaati'l-Âmire reisi İmamzade Mehmed Emin Üsküdarî'nin marifetiyle tab' olunmuştur.
Eserin serlevhası mihrabiyelelidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *İzhârü'l-Esrâr* adlı eserinin cümle tahliline dair bir eser olup Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser kaynaklarda *İzhâr Muribi* ve *Muribü'l-İzhâr* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, dördü Üsküdar Matbaası'nda (1218/1803, 1224/1809, 1228/1813, 1233/1818) olmak üzere birçok def'a basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 133 (27); Beydilli, 1997: 20 (29).
Nüshaları: SK. (Serez) 2923; Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi 14726.

33

Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediye

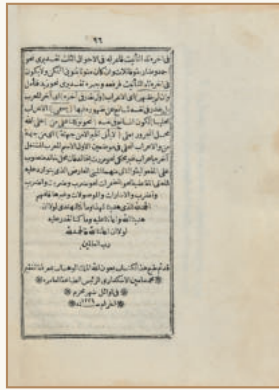
[İslâm dini -- Dini öğütler - Türkçe] / Şemseddin Ahmed b. Mehmed Emin Kadızâde -- [3. baskı] -- İstanbul: Darü't-Tıbaati'l-Âmire, 1225 H [1810 M].
4, 352 s. ; 20x14 sm.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî (ö. 929-981/1523-1573)'nin Cemaziyelahir 1218/18 Eylül-16 Ekim 1803 tarihinde Osmanlı devletinde basılmış ilk İslâm dini konulu eser olan, *Risale-i Birgivî* ve *Vasiyetname-i Birgivî* adlarıyla tanınan meşhur eserin şerhidir. Şârih Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin (ö. 1197/1783), Birgivî'nin eserinin müslümanlar için irşad edici olup âlimler arasında makbul ve muteber bir kitap olduğunu vurguladıktan sonra şerhe/



(Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 3981.)



34

izaha muhtaç yerleri olduğundan bazı dostlarının kendisinden istekte bulunmaları üzerine bu şerhi yazdığımı beyan etmektedir. Bu baskı eserin üçüncü baskısı olup ilk iki baskısı 1219/1804 ve 1223/1808 tarihlerinde yine bu matbaada basılmıştır. Eser daha sonraki yıllarda gerek Üsküdar Matbaası'nda (1229/1814 ve 1232/1817), gerekse farklı yayınevleri ve matbaalarda pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özge 1/203 (2988-3); TBTK 1a/211 (1622); Kut, 1996: 133 (28); Beydilli, 1997: 20 (31).

Nüshaları: İSAM. GNL. 14108; SK. (Serez) 3981; SK. (Serez) 4058.

34

Tuhfetü'l-ihvan [Arap dili - Arapça] / Mustafa b. İbrahim .-- [2. baskı] .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmire, Evailu Muharrem 1226 H [26 Ocak-4 Şubat 1811 M].

96 s. ; 19x13 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaati'l-Âmire reisi Mehmed Emin el-Üsküdarî'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgîvî (ö. 929-981/1523-1573)'nin nahiv ilminin temel kaidelerini anlatan, meşhur Arap dilbilgisi kitabı *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı eserine Bigalı Mustafa b. İbrahim tarafından yazılan şerhtir. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in *Talîkü'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 133 (29); Beydilli, 1997: 20 (32).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 692/1; SK. (Darülmünevi) 498; SK. (Hafid Efendi Eki) 39/1; SK. (Serez) 3002; 06 Mil EHT A 38755; 06 Mil EHT A 39950.

35

Hâşiye-i ale'l-Fevâidi'z-Ziyaiyye fi Şerhi'l-Kâfiye [Arap dili - Arapça] / Muharrem Efendi .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmire, Evasıtu Rebiülahir 1226 H [5-14 Mayıs 1811 M].

757 s. ; 21x10 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaati'l-Mamure reisi İmamzade Hafız Mehmed Emin [el-Üsküdarî]'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Muhtevası:

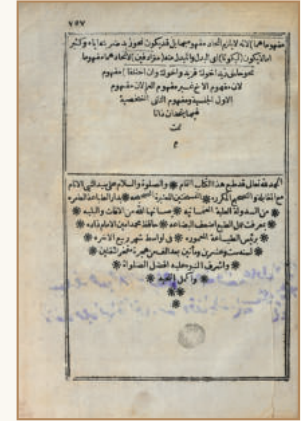
Nureddin Abdurrahman el-Camî (817-898/1414-1492), hayatta kalan tek oğlu Ziyâeddin Yusuf için, Arapça nahiv kurallarını ele alan İbnü'l-Hacib (570-646/1175-1249)'in *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine bir şerh yazar. Yazdığı bu esere de oğluna ithafen *el-Fevâidü'z-Ziyaiyye fî Halli Müşkili'tl-Kâfiye* adını verir. Ancak eser Osmanlı medreselerinde, asıl eser adı ile değil de, daha ziyade *Molla Camî* veya sadece *Camî* adlarıyla anılır. Türk medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bu eser üzerine birçok hâşiye yazılmış olup bunlardan en meşhuru, Osmanlı fıkıh âlimi ve mutasavvıfı Zileli Muharrem Efendi (ö. 1010/1601'den sonra) tarafından kaleme alınan *Hâşiye ale'l-Fevâidü'z-Ziyaiyye fî Şerhi'l-Kâfiye* adlı eserdir. Bu eser Osmanlı ilim dünyasında *Muharrem* adıyla meşhur olmuştur. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan eser, Arap dili eğitiminde en çok rağbet gören eserlerden olup, Osmanlı döneminde ve günümüzde pek çok baskısı yapılmıştır.

Kaynakça: Beydilli, 1995: 256 (39); Kut, 1996: 133 (26); Beydilli, 1997: 20 (30).
Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; SK. (Darü'lmesnevi) 487; SK. (Laleli) 3237; 06 Mil EHT A 29480; 06 Mil EHT A 37740; 06 Mil EHT A 37949.

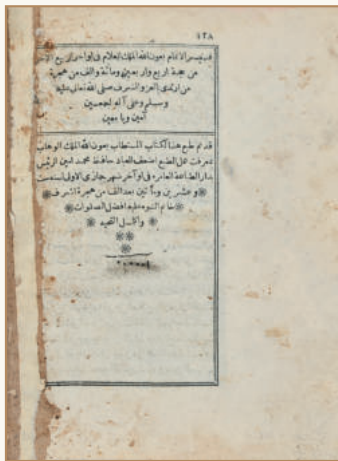
36

Talikü'l-Fevâzil alâ İ'râbi'l-Âvâmil [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .- [2. baskı] .- [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire, Evahiru Cemaziyelevvel 1226 H [13-22 Haziran 1811 M].
128 s. ; 21x13 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaatî'l-Âmire reisi Hafız Mehmed Emin [el-Üsküdarî]'nin marifetiyle tab' olunmuştur. Eserin 98. sayfası, sehven 108 olarak numaralanmıştır. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.



35



36

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı eserin cümle tahliline dair bir eserdir. Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınan bu talika kaynaklarda *Avâmil Muribi* ve *Muribü'l-Avâmil* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Bigalı Mustafa b. İbrahim'in *Tühfetü'l-İhvan* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: 20 (33).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 692/2; SK. (Hafid Efendi Eki) 39/2; 06 Mil EHT A 25766; 06 Mil EHT A 38741.

37

Hâşiye alâ Şerhi'l-Mutavvel [Retorik (Edebiyat) -- Arap dili - Arapça] /

Abdülhakim b. Şemseddin es-Siyalkutî .-- Beldetü'l-Üsküdarî'l-Medine

[İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmire li'd-Devleti'l-Âliyyeti'l-Osmaniyye, Evasıtı

Receb 1227 H [21-30 Temmuz 1812 M].

663 s. ; 20x15 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaati'l-Âmire reisi Hafız Mehmed Emin [el-Üsküdarî]'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Hatib el-Kazvinî'nin (ö. 1338) belâgate dair çalışmalarını topladığı, nahvin tarifi ve faydasını, Arap dilinin söz dizimi kurallarını açıklayan *Telhîsü'l-Miftah* adlı eseri üzerine birçok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Bunların en meşhurlarından biri Sadeddin Mesud b. Ömer et-Teftazanî (722-792/1322-



1390) tarafından yazılan *el-Mutavvel* adıyla yazılan şerhtir. Bu şerh üzerine de birçok hâşiye yazılmış bunlardan birisi de dil, belagat ve tefsir gibi alanlarda yazdığı hâşiyeler ile tanınmış Hindistanlı âlim, Abdülhakim b. Şemseddin es-Siyalkutî (ö. 1067/1657) tarafından yapılmış olan bu hâşiyedir. Kütüphanelerde pek çok el yazması/nüshası olan bu eser ilk def'a 1227/1812 tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Daha sonraki yıllarda birkaç kere daha basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 133 (30); Beydilli, 1997: 20 (34).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 2713; BDK 5986; Edirne – Selimiye (Basmalar) 1416; Erzurum - AÜK 121234; 06 Mil EHT A 29579.



38

Hallü'l-Esrâri'l-Ahyâr alâ İ'râbi İzhârî'l-Esrâr [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .-- [3. baskı] .-- İstanbul: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire, Evailu Cemaziyelahir 1228 H [1-9 Haziran 1813 M]. 328 s. ; 20x15 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaatî'l-Âmire reisi İmamzâde Hafız Mehmed Emin [el-Üsküdarî] marifetiyle tab' olunmuştur.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *İzhârî'l-Esrâr* adlı eserinin cümle tahliline dair bir eser olup Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser kaynaklarda *İzhâr Muribî* ve *Muribü'l-İzhâr* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, dördü Üsküdar Matbaası'nda (1218/1803, 1224/1809, 1228/1813, 1233/1818) olmak üzere birçok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 134 (31); Beydilli, 1997: 20 (35).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; BDK 6364; SK. (Fatih) 5096; SK. (Servili) 318; Edirne – Selimiye (Basmalar) 3281.



39

Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye [İslâm dini -- Dini öğütler - Türkçe] / Şemseddin Ahmed b. Mehmed Emin Kadızâde .-- [4. baskı] .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, Evahiru Muharrem 1229 H [12-22 Ocak 1814 M]. [2], 314 s. ; 22x15 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin ketebe kaydı ile eserin "Fihrist"i vardır.



39

Eser Darü't-Tıbaatî'l-Âmire reisi Hafız Mehmed Emin [el-Üsküdarî]'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgîvî (ö. 929-981/1523-1573)'nin Cemaziyelahir 1218/18 Eylül-16 Ekim 1803 tarihinde Osmanlı devletinde basılmış ilk İslâm dini konulu eser olan, *Risale-i Birgîvî* ve *Vasiyetname-i Birgîvî* adlarıyla tanınan meşhur eserin şerhidir. Şârih Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin (ö. 1197/1783), Birgîvî'nin eserinin müslümanlar için irşad edici olup âlimler arasında makbul ve muteber bir kitap olduğunu vurguladıktan sonra şerhe/izaha muhtaç yerleri olduğundan bazı dostlarının kendisinden istekte bulunmaları üzerine bu şerhi yazdığını beyan etmektedir. Bu baskı eserin dördüncü baskısıdır. Eserin ilk üç baskısı 1219/1804, 1223/1808, 1225/1808 tarihlerinde yine bu matbaada basılmıştır. Eser daha sonraki yıllarda hem Üsküdar Matbaası'nda (1232/1817), hem de farklı yaynevleri ve matbaalarda pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege --; Kut, 1996: 135 (32); Beydilli, 1997: 20 (36).

Nüshaları: İBK/BEL. (Osm) K. 10678; AE (Müteferrik) 8935; o6 Mil EHT 1972 A 432.

40

el-Okyanusü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît 1. Cilt [Arap dili -- Sözlükler -- Türkçe] / Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Firuzabadî; Mütercim Ahmed Âsım Efendi. -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire, Evasıt-ı Zilhicce 1230 H [14-23 Kasım 1815 M].

c. "1." ([2, 4], 35, 943 s.) ; 33x23 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda “Sebeb-i tab-ı kitab” ile eserin mukaddimesi vardır.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Bu eser Ebü't-Tahir Muhammed b. Yakub el-Firuzabadî (ö. 817/1415)'nin *el-Kamusü'l-Muhit* adlı Arapça sözlüğünün Türkçeye tercümesidir. el-Firuzabadî (ö. 817/1415)'nin eserinin en önemli özelliği kelimelerin huruf-ı heca -alfabetik- olarak değil de kelimenin son harfine göre tertib edilmiş olmasıdır. Şairlere kâfiye, nâsirlere seci bulma kolaylığı sağlayan bu sistemde son harfi aynı olan kelimeler bir araya toplanır. Kelime köklerinin esas alındığı dizimde kökün son harfi “bab”, ilk harfi ise “fasıl” adıyla ve alfabetik sıraya göre dizilir. Ortada kalan harfler de alfabetik sırayı takip eder. Türemiş kelimeler ilgili köklerin altında açıklanır. Eserin birçok şerh ve hâşiyelerinin yanı sıra muhtasarları da vardır. Bu sözlük Türkçeye iki def'a tercüme edilmiştir. Bunlardan ilki olan Merkezîzâde Ahmed Efendi'nin *el-Bâbüsü'l-Vasît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* henüz basılmamıştır.

Eserin üç cilt halinde basılan bu tercümesi, Mütercim Ahmed Âsım Efendi (ö. 1235/1819) tarafından kaleme alınmıştır. Yazar eserinin tercümesine hocası Abdullah Necib Efendi tavsiyesi üzerine başlamış ve beş yılda tamamlandıktan sonra, 1814'de Sultan II. Mahmud'a takdim etmiştir. Bu tercümenin öne çıkan özellikleri şunlardır: el-Kâmûs'ta yetersiz olan hareke zaptı tamamlanmıştır. Açıklama ve delillendirme amacıyla âyet, hadis, şiiir vb.den şevâhid ve misaller eklendiği gibi muhtelif kaynaklardan yeni kelime ve anlamlar eklenmiştir. Kelimelere Türkçe karşılık bulmakta büyük titizlik gösteren Âsım Efendi, bu hususta sadece yazı diliyle yetinmeyip halk ağzından da yararlanmıştır. Bu yönleriyle müstakil bir telif sayılabilecek olan Kâmus Tercümesi, ilk def'a II. Mahmud'un iradesiyle mütercimin büyük oğlu Hamid'in nezâretinde üç cilt halinde basılmıştır. Eserin ikinci cildi Evahir-i Muharrem 1233 H [1-10 Aralık 1817 M] tarihinde, üçüncü cildi ise Evahir-i Zilhicce 1231 H [2-11 Kasım 1816 M] tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Daha sonraki yıllarda da birçok def'a basılmıştır.

Kaynaklarda eserin bu baskısının 500 adet basıldığı belirtilmiştir.

Kaynakça: Özege 3/1348 (15658-1/1); Kut, 1996: 135 (33); Beydilli, 1997: 21 (37).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Osm) B. 251; İÜ NEK 83964; İÜ NEK 84015; SK. (Fatih) 5167; SK. (Halet Efendi) 554-1; SK. (Servili) 345; SK. (Yahya Tefvik) 416; 06 Mil EHT 1946 B 127; 06 Mil EHT 1956 B 7; 06 Mil EHT 1971 B 6.



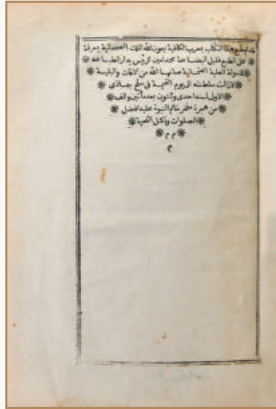


41

el-Fevaidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .-- [2. baskı] .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaa li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, Selh-i Cumadelula 1231 H [28 Nisan 1816 M]. [2], 518, [1] s. ; 20x14 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin “Fihrist”i, sondaki ilave sayfada ise ketebe kaydı vardır.

Darü't-Tibaati'l-Âmire reisi Mehmed Emin [el-Üsküdarî]'nin marifetiyle tab' olunmuştur.



41

Muhtevası:

Osmanlı medreselerinde Arap nahvi öğretiminde okutulan klasik eserlerden birisi İbnü'l-Hacib (570-646/1175-1249)'in “*el-Kâfiye*” adlı eseridir. Arap dili alanında eser kaleme alan birçok Osmanlı âlimi İbnü'l-Hacib'in bu eserine pek çok şerh ve hâşiye yazmışlardır. Bu eserlerden birisi de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in yazdığı *el-Fevaidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye* adlı eserdir. Zeynizâde'nin *el-Kâfiye* adlı eserin cümle tahliline dair kaleme aldığı bu eser, yazarın en hacimli ve muhtemelen en son eseridir. Bu eser kaynaklarda *Kâfiye Muribi* ve *Muribü'l-Kâfiye* adıyla meşhur olmuştur. Eserin ilk baskısı 1200/1786 tarihinde Raşid ve Vâsıf Efendiler Matbaası'nda basılmıştır. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, sonraki yıllarda beş baskısı Üsküdar Matbaası'nda (1223/1808, 1231/1816, 1233/1818 [iki def'a] ve 1235/1820) olmak üzere Osmanlı döneminde otuz kereden fazla basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: --.

Nüshaları: BDK 6369; KP (MA) 614; Edirne – Selimiye (Basmalar) 2757; 06 Mil EHT A 29551; 06 Mil EHT A 38758.

42

Talikü'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .-- [3. baskı] .-- [İstanbul]: Darü't-Tibaati'l-Âmire, Evailu Ramazan 1231 H [26 Temmuz-4 Ağustos 1816 M]. 102 s. ; 21x15 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tibaati'l-Âmire reisi Mehmed Emin [el-Üsküdarî]'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyelidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *el-Avâmilü'l-Cedide* adlı



eserin cümle tahliline dair bir eserdir. Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınan bu talika kaynaklarda *Avâmil Muribi* ve *Muribü'l-Avâmil* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Bigalı Mustafa b. İbrahim'in *Tuhfetü'l-İhvan* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 137 (35/1); Beydilli, 1997: 21 (38).

Nüshaları: İBK/BEL. (Arp) 2702/1; KP (MA) 611/1; Ragıp Paşa 2989/1; SK. (Hüsrev Paşa) 688/1; 06 Mil EHT A 28097; 06 Mil EHT A 40704.

43

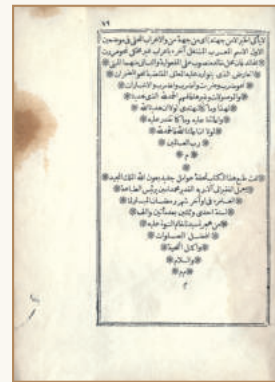
Tuhfetü'l-İhvan [Arap dili - Arapça] / eş-Şeyh Mustafa b. İbrahim -- [3. baskı] -- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evahiru Ramazan 1231 H [15-24 Ağustos 1816 M].
79 s. ; 21x15 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tibaati'l-Âmire reisi Mehmed Emin [el-Üsküdarî]'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin nahiv ilminin temel kaidelerini anlatan, meşhur Arap dilbilgisi kitabı *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı eserine Bigalı Mustafa b. İbrahim tarafından yazılan şerhtir. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in *Taliki'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.



Kaynakça: Kut, 1996: 137 (35/2); Beydilli, 1997: 21 (39).

Nüshaları: İBK/BEL. (Arp) 2702/2; KP (MA) 611/2; Ragıp Paşa 2989/2; SK. (Hüsrev Paşa) 688/2.

44

el-Okyanusu'l-Basîl fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîl 2. Cilt [Arap dili -- Sözlükler -- Türkçe] / Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Firuzabadî; çeviren Ahmed Âsım Efendi. -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmire, Evahir-i Zilhicce 1231 H [2-11 Kasım 1816 M].

c. "2." (939 s.) ; 33x23 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaa Reisi Müderris Abdurrahman Efendi marifetiyle tab' olunmuştur.

Muhtevası:

Bu eser Ebû't-Tahir Muhammed b. Yakub el-Firuzabadî (ö. 817/1415)'nin *el-Kamusü'l-Muhîl* adlı Arapça sözlüğünün Türkçeye tercümesidir. el-Firuzabadî (ö. 817/1415)'nin eserinin en önemli özelliği kelimelerin haruf-ı heca -alfabetik- olarak değil de kelimenin son harfine göre tertib edilmiş olmasıdır. Şairlere kâfiye, nâsirlere seci bulma kolaylığı sağlayan bu sistemde son harfi aynı olan kelimeler bir araya toplanır. Kelime köklerinin esas alındığı dizimde kökün son harfi "bab", ilk harfi ise "fasıl" adıyla ve alfabetik sıraya göre dizilir. Ortada kalan harfler de alfabetik sırayı takip eder. Türemiş kelimeler ilgili köklerin altında açıklanır. Eserin birçok şerh ve hâşiyelerinin yanısıra muhtasarları da vardır. Bu sözlük Türkçeye iki def'a tercüme edilmiştir. Bunlardan ilki olan Merkezzâde Ahmed Efendi'nin *el-Bâbüsü'l-Vasîl fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîl* henüz basılmamıştır. Eserin üç cilt halinde basılan bu tercümesi, Mütercim Ahmed Âsım Efendi



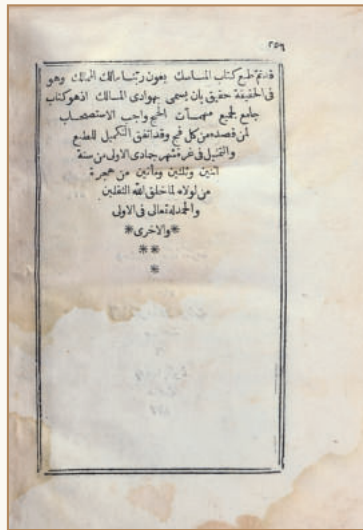
(ö. 1235/1819) tarafından kaleme alınmıştır. Yazar eserinin tercümesine hocası Abdullah Necib Efendi tavsiyesi üzerine başlamış ve beş yılda tamamlandıktan sonra, 1814'de Sultan II. Mahmud'a takdim etmiştir. Bu tercümenin öne çıkan özellikleri şunlardır: el-Kamus'ta yetersiz olan hareke zaptı tamamlanmıştır. Açıklama ve delillendirme amacıyla âyet, hadis, şiir vb.den şevâhid ve misaller eklendiği gibi muhtelif kaynaklardan yeni kelime ve anlamlar eklenmiştir. Kelimelere Türkçe karşılık bulmakta büyük titizlik gösteren Âsım Efendi, bu hususta sadece yazı diliyle yetinmeyip halk ağzından da yararlanmıştı. Bu yönleriyle müstakil bir telif sayılabilecek olan Kâmus Tercümesi, ilk def'a II. Mahmud'un iradesiyle mütercimim büyük oğlu Hamid'in nezâretinde üç cilt halinde basılmıştır. Eserin 1. cildi Evası-ı Zilhicce 1230 H [14-23 Kasım 1815 M] tarihinde, üçüncü cildi ise Evahir-i Zilhicce 1231 H [2-11 Kasım 1816 M] tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Daha sonraki yıllarda da birçok def'a basılmıştır. Kaynaklarda eserin bu baskısının 500 adet basıldığı belirtilmiştir.

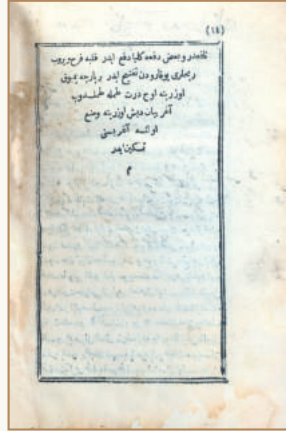
Kaynakça: Özege 3/1348 (15658-1/2); Kut, 1996: 136 (34); Beydilli, 1997: 21 (40).

Nüshaları: İBK/AKT 20-2; İÜ NEK 83966; İÜ NEK 84017; KP (MA) 664; KP (MA) 667; SK. (Fatih) 5168, 5171, 5174; SK. (Halet Efendi) 554-2; SK. (Serez) 3563, 3566, 3575; SK. (Servili) 346; SK. (Yahya Tevfik) 417; o6 Mil EHT 1946 B 127; o6 Mil EHT A 40289.

45

Nehcetü'l-Menâzil [Kutsal ziyaretgâhlar -- İslâm ; Hicaz bölgesi ziyaretgâhları - Türkçe] / el-Hac Mehmed Edib b. Mehmed Derviş . **Tertib-i Ecza** [Tıp bilimleri -- Halk sağlığı - Türkçe] / es-Seyyid Abdürrahim Muhib .-- [İstanbul]: Üsküdar Matbaası], Gurre-i Cumadelula 1232 H [19 Mart 1817 M]. 256, 14 s. ; 19x13 sm.





45b

Notlar: Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası: Nehcetü'l-Menâzil

Eserin yazarı hakkında bilgi bulunamamıştır. Yazar 1193/1779 yılında hac yapmak için İstanbul'dan yola çıkmıştır. Yazar fıkıh kitaplarından derlediği menasik-i hac (hacın farzları, şartları ve sünnetleri) ile ilgili kısa kısa malumat verdikten sonra; yapmış olduğu yolculuk süresince yaşadığı zorlukları, başından geçenleri, hac vazifesini yerine getirmek üzere yola çıkacaklara kolaylık sağlaması için bu eserde aktarmıştır. Aynı zamanda İstanbul'dan Mekke'ye kadar olan menzillerin sayısı, isimleri ile birbirlerine olan uzaklıklarını hakkında bilgiler vermiştir.

Eser Bianchi tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek 1826 yılında Paris'de basılmıştır (Itinéraire de Constantinople à La Mecque: extrait de l'ouvrage turc intitulé Kitab menassik el-hadj).

Tertib-i ecza

Köse Kethüda namıyla bilinen Mustafa Reşid Efendi (ö. 1234/1819), 1231/1814 senesinde yaptığı hac yolculuğunda, uzun hac yolculuklarında hacıların sıkça hastalandıklarına şahit olur. Bunun üzerine Abdürrahim Muhib'den böylesi durumlarda hacıların pratik olarak kullanabilecekleri ilaç terkiplerini yazmasını ister. Abdürrahim Muhib bu konudaki ilaç terkiplerini yazdıktan sonra kontrol etmesi için zamanın hekimbaşısı Mustafa Behçet Efendiye takdim eder. Behçet Efendi de listeye bazı ilaveler yapmıştır.

Kaynakça: Özege 3/1316 (15333-1); Özege 4/1831 (20746-1); Kut, 1996: 137 (36); Kut, 1996: 138 (37); Beydilli, 1997: 21 (44, 45).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; Boğaziçi Üniversitesi; İBK/BEL. (Osm) K. 1038; SK. (Darülmünevi) 134; SK. (Halet Efendi) 408 [*]; Edirne - Selimiye (Basmalar) 1122 [*]; Erzurum - AÜK 102841 [*]; 06 Mil EHT 1972 A 368; 06 Mil EHT A 38692.

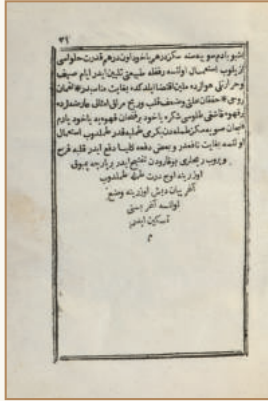
[*] Bu nüshada *Tertib-i ecza* yoktur.

46

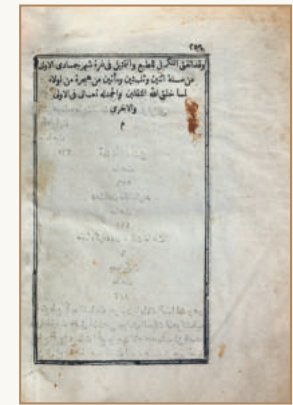
Nehcetü'l-Menâzil [Kutsal ziyaretgâhlar -- İslâm ; Hicaz bölgesi ziyaretgâhları - Türkçe] / el-Hac Mehmed Edib b. Mehmed Derviş . **Tertib-i Ecza** [Tıp bilimleri -- Halk sağlığı - Türkçe] / es-Seyyid Abdürrahim Muhib .-- [İstanbul: Üsküdar Matbaası], Gurre-i Cumadelula 1232 H [19 Mart 1817 M]. 31 [doğ. 13], 256 s. ; 19x13 sm.

Muhtevası: Nehcetü'l-Menâzil

Eserin yazarı hakkında bilgi bulunamamıştır. Yazar 1193/1779 yılında hac yapmak için İstanbul'dan yola çıkmıştır. Yazar fıkıh kitaplarından derlediği



46b



46a

menasik-i hac (haccın farzları, şartları ve sünnetleri) ile ilgili kısa kısa malumat verdikten sonra; yapmış olduğu yolculuk süresince yaşadığı zorlukları, başından geçenleri, hac vazifesini yerine getirmek üzere yola çıkacaklara kolaylık sağlaması için bu eserde aktarmıştır. Aynı zamanda İstanbul'dan Mekke'ye kadar olan menzillerin sayısı, isimleri ile birbirlerine olan uzaklıklarını hakkında bilgiler vermiştir. Eser Bianchi tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek 1826 yılında Paris'de basılmıştır (Itinéraire de Constantinople à La Mecque: extrait de l'ouvrage turc intitulé Kitab menassik el-hadj).

Tertib-i Ecza

Köse Kethüda namıyla bilinen Mustafa Reşid Efendi (ö. 1234/1819), 1231/1814 senesinde yaptığı hac yolculuğunda, uzun hac yolculuklarında hacıların sıkça hastalandıklarına şahit olur. Bunun üzerine Abdürrahim Muhib'den böylesi durumlarda hacıların pratik olarak kullanabilecekleri ilaç terkiplerini yazmasını ister. Abdürrahim Muhib bu konudaki ilaç terkiplerini yazdıktan sonra kontrol etmesi için zamanın hekimbaşısı Mustafa Behçet Efendiye takdim eder. Behçet Efendi de listeye bazı ilaveler yapmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: --.

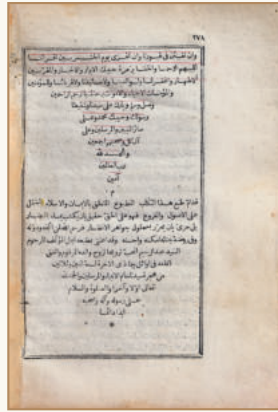
Nüshaları: Erzurum – AÜK 102841 [*]; SK. (Osman Huldi Öztürk) 215 [*]; DŞM_0435M.

[*] Bu nüshada *Tertib-i ecza* yoktur.

47

Feraidü'l-Fevâid fî Beyâni'l-Akaid [İlmihal kitapları - Türkçe] / Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin .-- [3. baskı] .-- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evailü Cumadelahire 1232 H [18-27 Nisan 1817 M]. [2], 278 s. ; 23x17 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin “Fihrist”i vardır. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.



47

Muhtevası:

Kadıızâde Ahmed b. Mehmed Emin (ö. 1197/1783)'in amentü şerhi türünde Türkçe olarak kaleme aldığı eserin en belirgin özelliği, konuların ayrıntılı biçimde ve sade bir üslûpla anlatılmış olmasıdır.

Eser bir mukaddime ile altı bölümden oluşmaktadır. Eserin mukaddimesinde insanın yaratılışı ile İslâm dini ve akaidinin başlıca özellikleri hakkında bilgi verilir. Kitabın birinci bölümünde Allah'a iman konusu ele alınır. İkinci bölümde meleklerle iman ile meleklerin özellikleri ve görevleri anlatılır. Üçüncü bölümde mukaddes kitaplara iman konusu ile Kur'an-ı Kerim'in özellikleri ele alınır. Dördüncü bölümde peygamberler ve peygamberlere olan ihtiyaçlar ile Kur'an'da adı geçen peygamberler anlatılır. Bu bölümde bilhassa Hz. Muhammed'in özellikleri, mucizeleri ve kendine has vasıfları hakkında bilgiler verilir. Beşinci bölüm ölüm sonrası hayata ayrılmıştır. Altıncı bölümde ise kaza ve kader, iman-küfür ile ecel konuları ele alınır.

Kadıızâde Ahmed b. Mehmed Emin'in bu eseri, zengin muhtevası ve sade anlatımıyla bugün de faydalanılabilecek niteliktedir. İlk üç baskısı 1220/1805, 1223/1808 ve 1232/1817 tarihlerinde Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Bu eser gerek Osmanlı, gerekse Cumhuriyet döneminde birçok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özge 1/54 (718-3); TBTK 1a/213 (1632); Kut, 1996: 139 (40); Beydilli, 1997: 21 (43).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Osm) K. 8311; İBK/BEL. (Osm) K. 10677; KP (MA) 256; SK. (Fatih) 3010, 3136; SK. (Halet) 390; SK. (Hacı Mahmud) 1288; o6 Mil EHT A 45526.

48

Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye [İslâm dini -- Dini öğütler - Türkçe] / [Kadıızâde Ahmed b. Mehmed Emin] -- [5. baskı] -- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evahiru Ramazan 1232 H [4-13 Ağustos 1817 M].

[2], 288 s. ; 22x18 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin "Fihrist"i vardır.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgîvî (ö. 929-981/1523-1573)'nin Cemaziyelâhir 1218/18 Eylül-16 Ekim 1803 tarihinde Osmanlı devletinde basılmış ilk İslâm dini konulu eser olan, *Risale-i Birgîvî* ve *Vasiyetname-i Birgîvî* adlarıyla tanınan meşhur eserin şerhidir. Şârih Kadıızâde Ahmed b. Mehmed Emin (ö. 1197/1783), Birgîvî'nin eserinin müslümanlar için irşad edici olup âlimler arasında makbul ve muteber bir kitap olduğunu vurguladıktan sonra şerhe/



48

izaha muhtaç yerleri olduğundan bazı dostlarının kendisinden istekte bulunmaları üzerine bu şerhi yazdığım beyan etmektedir. Bu baskı eserin beşinci baskısıdır. Eserin ilk dört baskısı 1219/1804, 1223/1808, 1225/1808, 1229/1814 tarihlerinde yine bu matbaada basılmıştır. Eser daha sonraki yıllarda farklı yayınevleri ve matbaalarda pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege 1/203 (2988-4); TBTk 2/158 (6511); Kut, 1996: 139 (39); Beydilli, 1997: 21 (42).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Osm) K. 10336; 06 Mil EHT 1957 A 36; 06 Mil EHT A 33754.

49

Tuhfe-i Vehbî [İran dili (Farsça) -- Sözlükler -- Türkçe] / Sünbülzâde Mehmed Vehbi -- [3. baskı] -- İstanbul: Darü't-Tıbaatî'l-Mamure li'd-Devleti'l-Âliyyeti'l-Osmaniyye, 1232 H [1817 M].

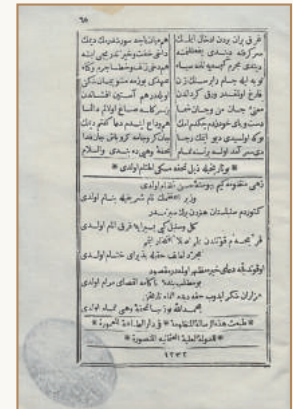
65 s. ; 19x14 sm.

Muhtevası:

Sünbülzade Mehmed Vehbi (1719-1809) bu eserini Hicri 1197'de [1783 M.] öğrencileri olan, Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın iki oğlu için kaleme almıştır. Eser nazmen kaleme alınmış olup, değişik vezinlerde 58 kıt'adan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Tuhfe-i Vehbî manzum Türkçe-Farsça sözlükler arasında en fazla ilgi görmüş sözlüklerden olup, medreselerde ve rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser ilk def'a 1213/1798 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda müellif hayatta iken basılmıştır. Bu baskı eserin Üsküdar Matbaası'ndaki üçüncü baskısıdır. Eserin bu matbaadaki birinci baskısı 1219/1804 tarihinde, ikinci baskısı ise 1223/1809 tarihinde basılmıştır. Eser daha sonraki yıllarda gerek Üsküdar



49



(Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi,

830.)

Matbaası'nda (1233/1818, 1237/1822 ve 1238/1823), gerekse farklı yayınevleri ve matbaalarda pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege 4/1877 (21252-4); Kut, 1996: 139 (38); Beydilli, 1997: 21 (41).
Nüshaları: SK. (Halet Efendi) 830; 06 Mil EHT 1973 A 864.

50

el-Okyanusu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît 3. cilt [Arap dili -- Sözlükler -- Türkçe] / Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub el-Firuzabadî; Mütercim Ahmed Âsım Efendi .- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmire, Evahir-i Muharrem 1233 H [1-10 Aralık 1817 M].
c. "3." ([2], 973 s.) ; 33x23 sm.

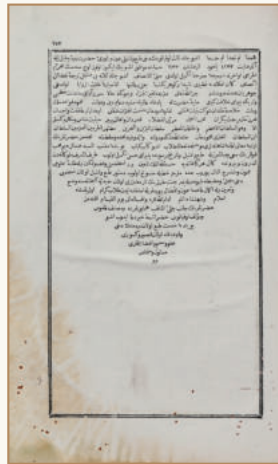
Notlar: Eser Darü't-Tıbaa Reisi es-Seyyid Abdürrahim Muhib Efendi'nin marifetiyle tab' olunmuştur.

Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin "Fihrist"i vardır.

Muhtevası:

Bu eser Ebü't-Tahir Muhammed b. Yakub el-Firuzabadî (ö. 817/1415)'nin *el-Kamusü'l-Muhit* adlı Arapça sözlüğünün Türkçeye tercümesidir. el-Firuzabadî (ö. 817/1415)'nin eserinin en önemli özelliği kelimelerin huruf-ı heca -alfabetik- olarak değil de kelimenin son harfine göre tertib edilmiş olmasıdır. Şairlere kâfiye, nâsirlere seci bulma kolaylığı sağlayan bu sistemde son harfi aynı olan kelimeler bir araya toplanır. Kelime köklerinin esas alındığı dizimde kökün son harfi "bab", ilk harfi ise "fasıl" adıyla ve alfabetik sıraya göre dizilir. Ortada kalan harfler de alfabetik sırayı takip eder. Türemiş kelimeler ilgili köklerin altında açıklanır. Eserin birçok şerh ve hâşiyelerinin yanısıra muhtasarları da vardır. Bu sözlük Türkçeye iki def'a tercüme edilmiştir. Bunlardan ilki olan Merkezîzâde Ahmed Efendi'nin *el-Bâbüsü'l-Vasît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît* henüz basılmamıştır.

Eserin üç cilt halinde basılan bu tercümesi, Mütercim Ahmed Âsım Efendi (ö. 1235/1819) tarafından kaleme alınmıştır. Yazar eserinin tercümesine hocası Abdullah Necib Efendi tavsiyesi üzerine başlamış ve beş yılda tamamlandıktan sonra, 1814'de Sultan II. Mahmud'a takdim etmiştir. Bu tercümenin öne çıkan özellikleri şunlardır: el-Kamus'ta yetersiz olan hareke zaptı tamamlanmıştır. Açıklama ve delillendirme amacıyla âyet, hadis, şiir vb.den şevâhid ve misaller eklendiği gibi muhtelif kaynaklardan yeni kelime ve anlamlar eklenmiştir. Kelimelere Türkçe karşılık bulmakta büyük titizlik gösteren Âsım Efendi, bu hususta sadece yazı diliyle yetinmeyip halk ağzından da yararlanmıştır. Bu yönleriyle müstakil bir telif sayılabilecek olan *Kamus Tercümesi*, ilk def'a II. Mahmud'un iradesiyle mütercimin büyük oğlu Hamid'in nezâretinde üç cilt halinde basılmıştır. Eserin birinci cildi Evası't-ı Zilhicce 1230 H [14-23



Kasım 1815 M] tarihinde, ikinci cildi Evahir-i Muharrem 1233 H [1-10 Aralık 1817 M] tarihinde, üçüncü cildi ise Evahir-i Zilhicce 1231 H [2-11 Kasım 1816 M] tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Daha sonraki yıllarda da birçok def'a basılmıştır.

Kaynaklarda eserin bu baskısının 500 adet basıldığı belirtilmiştir.

Kaynakça: Özege 3/1348 (15658-1/3); Kut, 1996: 139 (41); Beydilli, 1997: 21 (46).

Nüshaları: İBK/AKT 20-3; İÜ NEK 83965; İÜ NEK 84016; SK. (Halet Efendi) 554-3; SK. (Laleli) 3543; SK. (Serez) 3564, 3567, 3576, 3585.

51

Netaicü'l-Efkâr fî Şerhi İzhârî'l-Esrâr [Arap dili - Arapça] / Mustafa b. Hamza el-Adavî .- [2. baskı] .- İstanbul: Darü't-Tibaati'l-Âmire li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, Evahiru Muharrem 1233 H [1-10 Aralık 1817 M]. 267 s. ; 19x14 sm.

Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim Muhib'in marifetiyle tab' olunmuştur. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî (ö. 929-981/1523-1573)'nin *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı kendi eserinin şerhi olarak kaleme aldığı *İzhârü'l-Esrâr* adlı eser üzerine yapılmış bir şerhdir. Bu şerh Osmanlı devri Arap dilbilgisi âlimlerinden Kuşadalı Hamza oğlu Mustafa (ö. 1085/1674 [?]) tarafından kaleme alınmıştır. Eser Osmanlı Türkleri arasında Arap dili öğretiminde önemli bir yere sahiptir. Bu baskı eserin ikinci baskısıdır. Eser ilk def'a 1219/1805 tarihinde yine Üsküdar Matbaası'nda basılmış, 1238/1822 tarihinde de yine üçüncü kere Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır. Esere olan rağbet bu baskılardan sonrada devam etmiş ve Osmanlı döneminde farklı matbaa ve yayınevlerinde pek çok kere basılmıştır.



(Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 669.)

Kaynakça: Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: 21 (47).

Nüshaları: SK. (Hüsrev Paşa) 669; Edirne - Selimiye (Basmalar) 2745.

52

Sarf Cümlesi [Arap dili - Arapça] .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire li'd-Devleti'l-Âliyyeti'l-Osmaniyye, muntasıf Cemaziyelevvel 1233 H [23 Mart 1818 M]. 1-43, 44-59, 60-77, 78-87, 32, 12 s. ; 20x15 sm.

İçindekiler: **Merâhü'l-Ervâh** [Arap dili - Arapça] / Ahmed b. Ali b. Mesud . **el-İzzi** [Arap dili - Arapça] / İzzeddin Abdülvehhab b. İbrahim ez-Zencanî . **el-Maksud** [Arap dili - Arapça] . **Binaü'l-Ef'al** [Arap dili - Arapça] . **el-Emsiletü'l-Muhtelifa ve'l-Muttaride** [Arapça - satırasarı Türkçe tercümesi] . **Şerhu'l-Emsile** / Davud-i Karsî [Arap dili - Arapça]

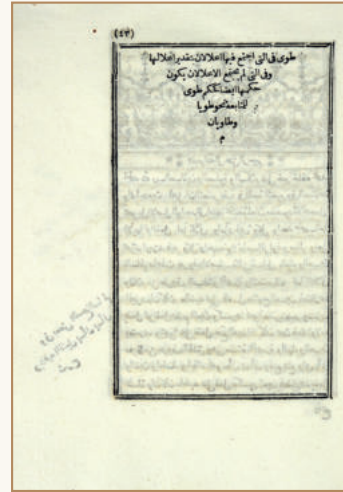
Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim el-Muhib'in marifetiyle tab' olunmuştur.

Muhtevası:

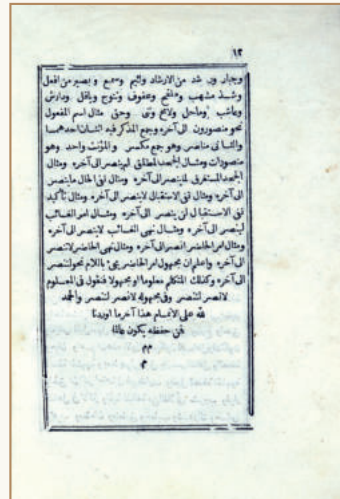
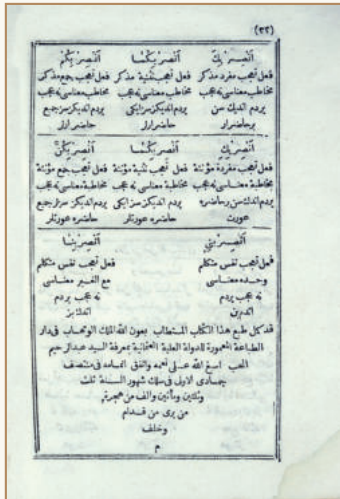
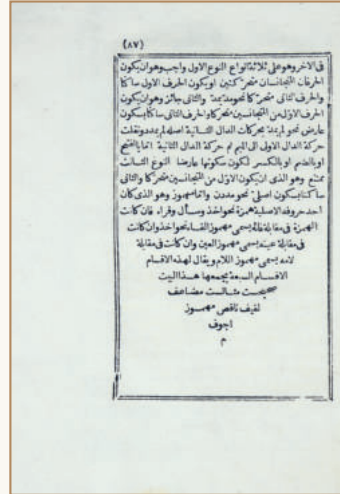
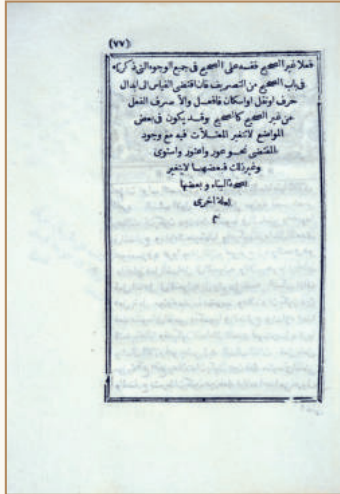
Sarf, ifade edilen manayı elde etmek için kelimenin değişik şekillerini inceleyen Arap dili gramerinin temelini teşkil eden ilimlerdenir. İslâm dünyasında özellikle Osmanlı medreselerinde Arap sarfı konusunda en çok okutulan eserlerden Ahmed b. Ali b. Mesud'un (ö. VIII/XIV yüzyılın başları) *Merâhü'l-Ervah*'ı, İzzeddin Abdülvehhab b. İbrahim ez-Zencanî'nin (ö. 660/1262 [?]) *el-İzzî fi't-Tasrif*'i ile meüllifleri meçhul olan *el-Maksud*, *Binaü'l-Ef'al* ve *el-Emsile* isimli eserler "*Sarf Cümlesi*" olarak tanınmıştır. Bu eserlerin her biri üzerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Bu eserlerin her biri müstakilen basıldıkları gibi, bu baskıdaki Davud-i Karsî'nin (ö. 1169/1756) *Şerhu'l-Emsilesi* gibi birçok kere bir takım şerh, hâşiye, talike ve derkenar notları ile birlikte basılmıştır.



52b



52a



(Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 832.)

Kaynakça: Kut, 1996: 140 (43); Beydilli, 1997: 21 (48).
Nüshaları: SK. (Halet Efendi) 832.

53

Hallül'l-Esrâri'l-Ahyâr alâ İ'râbi Ezhâri'l-Esrâr [Arap dili - Arapça] /
 Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .-- [4. baskı] .-- İstanbul: Darü's-Saltanatî'l-
 Aliyye, Evahiru Şaban 1233 H [25 Haziran-4 Temmuz 1818 M].
 351 s. ; 20x14 sm.

Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim el-Muhîb'in marifetiyle tab' olunmuştur.
 Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

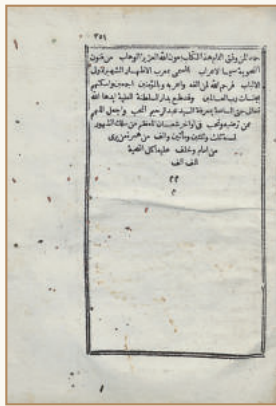


Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *İzhârü'l-Esrâr* adlı eserinin cümle tahliline dair bir eser olup Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser kaynaklarda *İzhâr Muribi* ve *Muribi'l-İzhâr* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, dördü Üsküdar Matbaası'nda (1218/1803, 1224/1809, 1228/1813, 1233/1818) olmak üzere birçok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: 22 (51).

Nüshaları: İSAM. GNL. 192087; KP (MA) 609; SK. (Ragıp Paşa) 2993; SK. (Serez) 2943; Edirne - Selimiye (Basmalar) 3278.



53

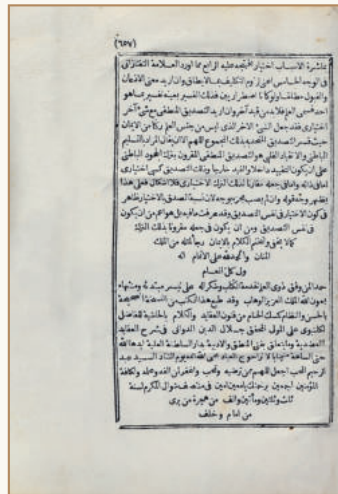
45

Hâşiye alâ Şerhi'l-Akaidi'l-Adûdiyye [Akaid ve kelim - Arapça] / Gelenbevî İsmail Efendi .- Darüssaltanati's-Seniyyeti'l-Aliyye [İstanbul: [Üsküdar Matbaası], Muntasıfu Şevval 1233 H [18 Ağustos 1818 M]. 657 s. ; 22x16 sm.

Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim el-Muhib'in marifetiyle tab' olunmuştur. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Adûdüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) akaide dair, *el-Akaidü'l-Adûdiyye* adlı risalesinin şerhidir. el-Îcî'nin bu eseri küçük hacmine rağmen âlimlerin ilgisini çekmiş, akaidin hemen bütün meselelerine temas ettiği için çeşitli şerhleri yapılmıştır. Bu şerhlerin en meşhurlarından birisi Celaleddin



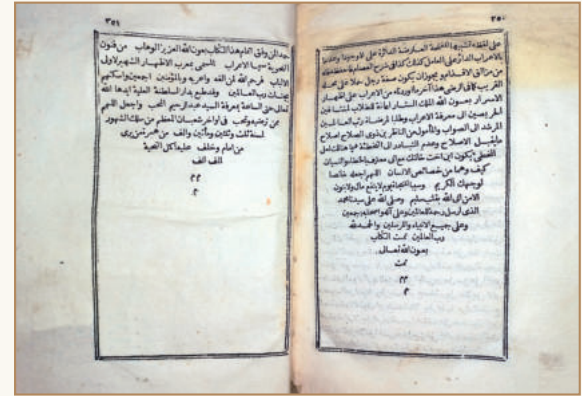
54



Muhammed b. Esad b. Muhammed ed-Devvanî (ö. 908/1502) tarafından yapılan ve daha çok *Celal* adıyla bilinen şerhidir. 1233 tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basılan *Hâşiye alâ Şerhi'l-Akaidi'l-Adûdiyye* adlı eser ise bu şerh üzerine Gelenbevî İsmail Efendi (ö. 1791) tarafından yapılmış bir hâşiyedir. Kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunan eser Osmanlı döneminde birçok kere basılmıştır.

Kaynakça: Beydilli, 1995: 257 (50); Kut, 1996: 140 (45); Beydilli, 1997: 21 (49).

Nüshaları: İBK/BEL. (Arp) 2703; Ragıp Paşa 756; SK. (Esad Efendi) 1172; SK. (Fatih) 2951; SK. (Fatih) 2952; SK. (Servili) 164M; SK. (Musalla Medresesi) 124; SK. (Reşid Efendi) 1306; SK. (Serez) 1326; AE (Arabi) 1311; Erzurum - AÜK 102966; 06 Mil EHT A 29624.



55

55

el-Fevaidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .-. [3. baskı] .-. Darüssaltanati's-Seniyye [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], 1233 H [1818 M].

351 s. ; 20x14 sm.

Muhtevası:

Osmanlı medreselerinde Arap nahvi öğretiminde okutulan klasik eserlerden birisi İbnü'l-Hacib (570-646/1175-1249)'in "*el-Kâfiye*" adlı eseridir. Arap dili alanında eser kaleme alan birçok Osmanlı âlimi İbnü'l-Hacib'in bu eserine pek çok şerh ve hâşiye yazmışlardır. Bu eserlerden birisi de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in yazdığı *el-Fevaidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye* adlı eserdir. Zeynizâde'nin *el-Kâfiye* adlı eserin cümle tahliline dair kaleme aldığı bu eser, yazarın en hacimli ve muhtemelen en son eseridir. Bu eser kaynaklarda *Kâfiye Muribi* ve *Muribü'l-Kâfiye* adıyla meşhur olmuştur. Eserin ilk baskısı 1200/1786 tarihinde Raşid ve Vâsıf Efendiler Matbaası'nda basılmıştır. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, sonraki yıllarda beş baskısı Üsküdar Matbaası'nda (1223/1808, 1231/1816, 1233/1818 [iki def'a] ve 1235/1820) olmak üzere Osmanlı döneminde otuz kereden fazla basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 140 (44); Beydilli, 1997: --.

Nüshaları: 06 Mil EHT A 38084; 06 Mil EHT A 38516.

56

el-Fevaidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .-. [4. baskı] .-. [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Âmire, 1233 H [1818 M].



56

[4], 527, [1] s. ; 20x14 sm.

Muhtevası:

Osmanlı medreselerinde Arap nahvi öğretiminde okutulan klasik eserlerden birisi İbnü'l-Hacib (570-646/1175-1249)'in "el-Kâfiye" adlı eseridir. Arap dili alanında eser kaleme alan birçok Osmanlı âlimi İbnü'l-Hacib'in bu eserine pek çok şerh ve hâşiye yazmışlardır. Bu eserlerden birisi de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in yazdığı *el-Fevâidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye* adlı eserdir. Zeynizâde'nin *el-Kâfiye* adlı eserin cümle tahliline dair kaleme aldığı bu eser, yazarın en hacimli ve muhtemelen en son eseridir. Bu eser kaynaklarda *Kâfiye Muribi* ve *Muribü'l-Kâfiye* adıyla meşhur olmuştur. Eserin ilk baskısı 1200/1786 tarihinde Raşid ve Vâsıf Efendiler Matbaası'nda basılmıştır. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, sonraki yıllarda beş baskısı Üsküdar Matbaası'nda (1223/1808, 1231/1816, 1233/1818 [iki def'a] ve 1235/1820) olmak üzere Osmanlı döneminde otuz kereden fazla basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 140 (46); Beydilli, 1997: --.

Nüshaları: o6 Mil EHT A 14501.

57

Sübha-i Sıbyan [Arap dili -- Sözlükler ; Kur'an ilimleri -- Sözlükler (Arapça - Türkçe) -- Türkçe] / [Mehmed b. Ahmed er-Rumî] -- [3. baskı] -- [İstanbul]: Darü's-Saltanatı'l-Âliyye, 1233 H [1818 M].

33 s. ; 21x14 sm.

Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim el-Muhib'in marifetiyle tab' olunmuştur.

Muhtevası:

Çocukların Kur'an'da geçen Arapça kelimeleri Türkçe karşılıkları ile beraber



57

kolayca öğrenmesi için yazılmış Arapça-Türkçe manzum sözlüktür. Bu eser manzum Türkçe-Arapça sözlükler arasında en fazla ilgi görmüş sözlüklerden olup, Osmanlı okullarında ve bilhassa da sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Sübha-i Sıbyan'ın müellifinin kimliğine dair elimizde yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Mehmed Necib tarafından bu esere *Hediyetü'l-İhvan fî Şerh-i Sühbatî's-Sıbyan* adıyla bir şerh yazılmıştır. Mehmed Necib Efendi eserin girişinde *Sübha-i Sıbyan*'ı nazm edenin isminin Muhammed, künyesinin Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rumî ve kendisinin aslen Bosnalı olduğunu belirtmektedir.

Kütüphanelerde yüziün üzerinde el yazması nüshası bulunan eser ilk def'a 1216/1801 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda basılmıştır. Daha sonra 1224/1809 ve 1233/1818 tarihlerinde Üsküdar Matbaası'nda olmak üzere pek çok def'a daha basılarak Osmanlı döneminde en çok basılan eserlerden birisi olmuştur.

Kaynakça: Özege 4/1608 (18418-3); Kut, 1996: 140 (42); Beydilli, 1997: 21 (50).

Nüshaları: İBK/FMN 1223; AE (Manzum) 1285; SK. (M. Arif – M. Murad) 107; SK. (Sütlüce Dergahı) 410; Erzurum - AÜK 121590; 06 Mil EHT A 38715.

58

Tuhfe-i Vehbî [İran dili (Farsça) -- Sözlükler -- Türkçe] / Sünbülzâde Mehmed Vehbi -- [4. baskı] -- İstanbul: Darü't-Tibaati'l-Mamure li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, 1233 H [1818 M].

65 s. ; 19x14 sm.

Muhtevası:



58

Sünbülzade Mehmed Vehbi (1719-1809) bu eserini Hicri 1197'de [1783 M.] öğrencileri olan, Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın iki oğlu için kaleme almıştır. Eser nazmen kaleme alınmış olup, değişik vezinlerde 58 kıt'adan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Tuhfe-i Vehbî manzum Türkçe-Farsça sözlükler arasında en fazla ilgi görmüş sözlüklerden olup, medreselerde ve rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser ilk def'a 1213/1798 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda müellif hayatta iken basılmıştır. Bu baskı eserin Üsküdar Matbaası'ndaki dördüncü baskısıdır. Eserin bu matbaadaki birinci baskısı 1219/1804 tarihinde, ikinci baskısı ise 1223/1809 tarihinde, üçüncü baskısı ise 1232/1817 tarihinde basılmıştır. Eser daha sonraki yıllarda gerek Üsküdar Matbaası'nda (1237/1822 ve 1238/1823), gerekse farklı yayınevleri ve matbaalarda pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Özege --; Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: --.

Nüshaları: SK. (Seyyid Nazif) 81

59

Tuhfetü'l-İhvan [Arap dili - Arapça] / Mustafa b. İbrahim . **Talikü'l-Fevazil alâ İ'râbî'l-Avâmil** [Arap dili - Arapça] / Hüseyin b. Ahmed b. Zeynizade -- [4. baskı] -- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evastu Muharrem 1234 H [9-18 Kasım 1818 M].

75, 98 s. ; 22x16 sm.

Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim el-Muhib'in marifetiyle tab' olunmuştur.

Muhtevası:
Tuhfetü'l-İhvan:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin nahiv ilminin temel kaidelerini anlatan, meşhur Arap dilbilgisi kitabı *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı



59a

eserine Bigalı Mustafa b. İbrahim tarafından yazılan şerhtir. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in *Talikü'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Talikü'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı eserin cümle tahliline dair bir eserdir. Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınan bu talika kaynaklarda *Avâmil Muribi* ve *Muribü'l-Avâmil* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Bigalı Mustafa b. İbrahim'in *Tühfetü'l-İhvan* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 140 (47); Beydilli, 1997: 21 (52, 53).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 3051; SK. (Halet Efendi) 476; SK. (Nafiz Paşa) 1401; SK. (Kadızaade Burhaneddin) 126; SK. (İzmirli İsmail Hakki) 2951; Erzurum - AÜK 124383; 06 Mil EHT A 38739.

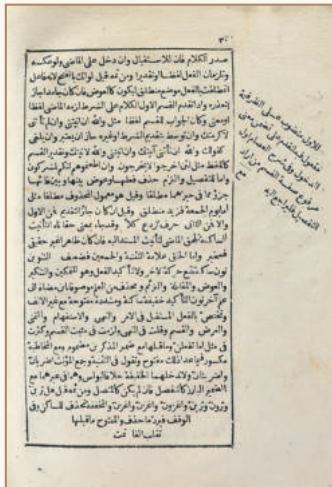


59b

60

Nahiv Cümlesi [Arap dili - Arapça] -- Mahmiyyeti'l-Atabeti'l-Aliyye [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evahiru Cemaziyelâhir 1234 H [17-25 Nisan 1819 M]. 1-30, 34-64, 66-72 s. ; 21x15 sm.

İçindekiler: *el-Kâfiye* [Arap dili - Arapça] / İbnü'l-Hacib . *İzhârü'l-Esrâr* [Arap dili - Arapça] ; *Avâmilü'l-Cedîde* [Arap dili - Arapça] / el-Birgivi



60a



60b



60c

Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim Muhib'in marifet ve nezaretiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

XV. yüzyıldan itibaren pek çok Osmanlı âlimi Arap nahvine dair birçok müstakil eser ile muhtasar medrese kitaplarına şerh ve hâşiyeler yazmıştır. Çeşitli sahalarda eser veren Mehmed b. Pir Ali el-Birgîvî (ö. 929-981/1523-1573)'nin özgün bir tertib ile kaleme aldığı *el-Avâmil* -ki bu eser Abdülkahir el-Cürcanî (ö. 471/1078)'nin aynı isimli eserden ayırt etmek için *el-Avâmilü'l-Cedîde* olarak isimlendirilmiştir- ve onun şerhi mahiyetindeki *İzhârü'l-Esrâr* adlı eserleri ile İbnü'l-Hacib (570-646/1175-1249)'in *el-Kâfiye*'si asırlarca medreselerde okutulmuştur. Bu eserlerin her biri müstakilen basıldıkları gibi, bu baskıda olduğu gibi üçü bir arada, "*Nahiv cümlesi*" adıyla da birçok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 141 (50); Beydilli, 1997: 22 (56).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 592; SK. (Halet Efendi) 831; SK. (Musalla Medresesi) 164; SK. (Nafiz Paşa) 1374; 06 Mil EHT A 33815.

61

Hâşiyetü alâ Mîri't-Tehzîb [Arap dili - Arapça] / İsmail İbn Mustafa b.

Mahmud el-Gelenbevî .-- Mahmiyyeti's-Saltanati'l-Aliyye [İstanbul]: Darü't-Tibaati'l-Âmire, Evahiru Şevval 1234 H [13-21 Ağustos 1819 M].

514 s. ; 20x16 sm.

Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim Muhib'in marifet ve nezaretiyle tab' olunmuştur.

Dış Kapak Eser Adı: Talikat alâ Hâşiyet-i Mir alâ Şerh-i Tehzîbi'l-Mantık ve'l-Kelam.

Muhtevası:

Sadeddin Mesud b. Ömer et-Teftazanî (722-792/1322-1390)'nin mantık ve kelâma dair kaleme aldığı *Tehzîbü'l-Mantık ve'l-Kelam* adlı eseri, âlimler arasında büyük kabul görmüş ve üzerinde pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Bu şerhlerin en meşhurlarından birisi de Celaleddin ed-Devvanî (ö. 908/1502)'ye aittir. 1234/1819 tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basılan bu kitap ise ed-Devvanî'nin tamamlanamayan şerhi üzerine Mîr Zâhid Ebü'l-Feth es-Saidî (ö. 1101/1689) tarafından kaleme alınan ve *Tehzîb-i Mîr* olarak da bilinen hâşiyesi üzerine Gelenbevî İsmail Efendi (ö. 1791) tarafından yapılmış yeni bir hâşiye/talikedir.

Kaynakça: Kut, 1996: 140 (49); Beydilli, 1997: 22 (55).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; Üsküdar Belediyes Nadir Eserler 26; İSAM. GNL. 191498; SK. (Düğümlü Baba) 591; SK. (İbrahim Efendi) 529; SK. (Rüstem Paşa) 161; SK. (Servili) 194, 195; SK. (Yozgat) 647; Edirne - Selimiye (Basmalar) 3310; 06 Mil EHT A 16258; 06 Mil EHT A 29619; 06 Mil EHT A 30658; 06 Mil EHT A 40664.

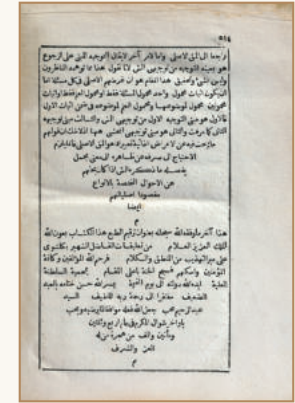
62

Talikat alâ Hâşiyet-i Mir alâ Şerh-i Âdâbi'l-Adûdiyye [Mantık - Arapça] /

İsmail b. Mustafa el-Gelenbevî .-- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evahiru Şevval 1234 H [13-21 Ağustos 1819 M].

609 s. ; 22x16 sm.

Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim Muhib'in marifet ve nezaretiyle tab' olunmuştur.





62

Muhtevası:

Adudüddin el-Îcî (ö. 756/1355)'nin en meşhur risalelerinden birisi de *el-Âdâbü'l-Adûdiyye* adlı risalesidir. İstidlâl yolu ve metotlarını konu alan ve nazar ilminin kurallarını içeren bu risale gayet muhtasar bir risâle olması sebebiyle Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulup ezberletilmiştir. Bu hüsn-i kabul sebebiyle de eser üzerine birçok âlim tarafından pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Gelenbevî İsmail Efendi (ö. 1791) tarafından kaleme alınan bu eser, el-Îcî'nin eserine Muhammed et-Tebriî el-Hanefî tarafından yapılan şerhe Mîr Zâhid Ebü'l-Feth es-Saidî (ö. 1689)'nin yazdığı hâşiyenin üzerine yazılmış bir talikadır.

Kaynakça: Kut, 1996: 140 (48); Beydilli, 1997: 22 (54);

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; BDK 12888; Boğaziçi Üniversitesi; İÜ NEK 76340; SK. (Hüsrev Paşa) 660; SK. (Pertevniyal) 513; SK. (Seyyid Nazif) 58; SK. (Tırnovalı) 1419; SK. (Yahya Tefvik) 344; Edirne - Selimiye (Basmalar) 1432; 06 Mil EHT A 29597; 06 Mil EHT A 40755.

63

el-Fevaidü'z-Ziyâiyye fî Halli Müşkilâtî'l-Kâfiye [Arap dili - Arapça] / Abdurrahman b. Muhammed el-Cami .-- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Aşr-ı Evvel Rebiülahir 1235 H [17-26 Ocak 1820 M].

310 s. ; 22x15 sm.

Notlar: Eser 302 sayfada tamamlanmaktadır. Devamında dua kısmı (304-308 s.) ile eserin "Fihrist"i (309-310 s.) vardır.

Eser es-Seyyid Abdürrahim Muhib'in nezaretiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyeledir.

Muhtevası:

Nureddin Abdurrahman el-Camî (817-898/1414-1492), hayatta kalan tek oğlu Ziyâeddin Yusuf için, Arapça nahiv kurallarını ele alan İbnü'l-Hacib

(570-646/1175-1249)'in *el-Kâfiye* adlı eseri üzerine bir şerh yazar. Yazdığı bu esere de oğluna ithafen *el-Fevaidü'z-Ziyâiyye fî Halli Müşkilâtî'l-Kâfiye* adını verir. 11 Ramazan 897/7 Temmuz 1492'de tamamlanan eser Osmanlı medreselerinde, *Molla Camî* veya sadece *Camî* adlarıyla şöhret olmuştur. Türk medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve üzerine birçok hâşiye yazılan eser, daha sonraki yıllarda pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: 22 (57).

Nüshaları: İBK/BEL. (Arp) 4149; Erzurum - AÜK 128859; o6 Mil EHT A 29549.



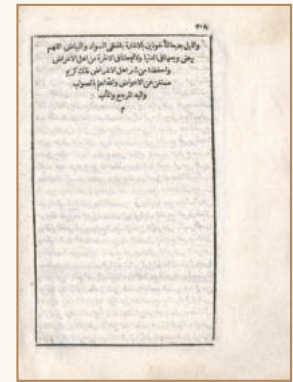
64

Mir'atü'l-Ebdân fî Teşrihi Âzâi'l-İnsan, 1. kitap: et-Teşrihât [Tıp bilimleri -- İnsan anatomisi - Türkçe] / Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaa-i Hakanî, Receb 1235 H [14 Nisan-13 Mayıs 1820 M]. c. "1." (7, 131, 80 s.) ; 30x22 sm. + 56 levha (res.)

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave 7 sayfalar ebced ile numaralanmış olup "Zikr-i Sebeb-i Tab" ile eserin 3 cüz'ün tamamının "Fihrist"i vardır. Diğer ilave 80 sayfada metin haricindeki levhalara ait liste vardır. Eser Darü't-Tıbaa-i Sultanî memuru es-Seyyid Abdürrahim Muhib marifetiyle tab' edilmiştir. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi (ö. 1826) önce *Miyarü'l-Etubba* adlı bir eser yazmış, fakat bunun basımının gecikmesi üzerine kitabın daha iyi anlaşılması amacıyla *Mir'atü'l-Ebdân*'i kaleme almıştır. *Miratü'l-Ebdân*, "Ostolociya" (osteologie = kemik bilimi) ve "Sarkolociya" (sarcologie = kas bilimi) olmak üzere iki kısımdan ibaret olup metinden



sonra elli altı adet anatomi resmi ve arkasından resimlerin açıklaması gelmektedir. Hangi eserlerden tercüme edildiği bilinmeyen, sade bir Türkçe ile kaleme alınmış kitapta birtakım terimler Latince bırakılmıştır. Eser, *Usûlü't-Tabia* ve *Mi'yarü'l-Etbbâ* ile beraber Hamse-i Şanizâde'nin ilk cildini teşkil eden üç kitabın birincisi olarak İstanbul'da 1235/1820 yılında basılmış, üç yılda tamamlanan basımın tashihleri bizzat Şânizâde'nin kendisi tarafından yapılmıştır.

Bu eser Thomas-Xavier Bianchi (1783-1864) tarafından Türkçe'de basılan ilk anatomi (teşrih) ve tıp eseri olarak kabul edilerek Avrupa'ya tanıtılmıştır.

Kaynakça: Özege 2/496 (6779-1/1); Kut, 1996: 141-142 (51-1); Beydilli, 1997: 22 (58/1).

Nüshaları: İBK/MC. (Osm) O. 616-1/1; İÜ NEK 76364/1; SK. (Bağdatlı Vehbi) 1342/1; SK. (Hacı Mahmud) 5510/1; 06 Mil EHT 1973 B 29/1; 06 Mil EHT A 41138/1; 06 Mil EHT A 42592/1; 06 Mil EHT A 45305/1.

65

Mir'atü'l-Ebdân fî Teşrihi Âzâi'l-İnsan, 2. kitap: Usûlü't-Tâbia [Tıp bilimleri – İnsan fizyolojisi - Türkçe] / Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaa-i Hakanî, Receb 1235 H [14 Nisan-13 Mayıs 1820 M]. c. "2." (39 s.) ; 30x22 sm.

Notlar: Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi (ö. 1826)'nin *Hamse-i Şanizâde* adıyla bilinen eserin ikinci kitabı olup Türkiye'de basılan ilk fizyoloji eseridir. *Usûlü't-Tâbia*'nın ilk bölümünde vücutta bulunan kuvvetler ele alınmış, ikinci bölümde hastalıkların sebepleri ve belirtilerinden bahsedilmiştir. Yine hangi eserden tercüme edildiği bilinmeyen ve sade bir Türkçe ile yazılan kitabın sonuna tıp fakültelerinde iç hastalıklarının başlangıcı şeklinde okutulan bir bölüm eklenmiştir.

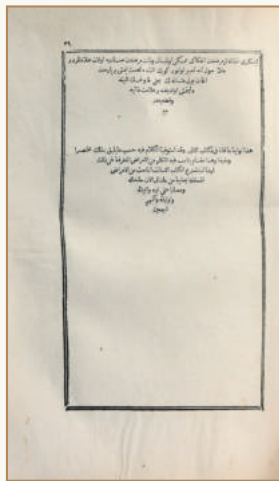
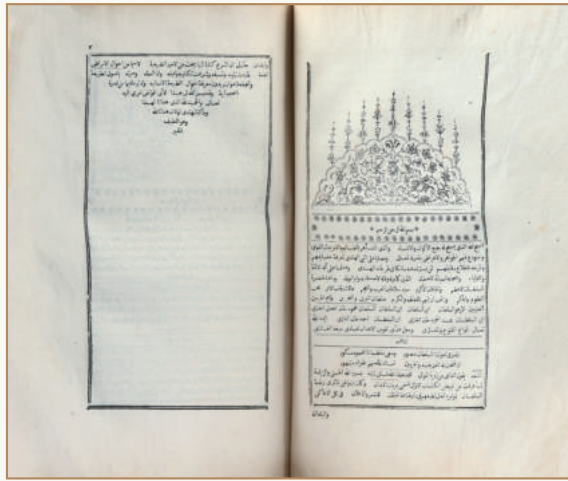
Kaynakça: Özege 2/496 (6779-1/2); Kut, 1996: 141-142 (51-2); Beydilli, 1997: 22 (58/2).

Nüshaları: İBK/MC. (Osm) O. 616-1/2; İÜ NEK 76364/2; SK. (Bağdatlı Vehbi) 1342/2; SK. (Hacı Mahmud) 5510/2; 06 Mil EHT 1973 B 29/2; 06 Mil EHT A 41138/2; 06 Mil EHT A 42592/2; 06 Mil EHT A 45305/2.

66

Mir'atü'l-Ebdân fî Teşrihi Âzâi'l-İnsan, 3. kitap: Miyarü'l-Etubba [Tıp bilimleri – Hastalıklar - Türkçe] / Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaa-i Hakanî, 1235 H [1820 M].

c. "3." (283 s.) ; 30x21 sm.





Notlar: Eserin serlevhası mihrabiyelidir.

Muhtevası:

Şanizâde Mehmed Ataullah Efendi (ö. 1826)'nin *Hamse-i Şanizâde* adıyla bilinen eserin üçüncü kitabı olup Avusturya tıp fakültelerinin başı olan Baron Anton von Störck (1731-1803)'ün *Medicinischn-Praktischer Unterricht für die Feld- und Landwundärzte der Österreichischen Staaten* adlı eserinin (Wien, 1776) Bartelemy Bathisti tarafından yapılan *Instrozione Medico-Practica ad uso dei Chirurghi Civil e Militari Opera* adlı İtalyanca tercümesinden (Venezia, 1778) Türkçe'ye aktarılmıştır. Eserde hastalıklar Türkçe karşılıkları verilerek belirti ve tedavileriyle anlatılmış, ayrıca kullanılacak ilâçlar kitabın sonundaki ilâç listesinde yer alan numaralarıyla gösterilmiştir.

Kaynakça: Özege 2/496 (6779-1/3); Kut, 1996: 141-142 (51-3); Beydilli, 1997: 22 (58/3).

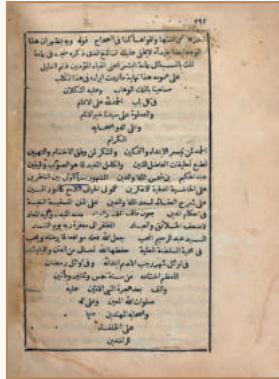
Nüshaları: İBK/MC. (Osm) O. 616-2; İÜ NEK 76364/3; SK. (Bağdatlı Vehbi) 1342/3; SK. (Hacı Mahmud) 5510/3; 06 Mil EHT 1973 B 29/3; 06 Mil EHT A 41138/3; 06 Mil EHT A 42592/3; 06 Mil EHT A 45305/3.

67

Zübdetü'l-Efkâr [Akaid ve kelim - Arapça] / Abdülhakim b. Şemseddin es-Siyalkufî. -- Mahmiyyeti's-Saltanati'l-Aliyye [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evailü Ramazan 1235 H [12-20 Haziran 1820 M].

392 s. ; 23x15 sm.

Notlar: Eser es-Seyyid Abdürrahim Muhib'in marifet ve nezaretiyle tab' olunmuştur.



67

Eserinin dizgisine Evailu Receb 1235 H [14-23 Nisan 1820 M]'de başlanmış ve Evailu Ramazan 1235 H [12-20 Haziran 1820 M]'de tamamlanmıştır. Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

İslâm dünyasındaki akaid konusundaki en meşhur eserlerden birisi Ebu Hafs Necmeddin Ömer en-Neseffî'nin (ö. 537/1142) akaid risalesidir. Bu risalenin en önemli özelliği, İslâm akaidini derli toplu ve öğretici bir tarzda özetlemesidir. Bu özellikleri sebebiyle eser üzerine pek çok şerh yazılmış olup bunlardan en meşhuru Sadeddin Mesud b. Ömer et-Teftazanî (722-792/1322-1390)'nin şerhidir. Sadeddin et-Teftazanî'nin en meşhur eseri olun *Şerhu'l-Akaid* üzerine asırlar boyu birçok hâşiyeye yazılmıştır. Bu hâşiyelerin en meşhuru ise Şemseddin Ahmed Hayalî (ö. 875/1470 [?])'nin Filibe müderrisliği sırasında kaleme aldığı hâşiyedir. Bu hâşiyeye Osmanlı medreselerinde çok def'a bir imtihan metni olarak kullanılmıştır. Bu sebeptendir ki bu hâşiyeye üzerine de birçok çalışma yapılmıştır. İşte bu çalışmalardan en çok rağbet görenlerden birisi de yazdığı hâşiyeler ile tanınmış Hindistanlı âlim, Abdülhakim b. Şemseddin es-Siyalkutî (ö. 1067/1657) tarafından *Zübdetü'l-Efkâr* adlı eserdir. Türkiye ve Dünya kütüphanelerinde yüz civarında yazma nüshası bulunan eser, ilk def'a Üsküdar Matbaası'nda basılmasını müteakip Osmanlı döneminde birçok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: 143 (53); Beydilli, 1997: 22 (60).

Nüshaları: İBK/BEL. (Arp) 1575; AE (Arabi) 1259; SK. (Gelibolulu Tahir) 47; SK. (Musalla Medresesi) 125; SK. (Serez) 1335, 1336; 06 Mil EHT A 29648; 06 Mil EHT A 33466; 06 Mil EHT A 33975.

68

ed-Dürri'n-Naci alâ Metni İsgucî [Mantık - Arapça] / es-Seyyid Ömer b. Salih el-Feyzî et-Tokadî -- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evahiru Zilkade 1235 H [29 Ağustos-8 Eylül 1820 M].

183 s. ; 21x14 sm.

Notlar: Eserinin dizgisine Evailu Zilkade 1235 H [10-19 Ağustos 1820 M]'de başlanmış ve Evahiru Zilkade 1235 H [29 Ağustos-8 Eylül 1820 M]'de tamamlanmıştır.

Muhtevası:

Bu kitap, Esrüddin Ebherî'nin (ö. 663/1265), klasik mantığın konularını olabilecek en kısa ve veciz bir şekilde özetleyen, İslâm mantık tarihinin en meşhur ve yaygın eseri olan *er-Risâle fi'l-Mantık* veya *er-Risâletü'l-Esriyye fi'l-Mantık* üzerine yazılmış bir şerhtir. Kitabın yazarı, adı *ed-Dürri'n-Naci alâ Metni İsgucî* adlı eser ile özdeşleşmiş olan Ömer Feyzi Tokadî (1801-

1849'dir. Ömer Feyzi Tokadî'nin bu kitabı, Osmanlı dönemindeki mantık öğretiminde esas alınan önemli eserlerden biri olmuştur.

Kaynakça: TBTK 6/31 (14637/1); Kut, 1996: 143 (54); Beydilli, 1997: 22 (61).

Nüshaları: İBK/BEL. (Arp) 1580; SK. (Çelebi Abdullah) 211; SK.

(Darülmesnevi) 335; SK. (Musalla Medresesi) 128; Edirne - Selimiye

(Basmalar) 2761; Erzurum - AÜK 101410; Erzurum - AÜK 101411; o6 Mil EHT

A 10962; o6 Mil EHT A 10963.



68

69

el-Fevaidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye [Arap dili - Arapça] / Güzelhisarlı

Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed. -- [5. baskı] -- Mahmiyyeti'l-Atabeti'l-Aliyye

[İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], 1235 H [1820 M].

[2], 504 s. ; 21x15 sm.

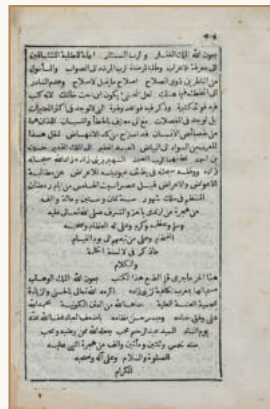
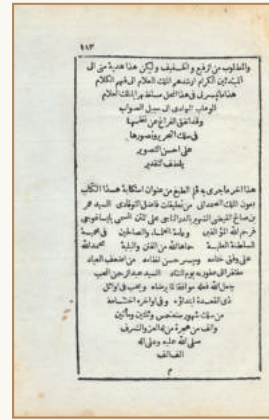
Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin "Fihrist"i vardır.

Eser es-Seyyid Abdürrahim Muhib'in marifet ve nezaretiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Osmanlı döneminde medreselerde Arap nahvi öğretiminde okutulan klasik eserlerden birisi olan İbnü'l-Hacib (570-646/1175-1249)'in "*el-Kâfiye*" adlı eserin cümle tahliline dair bir eserdir. Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in en hacimli ve muhtemelen en son eseri olan bu eser kaynaklarda *Kâfiye Muribi* ve *Muribü'l-Kâfiye* adıyla meşhur olmuştur. Eserin ilk baskısı 1200/1786 tarihinde Raşid ve Vâsif Efendiler Matbaası'nda basılmıştır. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, sonraki yıllarda beş baskısı Üsküdar Matbaası'nda (1223/1808, 1231/1816, 1233/1818 [iki def'a] ve 1235/1820) olmak üzere Osmanlı döneminde otuz kereden fazla basılmıştır.



69

Kaynakça: Kut, 1996: 143 (52); Beydilli, 1997: 22 (59).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 2659; İBK/BEL. (Arp) 3755; İSAM. GNL. 191973; SK. (Çelebi Abdullah) 360; Erzurum - AÜK 130346; 06 Mil EHT A 9706; 06 Mil EHT A 29560; 06 Mil EHT A 38704.

70

[Tercüme-i] Reşehât-ı Aynü'l-Hayat [Mutasavvıflar -- Biyografi ; Evliya tezkireleri - Türkçe] / Mevlana Ali b. Hüseyin es-Safî; mütercim Mehmed b. Mehmed Şerif el-Abbāsî .-- Mahmiyyeti's-Saltanatı'l-Âliyye [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], Evahir-i Cemaziyelâhir 1236 H [26 Mart - 3 Nisan 1821 M]. 654 s. ; 22X15 sm.

Muhtevası:

Reşehât-ı aynü'l-hayat İranlı müfessir, mutasavvıf ve şair Hüseyin Vaiz-i Kâşifî (ö. 910/150)'nin oğlu olan Fahreddin Ali Safî (ö. 939/1532)'nin kaleme aldığı, Nakşibendî şeyhlerinin hayatlarını anlatan ve mündercâtiyla klasikler arasına girmiş, önemli bir tasavvuf eseridir. Müellif eserinde, bizzat kendisinin şahit oldukları ve sohbetlerinde bulunduğu kişiler dışında, yazıldığı dönemde Nakşibendîlik ile ilgili önemli eserlerden de faydalanmıştır. Bu özelliğiyle *Reşahat*, 16. yüzyıl Nakşibendî tarihi ve kültürü için en önemli ve güvenilir kaynaktır. Eserin aslı Farsça olup, yazıldığı dönemden itibaren, içinden seçmeler yapılarak veya tamamen olmak üzere muhtelif zamanlarda Türkçe tercümeleri de yapılmıştır. Eserin tam tercümelerinden birisi de İbn Muhammed Şerîf el-Abbāsî (ö. 1002/1594) tarafından 993/1585 yılında tamamlanan tercümesidir. Eser ilk def'a 1236/1821 tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basılmış daha sonraki yıllarda birkaç kere daha basılmıştır (İstanbul 1279/1862, 1291/1874, Bulak 1256/1840, 1269/1853, Kazan 1306/188).



Kaynakça: Özege --- ; TBTK 1a/446 (3310); Kut, 1996: 143 (55); Beydilli, 1997: 22 (62)

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; SK. (Darülmesnevi) 149; SK. (Esad Efendi) 1345 ???; SK. (Halet Efendi) 280; SK. (Kasidedicizade) 306; SK. (Pertev Paşa 233) 888; SK. (Tırnovalı) 888; SK. (Yahya Tevfik) 286; İÜ NEK 85391;06 Mil EHT 1964 A 327; 06 Mil EHT A 38412.



71

et-Tuhfetü'l-Manzumeti'd-Dürriyye fi Lugati'l-Farisiyyeti'd-Deriyye [İran dili (Farsça) -- Sözlükler -- Türkçe] / Elbistanlı Ahmed Hayatî -- [2. baskı] -- Beldetü't-Tayyibeti'l-Kostantiniyye [İstanbul]: Darü't-Tıbaati's-Sultaniye, 15 Cumadelula 1237 H [15 Şubat 1822 M].

511 s. ; 23x16 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaati's-Sultaniye müdürü İbrahim Saib'in marifetiyle tab' olunmuştur.

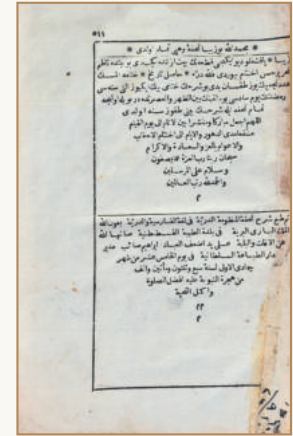
Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Sünbülzade Mehmed Vehbi (1719-1809)'nin elli sekiz kıt'adan meydana gelen Farsça'dan Türkçe'ye manzum lugatının Türkçe şerhidir. Hayatî Ahmed Efendi (1166-1229/1753-1814) bu eserini, Sünbülzâde Vehbî hayatta iken 6 Ramazan 1205'te (9 Mayıs 1791) tamamlayıp dönemin sadrazamı Koca Yusuf Paşa (ö. 1800)'ya ithaf etmiştir. Türkiye ve Dünya kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası olan eser, gerek İstanbul'da gerekse Mısır'da birçok kere basılmıştır (İstanbul 1215/1800, 1237/1822, 1251/1836, 1266/1850, 1267/1854, 1286/1869; Kahire 1254/1838, 1255/1839, 1271/1855).

Kaynakça: Özege 4/1874 (21228-2); TBTK 1a/193 (1479); Kut, 1996: 143 (56); Beydilli, 1997: 23 (63).

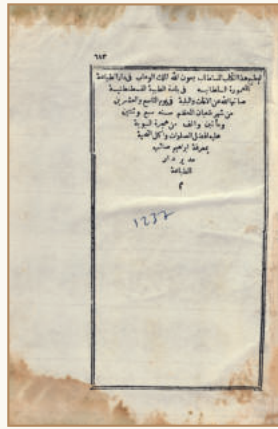
Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İSAM. GNL. 151709; Ragıp Paşa 3171; SK. (Darülmesnevi) 355; SK. (Hacı Mahmud) 5414; SK. (Hüsrev Paşa) 722; SK. (Seyyid Nazif) 86; SK. (Yahya Tevfik) 419; Edirne - Selimiye (Basmalar) 1625; 06 Mil EHT A 8380; 06 Mil EHT A 28852; 06 Mil EHT A 30656; 06 Mil EHT A 32607; 06 Mil EHT A 38736.



72

Neticetü'l-Fetavâ maa'n-Nukûl [Fetva mecmuaları - Türkçe] / Dürriyâde Mehmed Arif; [tertib] Fetvaemini Ahmed Efendi ; [nukûl] Gedizli Mehmed Efendi -- Beldetü't-Tayyibeti'l-Kostantiniyye [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Mamureti's-Sultaniye, 29 Şaban 1237 H [21 Mayıs 1822 M].

4, 683 s. ; 24x16 sm.



72

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin “Fihrist”i vardır. Eser Darü't-Tıbaa müdürü İbrahim Saib'in marifetiyle tab' olunmuştur. Eserin serlevhası mihrabiyeledir.

Muhtevası:

Dürriżâde Mehmed Arif (1740-1800)'in fetvaları, şeyhülislâmlığı döneminde fetva emini olarak görev yapan Ahmed Efendi tarafından derlenip kitap haline getirilmiştir. Eserde Hanefî mezhebinde muteber kabul edilen kaynakların yanı sıra daha sonra tedvin edilen fetva mecmualarından da yararlanılmıştır. *Neticetü'l-Fetavâ*, Dürriżâde Mehmed Arif Efendi'nin altı yılı aşkın bir süre yürüttüğü şeyhülislâmlık görevi sırasında Fetvahâne'ye sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluştuğu için eserde devrin dinî, kültürel ve sosyal hayatını ilgilendiren konular ön plana çıkmış ve kitabın itibar kazanmasında muhtemelen bu husus etkili olmuştur.

Neticetü'l-Fetavâ maa'n-Nukûl adlı bu baskı ise Dürriżâde'nin *Neticetü'l-Fetavâ* adlı Türkçe eserindeki fetvalara dayanak teşkil eden fıkıh kitaplarındaki Arapça ibarelere (nukûl) alındıkları eserlerin isimleriyle birlikte yer verilmiştir. Kitap içerisindeki Arapça ibareler (nukûl), Gedizli Mehmed Efendi (1752-1837) tarafından cem ve tertib edilmiştir. Bu kitap Fetvahâne'nin en muteber saydığı dört fetva kitabından biridir (diğerleri *Fetava-yı Fevziye*, *Behcetü'l-Fetavâ* ile *Fetavâ-yı Ali Efendi*). Bu kitap Osmanlı matbaalarında basılan ilk fetva kitabıdır. Eser 1265/1849 tarihinde Darü't-Tibaati'l-Âmire (Matbaa-i Âmire)'de tekrar basılmıştır.

Kaynakça: Özege 3/1320 (15377-1); TBTK 1a/132-133 (01028); Kut, 1996: 143 (57); Beydilli, 1997: 23 (66).

Nüshaları: Boğaziçi Üniversitesi; İBK/BEL. (Osm) K. 8748; SK. (Esad Efendi) 1075; SK. (Halet Efendi) 166; SK. (Yahya Tevfik) 165; SK. (Yozgat) 321; Edirne - Selimiye (Basmalar) 1671.

73

Tuhfetü'l-İhvan [Arap dili - Arapça] / Mustafa b. İbrahim Bigalı . **Talikü'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil** [Arap dili - Arapça] / Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed .-- İstanbul: Darü't-Tibaati'l-Âmire, Evailu Zilkade 1237 H [20-28 Temmuz 1822 M].

94, 124 s. ; 19x13 sm.

Muhtevası:

Tuhfetü'l-İhvan

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin nahiv ilminin temel kaidelerini anlatan, meşhur Arap dilbilgisi kitabı *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı eserine Bigalı Mustafa b. İbrahim tarafından yazılan şerhtir. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?])'in *Talikü'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil* adlı eseriyle



73a



73b

(Süleymaniye Kütüphanesi, Musalla Medresesi, 163.)

birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Talikü'l-Fevzîl alâ 'îrâbi'l-Avâmil:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin medreselerde, Arap dili eğitiminde temel ders kitabı olarak okutulan *el-Avâmilü'l-Cedîde* adlı eserin cümle tahliline dair bir eserdir. Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed (ö. 1172/1759 [?]) tarafından kaleme alınan bu talika kaynaklarda *Avâmil Muribi* ve *Muribü'l-Avâmil* adıyla meşhur olmuştur. Eser basıldıktan sonra büyük rağbet görmüş, hem müstakilen hem de Bigalı Mustafa b. İbrahim'in *Tühfetü'l-İhvan* adlı eseriyle birlikte 6 kere Üsküdar Matbaası'nda (1220/1805, 1224/1809, 1226/1811, 1231/1816, 1234/1818 ve 1237/1822) olmak üzere pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: 23 (67, 68).

Nüshaları: BDK 6157M; BDK 6518; SK. (Musalla Medresesi) 163; BDK 6157; Erzurum - AÜK 104437; Erzurum - AÜK 132172.



74

Risale-i İman ve İslâm [İlmihal kitapları - Türkçe] .- [İstanbul]: [Üsküdar Matbaası], 1237 H [1822 M].

24 s. ; 19x13 sm.

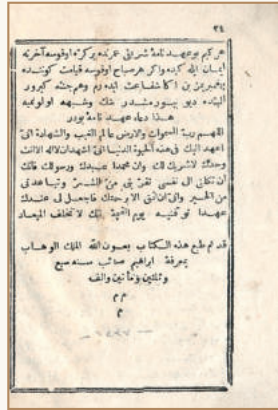
Notlar: Eser el-Hac İbrahim Saib'in marifetiyle tab' olunmuştur.

Kitabın son sayfasında "Ahidname" adlı Arapça dua vardır.

Muhtevası:

Eserin hem bu baskısında, hem de 1242/1827 tarihli baskısında yazar ve eser adı hakkında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu eser kaynaklarda *Hülasa-i Risale-i Birgivi* adıyla kataloglanmıştır. Ancak yapılan incelemelerde bu eserin yazma eser kataloglarında, müellifi meçhul olarak, *İlmihal* veya *Risale-i iman ve İslâm* adlarıyla kataloglanan eser olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca yapılan incelemelerde iki kitap arasında konuların tertibi konusunda farklılıklar olduğu; *Risale-i Birgivi*'deki bazı konulara bu eserde yer verilmediği, aynı şekilde bu eserdeki kimi konuların ise *Risale-i Birgivi*'de bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple eser, *Hülasa-i Risale-i Birgivi* adıyla değil de, *Risale-i İman ve İslâm* adıyla kataloglanmıştır. Eserde Amentü'nün esasları ile Allah'ın ve peygamberlerin sıfatları anlatılmış, sonrasında ahkâm-ı şer'iyye, efâl-i mükellefîn, otuz iki ve elli dört farz gibi ilmihal konularına yer verilmiştir. Konular gayet sade ve öz ifadeler ile anlatılmıştır.

Kaynakça: Özege --; TBTK 1a/361 (2705); Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: 23 (65).
Nüshaları: SK. (Darülmünevi) 305; 06 Mil EHT 1948 A 1054.



74

(Milli Kütüphane, 06 MİL EHT 1948 A 1054.)

75

Sarf Cümlesi [Arap dili - Arapça] .- [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Mamureti li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, 1237 H [1822 M].

1-42, 44-60, 62-79, 80-89, 32, 12 s. ; 20x14 sm.

İçindekiler: **Merahü'l-Ervah** [Arap dili - Arapça] / Ahmed b. Ali b. Mesud . **el-İzzi** [Arap dili - Arapça] / ez-Zencanî . **el-Maksud** [Arap dili - Arapça] . **Binaü'l-Ef'al** [Arap dili - Arapça] . **el-Emsiletü'l-Muhtelifa ve'l-Muttaride** [Arapça - satırarası Türkçe tercümesi] . **Şerhu'l-Emsile** / Davud-i Karsî [Arap dili - Arapça]

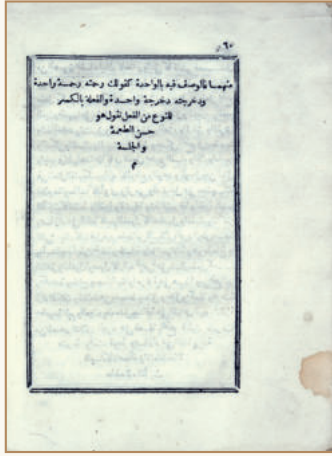
Notlar: Eser İbrahim Saib Efendi marifetiyle tab' olunmuştur.

Muhtevası:

Sarf, ifade edilen manayı elde etmek için kelimenin değişik şekillerini inceleyen Arap dili gramerinin temelini teşkil eden ilimlerdenir. İslâm dünyasında özellikle Osmanlı medreselerinde Arap sarfı konusunda en



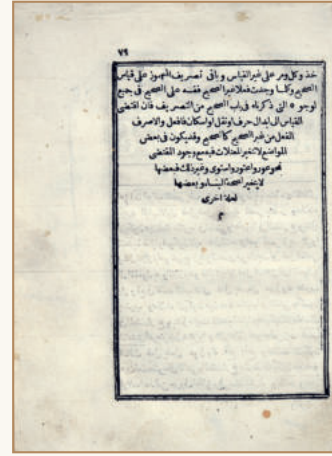
75a



75c



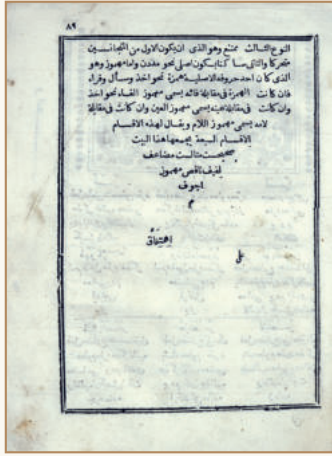
75b



75e



75d



75f



(Süleymaniye Kütüphanesi, Musalla Medresesi, 162M.)

çok okutulan eserlerden Ahmed b. Ali b. Mesud'un (ö. VIII/XIV yüzyılın başları) *Merahül-Ervah*'ı, İzzeddin Abdülvehhab b. İbrahim ez-Zencanî'nin (ö. 660/1262 [?]) *el-İzzî fi't-Tasrifî* ile meülfileri meçhul olan *el-Maksud*, *Binaül-Ef'al* ve *el-Emsile* isimli eserler "*Sarf Cümlesi*" olarak tanınmıştır. Bu eserlerin her biri üzerine pek çok şerh ve hâşiye yazılmıştır. Bu eserlerin



her biri müstakilen basıldıkları gibi, bu baskıdaki Davud-i Karsî'nin (ö. 1169/1756) *Şerhu'l-Emsilesi* gibi birçok kere bir takım şerh, hâşiye, talike ve dekenar notları ile birlikte basılmıştır.

Kaynakça: TBTK 3/304-5 (9931); TBTK 3/305 (9932); Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: --.

Nüshaları: BDK 6604M; SK. (Musalla Medresesi) 162M.

76

Tuhfe-i Vehbî [İran dili (Farsça) -- Sözlükler -- Türkçe] / Sünbülzâde Mehmed Vehbi .-- [5. baskı] .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Mamure li'd-Devleti'l-Osmaniyye, 1237 H [1822 M].

65 s. ; 20x14 sm.

Muhtevası:

Sünbülzade Mehmed Vehbi (1719-1809) bu eserini Hicri 1197'de [1783 M.] öğrencileri olan, Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın iki oğlu için kaleme almıştır. Eser nazmen kaleme alınmış olup, değişik vezinlerde 58 kıt'adan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Tuhfe-i Vehbî manzum Türkçe-Farsça sözlükler arasında en fazla ilgi görmüş sözlüklerden olup, medreselerde ve rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser ilk def'a 1213/1798 tarihinde Mühendishane Matbaası'nda müellif hayatta iken basılmıştır. Bu baskı eserin Üsküdar Matbaası'ndaki beşinci baskısıdır. Eserin bu matbaadaki birinci baskısı 1219/1804 tarihinde, ikinci baskısı ise 1223/1809 tarihinde, üçüncü baskısı 1232/1817 tarihinde, dördüncü baskısı ise 1233/1818 tarihinde yapılmıştır. Eser daha sonraki yıllarda gerek Üsküdar Matbaası'nda (1238/1823), gerekse farklı yayınevleri ve matbaalarda basılmaya devam etmiştir.

Kaynakça: Özege --; Kut, 1996: --; Beydilli, 1997: 23 (64)

Nüshaları: BDK 6822; SK. (İzmirli İsmail Hakkı) 4226; SK. (Yahya Tevfik) 414; o6 Mil EHT A 38515.

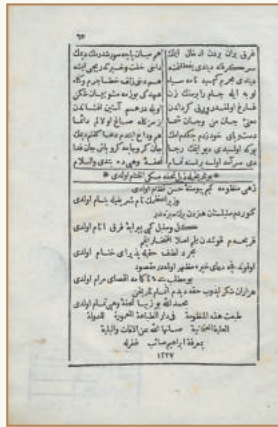
77

Hâşiye alâ Şerhi's-Şemsiyye [Mantık - Arapça] / Abdülhakim b. Şemseddin es-Siyalkutî .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Mamureti li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, 1238 H [1822 M].

317 s. ; 20x14 sm.

Notlar: Eser Darü't-Tıbaa müdürü İbrahim Saib'in marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.



76

(Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik, 144.)



77

Muhtevası:

Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin (ö. 675/1277), zamanın İlhanlı Veziri Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Cüveynî'nin (ö. 683/1284), talebi üzerine kaleme aldığı ve mantıkla ilgili bütün kurallara yer verdiği risaleye ona nisbetle, *eş-Şemsiyye* adını vermiştir.

Tam adı *er-Risaletü's-Şemsiyye fi'l-Kavaidi'l-Mantkiyye*, sûrî mantığın muhtasar ve faydalı bir metni olduğundan bütün İslâm coğrafyasında üzerine pek çok şerh, hâşiye ve talika yazılmıştır. Eser hakkında yapılan şerhlerin en meşhuru ise Kutbüddin er-Râzî'nin (ö. 766/1365) *er-Risaletü's-Şemsiyye* diye meşhur olan *Tahrîrü'l-Kavaidi'l-Mantkiyye fi şerhi'r-Risaleti's-Şemsiyye* adlı şerhidir. Bu şerh de ilim âleminde büyük kabul ve rağbet görmüş olup üzerine pek çok hâşiye yazılmıştır. Bunların arasındaki en önemlilerinden birisi de, kütüphanelerde pek çok nüshası olan ve ilk def'a 1238/1822 tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basılan, Abdülhakim b. Şemseddin es-Siyalkutî (ö. 1067/1657) tarafından yapılan hâşiyedir. Bu eser daha sonraki yıllarda da birçok kere basılmıştır.

Kaynakça: Beydilli, 1995: 258 (61); Kut, 1996: 146 (60); Beydilli, 1997: 23 (69).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; İBK/BEL. (Arp) 2752; BDK (Veliyyüddin) 3393; Edirne - Selimiye (Basmalar) 1200; Erzurum - AÜK 120477; 06 Mil EHT A 20630; 06 Mil EHT A 28413; 06 Mil EHT A 28575; 06 Mil EHT A 29581.

78

Tuhfe-i Vehbî [İran dili (Farsça) -- Sözlükler -- Türkçe] / Sünbülzâde Mehmed Vehbi -- [6. baskı] -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaati'l-Mamureti li'd-Devleti'l-Aliyyeti'l-Osmaniyye, 1238 H [1823 M].

65 s. ; 16x12 sm.



78

Notlar:

Eser İbrahim Saib'in marifetiyle tab' olunmuştur.

Muhtevası:

Sünbülzade Mehmed Vehbi (1719-1809) bu eserini Hicri 1197'de [1783 M.] öğrencileri olan, Sadrazam Halil Hamîd Paşa'nın iki oğlu için kaleme almıştır. Eser nazmen kaleme alınmış olup, değişik vezinlerde 58 kıt'adan oluşan Farsça-Türkçe bir sözlüktür. Tuhfe-i Vehbî manzum Türkçe-Farsça sözlükler arasında en fazla ilgi görmüş sözlüklerden olup, medreselerde ve rüşdiyelerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Eser ilk def'a 1213/1798 tarihinde Mühendishâne Matbaası'nda müellif hayatta iken basılmıştır. Bu baskı eserin Üsküdar Matbaası'ndaki altıncı baskısıdır. Eserin bu matbaadaki birinci baskısı 1219/1804 tarihinde, ikinci baskısı ise 1223/1809 tarihinde, üçüncü baskısı 1232/1817 tarihinde, dördüncü baskısı 1233/1818 tarihinde, beşinci baskısı ise 1237/1822 tarihinde basılmıştır. Eser daha sonraki yıllarda farklı yayınevleri ve matbaalarda basılmaya devam etmiştir.

Kaynakça: Özege 4/1877 (21252-5); Kut, 1996: 146 (59); Beydilli, 1997: 23 (71).

Nüshaları: Üsküdar Belediyesi; SK. (Fatih) 5180; 06 Mil EHT A 38726.

79

Netaicü'l-Efkâr fî Şerhi İzhârî'l-Esrâr [Arap dili - Arapça] / Mustafa b.

Hamza el-Adavî -- [3. baskı] İstanbul: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire, Evahiru Safer 1238 H [6-15 Kasım 1822 M].

267 s. ; 19x13 sm.

Notlar: Kitabın baş tarafındaki ilave sayfalarda eserin "Fihrist"i vardır Eser Darü't-Tıbaa reisi Müderris Abdurrahman Efendi'nin marifetiyle tab' olunmuştur.



79

Eserin serlevhası mihrabiyelelidir.

Muhtevası:

Mehmed b. Pir Ali el-Birgivi (ö. 929-981/1523-1573)'nin *el-Avâmilü'l-Cedide* adlı kendi eserinin şerhi olarak kaleme aldığı *İzhârü'l-Esrâr* adlı eser üzerine yapılmış bir şerhdir. Bu şerh Osmanlı devri Arap dilbilgisi âlimlerinden Kuşadalı Hamza oğlu Mustafa (ö. 1085/1674 [?]) tarafından kaleme alınmıştır. Eser Osmanlı Türkleri arasında Arap dili öğretiminde önemli bir yere sahiptir. Bu baskı eserin üçüncü baskısıdır. Eserin ilk iki baskısı 1219/1805 ve 1233/1817 tarihlerinde yine Üsküdar Matbaası'nda yapılmıştır. Esere olan rağbet bu baskılardan sonrada devam etmiş ve Osmanlı döneminde farklı matbaa ve yayınevlerinde pek çok kere basılmıştır.

Kaynakça: Beydilli, 1997: 23 (70).

Nüshaları:: İBK/BEL. (Arp) 1523; SK. (Servili) 295; o6 Mil EHT A 29610; AÜK 126807

80

Teslis-i Zaviye yahud Teslis-i Kavs [Geometri - Türkçe] / Masdariyecizade Seyyid Hüseyin .-- [İstanbul]: Darü't-Tıbaa, Evasıt-ı Rebiülevvel 1238 H [26 Kasım - 5 Aralık 1822 M].

34 s. ; 18x13 sm. + 1 eşkâl levhası

Notlar: Eser Darü't-Tıbaa müdürü İbrahim Saib'in marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyelelidir.

Muhtevası:

Eser XIX. Yüzyılda II. Mahmud devri Osmanlı matematikçilerinden Masdariyecizâde Seyyid Hüseyin tarafından, 13 Şaban 1237/5 Mayıs 1822



80

tarihinde telif edilmiştir. Masdariyecizâde bu eserinde bir açığı veya yayı üç eşit parçaya bölmenin yolunu keşfettiğini iddia etmektedir. Yazar bu ilmî tesbitinin Avrupalı bilim adamlarınca sahiplenilmesini önlemek için vakanüvis aracılığı ile kaydedilmesini ve bastırılarak kütüphanelere dağıtılmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine eser kısa bir süre sonra Evâsıt-ı Rebiülevvel 1238/26 Kasım - 5 Aralık 1822 tarihinde Üsküdar Matbaası'nda basılmıştır.

Kaynakça: Özege 4/1838 (20821); Kut, 1996: 144-45 (58); Beydilli, 1997: 23 (72).
Nüshaları: İBK/MC. (Osm) K. 453; BDK 9773; KP (MA) 339; SK. (Halet Efendi) 756; SÜL (Kılıç Ali Paşa) 677M; SK. (Laleli) 2732; Erzurum - AÜK 123933; Erzurum - AÜK 129415; İÜ NEK 81720; KP (MA) 339; 06 Mil EHT 1973 A 58; 06 Mil EHT 1973 A 188; 06 Mil EHT A 38708.

81

Mir'at-ı Âlem [Astronomi -- Gök mekaniği - Türkçe] / Ali Kuşçu; mütercim Mîr Seyyid Ali -- [İstanbul]: Darü't-Tıbaatî'l-Âmire, Evahir-i Cumadelahir 1239 H [22 Şubat - 1 Mart 1824 M].

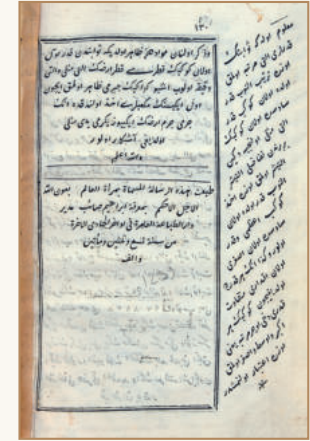
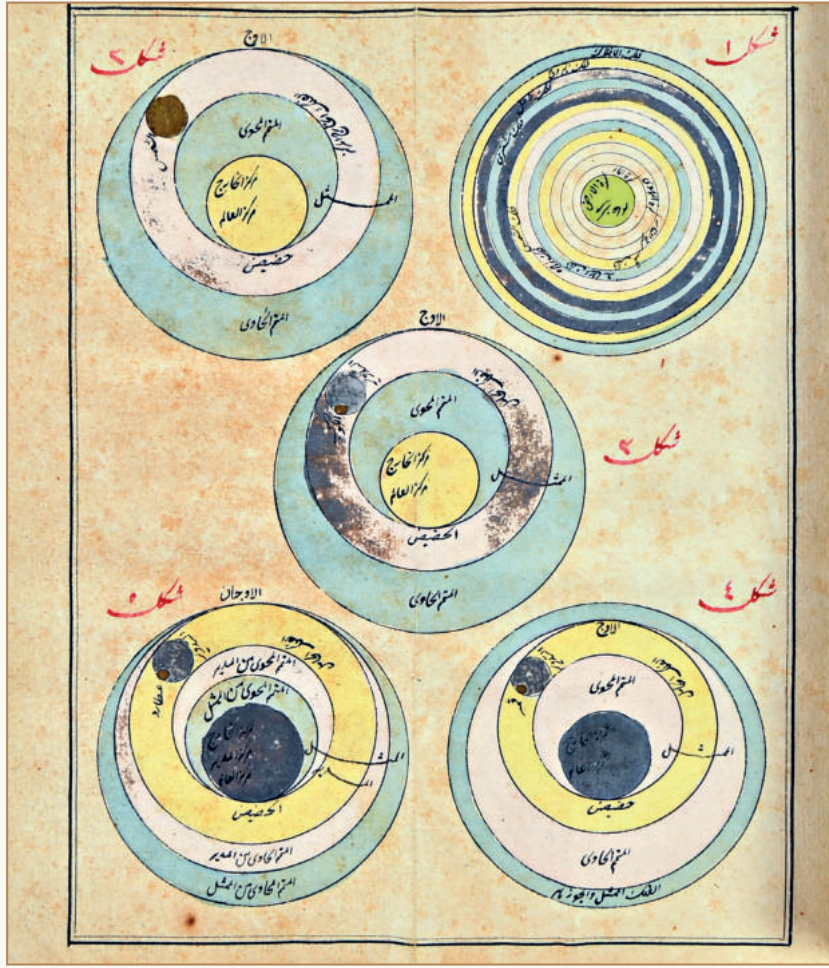
130 s. ; 22x14 sm. + birisi renkli 4 eşkâl levhası (22 şekil)

Notlar: Eser Darü't-Tıbaa müdürü İbrahim Saib'in marifetiyle tab' olunmuştur.

Eserin serlevhası mihrabiyevidir.

Muhtevası:

Ali Kuşçu (ö 879/1474) astronomi konulu olarak Arapça bir risale kaleme almıştır. Bu eser yazarın daha önce Fransıza olarak kaleme almış olduğu *Risale der İlm-i Hey'e*'nin Arapça redaksiyonudur. Yazar bu eserini Otlukbeli savaşının kazanıldığı gün (16 Rebiülevvel 878/11 Ağustos 1473) tamamladığı

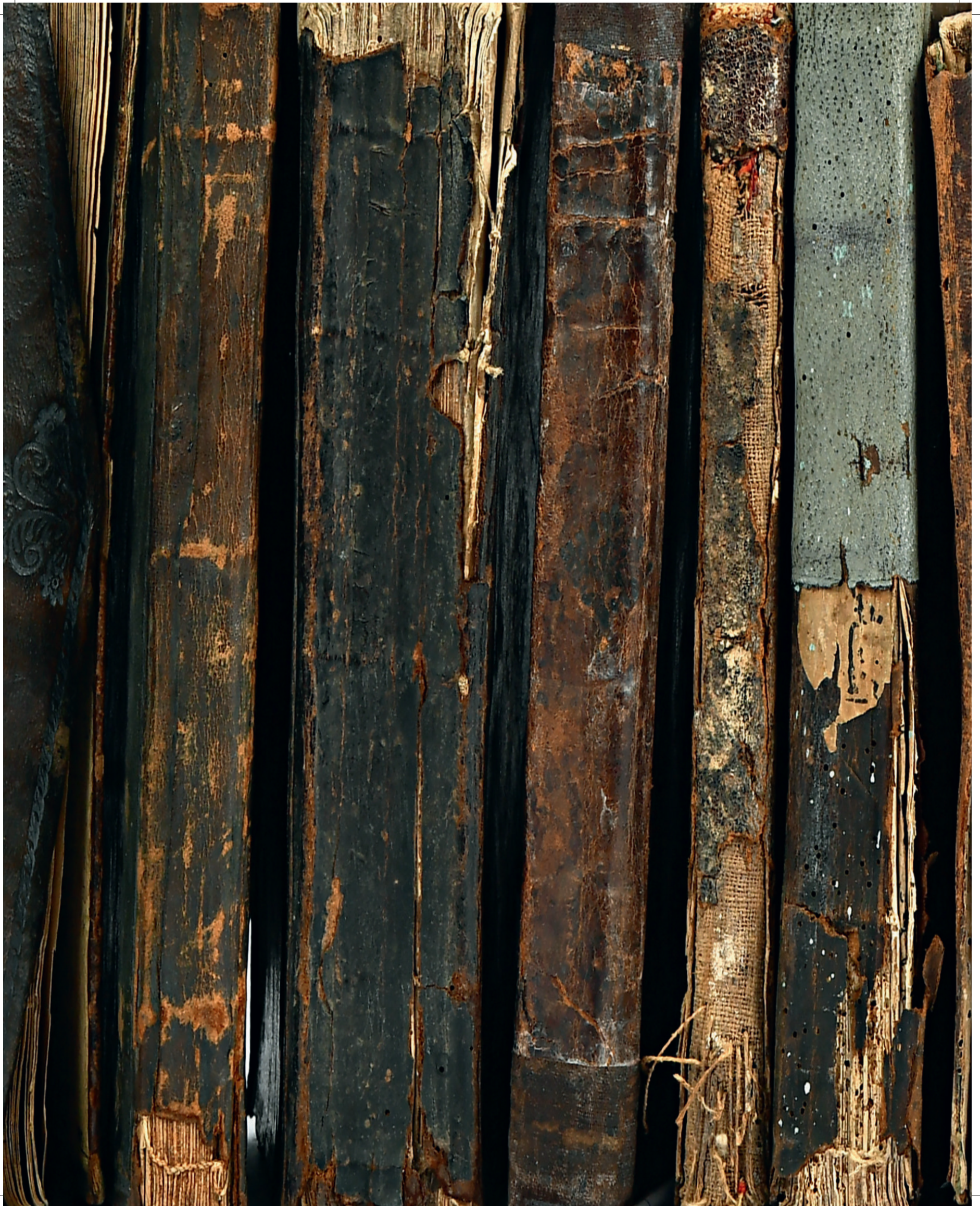


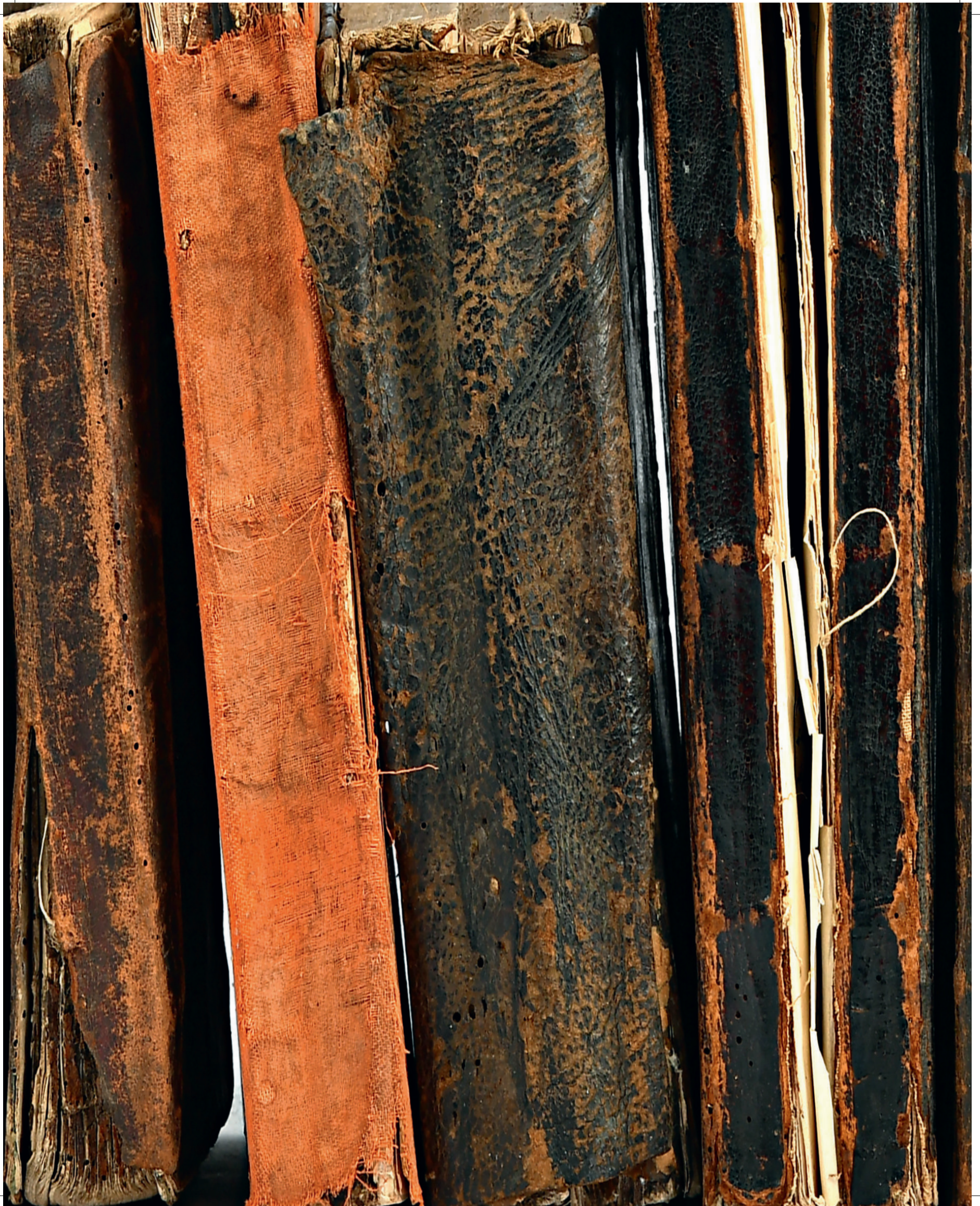
için Fatih'e ithaf etmiş, bu sebeple de eserini *Riseletü'l-Fethiyye* adıyla isimlendirmiştir. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan eseri Mirliva Seyyid Ali Paşa (ö 1262/1846) hulasa ederek Türkçe'ye tercüme etmiştir. *Mir'at-ı Âlem* yazarın bu tercümesinin kendisi tarafından yapılan bazı ilaveler ile birlikte basılmış halidir.

Kaynaklarda eserin bu baskısının 100 adet basıldığı belirtilmiştir.

Kaynakça: Özege 3/1160 (13706); TBTK 1b/454-455 (3375); Kut, 1996: 146-47 (61); Beydilli, 1997: 23 (73).

Nüshaları: Boğaziçi Üniversitesi; İBK/BEL. (Osm) K. 1002; İBK/YRY (Osm) 319; AE (Riyaziye) 185; SK. (Yahya Tefvik) 250; Erzurum - AÜK 102456; Erzurum - AÜK 117623; İÜ NEK 83539; İÜ NEK 83558; İÜ NEK 83650; 06 Mil EHT 1959 A 301; 06 Mil EHT 1973 A 835.





DİZİN

- A Residence at Constantinople* 45
A Tour by Sea (Derya Kitabı) 46
 Abaza Mehmed Paşa 119
 Abdullah Necib Efendi 207, 211, 216
 Abdurrahim Muhib Efendi 211, 212, 213
 Abdurrahim Muhib Efendi (Üsküdar Matbaası müdürü) 32, 33, 34, 35, 79, 82, 83, 84, 85, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 224, 226, 227, 228, 229, 231, 233
 Abdurrahman b. Muhammed el-Cami bkz. Molla Cami Abdurrahman Efendi 26, 27, 28, 31, 35, 41, 42, 64, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 195, 210, 242
 Abdülmecid 74
 Abur Nafid 41
 Académie des Sciences bkz. Fransız Kraliyet Akademisi
el-Âdâbü'l-Adûdiyye 220, 228
 Adıvar, Adnan 130, 140
 Ahi Evren 82
Ahidname 237
 Ahmed b. Ali b. Mesud 218, 238, 239
 Ahmed Cevdet Paşa 129
 Ahmed Efendi (Rumeli kadısı) 25
 Ahmed Hayatî bkz. Hayatî, Elbistanlı Ahmed
 Ahmed Muhtar Paşa 158
 Ahmed Vasıf Efendi 32, 43, 114-121, 181, 182
 Ahmed Vefik Paşa 74
 Ahmed Zeki Paşa 72
 Ahterî 70
 Akşehir 82, 83
 Albinus, Nerbard Siegfried 128
Âlem-i İslâm'da Tayyârecilik 72
 Alemdar Mustafa Paşa 30
 Ali Efendi (Hacegandan, Üsküdar Matbaası müdürü) 30, 31, 32, 35
 Ali Kuşçu 37, 244
Ali Maraşî 197
 altın folyo 52, 54
Amentü Şerhi 27, 64
 Anadolu Selçukluları 49
 Antalya 145
 d'Anville, Jean-Baptiste Bourguignon 100
 Arafat 81, 83
 Arapoğlu Bogos 33
 Arif Ağa (ressam) 98
 Aristo 158
 Arkad Han 82
 Asım Efendi bkz. Mütercim Ahmed Âsım Efendi Âşirzâde Hafid Efendi 42, 193, 194
 Atallah Mehmed Efendi 109
Atlas Minor 96
Atlas-ı Cedid bkz. *Cedid Atlas tercümesi Avamil Muribi* bkz. *Muribü'l-Avamil Avâmilü'l-Cedîde* 185, 186, 187, 199, 200, 202, 204, 208, 209, 217, 224, 225, 226, 236, 237, 243
 Ayak Kurşunlu Medresesi 68
 âyin-i Mevlevî 82
 Aynî Efendi 20, 26
 Aynî Hatun 68
 Ayvalık 43
el-Bâbü'sü'l-Vasîf fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîf 207, 210, 216
 Bağcı, Eyüp 156
 Bağdat 83, 118
 Bağdat valisi Ömer Paşa 88
 barbaros 155
 Baruthane-i Âmire 155
 Basmacı İbrahim Efendi bkz. İbrahim Müteferrika Basmahane (Üsküdar Matbaası) 27
 Basra 88
 Baş Tekye 82
 Başbakanlık Arşivi 64
 Başhoca İshak Efendi 159
 Bathisti, Bartelemy 231
 Batlamyus 100, 165
 battal ebru 56
 Battisti, Bartolomeo 128
 Bayraklı Camii 147
 Behçet Efendi bkz. Mustafa Behçet Efendi
Behçetü'l-Fetâvâ 107, 236
Behçetü'l-Menâzil 79, 81
 Behiç Efendi 20, 27
 Benlizâde Efendi 124
 Beşik devri baskısı 20, 58
 Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi 126
 Beydilli, Kemal 20, 42, 136, 170, 171, 173, 176, 177
 Beylikçi Reşid Efendi 118
 Beyrut 140, 176
 Beytullah 82
 Beyzadeoğlu, Süreyya Ali 91
 Bianchi, Thomas-Xavier 130, 212, 213, 230
 Bibliotheque Nationale de France 174
Bibliotheque Oriantele 41
 Bigalı Mustafa b. İbrahim 186, 187, 199, 200, 202, 204, 209, 224, 225, 236, 237
Binâü'l-Ef'al 218, 238, 239
Birgivî risâlesi bkz. *Risale-i Birgivî Birgivî Vasiyetnamesi* bkz. *Risale-i Birgivî el-Birgivî*, Mehmed b. Pir Ali 62, 70, 178, 179, 181, 185, 186, 187, 188, 189, 196, 198, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 208, 209, 214, 217, 220, 224, 225, 226, 236, 237, 238, 243
 Biringuccio 154
 Bonnycastle, John 40, 159, 193
 Bossut, Charles 126
 Bulak 83, 115, 117, 126, 129, 191, 193, 234
 Bulak Matbaası 83, 115, 117, 126, 129, 191, 193, 234
 Bulgarzâde Nâcî Yahya Efendi 124
el-Burhan fî İlmi'l-Mizan 149, 194, 195
Burhan-ı Gelenbevî bkz. *el-Burhan fî İlmi'l-Mizan Burhan-ı Kâtî* 38, 71
 bülbül yuvası 56
 Câbî Ömer Efendi 26, 64
Cebir Kitabı 149
Cebr ve Mukâbele 127
Cedid Atlas Tercümesi 27, 39, 40, 54, 64, 93-105, 138, 174, 176, 177, 183

- Celal* 220
Celal haşiyesi 150
 Cemaat-i Mücellit-i Hassa 50
 Cemal-i Karşî 70
 Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 130
Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasiyyeti'l-Muhammediyye 181, 196, 201, 202, 205, 206, 214
 el-Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad 67, 69, 70, 72, 180
Cihannümâ 96
 Clavé, Lafitte 156
 Colbert 155
Cours complet de mathématiques 126
 el-Cürcanî, Abdülkahir 226
 el-Cüveynî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed (İlhanlı veziri) 241
- Çapaçarı (Manisa) 69
 Çatalcalı Ali Efendi 107
 Çemberlitaş 54
 Çin 15, 155, 156
Çin'de Osmanlı Tüfeği 155
 Çivizâde Damadî Hâmid Efendi 68
 Çorlu Medresesi 124
- Danimarka 101
 Darbhane 34
 Davud-i Karsî 218, 238, 239, 240
De La Pirotechnia 154
 Defteremini Salihzade Hüseyin Efendi 28
Dekaikü'l-Beyan fî Kibleti'l-Büldan 149
 Deniz Harp Okulu 165 Dergah-ı Âli Kapıcıbaşı Ahmed Ağa 136
Derya Kitabı 46
Derya Turu 46
 Devlet Matbaası (Üsküdar Matbaası) 37
 Devlet-i Aliye Matbaası (Üsküdar Matbaası) 45
 ed-Devvanî, Celaleddin Muhammed b. Esad 220, 227
Diatribes de L'ingénieur Séid Moustapha sur l'état Actuel de l'Art Militaire du génie et des sciences à Constantiople 39, 41, 42, 135-141, 176
 Didot, Ambroise Firmin 43-45
 Dimaşk bkz. Şam *Divan-ı Mehmed Atallah Efendi* 126
Divan-ı Vehbi 91
 Diyarbakırlı Said Efendi 129 Doğanay, Erkan 21
 Doğanlılar İmamı Hafız Mehmed Emin Efendi bkz. Mehmed Emin Efendi
 Drake, R. 128
 Duvarney, Joseph-Guichard 128
 Dürer, Albert 15
ed-Dürerü'l-Müntehabâti'l-Mensûre fî Islâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre 42, 193, 194
 Dürriyâde Mehmed Arif 108, 109, 110, 123, 235, 236
 Dürriyâde Seyyid Abdullah Efendi 124
ed-Dürri'n-Naci alâ Metni İsağucî 232
 Düzgünman, Mustafa 56
- el-Ebherî, Esirüddin 232
 ebru 52, 56, 57
 Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rumî bkz. Mehmed b. Ahmed er-Rumî
 Ebü'r-Refid Mehmed Hafid el-Hümmam Mustafa Âşir Efendi bkz. Âşirzâde Hafid Efendi
 Ebüssuud Efendi 107
 Ebüzziya Tevfik 71, 74
 Edhem Efendi (ebru ustası) 56
 Edirnekapı 91
Elementler 159, 193
el-Emsiletü'l-Muhtelifa ve'l-Muttaride 218, 238, 239
 En Angleterre Ecrit Par Lui Meme 100
 Enderun-ı Hümayun 177, 180
 Erdem, Yahya 21
 Eskişehir 81
 esnaf-ı haritacıyan 96
Essai sur la Typographie 45
Euclid's Elements 193
- Eustachio, Bartholomeo 128
 Evliya Çelebi 96
 Eyyubiler 49
- Faden, William 96, 98, 176
 Fahreddin Ali es-Safi 234
 Fatih Saray Nakkaşhanesi 49
 Fatih Sultan Mehmed 245
Fenn-i lağım 25
Feraidü'l-Fevâid fî Beyânî'l-Akaid 188, 195, 213
Ferheng-i Şuurî 71
Feridetü'l-Münireti fî İlmi'l-Küreti 159
Fetâvâ-yı Abdürrahim 107
Fetâvâ-yı Ali Efendi 107, 236
Fetâvâ-yı Feyziyye 107, 236
 Fetvaemini Ahmed Efendi 109, 110, 235, 236
el-Fevaidü's-Şâfiyye alâ İ'râbi'l-Kâfiye 197, 208, 221, 222, 233
el-Fevaidü'z-Ziyâiyye fî Halli Müşkilâti'l-Kâfiye 203, 228, 229
 Fidan, Giray 155
 el-Firuzabadî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub 206, 207, 210, 216
 Fransa 21, 23
 Fransız Kraliyet Akademisi 155
 Fransız Milli Kütüphanesi 174
 Fransız Sefarethanesi 118
- Galat 96
Galat-ı Hafid Efendi 193
 Galile 155, 158
 Gazneliler 49
 Gazze 19
 Gedizli Mehmed Efendi 109, 110, 235, 236
 Gelenbe neldesi (Kırkağaç - Manisa) 143
Gelenbevî ala İsağucî 149
Gelenbevî ale'l-Celal 150
 Gelenbevî İsmail Efendi 136, 137, 143-151, 191, 194, 195, 220, 221, 227, 228
 Genç, Mehmet 155

- Gutenberg, Johannes 15
 Gül Ahmedpaşazâde Ali Paşa 119
 gümüş folyo 52, 54
 Günergün, Feza 156, 160
 Güzelhisarlı Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed
 bkz. Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed el-
 Hac Behcet Molla Efendi (reisületibba)
 84, 85
 el-Hac Halil Efendi Litografya Destegahı 84
 el-Hac Mehmed Edib b. Mehmed Derviş
 79, 80, 81, 211, 212, 213
- Hacı Mustafa Efendi 123
 Hadice Sultan bkz. Hatice Sultan
 Hâkâniyye-i Vefâ Medresesi 123
 hakkaklar 50
 Halep 87, 119, 120
 Halid Ziya 140, 176
 Halimî 70
 Haller, Albrecht von 128
*Hallü'l-Esrârî'l-Ahyâr alâ İ'râbi Ezhârî'l-
 Esrâr* 178, 179, 200, 201, 205, 219
 Hamid Efendi (Mütercim Âsım'ın oğlu)
 207, 211, 216
 Hamîdizâde Mustaf Efendi 147
 Hammer 38, 40
Hamse-i Şânizâde 54, 123-133, 229, 230, 231
Harabat 91
 Harem İskeleyi 20, 26, 27, 30, 37, 54
 Hasan Paşa Camii 82
 Hasib Dede (ressam) 98
 Hasköy 16, 25, 26, 31, 52, 54, 74, 98, 135
Hâşiye alâ Şerhi'l-Akaidi'l-Adûdiyye 149,
 221
*Haşiye ala Şerhi'l-Celal el-Adudiyye el-
 Mevakif* 150
Hâşiye alâ Şerhi'l-Mutavvel 204
Hâşiye alâ Şerhi's-Şemsiyye 240
Hâşiye alâ Tehzibi'l-Mantık ve'l-Kelam 150
*Hâşiye-i ale'l-Fevâidi'z-Ziyaiyye fi Şerhi'l-
 Kâfiye* 202
Hâşiyetü alâ Mîri't-Tehzîb 149, 227
Hâşiyetü'l-Burhan fi İlmi'l-Mizan 149, 194,
 195
 hatâyî 50, 51
 Hatib el-Kazvinî 204
- Hatice Sultan 26, 27, 54, 64, 180, 188
 hatip ebru 56
 Havers, Clapton 128
 Hayalî, Şemseddin Ahmed 232
 Hayatî, Elbistanlı Ahmed 38, 235
Hediyetü'l-İhvan fi Şerhi Sübhati's-Sıbyan
 198, 223
 Hekimbaşı Numan Naîm Efendi 124
Hekimnâme 118
Hendese 127
 Herbolot 41
Hesâbü'l-Küsur 149
 Hicaz 84
 Hoca Hayreddin Medresesi 123
 Hoca Nasreddin 82
 Hocasâde Esad Efendi 108
 Hollanda 25
 Hrisopolis (Üsküdar) 43
Humbaracı cedveli 159
 Humbaracı Kışlası 25
Humbaracı ocağı 62
 Huzur dersleri 147
Hülasa-i Risale-i Birgivi 238
 Hüseyin Rıfki Tamanî 40, 153-165, 190,
 191, 192, 193,
 Hüseyin Vaiz-i Kâşifi 234
- I. Abdülhamid 45, 88, 118, 139
 II. Abdülhamid 43, 74
 II. Bayezid 50
 II. Katerina 119
 II. Mahmud 30, 33, 34, 43, 56, 96, 124, 127,
 143, 207, 210, 216, 243
 III. Ahmed 41
 III. Mustafa 64, 180
 III. Selim 16, 28, 37, 39, 41, 42, 43, 44, 62,
 64, 65, 90, 100, 101, 115, 117, 118, 119,
 124, 126, 135, 139, 143, 145, 146, 160,
 176, 183, 188, 192
- Instrozione Medico-Practica ad uso dei
 Chirurghi Civil e Militari Opera* 231
*Intruzione medico-practica ad uso dei
 chirurghi civil e militari* 129
 Itinéraire de Constantinople à La Mecque:
 extrait de l'ouvrage turc intitulé Kitab
 menassik el-hadj 212, 213
- IV. Murad 83
 IV. Mustafa 28
- İbnü'l-Hacib 197, 203, 208, 221, 222, 225,
 226, 228, 233
 İbrahim (ressam) 98
 İbrahim Edhem Paşa 159
 İbrahim Efendi (Rumeli kadısı) 25
 İbrahim Müteferrika 16, 23, 25, 43, 50, 72,
 74, 96, 118
 İbrahim Müteferrika Matbaası 23, 27, 30,
 32, 42, 50, 52, 54, 72, 74, 96, 118, 180
 İbrahim Saib Efendi (Üsküdar Matbaası
 müdürü) 34, 35, 235, 236, 238, 240,
 242, 243, 244
*İcâletü'l-Coğrafiyye bkz. Ucâletü'l-
 Coğrafiyye el-İcî, Adüdüddin*
 136, 137, 143-151, 191, 194, 195, 220, 221,
 227, 228
 İlhanlı veziri Şemseddin Muhammed
 b. Muhammed bkz. el-Cüveynî,
 Şemseddin Muhammed
 İlhanlılar 49
İlmihal 238
İmtihanü'l-Mühendisîn 45, 46, 159, 160,
 190
 İngiliz Kraliyet Akademisi 155, 158
 İngiltere 101
 inkunabel bkz. Beşik devri baskısı *İrabü'l-
 kafiye* 25
 İran 88, 89
İrtifa Risalesi 159
 İshaklı 82
 İsmail Zühdi Efendi 126
 İspanya 119
İspanya sfaretnamesi 117
 İspanyol Yahudileri 23
 İstanbul Boğazı Belediyeler Birliği 102
 İstihkam Mektebi 147
 istinsah 50
İzhar Muribi bkz. Muribü'l-İzhar
İzhârü'l-Esrâr 178, 185, 200, 201, 205, 217,
 220, 225, 226, 242, 243
 İzzeddin Abdülvehhab b. İbrahim ez-
 Zencanî 218, 238, 239
el-İzzi 218, 238, 239

- Jefferys, Thomas 96
- Kabakçı Mustafa İsyanı 20, 42, 100, 101
- Kadıızâde Ahmed b. Mehmed Emin 181, 188, 195, 196, 201, 205, 206, 213, 214
- el-Kâfiye* 197, 203, 208, 221, 222, 225, 226, 229, 233
- Kafiye Muribi* bkz. *Muribü'l-Kafiye*
- Kağıthane 45, 145
- Kahire 235
- Kamus tercümesi* bkz. *el-Okyanusü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît el-Kamusü'l-Muhit* 47, 207, 210, 216
- Kânûn-ı Şânîzâde* bkz. *Hamse-i Şânîzâde Kânûnü'l-cerrâhîn* 129
- Kaptan Cook 39, 40, 46
- Kaptanpaşa Hamamı 34
- Karadağ, Serbüent 81, 82
- Karadeniz Haritası* 40, 41
- Karatepe, Tuba Çavdar 169
- Kâşan 88
- el-Kâtibî, Ali b. Ömer 241
- Katip Çelebi 96
- Kavak Sarayı 26
- Kaya, Süleyman 108
- Kazan 234
- Kazgancızade Ömer Ağa 23, 25
- Kemalpaşazâde 70
- Kerim Ham Zend 88
- Kırım 119, 157
- Kırkağaç (Manisa) 143
- Kıyas risalesi* 150
- Kibotos* 46
- kil tablet 49
- Kitab-ı Öklides* 39, 40, 45, 193
- Koca Sekbanbaşı Risalesi* bkz. *Muhassenât-ı Asker-i Cedîd* Koca Yusuf Paşa 235
- Konya 81
- Konyalı, İbrahim Hakkı 20
- Kopernik 100
- Kostem Köprüsü 147
- kök boya 54
- Köse kethüda Mustafa Reşid Efendi bkz. Mustafa Reşid Efendi
- köşebent 52
- Kudüs 84
- Kur'an* 39, 82, 188
- Kuşadalı Mustafa b. Hamza 185, 217, 242, 243
- Kut, Turgut 170, 171, 173
- Küçük Tezkiresi Muhib Efendi 27, 64
- Kürd Emir 82
- Küsurat-ı Hesab* 149
- Kütahya 68
- Lağım risalesi* 159
- Lağımçı ocağı* 62
- Lağımçılar Kışlası 25
- Lale Devri 30
- Langles, Louis Mathieu 41, 42, 140
- Lavâmiu'n-Nûr* 96
- Le Roy 156
- Levent Çiftliği 31, 61
- Lewis, Bernard 130
- Likar (ressam) 98
- Lûgat-ı tbb* 130
- Lütfiye* 46, 91
- Mac Farlane 159
- MacGill, Thomas 39-40
- Magazine Encyclopédique* 41
- Mahmud Raif Efendi 26, 38, 43, 88, 89, 100, 102, 156, 183
- el-Maksud* 218, 238, 239
- Manisa 68, 143
- Manisa müftülüğü 68
- Maraş 87
- Masdariyecizade Seyyid Hüseyin 243, 244
- Masis (ressam) 98
- Mecmuâtü'l-Mühendisîn* 159, 160, 190-191
- Medicinisch-Praktischer Unterricht für die Feld- und Landwundärzte der Österreichischen Staaten* 231
- Medine 68, 81
- Medizinisch Praktischer Unterricht für die Feld und Landwundaerzte der Österreichischen Staaten* 128
- Mehâhü'l-miyâh* 46
- Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr* 43, 114-121, 181, 182
- Mehmed b. Ahmed er-Rumî 198
- Mehmed b. Mehmed Şerif el-Abbasi 234
- Mehmed b. Mustafa el-Vanî 67, 68, 69
- Mehmed Edib bin Mehmed Derviş'in Behcet'ül Menazil adlı eserinin transkrip ve tahlili* 81
- Mehmed Efendi (Sünbülzâde Vehbi'nin dedesi) 87
- Mehmed Emin Efendi 159
- Mehmed Emin Efendi el-Üsküdarî (Üsküdar Matbaası müdürü) 30, 31, 32, 33, 35, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209
- Mehmed Necib 198, 223
- Mekke 81, 83, 124, 212, 213
- Mekke-i Mükerrme bkz. Mekke Memlukkular 49
- Menâsik-i Hacc-ı Şerife* 85
- Menteşzâde Abdürrahim Efendi 108
- Merâhü'l-Ervâh* 218, 238, 239
- Mercator, Gerardus 94
- Merkezzade Ahmed Efendi 207, 211, 216
- Mesud (ressam) 98
- Metre Konvansiyonu 156, 157
- Mevlana Ali b. Hüseyin es-Safî 234
- Meyveci, Mesut 21
- mikleb 52, 56
- Mısır 26, 115, 117, 126, 129, 191, 235
- Mısır Seferine Dair Risale (Tesliyetnâme)* 117
- Midilli 120
- Miftahü'l-babi'l-müveccahat* 150
- Minkârîzâde Yahya Efendi 108
- Mîr Seyyid Ali 244, 245
- Mîr Zâhid Ebü'l-Feth es-Saîdî 227, 228
- Mir'ât-ı Âlem* 37, 244, 245
- Mir'atü'l-Ebdân fî Teşrihi Âzâi'l-İnsan* 37, 124, 127-128, 229, 230, 231
- Mismarcı Şüca Sokak 23
- Miyarü'l-Etbbâ* 124, 128, 128-129, 229, 230
- Mizan-ı Gelenbevî* bkz. *el-Burhan fî İlmi'l-Mizan*
- Mizanü'l-Burhan* bkz. *el-Burhan fî İlmi'l-Mizan*
- Mizânü'l-Edviye* 126, 129
- Molla Abdullah (ressam) 98
- Molla Ahmed (ressam) 98

- Molla Cami 203, 228
Molla Selim (ressam) 98
Moniteur 33
Mu'tasım Billah 49
Muallim Naci 91
Muhammed et-Tebrîzî el-Hanefî 228
Muharrem Efendi Zileli 202, 203
Muhasara-yı Kıla 25
Muhassenât-ı Asker-i Cedîd (Koca Sekbanbaşı Risalesi) 118
Muribü'l-Avamil 186, 200, 204, 209, 225, 237
Muribü'l-İzhar 179, 201, 205, 220
Muribü'l-Kafiye 197, 208, 221, 222, 233
Mustafa Âşir Efendi 194
Mustafa b. Hamza bkz. Mustafa b. Hamza el-Adavî
Mustafa b. İbrahim Bigalı bkz. Bigalı Mustafa b. İbrahim
Mustafa Behçet Efendi 84, 85, 212, 213
Mustafa Kemal Paşa Üniversitesi 81
Mustafa Rakım Efendi (hattat) 56
Mustafa Reşid Efendi (Köse kethüda) 85, 212, 213
el-Mutavvel 205
mücellithane 50
Müderri Abdurrahman Efendi bkz. Abdurrahman Efendi
Müfredât-ı Külliyye fi Sevâhili'l-Bahriyye bkz. Tarifât-ı Sevâhil-i Derya
Müfti Hüseyin Efendi 123
Müftizâde Mehmed Emin Efendi 145
Mühendishane Matbaası 26, 27, 32, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 52, 54, 59, 64, 72, 73, 74, 87, 89, 96, 98, 135, 136, 138, 139, 140, 155, 160, 180, 184, 190, 192, 193, 198, 215, 223, 224, 240, 242
Mühendishane-i Berrî-i Hümayun 16, 25, 26, 52, 147, 157, 158, 190, 191, 192, 193,
Müntehabat-ı Redhouse 71
Müsellesât Risâlesi 147, 149, 160, 191
Müsellesât-ı Müsteviye 159, 193
Müteferrika Matbaası bkz. İbrahim Müteferrika Matbaası
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi 32, 70, 206, 207, 210, 216
Nahiv Cümlesi 225, 226
Narrative of a Journey from Constantinople to England 45
Neale, Adam 40-42
Neccarî Dede 82
Nehcetü'l-Menâsik 79, 84
Nehcetü'l-Menâzil 77-85, 211, 212, 213
en-Nesefî, Ebu Hafs Necmeddin Ömer 232
Netâicü'l-Efkâr fi Şerh-i İzhârî'l-Esrâr 185, 217, 242
Neticetü'l-Fetavâ maa'n-Nukûl 107-113, 235, 236
Nevâbigü'l-Kerîm 118
Nevşehirli Damad İbrahim Paşa 72
Newton 155, 158
Nimetullah en-Nacivanî 82
Nişabur 72
Nizam-ı Cedid 16, 20, 26, 28, 30, 31, 41, 42, 43, 62, 135, 138, 140, 176
Nizam-ı Cedid Kışlası bkz. Selimiye Kışlası
Nuhbe-i Vehbî 87-91, 192
el-Okyanusü'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît 32, 46, 47, 70, 71, 206, 210, 216
Okyay, Necmettin 56
Osmanlı-Rus savaşı 119
Osmanlılar 49
Otlukbeli Savaşı 244
Öklid 39, 158, 159
Ömer Efendi 159
Örekezâde Medresesi 123
Özege, M. Seyfettin 83, 90, 170, 171, 173
papirüs 49
Paris 43, 79, 176, 212, 213
parşömen 49
Patrona İsyanı 30
Pertusier, Charles 43
Petersburg 119
Piri Reis 94
Portekiz 155
Pugaçev isyanı 119
Râhibnâme 118
Raif İsmail Efendi 88, 89
Raşid Efendi 25, 32
Raşid Efendi Matbaası 25, 52, 197
er-Râzî, Kutbüddin 241
Redhouse 71, 74
Resmi Mustafa Ağa 98, 176, 177
Reşehât-ı Aynü'l-Hayat 234
Reşid Efendi (Sünbülzâde Vehbi'nin babası) 87
Ricard (Üsküdar Matbaası Gravür ustası) 38, 40
Risale ala Rubi'l-mukantarar 149
Risale ala Rubi'l-müceyyeb 149
Risale der İlm-i Hey'e 244
Risale fi beyam ismü'l-mana ve ismü'l-ayn 150
Risale fi Şerhi tarifi sıdki'l-haber ve kizbihi 150
Risale fi tahkiki mezhebi Ehli's-Sünne fi usat'l-Müminîn 150
er-Risale fi'l-Mantık 232
Risale fi't-tekdüm 150
Risale-i Birgivi 26, 28, 40, 54, 61-65, 135, 153, 179, 181, 188, 189, 196, 201, 206, 214, 238
Risale-i İman ve İslâm 237
Risale-i Müsellesat 149
Risaletü'l-ilmî'l-âdâb 150
er-Risaletü'l-Esriyye fi'l-Mantık 232
Risaletü'l-Fethiyye 245
Risaletü'l-imkan 150
Risaletü'l-Kible 149
Risaletü'l-Şemsîyye 241
er-Risaletü'l-Şemsîyye fi'l-Kavaidi'l-Mantikiyye 241
Rodos müftülüğü 68
Royal Academy bkz. İngiliz Kraliyet Akademisi
Royal Society of Art 96
Rum İsyanı (1821) 34
Rumeli Kazaskeri Osman Efendi 87
rûmî 50
Rusya 119
Sadberk Hanım Müzesi 81
Sadık Efendi (ebru ustası) 56

- Sadrazam Halil Hamid Paşa 89, 91, 184, 198, 215, 224, 240, 242
 Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa 124
 Sadrazam Silahdar Ali Paşa 34
 Sadrazam Yusuf Ziya Paşa 177
 Sadullah Enverî Efendi 119
 Sahhâf Karaca Ahmed Medresesi 123
Sahhâflar Şeyhizâde Mehmed Esad Efendi 126
 sahtiyân deri 54
 Said Efendi 23, 72
Said Efendi (Veli Efendizâde'nin kahyası) 62
Said Efendi tarihi 62
 Sakıb Efendi 159
 salbek 50
 Salihzade Hüseyin Efendi (Defteremini) 28
 Samara 49
 Sang 159
 Sâniye Fâtıma Sultan Medresesi 123
Sarf Cümlesi 218, 238, 239
 Seetzen, Ulrich Jasper 38-39
 Sekban-ı Cedid 30
 Selanik 68
 Selçuklu cilt 54
 Selçuklular 49
 Selim Efendi (İngiliz mühendis) 40, 193
 Selimiye Cami-i Şerifi 26, 30, 38, 64
 Selimiye Kışlası 16, 20, 26, 27, 30, 31, 37, 42, 54, 153
 Selimiye Vakfı 26, 31, 54
 Selimiye/Selimiye Mahallesi 20, 100, 135
 serlevha 50, 51
Sevanihü'l-levâiyih 20
 Seyyid Hüseyin Efendi (Üsküdar Matbaası müdürü) 35, 42, 196
 Seyyid Mustafa 39, 41, 42, 135-141, 176
 es-Seyyid Ömer b. Salih el-Feyzî et-Tokadî 232, 233
 Seyyid Vehbi bkz. Sünbülzâde Mehmed Vehbi sıcak baskı 52
Sihah-ı Cevherî bkz. *Tercüme-i Sihah-ı Cevherî Sihâhu'l-Arabiyye* 70, 72
 es-Siyalkutî, Abdülhakim b. Şemseddin 204, 205, 231, 232, 240, 241
 soğuk baskı 50
 St. Remy 156
 Stoerck, Anton Baron 128
 Störk, Anton von 231
Su Risâlesi bkz. *Mehâhü'l-miyâh*
 Sultan Alaeddin Camii 82
 Sultan Mehmed Han 82
 Sultan Süleyman Camii 82
 Sultanahmet 54
 Suudi Arabistan 101
Sübha-i Sıbyan 198, 222, 223
 Süleymaniye Tıp Medresesi 124
 Sünbülzâde Mehmed Vehbi 47, 87, 90, 91, 184, 192, 197, 198, 215, 223, 235, 240, 241, 242
 şal ebru 56
 Şam 81, 83
 Şanizâde Mehmed Atullah Efendi 37, 123-133, 229, 230, 231
 Şanizâde Mehmed Sadık Efendi 123
 Şanlıer, Zekeriya 21
 şemse 50, 51, 56
 Şemseddin Ahmed b. Mehmed Emin bkz. Kadızâde Ahmed b. Mehmed Emin
 Şemseddin Sami 71, 74
 eş-Şemsiyye 241
Şerh-i Cedavil-i Ensab 149
Şerhu'l-Emsile 218, 238, 239, 240
Şerhü'l-Akaid 232
Şevk-engiz 88
 Şeyh Mahmud Hayran 82
 Şeyh Murad-ı Nakşibendî 83
 Şeyhülislam Feyzullah Efendi 107
 Şiraz 88
Şurütü's-Salat 184
 Tabhâne-i Âmire (Üsküdar Matbaası) 27, 79, 82, 83
Tableau des Nouveaux Réglements de l'Empire Ottoman 26, 38, 43, 156
Tâcü'l-Luga 67, 70
Tahrîrül-Kavaidi'l-Mantikiyye fi şerhi'r-Risaleti's-Şemsiyye 241
 Tâlibî Mehmed 68
Talikat alâ Hâşiye-i Mir alâ Şerh-i Âdâbi'l-Adûdiyye 149, 227
Talikat alâ Hâşiyet-i Mir alâ Şerh-i Tehzîbi'l-Mantık ve'l-Kelam 227
Talikü'l-Fevâzıl alâ İ'râbi'l-Avâmil 186, 187, 199, 200, 202, 203, 208, 209, 224, 225, 236, 237
 Talimhane-i Âmire 32
 Tancoigne, J. M. 42
Tannâne 89
Tanzîm-i Piyâdegân ve Süvâriyân 127
 Tarakçı Ahmed Dede 123
Tarifât-ı Sevâhil-i Derya (Müfredât-ı Külliyye fi Sevâhili'l-Bahriyye) 127
Tarih Çevirme Kılavuzu 172
Tarih-i Cevdet 129
Tarih-i İzzi 25
Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi 118
Tarih-i Subhî 25
Târîh-i Şânizâde 126
Tarih-i Vasıf bkz. *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr* Tartaglia, Niccolo 155, 158
 Tatarcıkzâde Abdullah Efendi 124
 et-Teftazanî, Sadeddin Mesud b. Ömer 204, 227, 232
Tehzîb-i Mir 227
Tehzîbü'l-Mantık ve'l-Kelam 227
 tekerlek baskı 56
 tekerlek zencirek 52
Telhîsü'l-Eşkâl 153-165, 192, 204
Telhîsü'l-Miftah 204
Tenbîhât-ı Hükümân bâ-Seraskeran (Vesâyâ-nâme-i Seferiyye) 126
Terceme-i Cedîde-i Usûl-i Talimiyye bkz. *Usul-i Hesâb Terceme-i Usûl-i Hendese* 193
Tercüme-i Reşehât-ı Aynü'l-Hayat 234
Tercüme-i Sihah-ı Cevherî 67, 71, 74, 180
 Tersane-i Âmire 32, 155
Tertib-i Ecza 77, 83-85, 211, 212, 213
 Teselya 146
Teslis-i Zaviye yahud Teslis-i Kavs 243
Tesliyetnâme bkz. *Mısır Seferine Dair Risale et-Teşrîhât* 229, 230
 tezgah dikişi 52
 The General Atlas of the Four Grand Quarters of the World 98, 176

- The Map House 101
Tire 126
Tophane 23
Trace Italienne 164
tuğralı cilt 56
Tuhfe-i Vehbî 38, 87-91, 184, 192, 197, 198, 215, 223, 224, 240, 241, 242
Tuhfe-i Vehbî şerhi 38
Tuhfetü'l-İhvan 186, 187, 199, 200, 202, 204, 209, 224, 225, 236
Tuhfetü'l-Kibar 96
et-Tuhfetü'l-Manzumeti'd-Dürriyye fî Lugati'l-Farisiyyeti'd-Deriyye 235
Türk Dîli ve Edebiyatı Dergisi 91
Türk Tarih Kurumu 172
Türkmen, Hilmi 21
Türkmen, Hüseyin 169
- Ucâletü'l-Coğrafiye* 39, 40, 100, 102, 174, 183-184
Uluçay, Çağatay 140
Unkapanı 155
Unsurlar bkz. Kitab-ı Öklides usbu-i Françe 160
usbu-i Osmanî 160
Usul-i Harbiyye 25
Usul-i Hendese 45, 159, 160
Usul-i Hesâb (Terceme-i Cedîde-i Usûl-i Talimiyye) 126
Usul-i İnşa-i Tarik 159
Usul-i İstihkamat-ı Cesime 159
Usûl-i Müsellesât-ı Müstevî 193
Usûlü't-Tâbia 128, 230
Uygur Türkleri 49
- Üsküdar Belediyesi 19
Üsküdar Sahaflar Çarşısı 19
Üsküdar Sahaflar Derneği 19, 170
Üsküdar Tabhanesi 28
- Vahdet-i vücud risalesi* 150
Vakanüvis Ahmed Vâsîf bkz. Ahmed Vasîf Efendi
Van 118
Vanî Mehmed b. Mustafa bkz. Mehmed b. Mustafa el-Vanî
- Vanî Mehmed Efendi 68
Vankulu bkz. Mehmed b. Mustafa el-Vanî
Vankulu lugatı 16, 25, 27, 50, 67-75, 118
Vasîf Divanı 117
Vasîf Efendi bkz. Ahmed Vasîf Efendi
Vasîf tarihi bkz. Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr
Vasiyetname-i Birgivi bkz. Risale-i Birgivi
Vauban 164
Vauban tercümesi 25
Vefik Paşa bkz. Ahmed Vefik Paşa
Vehbi bkz. Sünbülzâde Mehmed Vehbi
Vesâyâ-nâme-i Seferiyye bkz. Tenbîhât-ı Hükümân bâ-Seraskeran
Vesîletü't-Tıbâ'a 72
Vieussens, Raymond 128
Viyanâ 23, 128, 129, 231
- Walsh, Robert 45-47
Wolf, Ozanam ve Bellidor 138
- Yakovaki Efendi 100, 183
yan kağıt 52, 56
Yâsîncizâde Osman Efendi 145
Yavuzselim 23
Yeniçeri İsyanı 30, 41
Yenikale 119
Yenişehir 146, 147
Yenişehirli Abdullah Efendi 107, 108, 109
Yenişehirli Osman Efendi 88, 89
Yenişehir-i Fenâr bkz. Yenişehir Yesârî Esad Efendi 126
Yöntem, Ali Canip 91
Yunanistan 147
- Zahid Kevserî 144, 147, 149
Zekeriyyâzâde Yahya Efendi 108
zencirek 52, 56
Zeynizâde Hüseyin b. Ahmed 178, 179, 186, 187, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 209, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 233, 236, 237
Zileli Muharrem Efendi bkz. Muharrem Efendi Zileli Ziya Paşa 91
Ziyaeddin Yusuf 203
Zübdetü'l-Efkâr 231, 232

